

DELS CAPBREUS AL REGISTRE DE LA PROPIETAT
DRETS, TÍTOLS I USOS SOCIALS DE LA INFORMACIÓ A CATALUNYA (SEGLES XIV-XX)

EDICIÓ A CURA DE
ROSA CONGOST

C O L · L E C C I Ó F O N T S 5

DELS CAPBREUS AL REGISTRE
DE LA PROPIETAT

DRETS, TÍTOLS I USOS SOCIALS DE
LA INFORMACIÓ A CATALUNYA
(SEGLES XIV-XX)

Rosa Congost (ed.)

Dades CIP recomanades pel Servei de Biblioteques de la UdG

Dels capbreus al registre de la propietat : drets, títols i usos socials de la informació a Catalunya (segles XIV-XX) / Rosa Congost (ed.). -- Girona : Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines : Centre de Recerca d'Història Rural (ILCC-Secció Vicens Vives) de la Universitat de Girona : Documenta Universitaria, 2008. --392 p. ; 20 cm. -- (Biblioteca d'Història Rural; Fonts 5) ISBN 978-84-96742-91-8

I. Congost, Rosa, ed. II. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines III. Universitat de Girona. Centre de Recerca d'Història Rural

1. Dret de propietat -- Catalunya -- Història -- S. XIV-XX
2. Fonts d'informació -- Catalunya -- S. XIV-XX -- Aspectes socials 3. Feudalisme -- Catalunya -- Història

CIP 332.2(467.1)"13/19" DEL

Reservats tots els drets. El contingut d'aquesta obra està protegit per la Llei, que estableix penes de presó i/o multes, a més de les corresponents indemnitzacions per danys i perjudicis per a aquells que reproduïssin, plaguessin, distribuïssin o comunicuessin públicament, en la seva totalitat o en part, una obra literària, artística o científica, o la seva transformació, interpretació o execució artística fixada en qualsevol mena de suport o comunicada a través de qualsevol mitjà, sense la preceptiva autorització.

Publicat amb el suport del MICINN (projectes de recerca ref. BHA2002-03051 i HUM2005-04731)

Edita: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria

Girona, 2008

Disseny de coberta: Quim Español

Correcció lingüística: David Prats

ISBN: 978-84-96742-91-8

DL: B- 55.920-2008

© *del text:* els autors

© *de la Biblioteca d'Història Rural:* Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines

© Documenta Universitaria

Impressió cobertes: Gràfiques Trema

Impressió interior Divermat

La **Biblioteca d'Història Rural** s'autofinança, en part, amb les quotes aportades pels socis de l'*Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines*. Els socis reben puntualment els llibres editats, així com informació periòdica de les activitats de l'Associació (a través del seu butlletí Mestall, de periodicitat semestral). Podeu obtenir la butlleta d'inscripció a www.ddgi.cat/historiarural o a l'Arxiu Històric de Girona (plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona)

Introducció.

- Més o menys informats, més o menys propietaris.
Una mirada diferent a la història de les relacions socials** 11
Rosa Congost Colomer

**PRIMERA PART
ABANS I DESPRÉS DE GUADALUPE**

- I. Posar al dia un capbreu: el control de les transaccions
de terres del capítol de la Seu de Girona (Vall d'Aro,
segles XIV-XV)** 33
Lluís To Figueras
- II. El dia a dia d'una senyoria feudal: els manuals de comptes
dels pabordes de l'Almoina del Pa (segles XIV i XV)** 81
Rosa Lluch Bramon
- III. «Que mostrin els títols...». Una relectura de les reivindicacions
remences i de la sentència arbitral de Guadalupe** 113
Rosa Congost, Pere Gifre, Gabriel Jover, Rosa Lluch
- IV. «Cap terra sense senyor». Les denúnciacions del comte
d'Empúries a inicis de l'època moderna** 145
Josep Colls Comas
- V. Quins títols i on es guarden? Els arxius patrimonials,
reflex de la dinàmica dels drets de propietat
(segles XVI-XVIII)** 171
Pere Gifre Ribas

SEGONA PART
ABANS I DESPRÉS DE LA REVOLUCIÓ LIBERAL

VI. «Para que nadie pueda alegar ignorancia». Els usos de la informació en el procés de tancament de terres: els bans al segle XVIII.....	211
<i>Montserrat Pellicer Vilalta</i>	
VI. Els problemes de la informació en una societat d'antic règim. Els notaris catalans davant la creació del registre d'hipoteques	241
<i>Sebastià Villalón Barragán</i>	
VIII. Ignorància o mala fe? El problema de les signatures dels senyors directes catalans (segles XVIII–XIX).....	275
<i>Rosa Congost Colomer</i>	
IX. Els problemes derivats de la manca d'informació en la construcció de l'estat liberal. La temptació dels batlles de sac	307
<i>Rosa Congost, Pere Gifre</i>	
X. El registre de la propietat i la informació: el miratge de la modernització institucional espanyola (Catalunya, 1861-1950)	341
<i>Ricard García Orallo</i>	
Bibliografia	371

Així, no fou pas una llei la que prohibí als senyors de tenir ells mateixos llur tribunal; no fou pas una llei la que abolí les funcions que hi tenien llurs pars; no hi hagué pas una llei que ordenés de crear els batlles; no fou pas per una llei que tingueren el dret de jutjar. Tot això es féu a poc a poc i per la mateixa força de les coses.

*Montesquieu,
De l'esperit de les lleis, 1748*

[...] Innocenci es posà a rumiar quina en podria fer per a desempallegar-se d'un cop de tants i tants paràsits que li xuclaven les rendes. El primer any que cobrà el rusquer, fet el repartiment entre surers, sants i santes, ànimes del purgatori, donzelles, minyons desesperats amb vocació religiosa i algun raquític senyor tresillista representant de la tirania feudal —extingida a tot arreu menys en el registre de la propietat—, el nostre heroi restà espaordit. No havia fet altra cosa que passar-se els diners d'una mà a l'altra.

*Prudenci Bertrana
L'hereu, 1931*

ABREVIATURES

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACAE	Arxiu Comarcal de l'Alt Empordà
ACG	Arxiu Capitular de Girona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
ADPO	Archives Départementales des Pyrénées Orientales
AHG	Arxiu Històric de Girona
AHN	Archivo Histórico Nacional
AMA	Arxiu del Marquès d'Alfarràs
AMCE	Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries
BPP	Biblioteca Pública de Perelada

MÉS O MENYS INFORMATS, MÉS O MENYS PROPIETARIS. UNA MIRADA DIFERENT A LA HISTÒRIA DE LES RELACIONS SOCIALS

ROSA CONGOST COLOMER

Què tenen en comú els documents anomenats capbreus, com els del segle XIV i XV que analitza Lluís To en el capítol primer d'aquest llibre, i el registre de la propietat dels segles XIX i XX, que constitueix l'objecte d'estudi de Ricard García en el darrer? Sabem, o intuïm, que les dues fonts són difícilment comparables i per això mateix aquesta pregunta pot semblar provocadora, i ho és, però hi ha una primera resposta, irrefutable, que sorprèn per la seva simplicitat: totes dues fonts són, de fet, registres de drets de propietat, en el sentit més ampli de l'expressió, i constitueixen, per tant, autèntics bancs de dades, susceptibles d'estudis serials i d'aplicacions informàtiques, en relació a aquests drets. Són fonts, per tant, importants per a l'estudi de la propietat de la terra en les diverses èpoques en què van ser i són vigents, i així ho han entès els historiadors medievalistes, modernistes i contemporaneistes que les han utilitzat en les seves recerques.

L'estudi de les formes, les condicions i les estructures de la propietat pot ajudar a comprendre les característiques d'una societat en qualsevol època històrica. Per exemple, les diferències entre els individus segons els drets i privilegis que gaudeixen, la distribució de la renda i la seva plasmació en els nivells de riquesa i pobresa, o les condicions d'accés i d'aprofitament dels recursos naturals i la seva influència en el creixement econòmic. Però, per fer més comprensible l'objectiu principal d'aquest llibre, és necessari remarcar encara dos altres aspectes comuns a les dues fonts abans enunciades. Totes dues, per ser vives, és a

dir, útils, havien de recollir i recullen informació contemporània sobre l'estat, els moviments, els canvis i la qualitat dels drets de propietat. Per tant, es tracta de fonts que no només constitueixen importants bancs d'informació històrica, és a dir, que no només proporcionen dades històriques objectives útils a l'historiador sobre un tema important, sinó que constitueixen en si mateixes sistemes històrics d'informació, sovint complexos, sovint parcials, sempre condicionats pel marc jurídic, però també pel dia a dia de les relacions socials, sovint, per aquesta darrera raó, condicionants de l'ordre social, i sempre susceptibles de ser interrogats.

Qui controla el moviment de les rendes o el moviment de les terres? De quina manera? Qui ha de presentar els títols? En quines ocasions? Els exemples que acabo de posar, extrets de les recerques d'aquest llibre, amb el recurs al pronom *qui* per interrogar-nos sobre determinades accions humanes, són més rellevants quan prenem en consideració el segon aspecte comú a les dues fonts referenciades: la majoria de la informació recollida, tant en els capbreus com en el registre de la propietat, fa referència a contractes entre particulars signats davant notaris. És a dir, la informació recollida en els capbreus i en els registres depenia en darrera instància de les estratègies dels diferents actors socials, condicionades i condicionants de les pràctiques socials. Remarquem aquesta dada per desmarcar-nos dels enfocaments més institucionalistes o estatistes, que tendrien a veure els problemes de la informació bàsicament com a reflex de la major o menor eficiència de les institucions o dels estats. Des del nostre punt de vista, en canvi, l'anàlisi d'aquests tipus de fonts ha de permetre descobrir, al costat de la informació que proporcionen –sempre interessant– sobre moviments de persones, de drets i finques, sobre canvis en les pràctiques de la propietat, la importància de les diferents estratègies socials, directament, en la confecció de les fonts històriques i, indirectament, en el devenir històric de les societats. Aquestes estratègies es poden concretar tant en pràctiques de salvaguarda de títols com d'ocultació de dades.

Suposo que el lector haurà entès que, en remarcar alguns aspectes comuns entre els capbreus medievals i l'actual registre

de la propietat, no estem pas suggerint una línia de continuïtat que convertiria els capbreus en una mena d'antecedent –suposadament més primitiu, més arcaic– de l'actual registre. No voldríem pas suggerir una història lineal de les tècniques registrals. No som pas partidaris d'analitzar les institucions, ni les tècniques, ni les idees, al marge del context històric on operen. Sabem que els capbreus són reflex i producte del temps medieval, amb uns senyors feudals suposadament interessats en controlar els moviments dels seus vassalls i emfiteutes, i que el registre de la propietat és clarament un producte del temps liberal, amb uns legisladors i uns governants suposadament interessats en «assegurar» i «garantir» els drets de propietat dels seus ciutadans i contribuents. En aquest sentit, és prou simptomàtic que Ricard Garcia Orallo parli, en el darrer capítol, dedicat íntegrament al registre de la propietat, de miratge de la modernització.

El que reivindicuem, doncs, és una mirada una mica diferent a algunes fonts que no podem pas dir que fins ara no hagin estat tingudes en compte pels historiadors socials. Però es tracta de fonts que han alimentat bàsicament estudis sobre *estructures* socials i econòmiques. Nosaltres suggerim, i ho fem a partir del coneixement d'aquestes fonts, que, a diferència del que podria semblar, i precisament perquè són fonts inserides del tot en l'entrellat social, es tracta de fonts especialment idònies per ajudar-nos a percebre el caràcter canviant de les relacions socials i, de fet, de les relacions de propietat.

Amb el títol *Dels capbreus al registre de la propietat*, doncs, no volem pas suggerir una història lineal, sinó precisament denunciar la linealitat fàcil i esquemàtica que sovint dificulta l'anàlisi històrica dels problemes socials reals d'unes èpoques que tendim a contemplar d'una manera excessivament simplista i estàtica. Els capbreus i el registre de la propietat tornen a ser exemples útils per explicar el que volem dir. Ambdues fonts es troben en la base dels ordres anomenats feudal i capitalista, certament, però no per això es limiten a reflectir de forma caricaturesca els estereotips *construïts a posteriori* sobre aquestes societats. Aquesta és la principal aportació, penso, del nostre llibre i, en conseqüència, ens sentiríem satisfets si amb el

conjunt de treballs que el componen haguéssim fet una mica més comprensible el procés de transformació de la societat catalana al llarg de la història.

Ara bé, per tal d'acompanyar-nos en aquesta fita, cal que prèviament el lector assumeixi com a hipòtesi de treball el caràcter problemàtic, és a dir, canviant, de les relacions socials, i de la propietat, a l'època medieval, a l'època moderna, a l'època contemporània. En ple feudalisme, en ple capitalisme i en èpoques de transició. Aquest és el punt de partida d'aquest llibre: les relacions socials no són quelcom estàtic. Són susceptibles de canviar, d'evolucionar, i l'historiador ha de saber percebre el caràcter d'aquests canvis i d'aquesta evolució.

El títol del llibre, i encara més el subtítol, d'una banda, i el seu caràcter col·lectiu, de l'altra, ja avancen algunes de les seves peculiaritats, que acabem d'exemplificar amb els problemes plantejats en el primer i el darrer capítol, relatius als capbreus i al registre de la propietat. No són els únics problemes ni les úniques fonts tractats en el llibre, com es pot comprovar amb una ràpida mirada a l'índex, però tots els capítols presenten una característica comuna: giren a l'entorn de drets i títols de propietat i també a l'entorn dels usos socials de la informació.

1. UNA RECERCA COL·LECTIVA

A hores d'ara, amb tots aquests elements, és possible que el lector ja hagi fet una primera diagnosi del llibre que té a les mans: una obra col·lectiva i, en certa manera, rara. Com que volem compartir amb ell el convenciment que l'empresa en què hem estat immersos ha valgut la pena, explicarem les circumstàncies que l'han fet possible. Serà una bona manera, també, de presentar al públic l'experiència d'un treball de recerca històrica universitària en equip, basat en la voluntat dels seus membres d'arribar al fons d'algunes qüestions a partir d'una recerca que sovint és individual, però en la qual són molt importants el diàleg i l'intercanvi intel·lectual.

Els autors d'aquest llibre som membres actius del Grup d'Història de les Societats Rurals de la Universitat de Girona, i

treballem en el Centre de Recerca d'Història Rural, en el si de l'Institut de Recerca Històrica d'aquesta universitat. Aquest llibre presenta alguns resultats de dos projectes de recerca d'aquest grup, que han obtingut finançament per part del Ministeri d'Educació i Ciència en dues convocatòries successives. El primer, iniciat a finals del 2002, portava aquest títol: *Els usos de la informació en les relacions socials. Una proposta metodològica per a l'anàlisi històrica de la propietat de la terra i el treball agrari* (BHA2002-03051). El segon, iniciat el gener del 2006, responia a aquest altre: *Informació, relacions socials i anàlisi històrica: les condicions de realització de la propietat a Espanya (abans i després de la revolució liberal)* (HUM2005-04731). D'aquests dos projectes, voldria remarcar-ne dos elements que penso que els fan força singulars. El primer, el fet que en ambdós projectes hi participin historiadors especialitzats en diferents èpoques. No és freqüent, en el món universitari, que historiadors de diferents èpoques conflueixin en un mateix projecte de recerca. L'actual divisió del professorat en àrees de coneixement no afavoreix, més aviat penalitza, aquesta circumstància, que, en canvi, hem volgut reforçar en aquest llibre. Agraïm molt especialment a Lluís To que, tot i no ser membre de l'equip inicial d'investigació del projecte, volgués col·laborar-hi. El segon aspecte del projecte que tampoc no és gaire habitual és el seu caràcter volgudament metodològic, amb especial èmfasi en l'exploració de noves vies d'anàlisi històrica, explicat en el títol del primer projecte: *una proposta metodològica per a l'anàlisi històrica de la propietat de la terra*. Efectivament, el nostre projecte no ha girat entorn d'una temàtica específica ben definida d'entrada. En el nostre cas el que proposàvem, amb un to que podia semblar pretensions però que els avaluadors anònims del Ministeri van entendre, era una nova manera d'analitzar vells temes.

Quatre dels autors d'aquest llibre vam participar fa anys en el llibre col·lectiu *Homes, masos, història*, publicat el 1999, una obra que també recollia els resultats de dos projectes de recerca anteriors, també relacionats amb la història rural del nord-est de Catalunya. El llibre que el lector té a les mans no hauria estat possible sense aquella obra, i moltes d'altres, és a dir, sense el treball previ d'investigació i de recerca de molts anys de molts

autors. I, de fet, a *Homes, masos, història*, ja apareixien moltes de les inquietuds que han esdevingut els eixos vertebradors de la recerca que ara presentem.¹ És la mateixa voluntat d'aprofundir en l'estudi de les relacions entre els homes i la terra al llarg de la història i és la mateixa constància en el treball diari, de vegades en uns mateixos arxius, particularment rics, allò que fa que avui puguem enfocar d'una manera relativament nova els mateixos problemes. Hi insistirem en aquesta introducció. Però, abans, deixeu-me remarcar dos altres aspectes del llibre.

El primer té a veure amb la joventut de la majoria dels autors, alguns dels quals encara no han acabat la tesi doctoral. Aquest llibre tampoc no hagués estat possible si aquests joves llicenciats en història no haguessin triat com a temes del seu projecte de tesi alguns aspectes de la història que, en molts medis acadèmics convencionals, avui són considerats passats de moda: la propietat de la terra, la renda de la terra, el crèdit, els tancaments de terres, la publicitat registral. Aquests joves han fet la seva tria a finals del segle XX i començaments del segle XXI sabent que optaven per una via de treball laboriosa i lenta, però convençuts de la importància del *seu* tema i alhora estimulats i alertats per les dificultats per copsar la realitat històrica a partir dels paràmetres i discursos convencionals. Vull lloar la seva participació entusiasta en aquest projecte col·lectiu i tan sols espero que els serveixi d'estímul per continuar la seva recerca individual.

El segon té a veure amb la dinàmica del Centre de Recerca d'Història Rural. Els plantejaments d'aquest llibre, i dels projectes de recerca on s'emmarquen, difícilment haguessin prosperat si els membres del Centre, els més grans i els més joves, no assistíssim regularment a seminaris de discussió en què historiadors i historiadores medievalistes, modernistes i contemporaneistes, sovint de l'estranger, és a dir, especialistes d'àrees geogràfiques i territorials molt diferents de la catalana, exposen les seves recerques i discuteixen les seves hipòtesis de treball.

Si la reunió en una mateixa sala d'historiadors de diferents èpoques i especialitzats en diferents regions mereix gairebé

1 CONGOST i To (ed.) (1999): «Introducció».

sempre la pena, m'atreveria a dir que els seus efectes positius es multipliquen quan es tracta de discutir sobre temes dels drets de propietat. En aquestes reunions sovint es posen de manifest, d'una manera que podríem qualificar d'espontània, els avantatges de la història comparada i de la mirada de llarga durada. Per exemple: la familiarització de tots els investigadors del nostre grup, volem dir medievalistes, modernistes i contemporaneistes, i també els estudiants, amb els conceptes de domini útil i domini directe, es sol traduir en una predisposició a admetre el caràcter plural i relatiu dels drets de propietat, que no és dominant entre els estudiosos europeus del tema i que sol condicionar el debat d'una forma incisiva. Els assistents estrangers no dissimulen de vegades la seva sorpresa davant d'aquest fet, que en part augmenta i en part disminueix quan s'assabenten que la compilació actual del dret civil català encara contempla aquella distinció. Però el debat sovint també posa de manifest que, com diu la cita de Montesquieu, cap dels nostres codis, ni els antics ni els nous, no expliquen els canvis importants que han experimentat els drets de propietat i que, de fet, aquests només poden ser copsats a través de la mirada de llarga durada, propiciada tant pel diàleg entre historiadors de diferents àrees i èpoques com per l'exploració dels nostres arxius.

Constitueix una mostra del que estem dient el fet que els principals problemes senyorials plantejats per Lluís To, com el de la necessària conservació i presentació dels títols, i el de la importància de la informació en el cobrament dels lluïsmes, fossin problemes que també van haver d'afrontar durant la segona meitat del segle XIX els registradors de la propietat. Dient això, no estem pas dient que les societats catalanes del segle XIV i del segle XIX s'assemblassin, ni tampoc que la sentència arbitral de Guadalupe o determinades lleis liberals fossin paper mullat ni molt menys que no calgui estudiar les lleis o els marcs jurídics. Però sí que «les lleis i els marcs jurídics no solen explicar per si sols el canvi històric i que segurament caldria estudiar-los d'una altra manera».² El llibre

2 No em puc estar de reproduir els dos paràgrafs finals de la introducció del llibre *Homes, masos, història*, escrits l'octubre de 1998: «Els treballs que hem presentat han permès veure amb més claredat el perill que

no ignora pas els debats de la historiografia social catalana entorn dels dos processos esmentats. Però parteix de recerques que han demostrat que l'enfortiment d'alguns senyors útils havia començat abans de la sentència, i la davallada dels censos havia començat molt abans de la revolució liberal, i aquestes circumstàncies, sens dubte, van influir en el desvetllament de consciències i en el disseny de les lleis.

2. ABANS I DESPRÉS DE LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUADALUPE

Al segle XIV, l'època que estudien Lluís To i Rosa Lluch, en els dos primers capítols del llibre, a través dels capbreus, el primer, i els manuals de comptes, la segona, allò que els juristes havien conceputat com a domini útil es trobava clarament condicionat, arreu d'Europa, per l'existència de la servitud pagesa. Lluís To i Rosa Lluch ens mostren, d'una manera complementària, els costos elevats i necessaris de la informació en el control dels moviments dels emfiteutes i de les terres en el marc de les senyories feudals de la baixa edat mitjana. No és estrany que en els dos capítols es parteixi de la hipòtesi d'un fort control dels senyors sobre els seus emfiteutes, però això no impedeix als seus autors presentar, a través d'una anàlisi detallada i exhaustiva de

acabem de denunciar. Els resultats de les recerques que presentem suggereixen més aviat que les lleis i els marcs jurídics no solen explicar per si sols el canvi històric. Els senyors útils més rics van aconseguir prosperar enfront dels seus senyors directes, malgrat el text de la sentència arbitral de Guadalupe, i els censos van acabar desapareixent malgrat la protecció de les lleis liberals. Això no vol dir que no calgui estudiar les lleis i els marcs jurídics, però sí que potser caldria estudiar-los d'una altra manera. De fet, l'enfortiment d'alguns senyors útils havia començat abans de la sentència, i la davallada dels censos havia començat molt abans de la revolució liberal. I aquests processos, sens dubte, havien influït en el desvetllament de consciències i en el disseny posterior de les lleis./ La història es revela així molt més dinàmica –i molt més complexa– del que havíem pogut imaginar. Aquest llibre ens ha ajudat a conèixer una mica més la complexa realitat històrica del nostre país, però, sobretot, en la mesura en què ens obre nous interrogants, constitueix un estímul per a noves recerques. I per a propers seminaris de discussió». CONGOST i To (ed.) (1999: 22).

les fonts que estudien, alguns aspectes problemàtics d'aquest control que tenen a veure amb la informació. El treball minuciós de Lluís To, en insistir sobre els objectius i les dificultats que devien caracteritzar molts processos de capbreuació, permet analitzar els capbreus, una font sovint utilitzada pels medievalistes en els seus estudis, d'una manera nova. Per la seva banda, moltes de les reflexions que Rosa Lluç fa en la seva anàlisi dels llibres de comptes, una font menys utilitzada fins ara per a l'època medieval, podrien estendre's a altres estudis de l'època moderna i contemporània basats en aquest tipus de fonts.

To i Lluç ens recorden la importància de la disposició de documents escrits abans de la sentència arbitral de Guadalupe. I al mateix temps, en la seva recerca sobre els remences, Rosa Lluç ha pogut documentar que documents tan importants com les actes de reconeixement i homenatge van minvar considerablement durant la primera meitat del segle XV. Tot i això, sabem que el capítol setè de la sentència arbitral de Guadalupe establia l'obligatorietat de retre homenatge als senyors, quan aquests així ho decidissin. Des de fa anys, les historiadores Núria Sales i Eva Serra ens van posar sobre avís sobre aquesta i altres clàusules del cèlebre document poc favorables als pagesos. Com podem explicar, però, l'enfortiment progressiu, abans i després de 1486, d'un important grup de pagesos benestants?

En el capítol tercer, i a l'espera de treballs específics sobre el tema, quatre membres del grup ens hem permès recordar i actualitzar una hipòtesi de treball suggerida fa més de quaranta anys per Pierre Vilar. És aquesta: una part important de la pagesia podia haver estat molt activa, abans de les guerres remences del segle XV, amb unes pràctiques de resistència que s'assemblen molt a les que en altres regions van ser batejades com a pràctiques de *mauvais gré*. La tesi que sostenim, en aquest capítol, en línia amb els eixos centrals del llibre, és que la conservació de títols i documentació per part de la pagesia catalana, que han donat lloc als arxius patrimonials pagesos que avui enlluernen i meravellen als historiadors estrangers que ens visiten, va convertir-se en una arma de doble tall gràcies a

la persistència en la reivindicació «cap senyor sense títol». És la que havien defensat els representants dels pagesos remences en el projecte d'avinença o concòrdia de 1462, i la que s'amagaria darrere la fórmula *salvat el domini directe per qui ho demostrí amb els seus títols*, reiteradament perseguida i castigada per les corts modernes, enfront de la reivindicació «cap terra sense senyor», que era la que havien defensat els representants dels senyors en l'esmentat projecte de 1462 i la que reconeixeria la sentència arbitral de Guadalupe.

«Cap terra sense senyor» és justament la lògica del comte d'Empúries que ens explica en el capítol quart Josep Colls. Aquest autor, que coneix a fons el dinamisme econòmic i social del Castelló d'Empúries del segle XVI, presenta una font fins ara inèdita, els llibres de denúnciacions, que permet assistir als intents d'un senyor jurisdiccional, el comte d'Empúries, a començament d'aquell segle, a apropiar-se del domini directe d'aquelles terres del comtat que, segons les notícies que en donaven els seus propietaris útils, no tenien senyor. Amb la seva recerca, Colls introdueix un tema sobre el qual sabem ben poc, com és el de la possible ingerència dels senyors jurisdiccionals en els assumptes dels senyors directes. I, alhora, ens presenta uns emfiteutes febles, que difícilment podien escapar-se al reconeixement d'un senyor directe si no disposaven del títol d'aloers. El caràcter excepcional de la font no ens eximeix de preguntar-nos: com haurien evolucionat els drets de propietat si els senyors jurisdiccionals haguessin aconseguit imposar aquesta lògica? Entre els senyors jurisdiccionals hi hauríem d'incloure, és clar, el rei. De fet, coneixem dos exemples posteriors que ens ratifiquen en la idea que es tractava d'una lògica avalada per la legalitat. El primer, un edicte de la Intendència General de 1733 que notificava que si els possibles senyors directes de les terres en el traspàs de les quals no s'havia fet constar la identitat dels senyors no es presentaven en el termini de trenta dies davant del Tribunal de la Intendència, el rei assumiria aquest domini.³ El

3 En transcrivim aquest paràgraf: «*Cuios Dominios directos de Sr. Incierto solicita el fiscal de esta Intendencia General que como à bienes vacantes deben ser adjudicados al Real Patrimonio de S. Magd*

segon intent encara és més sorprenent, ja que els protagonistes són funcionaris del recent estrenat estat liberal. Sabem que durant la dècada de 1840, uns recaptadors de rendes nacionals van creure oportú aplicar la llei sobre *mostrencos* de 1835, que declarava que l'Estat podia apropiarse de tots els béns de domini incert, als dominis directes.⁴

Pere Gifre, bon coneixedor del món dels arxius particulars, i del món rural de l'època moderna, comença el seu capítol descrivint l'enfortiment del marc institucional que, en el context del segle XVI, significava, sobretot, l'enfortiment del marc jurídic protector dels drets dels senyors directes per passar a descriure, a continuació, l'obsessió de senyors directes i senyors útils per ordenar i conservar documents. De fet, Lluís To ja havia fet notar, en el primer capítol, la importància dels arxius privats pagesos a la baixa edat mitjana. Durant l'època moderna assistim al desplegament d'un complex combat entre diferents *possessors de títols*, tant a les corts com en la pràctica judicial. La reiterada denúncia i persecució per les corts de determinades conductes

con todos sos derechos, como largamente queda deducido y allegado en los autos de denunciacion de dichos Dominos directos vacantes en la Instancia que sigue dicho fiscal en este Juzgado de la Intendencia ante el Noble Señor Don Joseph Francisco de Alós y Rius del Consejo de S.M. y Asesor General de la misma Intendencia, aque entiendo hazer relacion./ Se procederá haziendo Justicia a la adjudicacion y aplicacion de los citados dominios directos al Patrimonio de S.M. como vacantes. Y para que venga à noticia de todos, y no pueda alegarse ignorancia mando se haga este publico pregon en la Plaza publica de San Jajme de esta Ciudad de Barcelona, y tambien en la Plaza publica de la Ciudad de Gerona como Cabeza de Partido donde estan sitas las fincas arriba mencionadas». Hem remarcat el mot «denunciacion»

- 4 Pot ser interessant recuperar aquí alguns dels arguments d'un pagès d'Arenys d'Empordà que es resisteix a la demanda: «*El que conoce la legislacion y el derecho no solo del pais, sino el general del Reyno, y de todas partes, sabe bien que todos los terrenos se presumen libres, y de ningun modo sujetos á la fatal y gravosa carga ó servidumbre del dominio Directo... Por consiguiete el Sr. o Sres Directos que pretenden ser tales han de probarlo bien y concluyentemente por medio de la esca originaria de Establecimiento de precarios o cabreos, justificando su identidad. Con error y sin fundamento presume el Recaudador y agente investigador... que en todas las fincas hay el dominio directo y el util ó la separacion de estos dos dominios, y que no conociendo el dueño de cualquiera de ellos, corresponde al Estado, como mostrencos.*»

considerades fraudulentas per part dels emfiteutes ens recorden que el marc jurídic era favorable als senyors però ens diuen molt poc sobre la freqüència de les infraccions. Pere Gifre descriu els esforços dels dos sectors socials implicats, senyors directes i senyors útils, per tal d'enfortir els respectius drets de propietat. La conservació dels títols per part dels propietaris útils, que a l'època medieval podia ser vista com un signe de submissió, va resultar clau en aquest procés i explica en gran part el seu èxit.

3. ABANS I DESPRÉS DE LA REVOLUCIÓ LIBERAL (SEGLES XVIII-XX)

L'assumpció de les tesis sobre Guadalupe d'Eva Serra i Núria Sales, defensades avui dia per un nombre considerable d'historiadors modernistes dels segles XVI i XVII, xoca davant de les evidències indiscutibles d'un domini útil clarament enfortit i protagonista de les grans transformacions agràries del segle XVIII. Les recerques de Montserrat Pellicer i Sebastià Villalón, presentades en els capítols sisè i setè del llibre, es situen en la segona meitat d'aquest segle, quan, malgrat que encara s'escrivien tractats de capbreu que recordaven molts dels aspectes assenyalats per a la baixa edat mitjana, el domini útil ja s'assemblava molt al concepte modern de propietat. Seria difícil d'explicar, sinó, que, en els dos episodis ressenyats, corresponents a dues iniciatives posades en marxa per la maquinària estatal de l'antic règim, la concessió de bans que declaraven tancades les terres, i la creació dels oficis del registre d'hipoteques, antecedent del registre de propietat, fossin els propietaris útils –i no els senyors directes– els principals beneficiaris. Però ambdós treballs no es limiten a constatar aquest fet sinó a posar de manifest la importància d'alguns sectors del que avui anomenaríem *societat civil* en els processos de canvi institucional i jurídic descrits.

En efecte, Montserrat Pellicer ens explica que els propietaris útils van ser els principals protagonistes de la *revolució silenciosa* del tancament de terres catalanes. Aquesta autora, que està finalitzant la seva tesi sobre aquest tema, situa a mitjan

segle XVIII la formalització dels *bans* amb la clàusula: «*para que nadie pueda alegar ignorancia...*» que permetien declarar tancades les terres sense exigir cap presentació de títols. A la pràctica, aquesta clàusula condicionava el tipus d'al·legacions possibles i en limitava l'abast. Les principals víctimes del procés, els pagesos pobres i els treballadors de la terra, difícilment acudirien als tribunals si no era a través de les universitats, el govern de les quals no solia estar en mans precisament d'aquells grups. Pellicer remarca la importància de la figura dels advocats i els coneixements jurídics per mostrar que els bans que concedien les institucions públiques per a la defensa de la propietat privada podien ser en realitat una manera molt subtil i arbitrària d'apropiació *legal* d'extenses terres boscoses i ermes.

En el segon procés, el procés de creació i consolidació del registre d'hipoteques, que ens explica amb detall Sebastià Villalón, és evident el protagonisme dels notaris. Els col·legis notariais de Barcelona i Girona van tenir molt a veure amb la singularitat del registre d'hipoteques català, enfront d'altres zones de l'estat, que rau en l'excepcional massa de documentació enregistrada en els llibres d'aquest registre. L'èxit relatiu del registre d'hipoteques a Catalunya, com a registre centralitzat de dades procedents d'escriptures notariais –moltes més de les que el seu nom deixa entendre– pot ser interpretat com a una mostra de la importància que el fet *d'estar ben informat* podia tenir en la pràctica quotidiana d'una societat especialment dinàmica com sabem que ho va ser la societat catalana del segle XVIII.

Veiem, doncs, que les estratègies relacionades amb la informació, i amb el silenci, no van ser alienes al dinamisme social i econòmic i a alguns canvis importants en els drets de propietat. El capítol vuitè insisteix en la mateixa idea, a partir d'una evidència: l'augment significatiu, durant el segle XVIII, d'emfiteutes que, amb la complicitat dels notaris, desafiaven els seus senyors directes amb la fórmula «salvat el domini directe per aquells que el demostrin amb els seus títols». D'una manera segurament no buscada, el registre d'hipoteques va reforçar a la pràctica aquest tipus de resistència. Teòricament, els notaris no podien autoritzar les escriptures de transacció de finques sense la signatura del senyor directe, però un buit legal va permetre

inscriure les escriptures notarials en el registre d'hipoteques sense la signatura dels notaris. En el mateix treball es veu com en plena època liberal, el 1861, la llei hipotecària instauradora del registre de la propietat obstaculitzaria aquesta pràctica. Així, doncs, tot i que la comptadoria d'hipoteques pot ser considerat el precedent del registre de la propietat –i que tots dos registres admeten les escriptures de capbreus com a documents registrables– a diferència del que semblaria lògic, el registre de la propietat va poder vetllar, més que el registre d'hipoteques, a favor dels drets dels dominis directes.

La visió d'un liberalisme protector dels dominis directes també és present en el capítol novè, on presentem un episodi del procés desamortitzador que pot semblar sorprenent: els intents de recuperació de la figura dels batlles de sac, els antic col·lectors de rendes, que ja ens havien aparegut en el capítol de Rosa Lluch, per part dels responsables de l'administració liberal, per administrar i, de fet, col·lectar les rendes procedents dels béns desamortitzats. Es tracta, sens dubte, d'un recurs desesperat de l'administració liberal davant del caos de la manca d'informació disponible, en un context especialment difícil: guerra civil, manca de recursos fiscals, etc. L'experiència va ser fallida: els antics batlles de sac no van acudir a la crida liberal, segurament per les poques expectatives que ofería el negoci (en plena vaga de pagament de censos i delmes), però ens ha semblat que valia la pena recuperar aquest episodi de l'oblit.

El darrer capítol, dedicat íntegrament al registre de la propietat, torna a posar en evidència els problemes derivats de la informació en una societat suposadament «avançada» en aquest terreny. Malgrat els esforços de recollida d'informació que preveien els promotors del flamant Registre, creat el 1862, i malgrat el caràcter no fiscal de la font, moltes finques no es van registrar i moltes altres van fer-ho per la via d'expedient possessor. Però potser encara és més sorprenent la constatació d'una minva considerable de l'activitat notarial, corroborada per molts testimonis, en relació a èpoques anteriors. Tot plegat permet a Ricard García Orallo tancar el llibre amb un suggestiu i dens capítol sobre el *miratge de la modernització* que podien haver significat determinades institucions liberals. Una vegada

més, es fa evident el desfasament entre la normativa legal i la pràctica social real. El capítol de Ricard Garcia ens recorda que aquest desfasament, que ens ha aparegut pràcticament en tots els capítols, en tot el llibre, hauria estat segurament molt més evident si haguéssim explorat altres vies de circulació de la informació, les anomenades vies informals, en l'estudi dels drets de propietat. És un bon repte per al futur.

Fins aquí el resum del contingut d'aquest llibre, breu però suficient per mostrar el fil conductor que uneix totes les recerques: els canvis de les relacions socials entorn de la propietat de la terra que no expliquen les lleis ni els codis, però que sabem que van succeir. Podem reforçar-lo amb una referència puntual a una família nobiliària que apareix en diferents capítols del llibre però que, en no disposar exactament dels mateixos títols, el lector podria pensar que es tracta de famílies diferents. Els successors del comte d'Empúries, protagonista indiscutible del capítol de Josep Colls sobre el segle XVI, van ostentar el títol de marquès d'Aitona. Pere Gifre analitza en el seu capítol el control de la informació sobre vendes que aquest marquès realitzava durant el segle XVII a partir de dos llibres canalars. A partir del segle XVIII el títol més important que ostentarà el comte d'Empúries i el marquès d'Aitona serà el de duc de Medinaceli. En el capítol vuitè veiem que el seu titular encapçala amb èxit, el 1755, en nom de tots els senyors directes, l'oposició al projecte de reglamentació notarial que preveia que les escriptures notariales es poguessin tancar sense la signatura del senyor directe. En canvi, l'èxit serà desigual el 1774, en els intents, descrits en el capítol de Sebastià Villalón, per aconseguir que llocs on ell exerceix la jurisdicció, obtinguin el nomenament com a seus d'un ofici d'hipoteques.

4. LA INFORMACIÓ ABANS DE L'ERA DE LA INFORMACIÓ

Com que les referències a la informació en els títols del projecte, del llibre, i de la majoria dels capítols que l'integren, i en aquesta mateixa introducció, deuen constituir l'element que més ha sorprès el lector, probablement des del primer moment

que ha tingut aquest llibre a la mà, voldria dedicar a aquest tema les darreres reflexions d'aquesta introducció.

Si el lector n'ha resultat sorprès, no és pas perquè no estigui acostumat avui dia a sentir parlar de la informació, sinó precisament perquè la importància atorgada a aquest tema, en l'anomenada societat de la informació, podria fer pensar que en el passat històric la informació no va ser important. Les recerques que aquí es presenten posen de manifest l'important paper que algunes actituds i pràctiques privades – individuals o col·lectives – i públiques relacionades amb la disposició, la ignorància o l'ocultació de dades han jugat en l'evolució històrica real de la propietat i, en conseqüència, del conjunt de relacions socials, a Catalunya i a Espanya, així com en el contingut i en l'aplicació concreta de les normes i lleis relacionades amb aquests drets, abans, durant, i després de la revolució liberal.

Dit d'una altra manera, l'estudi dels usos, les xarxes, les estratègies, els conflictes i els fluxos relacionats amb la informació s'ha revelat útil per a l'anàlisi històrica de les condicions de realització de la propietat, que no sempre coincideixen amb el marc jurídic establert. Estem lluny d'assolir aquesta anàlisi. Aquest llibre s'ha centrat en bona part en la dinàmica domini útil-domini directe, que es basava en els títols de propietat, i que no necessàriament era una dinàmica humils-poderosos. No s'han tractat altres dinàmiques socials, com les protagonitzades pels masovers o els treballadors, que també podien repercutir en la realitat canviant dels drets de propietat.⁵

De fet, els tres capítols que no s'ocupen directament de la dinàmica domini útil-domini directe, tot i que també se centren en la propietat, enceten algunes pistes que caldrà explorar en el futur. D'una banda, el treball de Montserrat Pellicer, sobre els tancaments de terres del segle XVIII, atorga un paper

5 En el si del mateix projecte de recerca, estem explorant la importància de les condicions del treball agrari, que inclourien els coneixements i les experiències acumulades, generació rere generació, dels grups socials treballadors de la terra, en les condicions de realització de la propietat, aspecte que amb prou eines ha estat tractat en aquest llibre. Vegeu CONGOST (2007c) i la monografia sobre els masovers gironins, coordinada per Enric Saguier (SAGUER, coord., en premsa).

central al coneixement jurídic i, per tant, als advocats i jutges, en l'èxit pel reconeixement d'uns drets sobre el paper. El que, si hi afegim l'important paper dels notaris remarcat al llarg del llibre, i en especial en el treball de Sebastià Villalón, ens situa en la necessitat d'investigar el paper dels agents intermediaris en el teixit de les xarxes d'informació útils per definir drets, però també la necessitat d'estudiar les vies alternatives per fer front als abusos que sovint amagaven determinades actuacions. Per la seva banda, Ricard García Orallo, en assenyalar que la creació del flamant registre de la propietat podria haver representat un seriós retrocés en l'enregistrament de la informació relativa a la propietat de la terra, i podria haver coincidit amb una recessió en la formalització de molts actes davant notari, ens estimula a reorientar les nostres futures recerques: la simple existència d'unes institucions formals –llegeixi's canals d'informació institucional, com capbreus, registres, escriptures notariales– no n'assegura l'èxit ni l'ús.

En prendre en consideració el tema de la informació en l'estudi d'èpoques anteriors al naixement de l'anomenada societat de la informació, algú podria pensar que ens hem limitat a apuntar-nos a una moda i a voler rescriure la història en funció dels interessos del present i no a partir de la realitat històrica pròpiament dita. Voldria rebatre aquest punt de vista. És cert que quan vam presentar la sol·licitud del projecte de recerca, el 2002, Joseph Stiglitz acabava d'aconseguir el premi Nobel d'Economia pels avenços en el terreny de l'economia de la informació. Però la temàtica, la metodologia i els objectius d'aquest llibre l'allunyen molt dels plantejaments dels anomenats economistes de la informació. Aquests, com és sabut, posen l'accent sobretot en les imperfeccions dels mercats propiciades i generades per les asimetries en la informació els treballs aplegats en aquest llibre, en canvi, tracten sobre els *usos socials de la informació* i la seva importància en la construcció diària dels drets de propietat. Aquests drets de propietat són aquí percebuts com a inestables, com a imperfectes, gairebé per definició, perquè són susceptibles de canviar, és a dir, susceptibles d'anar essent redefinits. L'èmfasi en el caràcter inestable –i, per tant, imperfecte– de la propietat és l'únic punt que l'apropa, encara

que molt tangencialment, als plantejaments de l'economia de la informació i alhora és el punt que més l'allunya d'altres treballs que han tractat la problemàtica dels drets de propietat. Des del nostre punt de vista, els drets de propietat no responen a cap prototipus ideal. Els diferents usos de la informació, en tant que susceptibles de jugar un paper important en la definició dels drets de propietat, prenen una rellevància especial si els veiem com a elements constructors de drets, i no només com a elements condicionadors –sovint per mal, ja que són vistos com a *costos de transacció*– d'un suposat «dret de propietat», com succeeix en molts estudis neoinstitucionalistes, ni tampoc com a simple testimoni de resistència de les classes subordinades –condemnadades a continuar essent-ho– com en el cas de molts estudis anomenats marxistes.

No volem ni podem negar la influència del present en la nostra decisió d'estudiar la importància de la informació en l'exploració del caràcter inestable dels drets de propietat al llarg de la història. Però volem aclarir que es tracta d'una decisió presa a partir del coneixement adquirit, a partir d'estudis històrics rigorosos, sobre societats del passat, amb la voluntat d'aprofundir i, en la mesura possible, d'aclarir vells problemes, velles inquietuds. I, en alguns casos, també a partir de la desconfiança respecte de l'abús que avui es fa del concepte *informació*, sobretot quan no es tenen en compte els seus condicionants socials, de classe, m'atreveixo a dir. En posar l'èmfasi en els usos socials de la informació, en combatre doncs una noció abstracta d'informació, volem denunciar també la manera sovint massa superficial com avui s'utilitza aquest concepte.

El pas més radical ha consistit en passar de veure la informació com a simple reflex de la realitat social a la consideració de la informació com a element a tenir en compte en l'anàlisi d'aquesta realitat. L'anàlisi dels problemes de la gestió de la informació per part d'aquells que teòricament controlaven els drets de propietat, en diferents èpoques, ens obliga a matisar i relativitzar la forma d'interpretar aquest control i a incorporar l'estudi dels diversos usos socials de la informació dels diferents grups socials en el nucli mateix de l'anàlisi de les relacions socials. Ha estat necessari fer aquest pas per adonar-nos que

les formes de gestionar i ocultar la informació disponible per cada grup social –entre si i també en relació a les autoritats, a l'Estat– han pogut jugar un paper important en l'evolució dels drets de propietat i, en conseqüència, en l'evolució mateixa dels grups socials. Dit d'una altra manera, la informació pot jugar un paper important en els processos de construcció social de la propietat. Com a arma dels febles –per utilitzar l'expressió de James C. Scott– si estem analitzant formes de resistència d'una pagesia humil, però també com a arma dels mitjans –perquè segurament aquest és l'adjectiu que més es correspon amb molts dels pagesos benestants catalans protagonistes parcials d'aquest llibre– i fins i tot com a arma dels més forts –si descobrim la seva importància en el desenvolupament d'activitats de policia rural o de sistemes eficaços de repressió pública proposats pels propietaris.

Em sembla que ha arribat el moment d'acabar aquesta introducció i animar el lector a endinsar-se en la lectura del llibre, o del capítol del llibre que més li hagi cridat l'atenció. De fet, el llibre admet moltes lectures independents i cada capítol constitueix un treball delimitat i concret de recerca, realitzat a partir del coneixement específic de les fonts treballades i dels períodes estudiats. El que és segur és que la lectura d'un capítol el remetrà a un altre, i aquest a un altre... Aquest és el millor argument, la millor prova que l'agrupació d'aquest conjunt de recerques majoritàriament individuals en un mateix llibre no ha estat fruit de l'atzar, o de la voluntat capritxosa de fer un llibre *rare*, sinó d'un esforç intel·lectual col·lectiu i compartit. Aquest llibre, doncs, és una invitació col·lectiva, assumida per tots els seus autors, dirigida a lectors interessats en el devenir històric, a examinar d'una manera diferent les fonts històriques i, de fet, la història. Tant de bo que, tot llegint-lo, el lector senti, amb nosaltres, que l'esforç ha valgut la pena!

PRIMERA PART
ABANS I DESPRÉS DE GUADALUPE

I

POSAR AL DIA UN CAPBREU: EL CONTROL DE LES TRANSACCIONS DE TERRES DEL CAPÍTOL DE LA SEU DE GIRONA (VALL D'ARO, SEGLES XIV-XV)

LLUÍS TO FIGUERAS

L'objectiu d'aquest capítol és mostrar d'una banda la funcionalitat dels capbreus en el control de les transaccions entre els titulars del domini útil, i de l'altra explicar la importància que ha tingut la documentació escrita, els petits arxius privats, entre la pagesia medieval en la regió del nord-est de Catalunya, és a dir, la regió de Girona.¹

Els capbreus van ser durant la baixa edat mitjana el principal instrument a disposició de les senyories per poder demostrar els seus drets damunt d'un espai i la seva població. A la regió de Girona, durant els segles XIV i XV, són moltes les senyories que van fer redactar capbreus dels seus dominis.² I, encara avui, se'n conserven en gran nombre en els principals arxius. Aquí s'han utilitzat, com a exemple, els capbreus que el capítol de la Seu de Girona va fer escriure pel seu domini de la Vall d'Aro, però els mateixos canonges van disposar de molts més capbreus i molts d'ells es guarden a l'arxiu capitular de Girona des de l'edat

-
- 1 Aquest text forma part d'una recerca col·lectiva dirigida per P. Ortí Gost a qui agraeixo els comentaris, així com els suggeriments de Xavier Marcó, investigador associat al mateix projecte. Una versió prèvia i parcial del mateix es pot llegir a To (2005a: especialment 508-542).
 - 2 MALLORQUÍ (2002) remet a una bona part de la bibliografia sobre aquesta tipologia documental.

mitjana. Això és una bona prova que aquesta institució com d'altres senyories van confiar en els capbreus com a document per afirmar el seu domini senyorial damunt d'una població pagesa que els havia de lliurar les rendes indispensables per al funcionament de la institució.³

Els capbreus ens ofereixen, amb moltes variants, una quantitat excepcional de dades sobre llocs o espais en un moment concret. Un únic capbreu permet una ràpida aproximació a la realitat medieval que és costosa d'assolir, a vegades impossible, amb altre tipus de documents. Per aquest motiu han estat utilitzats en moltes monografies com a fonts preferents per a l'anàlisi de la societat rural en època medieval. Però l'estudi dels capbreus presenta no poques dificultats que són impossibles d'obviar. Algunes es deriven de la transmissió d'aquests textos, en general extensos i d'ús reiterat durant molt de temps, d'altres són intrínseques a la naturalesa dels capbreus.

A.- Els capbreus, que aparentment donen la imatge d'un domini senyorial complet, són sovint fragmentaris sigui perquè se n'ha perdut una part sigui perquè ja en el moment de redactar-se el capbreu no es va aconseguir la confessió de tots els homes i dones del domini. Per tant resulta sempre arriscat mesurar una senyoria amb l'única ajuda d'un capbreu.

B.- Els dominis de la Catalunya Vella constitueixen freqüentment conglomerats discontinus en l'espai que no coincideixen amb l'estructura del poblament, de manera que per a una mateixa localitat i el seu terme sol haver-hi una pluralitat de dominis. En aquests casos es requereix una excepcional conjunció de capbreus coetanis per obtenir una imatge completa de la realitat local.

C.- No hem d'oblidar que els capbreus són inventaris d'un domini senyorial i no necessàriament reflecteixen els patrimonis pagesos. A la Vall d'Aro i probablement en altres indrets, només els homes propis hi declaren tots els seus béns, inclosos aquells

3 Precisament per aquest motiu qualsevol procés de capbreu genera una lògica resistència pagesa a la inclusió de drets, censos, rendes, serveis etc. en un instrument notarial que seria la principal prova d'un domini senyorial; veg. SERRA (1988: 87-104).

que tenen per altres senyories o en alou.⁴ Es tracta de les famílies que tenen tots o quasi tots els masos i bordes del domini i això significa la major part de les terres de conreu, és a dir les que procuren l'essencial de les rendes. Són el col·lectiu dels sotmesos a la dependència personal envers el senyor a qui deuen fidelitat i homenatge, i que han de redimir-se en cas d'abandonar-lo, els seus remences. En canvi, els homes propis d'altres senyories només fan constar als capbreus allò que tenen pel senyor que l'ordena i no hi fan constar aquells elements que tenen per altres senyors. És, per tant, un error interpretar la desigual presència en el capbreu com un fidel reflex de les desigualtats al si de la pagesia, ja que només una part dels capbreuants, els homes propis, hi feien constar tot el seu patrimoni. Els altres, aparentment possessors de poca terra, en realitat podien tenir patrimonis tant o més grans, amb un mas o borda com a element central, i estar igualment sotmesos a la dependència servil, però això és quelcom que només apareixerà en el capbreu del seu senyor.

D.- Els capbreus són documents que recullen una gran quantitat de dades en un instant precís i per tant sol ser difícil extreure'n una interpretació diacrònica. Les dades recollides en un capbreu solien quedar obsoletes ràpidament pels canvis constants que experimentaven les estructures patrimonials, fruit en part del dinamisme del mercat de la terra. La generalitzada mobilitat de les persones, malgrat les aparents restriccions que imposava la servitud, aguditzaven encara més aquests processos. I tanmateix els capbreus no es substituïen gaire freqüentment.⁵ Normalment es feien servir durant dècades i dècades, i només de tant en tant es renovaven amb nous processos de capbreuació. Molts capbreus van ser útils durant llargs períodes de temps

4 Hipòtesi pendent de verificar que deduïm només del cas estudiat aquí. Els costums de Girona donen als senyors directes el dret d'exigir una declaració completa del patrimoni, inclòs aquell que no és del seu domini, a tots els emfiteutes sense distincions; vegeu. PONS GURI (1988: 127 i 301, XIX.21) de la compilació de Tomàs Mieres. Però és evident que això no sempre es posava en pràctica, vegeu. SOLDEVILA (1995).

5 Sobre la rapidesa amb què quedaven obsoletes les dades dels capbreus vegeu BISSON (1984: I, 99-101).

després de la seva redacció, fins i tot quan ja s'havia perdut el record dels noms propis que apareixien en el document.

Els historiadors han tendit a comparar capbreus d'un mateix domini separats per llargs intervals de temps per advertir els canvis experimentats. Es tracta d'un mètode incert ja que sovint els capbreus no cobreixen exactament el mateix espai i per tant es comparen fraccions del domini que no són idèntiques. Però s'han investigat molt poc els mecanismes utilitzats per a la redacció d'un nou capbreu a partir dels seus precedents. Un procés en el qual intervenien documents escrits vàries generacions enrere, a més dels testimonis orals dels contemporanis. Aquest és l'objectiu d'aquest estudi que es proposa analitzar els capbreus com a documents vius que il·lustren processos dinàmics, essencials per comprendre unes societats que canvien. Per fer-ho hem triat l'exemple dels capbreus del domini de la pabordia de juliol de la catedral de Girona a la Vall d'Aro, dels anys 1344 i 1432-34.

1. EL DOMINI DE LA PABORDIA DE JULIOL A LA VALL D'ARO L'ANY 1344

El domini dels canonges de la catedral de Girona a la Vall d'Aro era la base material d'una pabordia, una de les unitats administratives en què es subdividia, seguint els mesos de l'any, el patrimoni del capítol catedralici. La pabordia de juliol es deia també d'Aro perquè precisament el centre del domini era a Castell d'Aro, un poble fortificat,⁶ format a redós d'un castell i la seva església annexa de Santa Maria, que es remuntava com a mínim al segle XII quan aquest castell i el domini van ser cedits per una família noble de la regió al capítol de la Seu de Girona.⁷ Al castell que els pabordes tenien al poble s'adrecen una part significativa de les rendes en espècie que deuen els pagesos del domini i al castell s'havien de realitzar treballs d'obra i guaita en temps de guerra, que apareixen repetidament com a obligacions

6 El capbreu ofereix una àmplia gamma de matisos per definir l'espai del poble o barri: dins la *forçia* o *murum*, dins la *barrerria* o *claustra*.

7 Vegeu. BADIA (1977: I, 139-148); BLANCO (1991: 68-69 i 99-103); PRADO (2000: 257-262), i PRADO (2002: 399-400).

dels homes de la pabordia. L'aula del castell és esmentada com el lloc on es desenvolupen alguns dels actes dels quals es conserva testimoni escrit, com per exemple algunes de les confessions dels homes del domini per als capbreus de la pabordia. El domini de la pabordia del mes de juliol incloïa a més del poble fortificat de Castell d'Aro, diversos masos, bordes i patrimonis escampats per les diverses parròquies de la vall, principalment Santa Cristina d'Aro, Santa Maria de Fenals i Santa Maria de Bell-lloc.

Les característiques d'aquest domini es poden conèixer amb força precisió gràcies al capbreu que en va fer el notari Berenguer Poch, a instàncies del canonge Antoni de Galiana, paborde de juliol de la Seu de Girona, a principis del 1344. Un capbreu que recull només per la parròquia de la Santa Cristina d'Aro, en la qual ens centrem a partir d'aquí, la descripció de més de 1400 ítems o elements patrimonials que formaven part del domini. Aquest formidable treball d'inventariació es va fer amb relativa rapidesa, en poc més de quinze dies, perquè les diverses confessions s'escalonen entre el 23 de gener de 1344 i el 10 de febrer del mateix any. Avui aquest capbreu es conserva en la seva forma original en una sèrie de pergamins cosits. Però és probable que ens en manqui algun fragment perquè un o més pergamins s'hagin separat del rotlle.⁸ Quan al segle XVI se'n va fer una còpia es van tornar a cosir els diversos pergamins i es van numerar seguint un ordre diferent del cronològic de les confessions. Aquesta còpia moderna ens permet conèixer una part del capbreu original que avui s'ha perdut –especialment la capbreuació del mas Sunyer, perduda després del segle XVI– però és possible que quan es va fer la còpia ja s'haguessin extraviat altres parts del capbreu.

Tant en els pergamins del capbreu del tres-cents com en la còpia moderna trobem a faltar uns onze masos de la parròquia de Santa Cristina d'Aro que sens dubte s'havien inclòs al procés de capbreuació originari. A ells es refereix un segon capbreu del segle XV que analitzarem més endavant i tots ells apareixen

8 Arxiu Capitular de Girona (ACG), pergamins números 140, 141 i 142. Un primer buidat de les dades d'aquest capbreu es pot trobar a SANZ (1985-86: 419-436).

ben documentats en la documentació notarial coetània i en particular són citats en els límits o afrontacions dels altres ítems del mateix capbreu de 1344.⁹

1.1. L'estructura del domini de la pabordia d'Aro segons el capbreu de 1344

Segons el capbreu de 1344 formaven part del domini de la pabordia diversos masos i bordes escampats per la vall, terres pertanyents als masos o bordes d'altres dominis senyorials i evidentment els patrimonis dels habitants de Castell d'Aro que, com s'ha dit, era el principal nucli de població del domini. La pabordia havia tingut terres en reserva, prop de Castell d'Aro, les condamines d'Aro i de Fenals, però l'any 1339 les havia cedit a través d'una sèrie d'establiments a favor de diversos homes de la vall.¹⁰ Per tant l'essencial del domini era el que estava en mans dels tinents, i molt especialment dels titulars dels masos i les bordes.

El capbreu de 1344 recull un detallat inventari del patrimoni de vint-i-quatre masos o bordes del domini de la pabordia a la parròquia de Santa Cristina d'Aro (vegeu annex I). En tots els casos, els seus titulars reconeixien ser homes propis i solius de la pabordia, per raó del seu mas o borda, i en la majoria dels casos haver de fer-hi residència personal i estar sotmesos al pagament dels mals usos seguint un formulari pràcticament idèntic.¹¹ Els

9 Es tracta dels masos Cifra, Ferrer, Glori, Carbonell, Calvera, Groart, Mola, Major, Saguer i Savard. Cal afegir-hi el mas Julià que només coneixem a través de la còpia en un registre modern o llibre d'arxivació que presenta de manera resumida, i en català, la confessió original. Vegeu annex I.

10 23 contractes d'establiment de la reserva a Arxiu Històric de Girona (AHG), Notaria Vall d'Aro, vol. 203(2), fols. 8r-12v i en diversos pergamins originals conservats a l'Arxiu Capitular de Girona.

11 «*Confiteor et recognosco vobis... me esse hominem proprium et solidum dicte prepositure cum omni prole mea nata et de cetero nascitura ratione mansate mee infrascripte pro quam quidem mansata dicta prepositura consuevit et debet perpetuo habere personas in hospicio ipsius mansate personalem residentiam facientes in quibus ipsa prepositura habet et habere debet intestias exorquias intratas redemptiones hominum et mulierum ceteraque iura et servicia quam dominus directus et naturalis habere debet in suis hominibus propriis et solidis tam de consuetudine quam de iure*».

homes i dones d'aquests masos i bordes eren per tant remences, la servitud característica de la població pagesa (FREEDMAN 1993 i LLUCH 2005). Hi consten quatre masos i bordes més que s'havien agregat a d'altres masos.¹²

A més, formaven part del domini de la pabordia els patrimonis que tenien els titulars d'uns vint-i-set masos i bordes d'altres senyories de la vall. Perquè s'ha de subratllar que els pabordes compartien el domini d'aquest espai amb d'altres senyors, com l'abat del monestir de Sant Feliu de Guíxols i diverses petites senyories eclesiàstiques o laiques. Alhora és important constatar que els patrimonis dels masos i bordes desbordaven sistemàticament els límits de les senyories i que per tant els seus titulars tenien terres per més d'un senyor. Si més no aquest és el cas dels vint-i-quatre masos de la pabordia, amb una única excepció. I de la mateixa manera que els homes dels masos de la pabordia tenien part dels seus patrimonis en altres senyories, també els homes d'aquestes en tenien en el domini de la pabordia.

Tot i que el capbreu de la pabordia no ho diu, els titulars d'aquests vint-i-set patrimonis eren igualment homes propis i solius, i disposaven de masos o bordes d'extensions comparables a les dels homes de la pabordia. Les primeres entrades del capbreu de 1344 corresponen precisament a un petit grup de persones del veïnat de Malvet que eren tots titulars de masos i bordes sota el domini directe del monestir de Sant Feliu. En total apareixen al capbreu de la pabordia els patrimonis corresponents a vint-i-un masos del monestir de Sant Feliu;¹³ dos de la capella de Santa Maria de Castell d'Aro, dos més de l'altar de Sant Joan de la Seu de Girona i dos masos que no és poden ubicar amb certesa

12 Aquest és el cas de les dues bordes, Aulet i Martí, que consten entre les possessions del mas Torre que era del domini de l'abat de Sant Feliu de Guíxols, el mas Roart agregat al mas Barceló, el mas Cornet que es reparteixen els titulars de la borda Boscà i el mas Sicarts.

13 Teu, Roquer, Salom, Portes, Pertioles, Cleda, Vilaret, Carbonell, Duran, Torra, Berengaró, Lledó, Sinyeu, Estrets, Bru, Fontanella, Malgraner, Mallola, Miró, Maensa, Llamví. Els masos Roquer i Estrets a més comparteixen un altre patrimoni format per diverses peces de terra, i del mas Malgraner potser se'n deriva un altre patrimoni d'una persona amb el mateix nom que només capbreva una feixa.

en cap domini senyorial.¹⁴ Que aquests vint-i-set capbrevants disposaven d'un mas o borda i d'altres elements patrimonials no inclosos en la seva confessió resulta evident de la lectura de les afrontacions o límits de les seves terres on apareixen aquests béns i eventualment els masos que tenien per altres senyors.¹⁵ No tenir en compte que la seva confessió no inclou tot el seu patrimoni ha pogut fer creure erròniament que es tractava de pagesos sense mas i amb patrimonis molt més exigits que els dels seus veïns, els titulars de masos i bordes de la pabordia.¹⁶

En tercer lloc, al capbreu de la pabordia de 1344 apareix un important col·lectiu format pels habitants de Castell d'Aro, vint-i-vuit homes i sis dones, que en general «confessen» un petit patrimoni format per la casa i altres elements com una peça de terra o horta. Uns pocs són artesans: un és sabater i un altre sastre, també es documenten al poble ferrers i més endavant teixidors de lli, seguint l'habitual tendència a concentrar als pobles les activitats no agràries. Dos d'ells reben el qualificatiu de *iuvenis homo*, però a diferència dels titulars de masos i bordes, els habitants de Castell no indiquen la seva dependència personal en relació a la pabordia. A més d'aquests també eren habitants de Castell d'Aro quatre titulars de masos o bordes que tenien la seva residència principal en una de les cases del poble.¹⁷ I encara

14 Matamala i Riambau de la capella de Santa Maria, Sicarts i Sacoma de l'altar de Sant Joan. El mas Sacoma dona lloc a dos patrimonis que potser es relacionen amb el mateix mas. Dos altres patrimonis, els de Guillem Llandric i Dalmau Nicolau, potser s'han d'identificar amb els masos Llandric i Nicolau que apareixen en afrontacions del mateix capbreu i que de moment no ens és possible situar en un domini senyorial concret.

15 Per exemple a les afrontacions de béns «confessats» per Ramon de Torra i Pere Fontanella apareixen els seus respectius capmasos, l'estatge principal del seu mas, que no ha estat declarada al capbreu perquè en ambdós casos depenia del monestir de Sant Feliu de Guíxols.

16 Com a conseqüència se n'ha deduït una jerarquia de les fortunes pageses totalment errònia en el treball primerenc de SANZ (1985-86). Les seves dades, malauradament, s'han reproduït de manera acrítica en molts indrets com per exemple a GIRALT (2004: 100, 141-142 i 222) i GIFRE i SAURÍ (coord.) (2006: 282-283 i 323-324).

17 P. Julià de la borda Xicola; G. Blanch de la borda Fortuny, G. Julià del mas o borda Julià, i A. Savall del mas Savall. Els dos primers es defineixen explícitament com a habitants de Castell d'Aro al capbreu i dels altres

hem d'afegir-hi els clergues, un sagristà i dos domers, que també apareixen al capbreu com a tinentes d'uns pocs elements del domini. Al capbreu de 1344 hi ha tres persones que declaren un petit patrimoni constituït al voltant d'una casa situada no a Castell sinó en un dels veïnats extramurs, dos a Crota i un al Puig.¹⁸ Els lligams entre els habitants de Castell d'Aro i els dels masos són ben evidents: alguns comparteixen cognoms i sis masos tenien, com un element més del seu patrimoni, una casa a Castell.¹⁹ Tot plegat confirma les estretes relacions entre homes dels masos i habitants del poble que ja han advertit altres historiadors per a espais propers (MALLORQUÍ 1999 i CATAFAU 1997).

1.2. Els patrimonis de masos i bordes

Tot i les mancances, el capbreu de 1344 permet reconstruir amb força precisió els patrimonis dels vint-i-quatre titulars de masos i bordes que depenien de la pabordia d'Aro. Recordem-ho: eren els únics tinentes del domini que hi feren constar tots els elements del seu patrimoni. El capbreu de 1344 n'enregistra regularment la superfície amb la lògica excepció de cases i patis o similars. El capbreu per tant permet assenyalar algunes característiques dels masos i bordes de la Vall d'Aro que devien ser compartides pels d'altres senyories de la regió.

Masos i bordes tenen sempre un habitatge principal on la pabordia ha de tenir-hi homes i dones, on s'hi havia de fer residència personal de manera continuada segons una de les obligacions característiques dels «remences». Aquest habitatge anomenat generalment capmàs (*caputmansum sive hospicium*) es situa en un dels veïnats, Crota, Canyet, Terrats o el Puig, que

dos sabem que han convertit la seva casa al poble en la seva residència principal, o capmàs. Caldria afegir-hi encara Guillem Terrats que tot i no ser possessor d'un mas ho és d'un hospici a Castell d'Aro que fa les funcions de capmàs en quant a obligació de residència personal. Aquesta confessió es troba en un pergami a part, número 142.

- 18 Un d'ells, el de la vídua de Guillem Llorenç, que es declara dona pròpia, incloïa una casa on feia capmàs seguint la fórmula pròpia dels masos, però sense qualificar com a tal el seu petit patrimoni.
- 19 Oliver, Terrats, Oli, Bussot, Perarnau i Pla.

hi havia dins el terme parroquial o bé al nucli de Castell d'Aro o les seves rodalies. En situar-se fora del poble el capmàs o estatge principal del mas apareix al costat d'una sèrie d'elements: era, clos o hort, i sovint està construït damunt d'una peça de terra de grans dimensions anomenada quintana (*quintanale*), un element present en quasi la meitat dels capmasos (onze). Completant aquesta quintana o bé substituint-la trobem sovint un camp de farratges o farraginal (sis mencions). L'era és present en quasi tots els casos (dinou); un clos és mencionat en set, i un hort en sis. Més esporàdicament s'hi troben referències a vinya, un emparrat (*trilea*) o oliveres. En vuit masos o bordes, aquest espai del capmàs tenia una superfície considerable, igual o superior a les deu vessanes,²⁰ i això significa a vegades un percentatge important de la superfície total del mas. Més d'una quarta part en els casos del mas Puig i la borda Pla. La majoria dels masos i bordes tenien terres de bosc –terra boscosa, erms o aixarts i a vegades suredes– en proporcions força variables. Els masos Savall i Oliver, per exemple, en tenien cadascun més de cent vessanes i els boscos cobrien més de la meitat de la seva superfície total. A vegades aquest espai boscos també era situat a tocar del capmàs. Però la principal característica dels masos i bordes és que els seus patrimonis estan constituïts per una munió de peces de terra que en el capbreu de 1344 es descriuen amb una terminologia variada com a quadres, feixes, terres o peces de terra i camps, i dels quals se'n sol donar la superfície expressada en vessanes i saions (vegeu annex II).

El nombre d'aquestes parcel·les va de les disset de la borda Pla de Canyet a les setanta-un del mas Forner, i el més habitual és que es situïn entre trenta i cinquanta. Aquests elements que formen les pertinences de cada mas o borda es situen a través d'un topònim i com sol ser habitual en tots els capbreus de l'època a través dels límits o afrontacions dels quatre punts cardinals. En els patrimonis amb un major nombre d'elements –més de

²⁰ La vessana és una mesura de superfície que equival, en alguns casos, a una mica més d'un cinquè d'hectàrea (2.187432 m²). El saió és una subdivisió de la vessana equivalent a una vuitena part; vegeu. ALSINA, FELIU i MARQUET (1996: 230 i 242).

quaranta– s'enumeren sempre més de vint microtopònims diferents i a vegades més de trenta. Per exemple se'n citen trenta-tres en la capbreuació del mas Oller de Crota. Alguns pertanyien a altres senyories i per tant només declaren la part del patrimoni que tenen per la pabordia, capbreuen igualment un nombre considerable de parcel·les i entre totes elles sumen una superfície que no té res a envejar als patrimonis sencers dels masos o bordes de la pabordia. Tretze d'aquests capbreuants reconeixen tenir per la pabordia entre divuit i vint-i-nou parcel·les diferents. Aquesta pluralitat de topònims permet afirmar que els patrimonis de cada mas o borda no formen un continu geogràfic sinó que són la suma d'una sèrie d'elements dispersos en l'espai.

La imatge general és la d'una estructura patrimonial molt fragmentada. Tot i limitar-nos a les possessions de la pabordia en una sola parròquia,²¹ el capbreu de 1344 enumera i situa 893 elements o pertinences dels vint-i-quatre titulars de masos o bordes de la pabordia i 520 dels altres capbreuants. Això és, 1413 parcel·les o altres elements com ara cases i patis del poble de Castell d'Aro. La superfície total d'aquests elements són 1912 vessanes per les pertinences dels masos i bordes, i 921 vessanes les que capbreuen tots els altres –és a dir els detentors de masos d'altres senyories i els habitants de Castell d'Aro.²² A més el capbreu ofereix informació detallada de censos, rendes i drets vinculats a aquests patrimonis que aquí deixem de banda.

Aquestes dades referents a centenars de parcel·les suposen un coneixement molt precís del terme parroquial i els seus veïnats per part dels qui redactaren el capbreu o dels seus informants. Una massa d'informació excepcional que resulta difícil de gestionar fins i tot amb les eines informàtiques actuals.

21 S'inclouen, però, algunes peces de terra que tot i estar situades fora dels límits parroquials pertanyen als habitants de la parròquia de Santa Cristina.

22 Les xifres haurien de ser lleugerament superiors si es té en compte que hi ha un petit grup de parcel·les de les quals no se'n dona la superfície. Cal fer notar que la proporció de superfície del domini en mans dels vint-i-quatre titulars de masos i bordes és més del doble que la que tenen tota la resta de tinentes, però seria superior en la realitat doncs al capbreu del 1344 manquen les confessions d'un grup notable de masos i bordes de la pabordia.

2. POSAR AL DIA UN CAPBREU (1432-34)

Quasi noranta anys després de la redacció del capbreu de Berenguer Poch la pabordia va emprendre la tasca de fer-ne un de nou, per tal d'actualitzar-ne les dades. D'aquest nou capbreu, encomanat al notari d'Amer i la Vall d'Aro Bartomeu Collell, se'n conserva un volum de notes o esberrany en paper que posteriorment es traslladà a un altre volum en paper i a un rotlle de pergamins cosits de manera semblant al seu precedent que es conserva a l'arxiu capitular, clos pel notari de Girona Miquel Ombert, que havia substituït Bartomeu Collell després de la mort d'aquest.²³ El nou capbreu es va realitzar entre llargues intermitències del 3 d'abril del 1432 al 20 de juliol de 1434 i alguns reconeixements van formalitzar-se a l'aula o sala noble del castell d'Aro. Els dos volums es conserven només fragmentàriament i el capbreu en pergami està força malmès. El volum de notes o esberrany d'aquest nou capbreu és especialment valuós perquè ens permet seguir amb un detall inusitat les tasques realitzades per poder actualitzar la informació del vell capbreu. Un treball que sens dubte va ser d'una gran complexitat perquè des del 1344 la població havia estat delmada per diverses epidèmies i moltes terres havien canviat de mans. En aquestes circumstàncies és prou meritori que els responsables del nou capbreu s'esforcessin en recollir tota la informació rellevant sobre l'evolució del domini entre 1344 i 1432.

2.1. Identificar patrimonis i els seus titulars

La primera operació realitzada en vistes al nou capbreu va ser copiar de manera bastant literal la informació del vell capbreu de 1344, especialment la corresponent als masos i bordes. Només quatre confessions de titulars de masos i bordes del 1344 no apareixen en aquest volum.²⁴ En aquest volum trobem, a més, les

23 AHG, Notaria de la Vall d'Aro, vols. 254 i 209, i ACG, pergami número 256 (1434). Algunes confessions del capbreu van ser closes ulteriorment pel notari de Girona Jordi Bosser.

24 Es tracta dels masos Jaspert, Forner, Martí i els dos que Guillem Blanch havia capbreuat conjuntament, Fortuny i Dorcha, que probablement

confessions d'onze masos i bordes, i d'un parell de patrimonis, que manquen en la part conservada del capbreu de 1344, però que presumiblement encara hi eren el 1432 perquè van poder-se copiar en aquest volum de notes preparatori (vegeu annexos I i III). La còpia del vell capbreu va ser menys sistemàtica amb els patrimonis de masos i bordes d'altres dominis. Només les confessions de deu dels trenta que apareixien en el capbreu de 1344 es van copiar en aquest nou volum.²⁵ I del grup d'habitants de Castell d'Aro i veïnats propers que no tenien mas o borda només n'apareixen reproduïdes vuit capbrevacions. Tot i que les mancances es compensen amb la inclusió de deu patrimonis nous formats, en part, amb les romanalles d'alguns dels que havien desaparegut.²⁶

Sembla clar que un dels primers objectius d'aquest volum preparatori hauria estat identificar els titulars dels patrimonis

havien quedat ròncs. Com a mínim pels masos Martí i Forner sabem que l'any 1429 el paborde va obtenir una sentència judicial per tal que li fossin adjudicats, donat que després del corresponent pregó no havia comparegut ningú que hi tingués dret: Arxiu Capitular de Girona, resum del trasllat a *Llibre d'arxivacions (índex del contingut en tots los llibres de la pabordia de juliol (àlias) Aro*, volum III, doc. 436, pp. 2050-2082. D'un altre mas, anomenat Perarnau, se'n va copiar l'inici de la confessió del 1344 però es va cancel·lar i es va afegir al darrera de la borda a la qual s'havia agregat. Estranyament en la confessió de 1344 ja no constava el capmàs o *hospicium* d'aquest mas.

25 És a dir, els patrimonis dels vint-i-set masos o bordes esmentats a les notes 13 i 14, i els patrimonis duplicats o annexos dels masos Malgraner i Sacoma, a més del patrimoni compartit pels masos Roquer i Estrets. Els que es van reproduir al llibre de notes del nou capbreu són: Coma, Fontanella, Riembau, Sicarts, Malgraner, Bru, Sarrovira àlies Lledó, Torre (que posseïa la borda Aulet i el mas Martí de la pabordia), Llandric i Mallola.

26 Els patrimonis que es tornen a copiar són els de Guillem Pujol, Guillema vídua de Guillem Llorenç, Arnau Vanrell, Pere Ros, Pere Roca i Jaume Sabater. Apareixen en aquest volum de notes les confessions de dos altres habitants de Castell d'Aro, Pere de Vinyes i Pere Dalmau, que no consten en la versió actualment conservada del capbreu de 1344. El patrimoni que l'any 1344 era de l'habitant de Castell Guillem Terrats apareixia integrat al patrimoni del mas Sacosta-Saguer. Els patrimonis nous d'habitants de Castell són els de G. Martí, G. Vivó, B. Bandina, J. Saguer, P. Cateura, J. Ordís, B. Torrent, Elionor Douçà, vídua de B. Sureda i esposa de B. Malus, que apareix també com a tutora del seu fill; G. Blanch i G. Cavarroques (vegeu annex III).

que apareixien al capbreu de 1344 amb els seus hipotètics successors de noranta anys més tard. No sembla que això fos possible en tots els casos perquè en el nou capbreu només es van cloure les «confessions» de tretze titulars de masos o bordes quan en el de 1344 n'hi havia trenta-cinc.²⁷ Quelcom de semblant succeeix amb els patrimonis dels homes i dones d'altres dominis perquè dels deu que es van copiar al volum se'n va cloure la confessió de només cinc, i finalment no es va arribar a cloure cap dels reconeixements dels hereus de les vuit persones que el 1344 s'identificaven com a habitants de Castell d'Aro o algun dels seus veïnats propers. En canvi sí que es va cloure la «capbrevació» de tots els deu patrimonis nous d'habitants de Castell d'Aro.

El volum de notes previ al nou capbreu revela les dificultats d'identificar els hereus dels capbrevants del 1344. Les capbrevacions de dos masos, Savall i Terrats, es van copiar fil per randa tal com eren el 1344 i es va deixar en blanc l'espai que anava destinat a afegir-hi el nom del propietari com si no hagués estat possible de localitzar-lo. I efectivament es tracta de dos masos dels quals se'n perd el rastre en la documentació subsegüent. Els mateixos dubtes susciten altres confessions que s'han deixat tal com eren el 1344 sense pràcticament cap canvi.²⁸

Però, en general, l'escrivà va ser capaç d'esmenar el nom del titular en el capbreu de 1344 que apareix cancel·lat i escriure al damunt el del seu presumpte titular el 1432-1434. Així, per exemple, es van tatxar els noms de Pere Oliver, Bernat Sitjar, Guillem Bussot, Bonanat Fontanella que van ser substituïts com a titulars dels respectius masos per Antoni Oliver, Antoni Sitjar,

27 Onze dels vint-i-quatre en la part avui conservada del capbreu i tres dels onze que només es coneixen a través del volum de notes preparatori a aquest nou capbreu. (vegeu annex I). En aquest volum apareixen les confessions «no closes» de masos o bordes dels quals se'n coneix la continuïtat tal com passa amb els nou següents: Barceló, borda Calvera, Eibelf, Julià-Andreu àlies Vidal, Mola, Oli, Oller, Saguer i Vanrell; set més apareixen agregats a d'altres masos del mateix domini: borda Carbonell, Glori, Jaspert, Martí, Mates, Perarnau i Savard; i de sis altres se'n perd el rastre: Forner, borda Fortuny, Major àlies Dalmau, Sacosta, Savall i Terrats.

28 Patrimonis de Guillem Llandric i Arnau Mallola, i el mas Mola que inclou com agregat el mas Savard.

Constança Bussot i Pere Fontanella. El nom d'Antoni Douçà va substituir el de Guillem de Pujol i la vídua de Guillem Llorenç que apareixen cancel·lats al capdavant dels seus patrimonis. A vegades es va escriure directament el nom de la persona que llavors era responsable d'un patrimoni declarat per algú altre el 1344. Per exemple, es va escriure directament el nom d'Antònia Eibelí en lloc del seu antecessor Guillem Eibelí, que era titular del mas Eibelí al capbreu de 1344. Aquesta operació no presentava cap dificultat en aquells casos en què la mateixa família va romandre al capdavant del patrimoni, tal com succeí amb els Eibelí, o en què la continuïtat del nom familiar ho suggeria. Però l'escrivà va creure convenient afegir petites explicacions de caire genealògic allí on el nexa entre els titulars de 1344 i els de 1432 no era tant evident. Per exemple, el mas Sunyer del veïnat de Canyet pertocava de dret a Pere Sunyer però es va creure útil afegir que aquest Pere era fill del difunt Nicolau Sunyer que al seu torn ho era de Bernat Sunyer. Antoni Torelles havia de capbrevar la masada Oli, però al volum llegim a més que Antoni era l'hereu universal de la seva àvia Elisenda, vídua de Pere de Torelles, a qui pertanyia el mas per compra realitzada a la família Mates de Sant Feliu de Guíxols, l'any 1392. Simó Barceló era el titular de la borda Xicola perquè la va rebre en donació de la seva àvia Aleu, vídua d'Antoni Pujol, l'any 1406, i aquest Antoni Pujol l'havia comprada a Miquel Jaspert l'any 1361, i de les dues transmissions se'n pogué donar la referència notarial.

En resum, en aquest volum es va anotar informació, de caire genealògic o no, que justificava que algú en concret fos el titular d'un mas o patrimoni. Evidentment això inclou aquells casos en els quals el titular del segle XV havia adquirit recentment el patrimoni.²⁹ En alguns casos, els canvis en la titularitat del patrimoni van anar acompanyats d'un canvi de nom del mas

29 Per exemple, Nicolau Guaniguer, àlies Vengut, i la seva muller Eulàlia tenien el domini útil del mas Mates per un establiment fet el 2 d'abril del 1432, poc abans de la nova capbreuació. Antoni Douçà era titular del mas Oller, perquè l'any 1373 havia estat establert al seu predecessor Pere Douçà i es va poder escriure les dades d'aquest establiment, és a dir, el nom del procurador que actuà en nom del paborde, data, lloc i nom del notari que el va cloure.

o borda. Per exemple, coincidint amb un canvi de propietaris l'anomenat mas Vanrell del 1344 havia esdevingut el mas Nadal.³⁰ El nou nom pot, també, estar relacionat amb un trasllat del mas a un altre indret d'acord amb una pràctica relativament freqüent en aquest domini. El cas més evident és el del mas Oliver de Sa Coma que «*antiquitus vocabatur Oliver deç Terrats*» i que precisament ha canviat l'emplaçament del seu capmàs, del veïnat de Terrats al de la Coma, vers 1374.

Així doncs els encarregats d'actualitzar el capbreu de la pabordia van ser capaços de relacionar un bon grapat de masos i patrimonis que constaven en el vell capbreu de 1344 amb els seus titulars del 1432-34. Però els casos de continuïtat relativa només s'aconseguien al preu d'importantes transformacions en el que eren els components o pertinences de cada patrimoni o mas.

2.2. Identificar les pertinences de cada patrimoni

Després de transcriure el contingut de les diverses confessions de 1344 al volum en paper, els encarregats del nou capbreu van haver de verificar si les nombroses pertinences de cada patrimoni encara en formaven part. Un procés certament complex perquè no es tractava només de precisar de qui era cada una de les parcel·les sobre el terreny, sinó de relacionar-les amb l'inventari escrit l'any 1344. Sens dubte hagués estat més fàcil fer un nou capbreu a partir de zero, però aquest no era el cas. Calia fer encaixar les declaracions orals amb la lletra del vell capbreu.

Les cites textuais del capbreu de 1344 o fins i tot de capbreuacions anteriors en el nou volum del 1432 són una prova suplementària del que acabem dir. Per exemple, en la confessió del mas Oller apareix l'esment d'un reconeixement fet per Arnau Oller en un capbreu del mes de maig de 1315,³¹ i es citen els

30 «*Jacobus Gili dominus utilis et proprietarius mansi Venrelli de Crota qui nunc vocatur mas Nadal*». Alguns d'aquests canvis són anteriors al capbreu del 1344 on, per exemple, apareix un mas Oli que «*antiquitus vocabatur mansus Ermengaudi*».

31 «*Quaquidem due pecie terre proxime confrontate fuerunt recognite tenere pro directa pro dicta prepositura per Arnaldum Ollerii de Crota*

que van fer Pere Bru i Pere Vinyes en el capbreu del 1344.³² Un parell de precisions en la confessió de Pere Fontanella remeten al capbreu de 1344,³³ i una d'elles esmenta la confessió de Guillem Cifra que no apareix en la part avui conservada del capbreu a l'arxiu catedralici. També trobem cites dels reconeixements que en el capbreu del 1344 van fer Bernat Saguer, Guillem Terrats i el titular del mas Ferrer.³⁴

En examinar les pertinences de cada mas o patrimoni es va procedir a destriar aquelles que encara en formaven part d'aquelles que per algun motiu s'havien alienat i per tant ja no havien de ser incloses en el nou capbreu. Paral·lelament es van afegir a cada patrimoni aquelles adquisicions fetes des del 1344, sovint agrupades al final de cada confessió. L'objectiu d'aquesta revisió era lògicament fer una llista actualitzada de les pertinences de cada mas o patrimoni amb tots els elements que haurien de constar i consten en el nou capbreu. Les operacions realitzades es poden resseguir amb molt detall amb l'ajuda excepcional del volum de notes d'aquest capbreu.

cum capibrevio acto 12 kals junii anno domini 1315 in notarie...». D'aquest capbreu del paborde Arnau de Soler, del 1315, se'n conserven com a mínim les confessions dels masos Vanrell i Corb (Arxiu Capitular de Girona, pergami, 61).

- 32 En relació a un camp que era del mas Oller es diu que «*fuit de pertinentiis mansi P. Bruni de Crota et Petri Vinyes habitatores Castris pro ut apparet in recognitiones factas per dictos P. Bruni et P. Vinyes videlicet 8 idus februarii et quinto idus februarii anno MCCCquadragesimo tercio claususque per Berengarium Poch auctoritate regia notarium publicum*». I efectivament aquest camp es troba entre les pertinences declarades per Pere Bru i Pere Vinyes al capbreu de 1344.
- 33 Sobre l'origen d'un cens que rebia la pabordia: «*ut hec et alia latius apparet per recognitionem factam per G. Ciffra de Canyeto par de Aredo cum instrumento acto 7 idus februarii anno domini MCCCXXXIII et clauso per Berengarium Poch notarium publicum auctoritate regia, i de manera més imprecisa en relació a un quadre de terra: quequidem cadrum terre Bonanatus Fontanella predecessor meus recognovit tenere pro dicta prepositura cum instrumento etc.*».
- 34 En la capbreuació del mas Oliver: «*pro ut latius apparet per recognitionem factam per Bernardum Segarii par de Aredo Vo idus februarii anno domini 1343, en la de Pere Saguer: ...prout habet in capibrevio acto in Castro de Aredo 8 idus febroarii anno Domini MoCCoXXXoIIlo et clauso per Berengarium Poch notarium*», i en la del mas Ferrer sense precisar la data: «*residuum vero per antecessores meos fuerit antiquitus capibriviatum predecessoris vestris*».

2.3. Comprovar adquisicions

Una operació essencial en l'actualització d'aquest capbreu, vell de quasi un segle, va ser afegir les adquisicions, les parcel·les que havien passat a formar part de les pertinences d'un mas o patrimoni. El mecanisme més utilitzat, quan en tenim constància, fou la compra o la permuta, però també tenim constància d'algun llegat,³⁵ i de diversos establiments o subestabliments.³⁶

Les adquisicions podien consistir en patrimonis sencers que s'incorporaven en bloc a una altra propietat del mateix domini o bé en adquisicions parcel·la a parcel·la. Més amunt ja s'han esmentat alguns casos de desaparició de masos o bordes perquè s'incorporaven a un altre mas del mateix domini, però també es pot constatar l'adquisició de petits patrimonis que no tenien la consideració de mas o borda.³⁷ Alguns patrimonis no es van adquirir sencers, però la seva desaparició com a unitats independents va propiciar que els veïns se'n quedessin les restes. Per exemple, el mas Bussot ha afegit al seu patrimoni el clos, on hi havia les ruïnes de la casa del mas Pla de Crota, i tres feixes més d'aquest mas.

La majoria de les adquisicions van ser d'elements aïllats, tot i que a vegades es produïssin simultàniament en un sol acte de compra. Així, per exemple, G. Martí va adquirir quatre elements

35 Exemples de llegats esmentats com a mecanisme d'adquisició: Gabriel Martí de la seva mare, Dolça Sunyer del domer d'Aro Francesc Sunyer, l'any 1384, i Narcisa muller d'Agustí Ros, titular del mas Pla, d'una vídua de Castell d'Aro.

36 Per exemple, establiments fets per la pabordia el 1420, 1430 i el 1432 a favor dels Carbonell, els Sitjar o en Cavarroques. També es documenten establiments d'altres senyors com l'abat de Sant Feliu de Guíxols a favor dels Groart el 1378 o els Boscà el 1352, o com el del beneficiat de la capella de Sta. Maria de Castell d'Aro a favor de la borda Xicola el 1363. Entre les adquisicions del patrimoni Ros apareixen subestabliments obtinguts del mas Pujol de Fenals el 1373 i el 1380, i de Pere Saguer el 1395. També obtingueren terres a través de subestabliments Guillem Blanch, el 1432 i Guillem Vivó, el 1399 i el 1403.

37 El mas Perarnau, per exemple, havia estat agregat a la borda Calvera, el patrimoni de Guillem Terrats al mas Sacosta-Saguer, els de Guillem de Pujol i Guillema, vídua de Guillem Llorenç, al mas Oller que tenien els Douçà. Altres adquisicions en bloc poden explicar que Antoni Mansella aparegui al volum de notes com a titular dels masos Major, àlies Dalmau, i Sacosta, i Pere Gotes, àlies Mola, dels masos Savard i Mola.

del seu nou patrimoni a través d'una sola compra als marmessors de P. Sagrera, el 1411. Els mateixos vengueren sis peces d'aquest patrimoni a Joan Boscà de la borda Boscà. El seu predecessor Pere Boscà va afegir 13 parcel·les al seu patrimoni amb només dues compres fetes el 1359 i el 1369.³⁸ Els Oliver també van adquirir en una sola transacció cinc parcel·les a la vídua Fontanella, hereva dels Berengaró, entre les quals el clos on van traslladar-se a viure al veïnat de la Coma.

En qualsevol cas el fenomen de les adquisicions de parcel·les és quelcom general i extremadament freqüent en tots els masos i bordes. Tots els tretze que van cloure aquesta nova capbrevació entre 1432 i 1434 n'enregistren. La borda Boscà, el mas Medir i el mas Oliver, per exemple, n'anoten més de trenta cadascun. En altres casos les adquisicions representen a l'entorn del 50% dels ítems capbrevats per un mas o borda (vegi's annex III). Algunes adquisicions no signifiquen la incorporació d'un element nou al patrimoni sinó l'ampliació d'un altre de preexistent. És a dir, moltes adquisicions als veïns es van fer per tal de poder ampliar la superfície de les parcel·les i és aquest l'únic aspecte que calia registrar al nou capbreu.³⁹ Aquest era un aspecte rellevant, perquè en el nou capbreu s'enregistren no menys de seixanta-cinc operacions d'ampliació de parcel·les, de les quals vint-i-sis corresponen als tretze masos i bordes que van cloure la seva capbrevació. I és possible que se'n derivés un augment de la superfície mitjana de les parcel·les entre 1344 i 1434. Caldria afegir-hi encara les adquisicions de rendes o censos, o bé les cancel·lacions de censos existents a través d'un rescat que aquí no s'han tingut en compte i que amplifiquen encara una mica més el moviment d'incorporació de nous elements patrimonials per part dels tinents del domini.⁴⁰ La importància, com a mínim en termes quantitativs, de les adquisicions enregistrades es correspon amb

38 A Arnau de Campllong el 1359 i a Pere Mates i muller, propietaris del mas Oli, el 1369.

39 Per exemple una feixa de la borda Pla de Canyet ha doblat la seva superfície: «*continebat mediam versanam et nunc est una versana pro empzione facti ab herede manso Mates*».

40 Al volum de notes del nou capbreu apareixen un mínim de setze adquisicions de censos de les quals cinc corresponen al mas Cifra.

la imatge d'un mercat de la terra molt actiu que es desprèn dels registres notarials de l'època i que és un fenomen general a tota la Catalunya baixmedieval (SALRACH 1995b, TO 2005b i SABATÉ 2003).

Algunes de les adquisicions fetes pels tinents del domini es remuntaven al temps previ al vell capbreu de 1344 i d'altres eren molt més recents. Entre les pertinences dels Sicarts consta una compra feta l'any 1294 i entre les del mas Medir una altra del 1307, però evidentment les referències a adquisicions anteriors a 1344 són excepcionals. Les adquisicions més tardanes de les quals queda constància al volum de notes del nou capbreu són les compres de Jaume Ordís, un habitant de Castell d'Aro, que es situen en els mesos de juliol i octubre de 1433 quan ja s'havia endegat el nou procés de capbreu. En els prop de noranta anys transcorreguts entre 1344 i el 1432 hi havia hagut prou temps perquè algunes de les adquisicions fetes haguessin tornat a ser alienades. El nombre d'aquestes adquisicions tornades a alienar és prou remarcable. Per exemple els titulars de la borda Boscà havien tornat a cedir deu de les trenta adquisicions fetes des de l'anterior capbreu i els propietaris del mas Puig havien alienat cinc de les seves nou adquisicions.

Les informacions consignades en el volum de notes del nou capbreu poden ser extraordinàriament precises. En efecte, a les descripcions habituals de les parcel·les s'afegiren sovint dades referents a la procedència dels nous elements, el nom del patrimoni d'origen i a vegades el mecanisme emprat per a l'adquisició: compra, permuta, llegat o establiment. En 185 casos, gairebé la meitat de totes les adquisicions enregistrades, es van anotar també les dades de l'escriptura d'adquisició: data, lloc i nom del notari que la va cloure.⁴¹ És a dir, les dades que haurien permès si fos necessari localitzar-les entre els registres d'una notaria concreta. Un exercici que encara avui és possible en molts casos i permet

41 Vegeu annex III. En uns cinquanta-cinc casos es va anotar només el nom de qui havia estat el precedent possessor de la parcel·la adquirida i en uns 100 més senzillament es va inserir l'adquisició entre les pertinences del patrimoni sense aportar dades i amb els mateixos trets identificadors utilitzats per a la resta d'elements: nom, topònim, afrontacions, superfície i eventualment rendes o censos.

corroborar les informacions contingudes al volum de notes del capbreu.

Els representants del paborde van tenir, per tant, informació puntual d'aquestes adquisicions i eventualment van poder veure'n l'escriptura o l'assentament als registres notariais. En la mesura que algunes d'aquestes adquisicions de les quals se'n van anotar les dades es refereixen a béns que s'havien tornat a alienar, podem pensar que la pabordia en va tenir coneixement poc després de realitzar-se la transacció tal com els corresponia en virtut del dret de fadiga. No obstant, és evident que en molts casos no fou així i que precisament el nou capbreu oferí l'oportunitat de verificar les adquisicions efectuades pels tinents del domini des del 1344.

2.4. Comprovar les pertinences: les afrontacions

La identificació de les peces de terra o altres elements patrimonials del capbreu del 1344 requeria un esforç considerable. En efecte, tot i que un microtopònim identificava sovint el paratge de la parròquia on es situava una parcel·la, això en general no era suficient. Per situar una peça de terra amb absoluta precisió eren necessàries les afrontacions, és a dir els noms dels titulars de les parcel·les veïnes o elements del paisatge físic que servien per delimitar parcel·les. Accessòriament es feien servir altres característiques de la parcel·la com ara la superfície, el tipus d'aprofitament o la nomenclatura utilitzada per designar-la (feixa, camp, etc.).⁴²

En els quasi noranta anys transcorreguts des de la redacció del capbreu de 1344 els noms de persona que apareixien a les afrontacions havien deixat de tenir sentit i havien quedat obsolets. Una part important de la tasca requerida pel nou capbreu consistí, doncs, en actualitzar les descripcions de cada parcel·la i en

42 En ple segle XVIII les afrontacions, en un nombre mínim de dues, encara es consideren el principal mitjà pel qual es pot identificar una terra a través de testimonis amb la que havia fet l'objecte d'un establiment o una capbrevació prèvia «*pues los lindes es el medio mas seguro para probar la identidad*», Tos (2007 [1784]: 24-25).

particular les seves afrontacions. Per aquest motiu, damunt de la còpia de les descripcions de parcel·les del 1344 es van fer una gran quantitat d'esmenes, tot substituint les indicacions que llavors ja eren inútils per d'altres que fossin comprensibles pels homes i dones del segle XV. En una gran part dels casos es va ratllar el nom del tinent que apareixia en el text de 1344 i s'escrigué al damunt el del seu successor del 1432-34. A vegades es van afegir totes les dades en una frase del tipus «era d'en X i ara és d'en Y». Al volum de notes del nou capbreu apareixen 441 casos de parcel·les amb les afrontacions esmenades. Això vol dir que es van corregir les afrontacions de la gran majoria de les parcel·les que romanien en el mateix patrimoni. En canvi es va prescindir de l'actualització en la majoria de les parcel·les que n'havien estat alienades.

A més, es van afegir afrontacions on no n'hi havia en el capbreu de 1344, sobretot en les pertinences dels masos que no eren del domini directe de la pabordia o les parcel·les que eren el suport material d'un cens anual. *Mitatur afrontaciones* són els mots que apareixen, per exemple, al costat del cens que grava una peça de terra amb bosc del patrimoni Coma i aquestes efectivament apareixen afegides. *Ignorat afrontaciones* es llegeix ratllat al costat d'un camp del mas Bussot al qual posteriorment s'han afegit les afrontacions i així, amb els seus límits, fou inclòs al nou capbreu. Així es poden comptar fins a vint-i-vuit casos en els quals s'han afegit les afrontacions per a parcel·les que no en tenien en el capbreu del 1344. Evidentment també s'efectuaren altres correccions, menors en nombre, sobre la dedicació de la terra que, per exemple, podia haver deixat de ser erm o bosc per convertir-se en vinya o a l'inrevés. En conjunt, els canvis d'ús de la terra mereixerien un estudi detallat que aquí no hi ha espai per fer.

2.5. Comprovar les alienacions

Una altra operació necessària per a l'actualització de les pertinences de cada patrimoni era cancel·lar i per tant donar de baixa aquells elements que havien estat alienats i cedits a un altre tinent o bé s'havien agregat a una altra parcel·la preexistent del mateix patrimoni. Amb l'ajuda del volum de notes es va passar revista a les diverses parcel·les d'un mas o patrimoni, les que

constaven en el capbreu del 1344 i les adquisicions ulteriors. Les que s'acceptava incloure en el nou capbreu s'assenyalaven amb una línia obliqua que clou el text i a vegades amb una lletra al marge. Les altres es van deixar sense cloure i sovint es va afegir al marge els mots «*non tenet o ignorat se tenere*».⁴³

A vegades s'anoten informacions suplementàries sobre el destí de cada element patrimonial i aquest sol ser de dues menes: o bé ha desaparegut perquè s'ha agregat a un altre element del mateix patrimoni, o bé s'ha alienat a un altre tinent del domini que lògicament l'haurà de fer constar entre les seves adquisicions. Un tercer motiu expressat molt més rarament és la renúncia, és a dir, l'abandó d'una peça en mans del domini directe que podia tornar-la a establir. Aquest sembla haver estat el destí d'una gran part de les parcel·les resultants del repartiment de la vella reserva de la pabordia al costat de les quals llegim sovint l'anotació *fuit renunciata*.⁴⁴ Les parcel·les cancel·lades per agregar-se a d'altres del mateix patrimoni son relativament nombroses i en trobem un mínim de trenta-vuit per al conjunt de masos i patrimonis del volum de notes (vegi's annex III). Solen indicar-se també amb una anotació al marge del tipus «*jam est capibreviata o est supra comprehensa*».⁴⁵

Ara bé, la majoria de les peces que no es van incloure entre les pertinences d'un patrimoni qualsevol havien estat alienades pels

43 «*Dixit se non tenere, ignorat se tenere*» o senzillament *ignorat* al costat de les parcel·les que desapareixen de la llista de pertinences en el nou capbreu, per exemple, en la capbrevació del mas Medir o en la dels Fontanella. Al costat d'una peça de terra del mas Oliver llegim «*non capibreviavit quamvis ipse teneat tamen ex certis causis remansit ad capibreviandam*», sense precisar doncs quin és el motiu pel qual no es va incloure en la nova capbrevació. En un cas del mas Bussot s'explicita el dubte sobre una parcel·la: «*non invenit quorum racione fuit inde posita*».

44 Per exemple, *fuit renunciata* apareix al costat de peces de l'antiga «condamina» que havien estat dels masos Bussot i Julià o bé dels Fontanella («*fuit renunciata et nunc te en Palm de Colonge. Non capibreviavit*»).

45 Per exemple en el cas del mas Perearnau s'assenyala al marge de diverses parcel·les: «*ante est jam i a continuació jam est capibreviata ideo causa [cancelatur], o bé ista petia terre comprehenditur in clauso supra dicti mansi i comprehenditur iste due pecie in quadam pecia inferius designata duarum versanarum*». Altres exemples en les confessions dels masos Mates, Corb, Barceló, Oller i als patrimonis Torre i Douçà.

seus tinents, sobretot a través de permutes i vendes. Al volum de notes es van escriure molt sovint els noms dels possessors de la parcel·la en el moment de fer-se la nova capbrevació i només de tant en tant el mecanisme utilitzat per desprendre-se'n.⁴⁶ Excepcionalment alguna anotació ens assabenta de tot el recorregut seguit per una parcel·la que des del 1344 pot haver canviat de mans diverses vegades fins arribar al seu actual possessor del 1432. Així succeeix amb una feixa que havia estat de la borda Pla: «*non tenet et fuit d'en Vinyes et postea d'en Terrats et nunc est d'en Madir*». I efectivament entre les adquisicions d'en Medir apareix un camp en el mateix indret dit les Planes i amb unes afrontacions semblants.

En general, les alienacions podien comprovar-se cercant entre les adquisicions dels seus possessors en el moment de redactar el nou capbreu. Per aquest motiu, sovint en les anotacions al marge no només s'indica el nom del patrimoni de destí sinó també si aquest ja ha «capbrevat» la peça en qüestió. És a dir, que s'ha pogut verificar dins del mateix capbreu el traspass d'un patrimoni a l'altre, i que la parcel·la que uns havien «perdut», d'altres l'havien «guanyat». Els exemples són molt nombrosos.⁴⁷

Però el volum de notes ens permet anar una mica més enllà

46 A la confessió del mas Medir, per exemple, llegim al costat de peces alienades: «*tenet Mates, ista tenent heres Boschi Ferrer et Bonanatus Sogalls de Sent Feliu, obé tenet heres mansi Sunyeri vigore permutacionis, tenet en Mates vigore permutacionis*». El conjunt d'aquestes anotacions sobre el destí de les parcel·les alienades apareixen quantificades en una columna del quadre de l'annex III. El volum de notes va ser utilitzat de nou com a eina preparatòria d'un altre procés de capbrevació dels anys 1476-1478. És possible que algunes de les anotacions sobre alienacions sense referència que s'inclouen en l'annex III siguin en realitat posteriors i obra de l'escriptor que preparà aquest nou capbreu (AHG, Notaria de la Vall d'Aro, vol. 257).

47 Entre les alienacions del mas Bussot es diu referit a un cens de tres sous i tasca: «*emit heres mansi Sicarts et capibreviavit ipsos ut in capibrevio continetur*», i efectivament entre les adquisicions dels Sicarts consta aquest cens amb la referència notarial de la compra feta per P. Sicarts a N. Bussot l'any 1391. Referit a diverses peces del Mas Bussot: «*tenet en Vivon et jam capibreviavit, tenet Petrus Ferrarii et capibreviavit, tenet Bernardus Baudina et capibreviavit*». Exemples molts semblants es troben en les confessions dels patrimonis Ferrer, Peraranau, Barceló, Oller, Sacosta-Saguer, Eibeli, Bru, Xicola, Mola, Malgraner, Sitjar, Major àlies Dalmau, Vanrell, P. Vinyes, J. Sabater i F. Coma.

i reconstruir amb més detall encara el procediment seguit per fer les verificacions. En certs casos, després d'un primer repàs de la llista de pertinences del capbreu del 1344, s'havien assenyalat aquells elements que ja no en formaven part amb l'anotació al marge *ignorat* o *non capibreviavit*. Però tot seguit s'havia previst una petita indagació per tal d'esbrinar-ne el destí. Això s'indica amb expressions del tipus «*ignorat se tenere et perquiratur*» o quelcom de semblant utilitzant un altre verb com per exemple *videatur*.⁴⁸ A vegades es va poder aportar informació addicional i per tant es va poder ratllar l'*ignorat* anotat inicialment.⁴⁹ Una recerca d'aquesta mena era prevista també per a altres dades del capbreu com, per exemple, els censos que es devien a la senyoria o l'estatus de la parcel·la.⁵⁰

Pel que fa a les alienacions, les pesquises podien conduir a fer admetre com a pròpia una peça que inicialment es creia que s'havia cedit o bé precisar el nom del patrimoni de destí on ara caldria incloure-la. En alguns casos l'anotació *ignorat* ha estat ratllada i s'ha afegit a continuació un *tenet* o un *capibreviavit* o senzillament s'ha ratllat la paraula *ignorat*. És a dir, que la parcel·la provisionalment «perduda», després d'una indagació, s'acceptà que seguia formant part del mas o patrimoni que ja la tenia el 1344 i com a tal havia de ser confessada en el nou capbreu.⁵¹

En molts altres casos la recerca va permetre esbrinar quin era el nom del patrimoni de destí, i com a conseqüència afegir

48 Entre les variants es pot trobar «*perquiratur quorum ignorat se tenere*» que s'esmenta en la confessió d'A. Sicarts, «*non tenet ut dixit imo ignoravat. Perquiratur*» en el mas Medir, «*ignorat. non capibreviavit. videatur*» en el patrimoni Riambau i «*ignorat non tenet videatur*» en la borda Xicola.

49 Al mas Vanrell: diversos *ignorat* s'han ratllat i a continuació s'ha deixat la lletra e i també en l'anotació *ignorat. Tenet heres Fornerii* s'ha ratllat el darrer nom per escriure al damunt en *Torra et capibreviavit*.

50 Al mas Oliver: «*perquiratur qualiter est quitius a migeria bladi quam faciebat heredi mansi Torra, i P. Riambau: vide unam versanam que fuit den Riambau de Sent Amans pro quo dominio tenetur*».

51 Les anotacions *ignorat. Non capibreviavit* referides a un quadre de terra de P. Riambau i *ignorat se tenere et perquiratur* d'una feixa de la borda Pla s'han ratllat, i en el segon cas s'ha escrit a continuació *tenet*. En els dos casos la parcel·la apareix al seu lloc en la versió definitiva del capbreu en pergami. Exemples semblants d'*ignorat* o *idem ignorat* ratllat s'observen al costat de peces de la borda Boscà, del mas Perarnau i del mas Vanrell.

el nom en una anotació al marge o bé altres precisions sobre les circumstàncies de l'alienació.⁵² En qualsevol cas, la informació inicial es va precisar millor a partir del dubte o d'un suggeriment del tipus «*videatur si tenet x*». Per exemple, al costat d'una parcel·la del mas Vanrell es va anotar «*videatur si tenet en Torra vel Barcelon vel Forner vel Douçan*», però finalment totes aquestes possibilitats es van ratllar excepte el nom d'en Torra que és qui efectivament la tenia.⁵³ Així doncs, després d'assenyalar les peces que presentaven dubtes, es va fer una petita indagació per tal d'establir quines encara n'havien de formar part i quines n'havien estat alienades, i en aquest segon cas anotar el nom del propietari. És a dir, una segona revisió de les dades del capbreu va permetre precisar i completar la informació inicial sobre la llista de pertinences de cada patrimoni.⁵⁴

Tot plegat ens indica que l'elaboració del nou capbreu es va fer en successives etapes. Segurament es va començar per actualitzar les dades del capbreu de 1344 a partir de la informació de què ja disposava la pabordia en el seu arxiu, en segon lloc es van revisar les pertinences de cada patrimoni amb l'ajuda d'entrevistes als seus titulars, i finalment es van corroborar o corregir aquestes

52 Al costat d'un camp del mas Sitjar es llegeix *non* ratllat seguit de «*capibreviavit idem Oliver*»; i al patrimoni Ros «*ignorat se tenere*» ratllat seguit de «*tenet en Terrats ut apparet*» o «*tenet parte istarum heres mansi Terrats*». Es veuen exemples molt semblants a les confessions dels masos Bussot, Cifra, Vanrell, Perarnau i Major, àlies Dalmau.

53 Exemples similars al mas Julià: «*ignorat dicitur quod te heres mansi Ruffi sive Mansella*» on s'ha ratllat el darrer nom per deixar només el de Ros, suggeriments semblants al mas Julià: «*ignorat* seguit de «*vide si tenet*» en Ruyra o en Coma o «*vide si tenet n'Oliver vel Terrats*»; mas Barceló: «*vide si te en Terrats o an Coma*»; mas Eibeli: «*vide si tenet P. Brun S. F(elice)*», i mas Vanrell: «*ignorat, vide si o ten en Manseya o ignorat vide si tenet en Torra*».

54 Per exemple, en el patrimoni de P. Rimbau repetidament s'havia anotat al costat de diverses parcel·les «*ignorat i non capibreviavit*. A continuació, en alguns casos això es va ratllar i la parcel·la en qüestió es va incloure en el nou capbreu, però en d'altres es va afegir «*tenet en Buçot, tenet en Ferrer e en Royra*» o quelcom de similar. En el mas Julià es va anotar *ignorat* al costat de divuit pertinences del mas, en dotze de les quals es va ratllar sense afegir-hi res més i en dotze més es van afegir informacions suplementàries del tipus «*vide si tenet en x, tenet en x et capibreviavit, non tenet sed dicitur quod tenet en x, dicitur quod tenet x jam capibreviavit*».

dades amb més entrevistes i, sobretot, a través de les informacions del mateix volum de notes del nou capbreu.⁵⁵

3. COMUNICACIONS ORALS I VERIFICACIÓ AMB ESCRIPTURES EN L'ELABORACIÓ D'UN CAPBREU

L'actualització del capbreu de la pabordia de juliol va combinar doncs les comunicacions orals amb les informacions escrites. Hi hagué una enquesta oral, perquè per tal d'establir la llista de pertinences de cada patrimoni es va interrogar als tinentes i aquests hagueren de respondre a propòsit dels elements que constaven en mans dels seus predecessors el 1344 i les ulteriors adquisicions. Que aquesta fou una enquesta fonamentalment oral es dedueix de l'ús reiterat del verb «dir» en les nombroses anotacions al marge. Els titulars dels patrimonis van informar oralment sobre què se n'havia fet d'una parcel·la, a qui s'havia alienat, qui n'era l'actual possessor o d'altres dades sobre els censos deguts i l'aprofitament de la terra.⁵⁶ Les comunicacions orals després van poder verificar-se amb les dades que contenia el mateix volum de notes o amb la documentació escrita aplegada pels redactors del nou capbreu. Com ja s'ha dit, en moltes parcel·les alienades no només s'havia anotat al marge el nom de qui les havia adquirit, sinó també si aquest les havia inclòs en la seva «confessió». És a dir, s'havia pogut verificar, internament,

55 Evidències de successives entrevistes orals, per exemple en relació a un hort del mas Medir: «*non tenet ut dixit nec nunquam fecit dictum censum. Perquiratur. Dixit postea quod tenet N'Ordis*».

56 Per exemple en el patrimoni Ros: «*tenet en Coma ut dixit*»; patrimoni Coma: «*dixit quod tenet en Ruyra vel Torra*»; mas Sacosta (Saguer): «*tenet en Boschan et en Cifra ut dixit*». Antoni Sicarts va «dir» només tenir una olivera allí on en el capbreu de 1344 en constaven dues: «*dixit quod non tenet nisi unam oliveriam*». El tinent del mas Oli va dir –*dixit*– que una peça de cinc vessanes en realitat era de set. El propietari del mas Medir «*dixit quod vendidit B. Plan*», dues vessanes d'un camp que en tenia onze, i el del mas Cifra en relació a una feixa de terra «*non vult facere censum imo dixit se non solvisse*... i d'una altra «*dixit se non tenere*» perquè hi havia renunciat.

en el mateix volum, la informació oral proporcionada per un altre tinent.⁵⁷

El major esforç de verificació es va concentrar en les adquisicions. Tant les que suposaven incorporar un nou element al patrimoni com les que implicaven eixamplar una parcel·la ja existent es podien comprovar utilitzant les dades del mateix volum. Es podia verificar, per exemple, si les adquisicions es corresponien a parcel·les donades de baixa, cancel·lades, en els seus patrimonis d'origen. Alguna nota al marge ens permet constatar que es van fer verificacions d'aquesta mena.⁵⁸ Tot i que són rares comparades amb les comprovacions en sentit invers, és a dir, les que provaven de verificar si les parcel·les alienades constaven entre les pertinences dels qui les havien adquirides.

Però les adquisicions sobretot es van verificar a través de les escriptures o les referències notariales. En el volum de notes consten les dades de dotzenes d'escriptures notariales que acreditaven adquisicions de diversos elements patrimonials. És possible que aquestes dades ja fossin conegudes dels representants de la pabordia abans d'emprendre l'actualització del capbreu. Ara bé, no es va anotar la referència de les actes notariales de totes les adquisicions, de moltes només se'n va apuntar la procedència, de qui havia estat abans, qui l'havia adquirit i a qui.⁵⁹

57 El patrimoni de Francesc de Coma constitueix un bon exemple. Dels nou elements alienats des de 1344 es va indicar qui n'era el possessor en fer-se el nou capbreu amb anotacions al marge del tipus «*tenet x o nunc ista pecia est*» y tot afegint que en Coma no l'inclouia en la seva capbreuació (per exemple: «*non capibreviavit. Istam fexiam tenet an Terrats*»). En quatre casos es va verificar la confessió del qui havia adquirit la parcel·la i es va fer constar la inclusió en la respectiva capbreuació. Per exemple, un hort ja no formava part del patrimoni perquè l'havien adquirit els «*Oliver prout supra est capibreviatum in capibrevio den Raymundus Oliveri*». Les altres tres anotacions indiquen quelcom de semblant: «*non capibreviavit. Jam est capibreviatum in capibrevio de Raymbau, tenet en Raimbau et jam capibreviavit i tenet en Sicarts et jam capibreviavit*».

58 Riambau: «*videatur in capibreviacione den Coma terre quas habuit dictus Riambau ab ipso Coma*».

59 Al costat d'un camp de 10 vessanes del mas Barceló es llegeix: «*Fuerunt de manso Nathalis. Fuit Petri Ollerii. Fuit Bernardi Sitgarii. Fuit Arnaldi de Fuit Francisci Eybellini. Fuit Petri Ferrarii. Fuit Petri Roca. Fuit Petri Oliverii*».

El nou capbreu va ser un moment idoni per reclamar molts d'aquests instruments que testimoniaven adquisicions dels diversos masos, bordes i altres patrimonis. El més rellevant és que aquests documents van ser aportats pels mateixos tinents. Si la pabordia podia tenir coneixement de moltes actes notariales que enregistraven transaccions posteriors a 1344 és evident que de moltes altres només en va tenir constància escrita en el context de la redacció del nou capbreu. Els agents de la pabordia van reclamar i en molts casos van obtenir dels capbrevants els instruments notariales que donaven fe de les seves adquisicions a través de compres, permutes, establiments o llegats. Segons les anotacions al volum es van mostrar o aportar molts d'aquests documents: en total noranta-un, dels quals seixanta-quatre els proporcionaren els tinents dels masos i bordes (vegeu annex III). L'anotació al volum preparatori sol ser molt senzilla amb els verbs *docere* o *hostendere* per indicar que es va mostrar una escriptura: *titulum* o més sovint *instrumentum*.⁶⁰ Ocasionalment es va

60 Per exemple d'un camp adquirit pel mas Bussot: «*docuit instrumentum permutacionis facte cum Sager. Hostendit*». El que ells cediren a canvi «*tenet en Sager vigore permutacionis quam hostendit et capibreviavit ideo causa*»; mas Julià: «*doce instrumentum illius casalis quod fuit Bernardi Solerii* i en altres llocs *doce titulum, doce titulum istius campi o hostende titulum*»; borda Xicola: «*doce cambium factum per eius patrem, doce cambium factum per en Boscan, doce instrumentum vendicionis, docuit titulum quo pater eius emit*» i alhora dóna la referència de la donació que li féu el seu pare d'aquesta parcel·la plantada de vinya, l'any 1410; mas Calvera: «*permutavit ab en Bussot et habuit den Ruyra residuo. Erat mansi Bas. Doce*; mas Corb: *in ista pecia est una versana quam habuit den Torra. Doçe, in ista sunt compresi iii seyonos que fuerunt mansi Oller. Doce*»; mas Oliver: «*doce titulum o docuit*» referit a diverses adquisicions; Rimbau: *docuit* al costat d'una parcel·la adquirida, «*fuit de pertinenciis mansi Blanch. Doçe o fuit de pertinenciis mansi Coma. Doçe*»; Ordís, en relació a diverses parcel·les: «*doce instrumentum*» i en un cas «*doceat donationem*» en relació a un llegat de la seva mare; i d'altres; mas Oller: «*habuit unam versanam a manso Brun et comprehenditur sub ista et docuit instrumentum firmatum, habuit unum seyonom a manso Barcelon causa permutacionis. Hostende titulum*»; Fontanella: «*doce titulum empcionis den Eybalin et den Vinyes, do(cuit) instrumentum empcionis facte a G. Siffra et instrumentum empcionis facte ab herede mansi Laconis, docuit instrumentum firmatum qualiter emit medietatem quam habebat mansus Rafart*».

assenyalar quan una transacció s'havia fet sense escripturar-la, de paraula, quelcom prou excepcional en aquest capbreu.⁶¹

És evident que la presentació d'aquests instruments o títols de propietat resulta del requeriment de la pabordia que volia verificar que totes les adquisicions estiguessin degudament escripturades.⁶² En diversos casos s'assenyala precisament que cal que els capbrevants aportin els documents o que els han dut d'algunes adquisicions però els deuen d'unes altres. El cas més evident és el del mas Medir on consta que per algunes adquisicions es va aportar l'instrument notarial però no per d'altres, i en concret es reclama l'escriptura d'una sèrie d'adquisicions. Al final de la seva confessió es recorda en una mena de resum quines són les quatre escriptures que els Medir havien de mostrar.⁶³ L'exigència d'aportar les escriptures pot afectar també aspectes com l'estatus de la parcel·la o les rendes que en deriven.⁶⁴

A continuació, els documents aportats pels capbrevants van ser examinats atentament per veure si estaven degudament signats i closos pel notari. Alguna petita nota ens precisa, per exemple, si l'escriptura no està closa.⁶⁵ Moltes més indiquen si el document

61 Un quadre de terra dels Fontanella s'havia cedit en una permuta de la qual no hi havia instrument: «*tenet Terrats causa permutacionis et non fecit instrumenta*»; mas Cifra, entre les seves cessions: «*tenet en Boschan medium seyonom vigore cambii per ipsum verbum facti pro quodam alio seyono ibi contigu*».

62 La necessitat de documentar totes les adquisicions apareix en relació a un camp del mas Groart: «*doce quit havuit de manso Plan et de manso Oli quadam partem istius pecie e den Sunyer. Jam docuit instrumentum den Oli seguit de docuit totum*».

63 S'assenyala quan no hi ha escriptura: «*tenet sine instrumento, nunc tenet heres mansi Mates quorum permutavit et non hostendit instrumentum*» o bé es reclama: «*debet hostendere instrumentum permutacionis, hostendere tenetur instrumentum*» i al final: «*tenet hostendere instrumentum de la Algiviria, instrumentum den Coma, instrumentum den Mates cambiorum, instrumentum basse*». També es reclamen escriptures en el cas de G. Martí: «*tenetur hostendere titulum*», i mas Ferrer: «*debet docere titulum*».

64 Mas Sunyer: «*debet hostenedere qualiter est alodium i tenetur hostendere qualiter est alodium fischalinum*».

65 Documents no closos a la borda Pla per l'escriptura de compra d'una terra i muntanya, del 1370; mas Medir referent a dues compres (en aquest cas «*non firmatum nec clausum i non est clausum nec firmatum*»); mas Sunyer referent a la compra d'un cens del 1359; mas

que es va mostrar estava signat o no, o fan especial atenció al fet que alguns documents aportats no duien signatura.⁶⁶ Es tracta evidentment de la signatura o ferma del senyor que hauria d'acompanyar qualsevol transacció del domini útil segons un ús prou arrelat a la Catalunya Vella. En algun cas s'assenyala explícitament que la ferma que manca és la del paborde o bé, a la inversa, que precisament hi ha aquesta ferma.⁶⁷

3.1. Els arxius privats de la pagesia

El volum de notes fet per al nou capbreu de 1432-34 posa en evidència que de manera general els tinentes del domini disposaven d'un arxiu privat on guardaven les escriptures de les seves adquisicions. Aquest és un patrimoni documental que avui s'ha perdut quasi del tot. Però hi ha excepcions, ja que alguns

Cifra referent a la compra d'una feixa que havia estat del mas Oli i que la vídua de P. Groart vengué a P. Cifra el 21 d'abril de 1378.

- 66 Sicart: «*hostendit instrumentum firmatum*»; borda Pla: «*de ista permutavit ab en Nogera medietatem que est vi seyoni videatur quorum non fuit firmatum, fuit mansi Nogerii et non est firmatum*»; G. Martí: «*retinuit instrumentum non firmatum*»; borda Boscà: «*non clauso sed firmato*»; mas Oliver, «*docuit ffirmatum*») en uns cinc casos; borda Carbonell: «*docuit fi(rmatum)*»; mas Groart: «*docuit set non firmatum*»; Riambau «*docuit firmatum*» referit a diverses peces de terra adquirides de tres veïns; Coma: de «*ista habuit causa permutacionis a Raymundo Terrats I v. et docuit firmatum, de ista habuit unam partitam que fuit de mansi Berengaron. Docuit firmatum*»; mas Corb: «*in ista pecia terre est media versana qui habuit den Terrats. Doce firmatum*»; mas Barceló: «*habuit duas versanas a Rocardell que fuerunt mansi Eybellini sub isti confrontate et docuit firmatum*»; mas Perearnau: «*habuit de mansi Corb una part et ab opperariis de Aredo aliam partem residuum erat de manso Bas. Docuit firmatam illam opperariorum, sub istius confrontata sunt due versana que fuerunt mansi Lorens. Docuit istrumentum firmatum. Item una versana mansi Forner. Docuit firmatum. Item alia versana mansi Molla. Item medie v. mansi Blanc, Doce omnia instrumenta*»; mas Oller: «*docuit instrumentum firmatum*». B. Bandina, J. Saguer i P. Cateura, titulars de patrimoni formats de bell nou a base d'adquisicions n'aporten en tots els casos sempre documents signats assenyalats en general amb l'expressió «*docuit firmatum* o bé *docuit instrumentum firmatum*». Altres documents signats apareixen en les anotacions al marge dels masos Vanrell i Sacosta.
- 67 Per exemple, en relació amb una permuta del mas Oli i els Groart: «*non est firmata de prepositi firma*», o bé a la inversa a la borda Boscà: «*firma prepositi*».

dels masos actuals de la Vall d'Aro conserven encara documents referents al seu patrimoni que es remunten en alguns casos a l'edat mitjana, tot i que no ha estat possible localitzar cap dels documents que es van aportar en la capbreuació del 1432-34.⁶⁸

L'existència d'aquests arxius privats pagesos, fets en bona mesura de pergamins medievals, que trobem en força masos actuals és quelcom excepcional a Europa. Però el volum de notes del capbreu de la Vall d'Aro ens demostra que això era absolutament normal al segle XV. Una bona part dels tinents del domini de la pabordia ja disposaven llavors d'arxius privats d'aquesta mena i hi ha motius per creure que aquesta situació es repetia arreu de la Catalunya Vella. Una abundància tal d'instruments notarials en mans de famílies pageses és coherent amb el que sabem sobre el notariat, extraordinàriament difós i capaç de fer-se assequible a les poblacions rurals més remotes des de feia molt temps (BENSCH 2007). És també coherent amb el que podem saber de la clientela dels notaris medievals a partir dels registres conservats. Els manuals notarials i llibres de protocols d'aquesta època són farcits de transaccions fetes entre pagesos.

Per fer-nos una idea del que podien ser els arxius privats dels pagesos de la Vall d'Aro pot ser útil el petit conjunt de documents que avui es guarda al mateix arxiu de la pabordia i que prové dels seus tinents. Es tracta d'una mostra d'unes vint-i-set compraves i catorze permutes dels anys 1345-1426 que evidentment constitueixen només un petitíssim percentatge dels centenars de transaccions escripturades per part dels tinents del domini entre 1334 i 1434.

Les transaccions d'aquests documents afecten parcel·les que apareixen descrites als capbreus de la pabordia, tot i que algunes no es poden identificar. Ara bé, unes quantes d'aquestes compraves o permutes apareixen citades, de manera directa o indirecta, al volum de notes del 1432-34. En concret hi trobem la referència completa amb data, lloc i nom del notari de sis d'aquests instruments, quatre vendes i dues permutes. Són documents

68 Com a mínim hi ha un arxiu privat, amb pergamins medievals, al mas Riembau; vegeu. GIFRE, MATAS i SOLER (2002: 108-109).

dels que serviren per justificar adquisicions per part d'algun patrimoni. Per exemple, entre aquest grup de pergamins es troben els originals de dues adquisicions dels Ros: la compra d'un quadre de terra als Saguer per quaranta sous el 6 de març del 1380 i l'adquisició d'un cens de divuit diners a P. Pujol i la seva muller el 6 de març del 1375.⁶⁹ Ambdues són esmentades, amb totes les dades, per justificar les adquisicions del patrimoni Ros, en el volum de notes del capbreu. En el mateix cas es troba l'adquisició d'una terra per part de P. Guerau, ferrer, a A. Rovira, el 18 d'abril de 1406 i la compra d'un hort per part d'A. Cateura a A. Sitjar, el 5 de gener de 1410.⁷⁰ En el cas d'una permuta l'instrument pot ser citat per partida doble. Així, la permuta signada per Simó Barceló i Francesc Vidal, àlies Andreu, l'1 de gener del 1413 és esmentada al costat de l'era adquirida pel primer en la seva confessió com a titular de la borda Xicola i al costat de l'era rebuda pel segon en la confessió de Bartomeu Cifra, propietari dels masos Julià i Andreu àlies Vidal.⁷¹ En darrer lloc, l'escriptura amb la compra de dues parcel·les per part de J. Gil, del mas Vanrell, el 1409, és citada explícitament per justificar les adquisicions d'aquest mas.⁷²

També hi ha referències indirectes a aquests documents en les anotacions al marge que aclareixen el destí de les parcel·les alienades o la procedència d'algunes adquisicions. Per exemple, la permuta feta pels Bussot amb els Saguer el 6 de maig de 1403 apareix per partida doble en la confessió dels dos patrimonis i per les dues bandes es diu que se n'havia mostrat l'instrument. Tot i que en aquest cas no es donin les dades del document, com sí que succeïa amb els casos esmentats al paràgraf anterior.⁷³

69 Pergamins números 188 i 191 de l'arxiu la pabordia de juliol de l'ACG.

70 Respectivament pergamins números 215 i 227. La permuta del 1406 apareix explícitament esmentada en la confessió del mas Ferrer i la compra de 1410 en la confessió de P. Cateura.

71 Pergamí número 237.

72 Pergamí número 220.

73 Pergamí 212. En la confessió dels Bussot s'assenyala al costat del camp cedit en la permuta: «*tenet en Sager vigore facta permutacionis quam hostendit et capibreviavit ideo cancellatur*», i al costat de la mitja vessana obtinguda a canvi: «*docuit instrumentum permutacionis facte cum Sager. Hostendit*». La mateixa permuta apareix en la confessió d'en Saguer entre les feixes alienades hi consta la que «*tenet heres mansi*

Unes cinc transaccions més, compravendes i permutes, d'entre les avui conservades a l'arxiu capitular de Girona, són igualment esmentades en les anotacions fetes al volum de notes del capbreu i a vegades es diu clarament que aquestes escriptures es van mostrar en el procés de capbreuació.⁷⁴

Aquesta petita mostra de pergamins també ens permet observar un dels aspectes que sembla crucial en la redacció del capbreu: la verificació de les fermes. En més de la meitat dels documents conservats, vint-i-quatre dels quaranta-un, manca el signe del notari que hauria de cloure l'instrument. Això corrobora l'observació feta en algunes notes marginals del volum del capbreu en el sentit que certs documents aportats no estaven degudament closos.⁷⁵

Pel que fa a les fermes del paborde o els seus procuradors tampoc no hi ha una norma general. Només tres pergamins, dels anys 1346, 1409 i 1420, apareixen signats pel canonge que exercia de paborde,⁷⁶ i algun més per altres senyors a qui corresponia

Buçoti et capibreviavit» i al costat de l'obtinguda a canvi: «*doceat P. Sagerii permutacionis quas fecit cum dicto Terrats et Bussot. Docuit firmatum*».

- 74 Una permuta de B. Bas amb P. Forner del 1391 (pergamí 199) s'esmenta entre les adquisicions dels Bas, titulars del mas Perarnau: «*sub istis confrontata... una versana mansi Forner. Docuit firmatum*»; una altra permuta entre P. Sagner i P. Terrats del 1410 (pergamí 225) consta en la confessió dels Sagner: «*tenet en Terrats unam fexiam terre a Prat Desart continenti unam versanam quam habuit a P. Sagerii, i ratllat: «Doceat P. Sagerii permutacionis quas fecit cum dicto Terrats et Bussot*». També es poden trobar esmentades la venda de B. Corb a B. Bas del 1401 (pergamí 210) entre les adquisicions del mas Perarnau, la venda de J. Gil a P. Forner del 1409 (pergamí 219) en la confessió del mas Vanrell i la permuta entre A. Oliver i P. Forner del 1410 (pergamins 224 i 226) en la declaració del mas Oliver.
- 75 Pergamins no closos pel notari: números 144, 168, 172, 182, 181, 181.1, 188, 193, 201, 202, 212, 213, 214, 215, 220, 222, 224-226, 225, 227, 234, 235, 237, 238, 254. Si la mostra fos representativa, la proporció d'instruments no closos seria molt alta. El retard en la clausura dels instruments sembla ser quelcom freqüent per la dificultat que suposa aplegar les fermes necessàries. És a dir, que els pergamins podien restar sense cloure precisament perquè mancaven les fermes: FERRER MALLOL (1974: IV, 29-191 i especialment 89).
- 76 Bernat de Pontrodó, Ramon Badia o d'Abadia, àlies Barraca, i Roger de Cartellà, respectivament als pergamins números 149, 219 i 257.

el domini directe.⁷⁷ La majoria de les transaccions van ser fermades per procuradors dels pabordes, generalment clergues de la catedral de Girona, eventualment acompanyats pel batlle de la pabordia. Un ofici aquest, que detentaren durant diverses generacions els homes de la família local dels Saguer.⁷⁸ La gran majoria dels instruments no fermats ni pel paborde ni pel seu procurador corresponen a transaccions de les tres dècades que precediren la redacció del nou capbreu.⁷⁹ En resum, aquesta mostra de pergamins confirma el que ja sabem pel volum de notes del capbreu i és que alguns instruments notariais no estaven degudament fermats pel paborde o pel seu representant.

La transcendència d'aquestes fermes és menys evident. En els pergamins la ferma del procurador del paborde sol acompanyar-se d'una petita frase que declara salvats els drets de la senyoria («*salvo in omnibus iure dicte prepositure o salvo tamen iure in omnibus et per omnia dicte prepositure*»). En el text de les transaccions també s'acostuma a precisar que aquests drets han de quedar salvats i se n'enumeren uns quants.⁸⁰ En particular els terços, lluïsmes i foriscapis que graven totes les transaccions del domini útil.⁸¹ Aquest és, sens dubte, un dels motius pels quals s'ha dut a terme aquesta complexa operació de verificació documental.

77 El sagristà del monestir de Sant Feliu en el cas d'una venda del 1421 (pergamí 249) o l'abat del mateix monestir en un intercanvi de terres del 1420 (pergamí 257) i en una venda del 1345 (pergamí 147).

78 En setze pergamins apareixen procuradors dels canonges que són P. Esteve (1345), S. De Gerp (1367, 1372, 1375), A. de Colomer (1370 i 1380), Berenguer de Font (1391) i Guillem de Brugaroles (1393, 1397, 1401, 1403). Els batlles que apareixen en les signatures dels pergamins són Bernat Saguer (pergamins 148 i 149 del 1345 - 1346), Arnau Saguer (pergamí 179 del 1370) i Pere Saguer (pergamins 200, 200.1, 202, 206, del 1391-1397). A més, els batlles signen com a autors de transaccions de les que són protagonistes i on la seva signatura com a batlles seria redundant.

79 Pergamins 144 del 1345, 174 del 1368, 182 del 1372, 193 del 1380, 201 del 1393, 209 i 210 del 1399.

80 «*Salvo iure prepositure mensis iulii et etiam gerundensis et venerabilis prepositi eiusdem scilicet in terciis, laudimiis foriscapiis et omnibus aliis que ad directum dominium nosciuntur aliquatenus pertinere*» (pergamí 148 del 1345).

81 Són l'objecte d'un bon nombre d'articles dels costums de Girona i de les cartes de franquesa de les viles de tota la Catalunya Vella. Veg. To (2005a).

3.2. El cobrament de lluïsmes i foriscapis

Que la verificació de les transaccions entre tinents del domini estava en relació amb el pagament de terços, lluïsmes i foriscapis es dedueix de les anotacions al capbreu i de les que es poden llegir al dors dels pergamins de l'arxiu capitular. Després d'examinar les escriptures aportades pels tinents del domini es va anotar, en algun cas, si s'havien fet efectius els foriscapis o si hi havia deutes pendents per aquest concepte. Així, per exemple, al costat d'una de les adquisicions de la borda Boscà, una feixa comprada el 1369, es va escriure que devia un foriscapi de dos sous.⁸²

Els foriscapis també s'exigien en cas de permutes i tenim uns quants exemples d'anotacions a propòsit de pagaments pendents per aquest concepte. En la confessió del mas Oliver s'assenyala que una de les seves parcel·les s'ha cedit amb una permuta amb els Semir i que se'n deuen els foriscapis. En diverses confessions trobem anotacions semblants a propòsit de foriscapis que es deuen per parcel·les que havien canviat de mans.⁸³ També s'assenyalen al volum de notes alguns pagaments que corresponen a aquesta categoria especial de lluïsmes que és l'eixida de mas, cobrada pel senyor del mas en cas d'alienar una terra que el seu home tenia dins d'un altre domini. Per exemple, en la confessió del mas Oli es diu que per una parcel·la del domini de l'abat de Sant Feliu de Guíxols, adquirida al mas Groart, es deu l'eixida de mas a la pabordia.⁸⁴

82 «*Debet foriscapium de II solidi...*». Una mica més amunt es pot llegir que el propietari de la borda deu cinc sous pel mateix concepte: «*debet intra totum V. Solidorum foriscapiorum*».

83 El deute dels Oliver apareix assenyalat tant al costat de la parcel·la cedida com al costat de la que es va rebre a canvi: «*permutavit ab an Samir et tenet en Semir. Debet foriscapium de istud i de ista pecia permutavit aliquam particulam ab en Semir et dicto Semir alia cum ipso que fuit de ista pecia, et debent foriscapia*». Reclamacions semblants en les confessions dels masos Sitjar, Sacosta, Mola, Sacosta-Saguer i borda Carbonell.

84 «*debet aixatam mansi de ista den Groart et de alia fexiola dictus Torreyes qui habuit a dicto Torres*». Quelcom semblant consta en relació a una adquisició de la borda Carbonell doncs es tracta d'una parcel·la del domini directe de l'abat de Sant Feliu: «*debet pro exita mansi 4 sols. quorum fuit de mansi Fornerii*».

L'interès d'aquestes anotacions, tan excepcionals, rau en el fet que permeten establir un vincle entre els foriscapis i l'examen dels instruments i les seves fermes. En efecte, els foriscapis es consideren no pagats en aquells casos en què no es va poder mostrar l'instrument o en què es va poder observar que hi mancava la ferma del senyor. Hi ha exemples de les dues situacions: en el patrimoni Cateura d'un hort comprat l'any 1410, se'n deu el foriscapi i l'instrument no està fermat. L'eixida de mas reclamada al mas Oli es relaciona també amb un instrument no fermat pel paborde i amb que cal aportar-ne un de signat. Entre les adquisicions del mas Groart també apareix un quadre de terra del qual es demana examinar si, a l'instrument, hi ha la ferma *proxita* mansi. Finalment en el patrimoni Fontanella l'ampliació d'un camp s'havia fet a través de diverses adquisicions de les quals hom en reclamà els foriscapis excepte d'una que es pogué justificar amb una escriptura fermada.⁸⁵ Per tant l'examen de les fermes dels documents sens dubte tenia relació amb el pagament dels diversos tipus de lluïsmes i foriscapis. Sembla deduir-se'n que la ferma senyorial valia com a acús de rebut dels foriscapis pagats per les transaccions.

És possible que en alguns casos les transaccions entre els tinentes del domini es fessin sense la formalitat d'un instrument notarial, però això no suposava poder estalviar-se els foriscapis. Per exemple, en el patrimoni Fontanella s'esmenta explícitament una permuta de la qual no se'n féu l'instrument i també es devia el foriscapi.⁸⁶ En altres casos s'esmenten transaccions que s'havien fet verbalment i sense escripturar. Però l'absència d'escriptura es

85 «*Cateura: debet foriscapium et tenemus instrumentum non firmatum, Oli: non est firmata de prepositi firma et debet aixatam mansi de ista den Groart et de alia fexiola dictus Torreyes qui habuit a dicto Torres nisi hostenderit firmatam, Groart: vide si fuit firma pro exita mansi, Fontanella: sub istis confrontate comprehenditur duo seyoni qui fuerunt mansi Terrats et media (versana) mansi PereArnau et una versana P. Ravel. Docuit firmata illam quod habuit a manso Perearnaldi. De residue debet foriscapia*».

86 «*Tenet Terrats causa permutacionis et non fecit instrumenta. Et iste Fontanella habuit a dicto Terrats duos seyonos in dicto loco. Ambo debent foriscapia*». També a les pertinences de la borda Carbonell es reclama el foriscapi d'una permuta no escripturada: «*te(net) P. Fontanella causa permutacionis facte cum P. Ravell et dedit ei ibidem eundem et non confeci instrumentum. Debet foriscapium*».

tendeix a associar amb contractes temporals que no implicaven una transferència permanent de la titularitat. En el volum de notes del capbreu apareixen només en un parell d'ocasions.⁸⁷ Un indicati suplementari que no era imprescindible esperar l'obtenció d'un instrument notarial per reclamar els foriscapis és que hi ha una menció, una sola però!, a l'albarà que eventualment podia servir per justificar que s'havien fet efectius aquests drets. Jaume Ordís, un habitant de Castell d'Aro, havia format un petit patrimoni poc abans de la redacció del nou capbreu gràcies a una donació de la seva mare i diverses compres. De totes en dóna la referència notarial menys d'una vinya de la qual només va poder mostrar el dit albarà dels foriscapis.⁸⁸ No sabem si albarans d'aquesta mena eren habituals en els pagaments de lluïsmes i foriscapis. Però tot i que així fos, els instruments noterials van ser també un mecanisme idoni per provar que s'havien fet efectius els foriscapis corresponents a la senyoria directa.

Algunes anotacions al dors dels pergamins conservats a l'arxiu capitular ens ofereixen dades suplementàries en el mateix sentit. Malauradament, per tractar-se de la cara que quedava al descobert en la forma tradicional de guardar els pergamins, solen estar en força mal estat de conservació. No obstant això, al dors de diversos pergamins poden llegir-se diverses quantitats de diners que corresponen a pagaments pendents.⁸⁹ En uns

87 Entre les adquisicions de Joan Sagner apareix una feixa obtinguda per una concessió temporal, sense escriptura: «*de ista non habet titulum que en Boschan et en Pobles li lexaren per lo tens*» i una altra que «*teneo vigore vendicionis quam mihi fecit Nicolaus Venguti alias Ganiger verbo prout continebatur in instrumento conficiendo in posse notarii infrascripti*». En les pertinences del mas Sunyer consta un quadre de terra cedit per quatre anys que «*nunc tenet Anthonius Oliver conductum ad quatuor annos*» i que no apareix en la versió definitiva del capbreu en pergami.

88 «*Docuit albaranum de foriscapium sed non instrumentum*».

89 Al dors de la venda d'una possessió de terra boscosa pel preu de dinou sous llegim que es pagaren quatre sous: «*solvit inter totum quatuor solidis*» (ACG, pergami 214, 19 d'abril 1406). El pagament es pot escalonar en diversos terminis, tal com s'observa en una altra venda: «*den P. Forner de Areu debet..., debet tamen quinque solidis quos promisit solvere hinc ad quintadecima die mensis aprilis. Solvit*» (pergami 219, 10 de novembre 1409). En altres transaccions, vendes o permutes, apareixen igualment escrites quantitats associades al nom dels pagadors (pergamins 224, 225 i 226, entre d'altres).

pocs exemples queda clar que es tracta de les sumes pagades o degudes en concepte de foriscapis i lluïsmes,⁹⁰ i aquesta és una informació que difícilment trobaríem en la cara del pergamí, en el text del document.⁹¹ A més, alguna d'aquestes anotacions confirma el lligam existent entre el pagament dels foriscapis i la ferma senyorial que sí que es podia observar en la cara del pergamí. Per exemple, la venda d'unes cases i annexos a Castell d'Aro pel preu de vuitanta sous va suposar que el comprador deixés l'instrument a la pabordia per la seva ferma i pagués per aquest motiu una xifra de diners anotada al dors.⁹² En tot cas, aquest és un aspecte que convindria analitzar detalladament amb mostres més grans de pergamins originals. Només així es podrà avançar en el coneixement de les funcions que complien els instruments notariais en la societat medieval.

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

Aquest estudi de cas sobre els capbreus de la pabordia del mes de juliol de la Seu de Girona a la Vall d'Aro ens ha permès il·lustrar aspectes rellevants referents tant al tipus documental que són els capbreus com sobre les relacions entre aquests

90 Per exemple en el dors de la venda d'una feixa pel preu de 21 sous: «*debet foriscapium Bn. Bas... Debet V sols. Solvit*» (pergamí 210, c.1399).

91 Tampoc solen ser de gaire utilitat per aquesta qüestió els manuals notariais que en general no enregistren aquesta mena de pagaments. En canvi, sí són d'una gran utilitat els llibres de comptes de les institucions senyorials com els de l'Almoina del Pa de la catedral de Girona que contenen nombroses referències als pagaments fets per aquest concepte, vegeu LLUCH (1999) i el capítol següent d'aquest llibre.

92 La compra efectuada per Pere Cerdà conté aquesta anotació al dors: «*iste P. Cerdani dimisit mihi pro firmando istud instrumentum. XII sol. Et debet residuum solvere ad XV dies mensis junii proxime venienti. Ego debeo sibi firmari instrumentum*». Curiosament el pergamí conservat no conté la signatura del paborde o del seu procurador (pergamí 166 del 28 de febrer del 1363). D'altres exemples confirmen aquesta relació entre les quantitats anotades al dors i la ferma senyorial: «*P. Martin de Areu... pro firmandi?... II sols... debet III sols*». (pergamí 209, 1 de gener 1399); «*debet firma*» (pergamí 174, 11 de desembre 1368); «*non debet firma*» (pergamí 217, 18 d'abril 1406).

documents i la societat que els produïa. Sobre el primer aspecte, l'excelsion volum de notes previ al nou capbreu del 1432-1434 ofereix l'oportunitat única de reconstruir amb un detall insòlit tot el procés seguit per poder actualitzar les dades del capbreu de 1344. Així es poden individualitzar els següents passos:

- Copiar la declaració del capbreu anterior, en aquest cas el de 1344, en un volum en paper que servirà com a còpia de treball per fer-hi correccions i anotacions.
- Identificar els titulars del capbreu anterior amb els seus eventuals successors en el moment de fer-se l'actualització, amb l'ajuda, si s'escau, de petites genealogies o els títols de propietat (establiments o compravendes) en cas de nous titulars.
- Identificar les pertinences de cada patrimoni segons el que constava en el capbreu anterior. Això implica com a mínim tres operacions més:
 1. Afegir les adquisicions, de parcel·les o patrimonis sencers, apuntant la referència de l'escriptura notarial corresponent.
 2. Actualitzar les descripcions de cada parcel·la, en particular pel que fa a les afrontacions.
 3. Cancel·lar les peces alienades i eventualment verificar on han anat a parar i si el seu actual propietari ja les ha capbrevat. Aquesta era una operació que sovint requeria la combinació d'entrevistes orals amb la informació recollida al volum de notes.
- Verificar els documents que acreditaven les adquisicions, aportats pels capbrevants, i veure si les adquisicions havien estat degudament escripturades i fermades, per tal de, eventualment, reclamar-ne els foriscapis.

En relació a la societat pagesa coetània, els capbreus de la pabordia ens permeten constatar diverses qüestions. En primer lloc, que els possessors del domini útil van protagonitzar un actiu mercat de parcel·les i una frenètica activitat amb permutes, donacions o compravendes que és compten per centenars en el petit domini estudiat, entre 1344 i 1434. És a dir, que la mobilitat patrimonial era quelcom estructural entre les famílies pageses.

Malgrat els mecanismes de control senyorial (fadiga, lluïsmes, foriscapis) i els mecanismes de control intern (costum successor i altres) res no aturava un moviment de recomposició constant dels patrimonis pagesos. De la mateixa manera que la servitud i la remença no semblen haver estat un fre eficaç per aturar la mobilitat de les persones.

L'anàlisi del procés d'actualització del capbreu de la pabordia ens demostra que la senyoria, com a mínim en aquest cas, no va renunciar al control d'aquest munt de transaccions, tenir-ne coneixement, anotar-les i a vegades verificar-les amb l'ajuda dels instruments notariais. Això es devia al fet que la senyoria n'obtenia una important font d'ingressos en la forma de lluïsmes i foriscapis. A diferència d'altres tipus d'ingressos, els que procedien de les transaccions no van ser arrendats, o com a mínim no ho foren en la seva totalitat, i això demostra també l'interès que hi adreçà la pabordia. Però cal admetre que no sabem gran cosa sobre el cobrament d'aquests foriscapis, tot i poder constatar l'existència d'albarans adhoc i anotacions fetes al dors dels pergamins lliurats a la pabordia sobre els foriscapis. Amb tot, no sembla que la pabordia estigués sempre al corrent de totes les transaccions efectuades dins del seu domini. Així ho suggereixen els nombrosos endarreriments o pagaments no efectuats que es van reclamar en el context de la redacció del nou capbreu. L'exigència de foriscapis deguts per transaccions passades sembla un fenomen habitual en tot procés de capbreu i el de la pabordia de juliol a Santa Cristina d'Aro no fou una excepció.

En darrer lloc, però no menys important, l'anàlisi d'aquest cas mostra fins a quin punt les famílies pageses dels segles XIV i XV estaven habituades a disposar de documentació escrita, en particular instruments notariais en pergami, a casa seva. Hem vist com una gran part dels tinents de la pabordia a la Vall d'Aro eren capaços d'aportar, quan els ho demanaven, instruments notariais que acreditessin les seves transaccions. Es dona per establert que aquella era una societat analfabeta, incapaç de llegir i comprendre el llatí dels documents. Diversos estudis han emfasitzat, però, la importància creixent d'un alfabetisme pràctic («*practical literacy*») que permetia grups de laics que no havien

rebut una educació literària tradicional familiaritzar-se amb l'escriptura per raons pràctiques (CLANCHY 1979). Els pagesos catalans de principis del XV són un bon exemple per a l'estudi d'aquest procés. La institució del notariat estava al seu abast i aquesta els considerava, sens dubte, com un element essencial de la seva clientela. Si els pagesos eren incapaços de llegir i entendre els documents escrits, cosa que caldria demostrar, com a mínim devien ser capaços d'entendre'n la rellevància, estaven més que familiaritzats amb el seu ús i en coneixien les funcionalitats. La població pagesa vivia immersa en un món d'escriptures on la lletra escrita era un element rutinari de la seva vida social.

ANNEX I: MASOS I BORDES DE LA PABORDIA DE JULIOL A LA PARRÒQUIA D'ÀRO

(segons l'ordre d'aparició en el capbreu de 1344)

	Nom del mas	Veïnat	Titular el 1344	Titular el 1432-34
1	Terrats	Terrats	Ramon Terrats	Terrats (sense cloure)
2	Oli	Canyet	Pere Oli	Antoni Torelles (s.c.)
3	Borda Xicola	Castell	Pere Julià	Simó Barceló
4	Jaspert des Terrats	Terrats	Bernat Jaspert des Terrats	
5	Barceló	Crota	Guillem Barceló	Antònia Barceló (s.c.)
6	Perearnau	Crota?	Ramon Llobet àlies Ferrer	agregat a borda Calvera (s.c.)
7	Borda Pla	Canyet	Bernat de Pla	Narcisa esposa d'Agustí Ros
8	Medir	Canyet	Pere Medir	Bartomeu Medir i fill Pere
9	Oliver des Terrats	Terrats	Pere Oliver	Antoni Oliver
10	Fortuny i Dorcha	Castell	Guillem Blanch	
11	Eibeli	Crota	Guillem Eibeli	Antònia Eibeli (s.c.)
12	Oller	Crota	Pere Oller	Antoni Douça (s.c.)
13	Vanrell	Crota	Pere Vanrell	Jaume Gili (s.c.)
14	Corb	Crota	Arnau Corb junior	Berenguer Corb
15	Puig	Puig	Bernat de Puig	Pere Puig i fill Antoni
16	Martí	Crota	Bernat Martí	
17	Sacosta	Crota	Ramon Sacosta	Antoni Mansella (s.c.)
18	Sitjar	Vora Castell	Bernat Sitjar	Antoni Sitjar
19	Bussot del Puig	Puig	Guillem Bussot i fill Guillem	Constança Bussot
20	Savall	Castell	Arnau Savall	Savall (s.c.)
21	Fornier	Crota	Mateua Fornera	
22	Borda Boscà	Canyet	Pere Boscà	Narcís Boscà
23	Julià	Castell	Guillem Julià	Bartomeu Cifra (s.c.)*
24	Sunyer	Canyet	Pere Sunyer (còpia s. XVI)	Pere Sunyer (incomplet)
25	Cifra	Canyet		Joan Cifra
26	Ferrer	Castell		Pere Ferrer
27	Mates	Canyet		Nicolau Guaniguer (s.c.)
28	Glori	Canyet		agregat al mas Mates (s.c.)

	Nom del mas	Veïnat	Titular el 1344	Titular el 1432-34
29	Borda Carbonell	Castell		Agnès esposa P.Oliver (s.c.)
30	Groart	Canyet		Francesc Groart
31	Borda Calvera	Crota		Margarida filla A.Caner (s.c.)
32	Saguer i b.Bussota	Crota		Pere Saguer (s.c. i incomplet)
33	Mola	Crota		Pere Gotes àlies Mola (s.c.)
34	Savard	Crota		agregat al mas Mola (s.c.)
35	Major àlies Dalmau	Crota		Antoni Mansella (s.c.)

* La confessió de Bartomeu Cifra inclou també, nominalment, el mas Andreu, àl·lies Vidal, encara que no són destriables els elements d'aquest patrimoni en la seva confessió.

ANNEX II: ELEMENTS I SUPERFÍCIE EN VESSANES DELS MASOS I BORDES DE PABORDIA A LA PARRÒQUIA D'ÀRO (1344)

	Nom del mas	Parcel·les	Superfície	Superfície capmàs	Superfície de bosc (sureda, eixart)
1	Terrats	45	138	20	4
2	Oli	32	101	25	-
3	Borda Xicola	20	26	-	13
4	Jaspert des Terrats	26	78	12	36
5	Barceló	39	92	2	20
6	Perearnau	38	55 i 3 sense especif.	8	3
7	Borda Pla	17	30	12	-
8	Medir	47	74 i 3 sense especif.	1	14,5
9	Oliver des Terrats	47	157		circa 110
10	Borda Fortuny	40	78		36
11	Eibeli	51	78	5	24
12	Oller	58	79	15	6
13	Vanrell	40	79	1	circa 39
14	Corb	36	68	2	5
15	Puig	18	73	20	-
16	Martí	34	80	1	42
17	Sacosta	22	47	5	11
18	Sitjar	22	86	2	42
19	Bussot del Puig	51	125	10	12,5
20	Savall	24	136		106
21	Fornet	71	36		2
22	Borda Boscà	37	74 i 6 sense especif.		
23	Julià	55	85		36
24	Sunyer	27	77	10	35

ANNEX III: MOVIMENT DE LES PERTINENCES DE CINQUANTA-SET PATRIMONIS DEL 1344 AL 1434

(segons dades del volum de notes de l'Arxiu Històric de Girona, Vall d'Aro, núm. 254)

Nom patrimoni	Nombre d'ítems 1344	Parcel·les agregades	Cessions	Destí	Nombre d'ítems 432-34	Adquisicions	Refer. notariais	Docs. aportats
Borda Xicola	20	1	15	4	19	15	7	8
Borda Pla	17	0	6	4	27	16	9	0
Mas Medir	47	0	18	10	61	32	16	1
Mas Oliver	47	2	26	14	51	32	7	17
Mas Corb	36	2	13	10	24	3	2	3
Mas Puig	18	0	9	2	21	12	4	0
<i>Mas Sitjar</i>	22	0	7	6	24	9	2	1
<i>Mas Bussot</i>	51	1	24	10	34	8	2	2
<i>Borda Boscà</i>	37	0	23	5	44	30	26	0
Mas Cifra	29	0	12	8	45	28	22	0
Mas Ferrer	33	0	11	10	36	14	11	0
Mas Groart	37	0	11	8	31	5	3	2
Mas Terrats*	45	0	27	11	18	0	0	0
Mas Oli	32	0	24	12	10	2	2	0
Mas Barceló	39	10	10	9	23	4	2	2
Mas Perearnau	38	3	13	8	25	3	0	3
Mas Eibelí*	51	0	23	16	33	5	0	0
Mas Oller*	58	2	12	9	46	2	1	4
Mas Vanrell	40	0	27	20	25	12	2	3
Mas Sacosta	22	0	10	9	16	4	1	2
Masos Julià i Andreu*	55	0	30	12	37	12	4	5
Mas Sunyer*	27	0	12	1	17	2	0	0
<i>Masos Mates i Glori</i>	32	0	10	5	29	7	2	0
<i>Borda Carbonell</i>	42	4	16	8	38	16	4	5
<i>Borda Calvera</i>	21	4	2	2	20	5	0	0
<i>Mas Sacosta-Saguer*</i>	36	1	12	5	29	6	1	6
<i>Mas Mola*</i>	51	0	4	4	47	0	0	0
<i>Mas Major*</i>	29	0	14	13	15	0	0	0
Coma, Francesc de	18	0	9	9	9	0	0	0

Nom	Nombre d'ítems 1344	Parcel·les agregades	Cessions	Destí	Nombre d'ítems 1432-34	Adquisicions	Refer. Notarials	Docs. aportats
Fontanella, Pere	28	1	8	4	22	3	3	4
Riambau, Pere	25	3	10	7	19	7	1	5
Sicarts, Antoni	28	0	10	1	26	7	7	1
Douça, Antoni	11	1	3	3	7	0	0	1
Malgraner, [Berenguer]	10	0	8	8	2	0	0	0
Ros, Agustí	13	0	8	6	18	13	13	0
Bru, Pere*	19	0	3	3	16	0	0	0
Roca, Pere*	2	0	1	0	1	0	0	0
Sabater, Jaume*	7	0	1	0	6	0	0	0
Sarrovira, Nicolau*	21	1	3	0	0	2	0	0
Torre, Ramon*	25	2	5	3	19	1	0	0
Vanrell, Arnau*	12	0	8	7	4	0	0	0
<i>Vinyes, Pere de*</i>	8	0	3	3	5	0	0	0
<i>Dalmau, Pere*</i>	6	0	2	2	4	0	0	0
<i>Martí, Gabriel</i>					7	7	6	0
<i>Vivó, Gabriel</i>					6	6	6	0
<i>Baudina, Bernat</i>					5	5	1	5
<i>Saguer, Joan</i>					5	5	0	3
<i>Cateura, Pere</i>					3	3	4	2
<i>Ordís, Jaume</i>					9	9	4	4
<i>Torrent, Bartomeu</i>					1	1	1	0
<i>Dousan, Elienor</i>					5	5	4	0
<i>Blanch, Guillem</i>					4	4	3	0
<i>Caner àlies Bas, Antoni</i>					2	2	0	2
<i>Cavarroques, Guillem</i>					2	2	2	0
28 patrimonis closos	493	10	212	112	542	270	153	60
13 sense cloure	300	22	131	90	213	66	26	16
16 incomplets / dubtosos	452	6	160	89	297	30	6	15
Total (57 patrimonis)	1245	38	503	291	1052	366	185	91

A la primera columna d'aquest annex III s'han escrit en cursiva aquelles confessions que no consten en el capbreu de 1344, i que per tant s'han inferit les dades del volum de notes del 1432-34; en negreta les confessions que han quedat sense cloure i que per tant només apareixen en el volum de notes però no en el nou capbreu en pergami del 1432-34; amb un asterisc les confessions que a més de no estar closes en el nou capbreu són visiblement incompletes i amb una informació molt dubtosa. S'han suprimit del quadre les confessions del mas Savall i les dels patrimonis de G. Llandric i A. Mallola que tot i ser al volum de notes no aportaven res en relació a la confessió de 1344.

Els noms de la primera columna corresponen als que apareixen al volum de notes, tot i que en alguns casos aquest no fa més que reproduir el nom del titular en el capbreu de 1344. Elionor Douçà (o Dousan) apareix com a titular de dos patrimonis diferenciats, un del seu pare i un altre del seu marit, que aquí es presenten conjuntament. Antoni Douçà posseïa el 1432 dos patrimonis que en el capbreu de 1344 eren independents l'un de l'altre i dels quals eren propietaris Guillem de Pujol i Guillema, vídua de Guillem Llorenç. En el patrimoni de la borda Calvera s'han inclòs les dades d'un petit patrimoni que corresponia al pare de la seva titular, Antoni Caner, àlies Bas. En les dades del mas Sacosta de la família Saguer s'han comptabilitzat les dades d'un patrimoni que l'any 1344 era completament independent i que pertanyia a Guillem Terrats.

En les columnes «cessions» i «adquisicions» no s'han tingut en compte les transaccions que comportaven només ampliar parcel·les ja existents a través d'adquisicions o la disminució d'altres a través d'alienacions. Aquestes transaccions, tanmateix, s'han tingut en compte a les columnes de les referències notariales i a la dels documents aportats. En cap cas no s'han comptabilitzat els censos que formen part de les pertinences dels patrimonis ni les transaccions que els afecten. En la columna «Destí de les cessions» s'han comptabilitzat aquelles cessions en les quals s'indicava al costat d'una parcel·la cedida el nom de l'actual propietari.

II

EL DIA A DIA D'UNA SENYORIA FEUDAL: ELS MANUALS DE COMPTES DELS PABORDES DE L'ALMOINA DEL PA (SEGLES XIV I XV)

ROSA LLUCH BRAMON

L'Almoina del Pa de la Seu de Girona mantenia i sufragava la missió benèfica per a la qual havia estat fundada gràcies als ingressos que obtenia de les terres i les persones que hi habitaven i en formaven part.¹ De manera que calia tenir-les ben controlades per poder exigir tots els pagaments que calien quan calia. Els manuals de comptes dels paborde constituïen un excel·lent mitjà per deixar constància i així poder controlar millor tot el que passava –o deixava de passar– a la senyoria de l'Almoina. L'article IV dels estatuts² de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona, resultants de la reforma de l'any 1347 imposada pel bisbe,³ establia l'obligatorietat que el paborde i un clergue que li estava associat portessin un llibre de comptes anual on havien d'anotar tots els ingressos i totes les despeses de la institució. En aquests manuals de comptes dels paborde havien de consignar-hi la quantitat que s'ingressava o es gastava, el motiu que l'explicava així com altres notícies que consideressin oportunes.

-
- 1 Aquesta institució benèfica va ser fundada per Arnau d'Escala l'any 1228 amb l'objectiu de repartir diàriament pa entre els gironins pobres. Vegeu LLUCH (2006).
 - 2 Publicats i comentats a GUILLERÉ (1984).
 - 3 El bisbe va ordenar aquesta reforma al·legant que la institució no era ben administrada i que hi havia un cert descontrol en els comptes de manera que la tasca benèfica instituïda pel fundador no era atesa com calia.

Els nous estatuts també regulaven que els diners ingressats de la gestió del patrimoni de l'Almoïna s'havien de dipositar en una caixa tancada amb dues claus. Aquests diners havien de servir per, entre d'altres coses, comprar gra quan era necessari per satisfer la tasca assistencial de la institució. De les dues claus existents, una l'havia de tenir el sagristà major de la catedral de Girona i l'altra, el paborde de l'Almoïna, per tal d'evitar els suposats fraus i malversacions que s'havien produït abans de la reforma. Els articles X i XI dels mateixos estatuts reglamentaven la gestió del paborde o administrador, tot establint que aquest no podia fer cap despesa sense la conformitat del sagristà major de la catedral i que havia de retre comptes de tots els ingressos i despeses que hagués fet als oïdors de comptes corresponents.⁴ De fet, molts dels assentaments dels manuals de comptes que, per exemple, consignen redempcions de persones, aclareixen que s'ha concedit l'enfranquiment «de voluntat e consel dels hoydors de comptes, sacrista maior, sacrista miga, trasorer» o «de volentat e consentiment del senyor en G. de Brugueroles, sacrista miga, absent d'aquest bisbat mossen lo sacrista magor protector de l'Almoïna».

1. ELS MANUALS DE COMPTES DELS PABORDES

Els manuals de comptes dels paborde de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona són, doncs, llibres de comptes que cobreixen períodes anuals. Tots ells es començaven el primer dia del mes de juny i s'acabaven el 31 de maig de l'any següent i és per aquest motiu que es citen amb els dos anys naturals als que corresponen parcialment.⁵ En ells hi ha consignats tots els moviments de la

4 Per exemple, el 12 de gener de 1363, Ramon Albert, prevere del capítol de la Seu de Girona va aprovar a Ramon Masó i a Nicolau Font, clergues de l'Almoïna, els comptes que aquests li havien presentat corresponents als anys 1358-1361 (ADG, pergs. Pia Almoïna, Definicions, núm. 5). El mateix van fer, l'1 de juny de 1431, Guillem Brugueroles, sagristà segon, i Joan Arnau, tresorer de la Seu, amb els comptes corresponents als anys 1423 a 1427 presentats pel paborde de l'Almoïna Pere de Bergadà (ADG, pergs. Pia Almoïna, Definicions, núm. 14).

5 Trobem el mateix sistema en els comptes de les paborde de La Seu de Girona durant l'època moderna (DE PUIG 2003). La Pia Almoïna de

institució, tant els que tenien a veure directament amb la seva tasca benèfica com els que no. D'aquí també la seva importància i per això el seu estudi es pot emprendre amb molt diversos objectius. Guilleré va treballar certs aspectes (bàsicament, els apartats destinats a les despeses) d'alguns d'aquests llibres en els seus estudis sobre la Girona del segle XIV (GUILLERÉ 1984 i GUILLERÉ 1993-94). Aquests llibres constitueixen la principal base documental de la meua tesi doctoral, en la qual estudiava l'Almoïna de Girona com a propietària de masos i de persones de remença (LLUCH 2003 i LLUCH 2005). Tanmateix la riquesa d'aquests manuals de comptes no s'ha esgotat.

I això perquè els manuals de comptes dels pabordes de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona són una font molt rica que conté abundant informació. Segons Kula, els llibres de comptabilitat senyorial, i aquests manuals en són un bon exponent, són fonamentals a l'hora de conèixer millor la gestió del patrimoni, les seves rendes i la seva evolució (KULA 1974: 48). La informació que ens aporten no només és útil per tal de conèixer la gestió i el funcionament del patrimoni de l'Almoïna, sinó també els censos que rebia per les seves terres, les relacions que tenia amb els seus pagesos, les condicions de vida dels seus homes propis i els pagaments que –pel fet de ser-ho– havien de fer. Al mateix temps, aquests manuals també contenen notícies molt valuoses sobre la societat de la diòcesi de Girona, com són els preus dels cereals i altres menjars, tant dels pobres com dels pabordes, els sous de minyones, obrers, fusters i notaris, el preu de la llenya, rajoles, claus, etc., a més d'algunes notícies històriques que els pabordes anotaven marginalment. El seu estudi, per tant, pot emprendre's des de diversos camps, com poden ser els de la història de l'alimentació, de la història agrària, la urbana, l'econòmica, la dels pobres i marginats, etc. A més a més, i pel fet de constituir una llarga font seriada, permeten fer un estudi a través dels segles, és a dir, des de l'època medieval fins a la moderna.

Barcelona també tenia uns llibres similars, si bé cobrien períodes de dos anys. Començaven a principis de maig i acabaven a finals d'abril, tot i que sembla que no sempre s'acomplien aquests períodes bianuals. Vegeu ORTÍ (1992).

Tot i que l'any 1347 es va establir l'obligatorietat d'enregistrar tots els moviments de l'Almoïna, el cert és que el primer d'aquests manuals de comptes de la institució conservat correspon a l'any 1331-1332⁶ i l'últim a l'any 1776-1777.⁷ Per això constitueixen una excepcional font seriada de comptabilitat senyorial.⁸ Així, són un excel·lent mitjà per conèixer la informació amb què comptaven els pabordes de la institució per controlar la gestió i el funcionament del seu patrimoni, tant pel que fa als béns immobles i mobles com a les persones que hi habitaven i que en depenien o n'eren pròpies. Qualsevol variació en el domini podia reportar ingressos o despeses –a curt, mitjà o llarg termini– i, per això, els pabordes les havien de conèixer i n'havien de deixar constància escrita. Per aquest motiu totes elles són consignades en aquests llibres de comptes.

La majoria dels manuals conservats tenen la mateixa estructura i varien només algunes informacions, normalment per millorar-ne la qualitat i la quantitat. Tal com succeeix en molts altres llibres de comptabilitat, els llibres gironins estan dividits en dues parts clarament diferenciades i el paborde escriu un encapçalament a cadascuna de les dues. La primera correspon als ingressos anuals de la institució i s'hi especifiquen clarament tant els ingressos provinents de la gestió del patrimoni –tant els ordinaris com els extraordinaris– com els provinents de les vendes dels productes que rebia. Al seu torn, a la segona part hi

6 A Barcelona, per contra, els llibres de comptes de la Pia Almoïna comencen abans, l'any 1283 (cf. ORTÍ 1992: 382).

7 L'any 1776, va desaparèixer l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona per ordre del bisbe de Girona Tomàs de Lorenzana. Amb les seves rendes i amb les d'altres institucions benèfiques es va crear el Reial Hospici de la ciutat, dedicat a d'altres tasques assistencials i de beneficència. Vegeu LLUCH (2006).

8 Dels segles XIV i XV, es conserven, la majoria en molt bon estat, els manuals corresponents als anys 1331-32, 1332-33, 1333-34, 1334-35, 1337-38, 1338-39, 1339-40, 1340-41, 1342-43, 1343-44, 1344-45, 1345-46, 1346-47, 1347-48, 1347-48, 1348-49, 1349-50, 1350-51, 1351-52, 1352-53, 1354-55, 1358-59, 1363-64, 1376-77, 1377-78, 1378-79, 1381-82, 1386-87, 1385-86, 1398-99, 1399-00, 1403-04, 1404-05, 1405-06, 1406-07, 1409-10, 1411-12, 1414-15, 1423-24, 1429-30, 1430-31, 1431-32, 1436-37, 1439-40, 1440-41, 1444-45, 1449-50, 1450-51, 1451-52, 1452-53, 1457-58, 1460-61, 1462-63, 1470-71, 1472-73, 1478-79, 1479-80, 1483-84, 1485-86, 1488-89, 1496-97 i 1498-99.

ha consignades les despeses tant ordinàries com extraordinàries. Totes elles, però, estan relacionades amb el conjunt de la institució i no només amb la seva vessant caritativa.

1.1. El dia a dia dels ingressos

El bloc dels ingressos⁹ sempre apareix al començament del llibre. El paborde sol encapçalar-lo amb la data i el seu nom.¹⁰ Aquest bloc està dividit per pobles o per conjunts de pobles quan les rendes que se n'obtenien no eren prou importants. L'ordre del pobles sol ser sempre el mateix a tots els llibres. El manual sempre comença amb l'anotació dels ingressos obtinguts de l'important patrimoni que l'Almoïna posseïa a la ciutat de Girona, és a dir, moltes cases del carrer Ballesteries, del carrer Nou, part del carrer Ciutadans, etc., ultra les antigues cases del Call que, a poc a poc, anà adquirint per tal d'engrandir l'edifici de la institució. Les possessions de l'Almoïna a la mateixa ciutat de Girona no deixaren d'augmentar gràcies a les múltiples donacions i llegats testamentaris que va anar rebent, sobretot des de principis del segle XV. Més endavant, i especialment en els llibres del segle XV, hi apareixen també i per separat els diferents llegats testamentaris i les rendes que aportaven a la institució.

La part corresponent a la ciutat de Girona sol ser una de les més àmplies dels manuals; en ella s'hi anotaven els censos que

9 Guilleré va estudiar i cartografiar el muntant de les rendes que rebia l'Almoïna dels seus territoris a partir dels llibres de comptes dels anys 1347-1348 i 1376-1377, tot arribant a la conclusió que la seva distribució espacial no era uniforme, sinó que depenia de l'extensió del domini de l'Almoïna a cada parròquia. La part més important comprenia la zona de l'actual comarca de la Selva, sobretot de Brunyola, compresa entre els rius Fluvià i Ter, la plana de l'Empordà i els terrenys accidentats que menen a l'actual comarca de la Garrotxa. Vegeu GUILLERÉ (1984: 176-188). Tanmateix no sabem si Guilleré va incloure els censos pagats en espècies o si va basar-se només en les sumes a peu de pàgina fetes pel paborde, entre d'altres coses. Sí que especifica que compta tots els ingressos «incloent-hi la meitat dels foriscapis rebuts del procurador», id. p. 183.

10 Per exemple, l'any 1332-1333, el paborde va escriure al primer full del llibre: «*Kalendas junii, anno Domini M^o CCC^o XXX° II°, ego P. de Casadaval, prepositus Elemosine Panis Sedis Gerunde, facio memoriale de receptis et expensis predicti anni. Et primo de receptis.*»

l'Almoina rebia de les diverses possessions que hi tenia, així com altres ingressos provinents de les vendes, canvis o establiments d'aquells béns. Però, contràriament al que passa en la resta de pobles, no sol haver-hi un full diferent per als ingressos extraordinaris sinó que es consignen darrera dels censos. Els paborde normalment anotaven tots aquests pagaments, bo i seguint l'ordre dels carrers o dels barris on tenien propietats.

A continuació, comencen les anotacions dels ingressos de la resta de poblacions. L'Almoina del Pa tenia possessions a molts llocs de la regió de Girona: a les actuals comarques del Gironès, el Pla de l'Estany, la Selva i l'Alt i el Baix Empordà. Si les rendes que rebia d'alguna d'aquestes parròquies no eren prou importants, el paborde les agrupava. Així s'observa, per exemple, en els pobles de Vilavenut, Borgonyà, Vilamarí, Juïgues, Croanyes i Cornellà, tot i que no sempre es mantenien els mateixos grups. Semblantment, si les rendes d'un poble eren molt nombroses, es dividien per batllies o zones geogràfiques, tal com succeïa amb les de Brunyola.

El bloc dels ingressos conté els pagaments ingressats en concepte de censos, tasques i delmes que l'Almoina cobrava anualment de les propietats del seu domini que tenia establertes, és a dir, els ingressos ordinaris de la institució. En aquest bloc també s'hi consignen els anomenats pels paborde «foriscapis», terme amb el qual designen tots els pagaments extraordinaris que rebia la institució, és a dir, tots aquells pagaments que no eren fixos i que no es cobraven anualment, tant els provinents de les possessions immobles com de les persones adscrites al domini. Amb tot, en aquest bloc també hi ha consignades altres informacions sobre la gestió del patrimoni i de les persones que hi vivien o el formaven, que no implicaven un ingrés econòmic, si més no immediat.

Cada poble o conjunt de pobles té, com a mínim, dos fulls i en ambdós hi figura el nom del poble o pobles corresponents com a títol. El primer full és destinat als censos o, si estan arrendats, a l'assentament que en dóna compte, als pagaments que fan els arrendataris, al que els queda per pagar i a la quantitat que els correspon dels foriscapis pagats pels pagesos, si fa el cas. Al segon full intitulat «foriscapis», s'hi anoten tots els foriscapis i altres informacions sobre el poble, si n'hi ha.

1.2. El dia a dia de les despeses

Després del bloc dels ingressos apareix el de les despeses o *Tabula expensarum pro quibuscumque negociis Elemosine*. Aquest bloc també va encapçalat per una anotació del paborde escrita o bé a partir de la meitat del llibre –després d'uns fulls en blanc– o bé al final, començant pel darrere.¹¹ Les despeses que figuren en aquest bloc són tant les realitzades per la institució com a tal, com les derivades de la gestió del seu patrimoni, com les originades per la seva tasca caritativa. De la mateixa manera que els ingressos, les despeses apareixen en els manuals dividides per matèries i segueixen l'ordre cronològic. Cada manual reservava unes pàgines per a cada apartat i, si en un any determinat no es generava cap despesa, aquestes quedaven en blanc. Molts d'aquests apartats són destinats a les despeses que fa l'Almoina per comprar productes alimentaris o roba per als habitants de la casa com ara forment, arròs, vi, carn, oli, lli, draps d'estopa i un llarg etc., i el cereal necessari per elaborar el pa que havien de repartir entre els pobres. D'altres apartats són destinats a deixar constància dels salaris i altres pagaments que cobren les persones que participen en l'elaboració i el repartiment del pa, entre moltes altres qüestions.¹²

11 Així, per exemple, l'any 1332-1333, el paborde va escriure al foli LVII del llibre: «*Kalendas junii, anno Domini M^o CCC^o XXX° secundo, ego P. de Casadaval, prepositus Elemosine Panis Sedis Gerunde, facio memoriale de expensis factis ratione dicte Elemosine in iam dicto anno.*»

12 La traducció de l'índex del manual corresponent a l'any 1460-1461 és la següent: «De les pensions que anualment fa aquesta Almoina al senyor bisbe i a d'altres persones i convents. Despeses efectuades per la compra de forment. Despeses efectuades per la compra d'ordi i mestall. Despeses efectuades per les coses ordinàries de la casa de l'Almoina. Despeses efectuades per la compra de vi. Despeses efectuades per la compra d'oli. Despeses efectuades per la compra de lli. Dels panys de lli i d'estopa rebuts i gastats. Despeses efectuades en negocis comuns necessaris i extraordinaris. Despeses efectuades per anar a fora. Despeses efectuades per escriptures i instruments. Despeses efectuades per causes i litigis. Despeses efectuades per moldre el gra. Despeses efectuades pel forn. Despeses efectuades a les obres. Despeses efectuades en compres perpètuas. Despeses efectuades en el pa donat i distribuït entre els pobres de Jesucrist. Despeses efectuades per la compra de llenya. Despeses efectuades per garbellar gra».

2. NOTÍCIES SOBRE RENDES, TRANSACCIONS DE FINQUES I MOVIMENTS DE PERSONES

Els censos que consignava el paborde en els manuals eren tots aquells que l'Almoïna rebia de les seves possessions i l'annotació es feia a mesura que els pagesos o els ciutadans de Girona anaven pagant, si bé no se solia especificar sempre per quin motiu es pagava en cada cas.¹³ Durant el segle XIV, els censos encara es pagaven majoritàriament en espècies, tot i que ja n'hi havia molts que, com a d'altres llocs, s'havien reduït a diners. Els pagesos pagaven amb forment, ordi, civada, mestall, oli, vi, etc., i aquests productes eren els que el paborde podia vendre, a més d'utilitzar-los per fer front a la seva tasca assistencial.

Per tal que els paborde poguessin saber amb seguretat quins eren els censos que els pertocava cobrar, tot sovint en els manuals hi ha els llevadors de censos d'algunes parròquies.¹⁴ És a dir, també hi ha consignat l'inventari de tots els pagesos de la parròquia i del que cadascun d'ells havia de pagar a la institució anualment. Mai,

13 Per exemple l'Almoïna va rebre de la batllia del mas Masó de Camós els següents pagaments ordinaris: «*Recepi de tasquis, XXX mit. ordeï. Recepi de laboracionem, I mit. ordeï. Recepi de tasquis, II mit. frumenti. Item de tasquis, VI mit. civate. Item recepi de laboracione, VII mit. civate. Recepi de tasquis, II mit. legumine. Recepi de laboracione, II mit. legumine. Recepi de tasquis, V mit. gran. Item de laboracione terrarum d'en Bach, XI mit. gruan. Item recepi de tasquis, III mit. milio. Recepi de olivariis dicte Mansionis, VI cupas olei. [...] Recepi in festo Pasche, LXXII ova. [...] Solvit na Cola minor pro parte sua census quod facit, VII s., III d. Item recepi de denariis censualibus et fogaçes et comestione baiuli, XXXIII s., III d. Item de XVII paribus gallinarum, XXXIII s., III d. Item de I pari caponum, III s. Item de uno ansero, II s., VI d. Item de una perna, II s., VIII d. Item de uno mutone, VI s.*» a AHG, Hospici, núm. 3 (1334-1335), fol. XXXIX v.

14 Així, per exemple, al manual corresponent a l'any 1406-1407, «En Tassi de Camos fa cascun ayn per reduccio de tots los censsos que faya a l'Almoyna XXVIII sous, dels quals fa en la festa de Sent Faliu, XII sous. Item fa en la festa de Nadal, altres XIII sous. Paga XXVIII: I lliura, VIII sous. Cartayan, tenent les possessions que foren d'en Bernat de Sestrada, fa en la festa de Sant Faliu a mesura veyta acustumada civada II mesures, paga es ab les taschas. Item fa en la festa de Nadal I parey de galinas, paga III sous. Item fa II fogaçes de pes acustumat, e cascuna deu pesar XLVIII unçes menys I quart, paga per les fogaçes XIII diners. Item fa I fex de paya, paga per la paya I sou. Item fa en diners II sous, paga. Item fa a Pascha III ous, paga per los ous II diners. Lo dit Cartayan te la borna Tixidora per la qual fa I galina».

però, s'especifiquen els pagaments per propietats que no són del domini directe de l'Almoïna que havien de fer alguns o molts dels seus homes propis, tal com succeïa en els capbreus de la mateixa institució. Gràcies a aquests llevadors consignats als manuals podem saber amb exactitud quins censos pagaven els pagesos pel conjunt de totes les seves possessions, a banda que molt de tant en tant apareix la llista detallada del que tenia cada mas o cada pagès.

2.1. L'opció de l'arrendament

Des de mitjan del segle XIV, el paborde sol arrendar, després d'avaluar-los, el cobrament dels censos i foriscapis que obté del seu domini, tal com també preveia l'article III dels estatuts de 1347. Aquest article estipulava que els censos es podien arrendar per un determinat període de temps, o com diuen els estatuts, *ad certos annos*; sempre calia, però, el consentiment del sagristà major de la catedral o del sagristà segon. Tal com mostra un full solt inclòs en un dels manuals dels paborde, l'Almoïna podia fer una crida on s'anunciaven públicament totes les rendes i censos de l'Almoïna que podien ser arrendats per diferents llocs del domini:¹⁵

Tothom qui vulle arrendar les rendes e delmes de le Almoyne devall scrites vagen a concordar ab lo paborde e demanen tal mercat que y gonyen la maytat [...] Primo les rendes de Fonoyeres ab sos circumvehins. Item los delmes e rendes de Brunyole, de Sent Dalmay e de tot lo terme. Item les rendes de Vilavenut, Juhigues e Croanyes e Borgonya. Item lo terç del delme e rendes de Marenya e rendes de Palau Borrell. Item lo terç del delme de Sent Pere Peschador [...].

Altres vegades no hi ha dubte que el paborde es desplaçava personalment a determinades parròquies per tal d'oferir les rendes i buscar-ne comprador.¹⁶ Amb l'arrendament, l'Almoïna,

15 AHG, Hospici, núm. 62 (1483-1484).

16 «[Ane] a Viladases per vendra les rendas del dit loch», AHG, Hospici, núm. 34 (1404-1405), fol. CLXXVII (Anar deffora).

com qualsevol altra senyoria, renunciava a la col·lecta directa o personal dels censos i pagaments del seu domini però continuava vigilant la gestió i els canvis en les seves propietats, tant de terres o masos com de persones.

Amb tot, el que no sabem, ara com ara, és com es decidia el preu de cadascun dels arrendaments. Malgrat l'interès mostrat pels paborde, el preu demanat per la institució podia no ser del tot exacte o adequat: l'any 1347-1348 es van arrendar per primera vegada les rendes de la parròquia Camós per 1000 sous, però el preu pagat per aquest primer arrendament es va reduir a menys de la meitat l'any següent, tot i que dos dels arrendataris van ser els mateixos i, a més a més, en tot el segle XIV no es va tornar a fixar un preu tan elevat per als censos de Camós (LLUCH 1999: 151-184).

El fet d'arrendar les rendes que es rebien no era nou ni tampoc exclusiu de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona sinó que constituïa una pràctica comuna i estesa entre les senyories de la Península Ibèrica i d'altres regions (vegeu, entre molts d'altres, FELIU 1985). Per això, la compilació dels Costums de Girona de Tomàs Mieres també contemplava la possibilitat que els senyors directes arrendessin o venguessin els rèdits o fruits dels seus beneficis, reservant-se, però, la meitat dels foriscapis que se'n podien obtenir.¹⁷ Gràcies a aquests arrendaments les senyories cobraven en metàl·lic i no pas en espècies.

L'Almoïna del Pa de la Seu de Girona, sobretot a partir de l'any 1347, va començar a arrendar les rendes i censos que rebia de la major part del seu domini. Els arrendaments es feien per un període que oscil·lava entre els dos i els sis anys, tot i que en alguns casos s'arribava als deu. El paborde arrendava o bé una sola parròquia o bé un conjunt de parròquies quan les rendes d'aquestes no eren prou importants. Això no obstant, no acostumava a arrendar tots els pobles perquè alguns aportaven rendes massa petites i el paborde, tot i voler-ho,

17 Vegeu PONS GURI (1988: 293) i COBOS (ed). (2001: 86-87). Segons Jaime COTS (1929: 99), «el único capítulo de la Rúbrica XIV, que trata del arrendamiento de los frutos de los beneficios cayó en desuso por falta de aplicación, después de la sentencia arbitral».

no trobava persones interessades en arrendar-los.¹⁸ Tampoc no es van arrendar mai les rendes provinents de la ciutat de Girona i les de les poblacions més properes com Celrà, Bordils o Campdorà, d'on, a més, l'Almoïna no en percebia gaires beneficis. Durant el segle XV, també van deixar d'arrendar-se els censos i rèdits que l'Almoïna obtenia de Brunyola, els més alts de tot el seu domini rural: no es pot oblidar que l'Almoïna era la senyora majoritària a Brunyola i hi tenia el mer i mixt imperi. Amb tot, la conjuntura del moment també influïa en aquests arrendaments; així doncs, durant el període bèl·lic, el paborde, tot i intentar-ho, no va trobar arrendataris per a totes les seves parròquies¹⁹ i, a més, no va poder ingressar gairebé res durant aquells anys, com és lògic.

Quan les rendes es venien o s'arrendaven, la institució deixava de cobrar els ingressos ordinaris, però es repartia a parts iguals amb els seus compradors o arrendataris²⁰ les quantitats extraordinàries cobrades,²¹ és a dir, els anomenats, als manuals de comptes dels pabordes, foriscapis. Així es desprèn d'aquest exemple:

-
- 18 Així, per exemple, les rendes de Riudellots de la Creu dels anys 1452-1453 no es van arrendar perquè, a parer del paborde, «los fruyts de Riudellots de la Creu no s'acostuman de arrendar com sian de poch valor» (fol. XXXV).
- 19 Per exemple, al manual de l'any 1470-1471 (núm. 59) el paborde explica que els censos de Fonolleres «nos son arrendats com nagon nols haya volguts per pahor de la gent d'armes» i que els «fruyts e rendes que la dite Almoyna ha acustumat de pendra e resebre en la dite parroquia de Camos no son arrendats per ço com es tot destroit que no y a res». Vegeu LLUCH (2002).
- 20 Els manuals de comptes dels pabordes els anomenen indistintament «renders», «emptoribus», «arrendadors» o «compradors» i consideren que tant «compren» com «lloguen» les rendes.
- 21 AHG, Hospici, núm. 15 (1348-1349). D'aquests contractes se'n feia també un instrument notarial, per exemple el 27 de maig de 1393, l'Almoïna va arrendar, per vuitanta-sis lliures anuals, a Joan Vila de Serinyà i a Pere Bartomeu d'Esponellà els censos i rèdits que obtenia de la parròquia de Serinyà, amb la meitat dels foriscapis («*decimam et omnes census, taschas et agraria, redditus, exitus, et alia quecumque iura qui et que infra dictum tempus provenerint et provenire poterunt ac dicte Elemosine pertinebunt infra dictam parrochiam de Seriniano [...] cum medietatem omnium terciorum, laudimiorum et foriscapiorum in ibi provenientum*»), des de l'1 de juny d'aquell any fins a l'any 1395, (AHG, Girona 11, núm. 31).

*Ego, Pere de Casadeval, prepositus Elemosine, etc. arrendavi baiulo dicti loci et R. de Curso dicti loci omnes redditus de Villavenuto et de locis convicinis sicut dictus baiulus est assuetus levare et accipere et medietatem foriscapiorum ad IIIor annos, precio DCCCLXXX s. quolibet anno, dictorum IIIor annorum de quibus debent solvere medietatem in festo Omnium Sanctorum et aliam medietatem in festo Pasche. Sunt fideiussores uxor dicti baiuli et pater et uxor dicti R. de Curso.*²²

No hi ha dubte que el fet de quedar-se amb part dels ingressos extraordinaris havia de ser un estímul per als possibles arrendataris que estarien interessats, per la part que els pertocava, en qualsevol possible cobrament no previst.

Tanmateix no sabem amb seguretat quina o quines eren les persones encarregades de cobrar els censos i els foriscapis ni si sempre ho feien les mateixes. Sembla que algunes vegades és el mateix paborde qui fa directament els cobraments, altres ho fan els arrendataris de les rendes i altres serien els batlles de les diverses zones, els encarregats de fer-ho. En tot cas, el paborde anota els ingressos a les pàgines del llibre de comptes a mesura que els va cobrant.

2.2. Els foriscapis (i lluïsmes)

Segons els paborde de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona, els foriscapis, com ja ha estat dit, són tots els cobraments que no eren censos ni pagaments regulars reconeguts als capbreus i llevadors de rendes: per tant els lluïsmes, pagaments derivats de la servitud, pagaments per entrades, entre d'altres. A parer de Guilleré, els foriscapis constituïen «una part important dels ingressos dels temporals eclesiàstics, cosa que explica que el senyor, quan arrenda els seus ingressos, se'n reservi la meitat» (GUILLERÉ 1993-94: I, 410). Tot i que potser seria millor donar la volta a l'argument: l'Almoina estava disposada a renunciar a la meitat dels ingressos perquè, a canvi, obtenia un ajut fonamental

²² AHG, Hospici, núm. 13 (1347-1348).

en el control del domini perquè aquests arrendataris estarien tan interessats com ella en cobrar qualsevol ingrés extraordinari.

Pel que fa a les formes de cobrament dels foriscapis, tenim el mateix desconeixement que pel que fa als censos. D'alguns assentaments es desprèn que és el paborde qui els cobra, que es queda la desena part que li pertoca personalment com a salari pel seu treball²³ i la meitat corresponent a l'Almoïna mentre que lliura l'altra meitat als arrendataris, d'altres es desprèn que ho fan aquests darrers i d'altres que ho fan els batlles. Els foriscapis també s'inscriuen als manuals de comptes dels pabordes a mesura que es van cobrant, per la qual cosa no els trobem agrupats per matèries o per pagadors. Si en algun llibre anterior n'ha quedat per pagar part d'algun, també s'escriu en l'apartat dels foriscapis tot recordant, normalment, la causa del deute i el llibre on estava consignat. Gràcies a això, alguns d'aquests deutes ens aporten informació que tot sovint no tindriem a causa de la desaparició d'alguns manuals.²⁴ En aquest mateix sentit, en alguns llibres hi figura un apartat dedicat a deutes anteriors.²⁵

Dins de l'accepció de foriscapis destaquen, pel seu nombre, els pagaments que rep l'Almoïna per qualsevol venda o traspass de terres i béns immobles del seu domini directe. És a dir, els terços o llüïsmes, segons la nomenclatura utilitzada pels pabordes, que rebia el senyor directe quan no feia ús del dret de fadiga per raó del seu consentiment en la venda o traspass d'una de les seves

23 En el document d'acceptació de l'Almoïna, atorgat pel bisbe de Girona l'any 1232, s'establia que el paborde havia de rebre la desena part de tots els ingressos extraordinaris de la institució, com a pagament del seu treball. Aquest fet també implica que per la part que li pertocava ell també estava interessat en tenir absolutament controlat el domini de la institució, perquè tot el que la senyoria ingressava li comportava un ingrés a ell mateix.

24 Així, per exemple, al fol. LXXXXIV del manual de l'any 1409-1410, hi trobem el següent assentament: «Francischus Truy de Vilavenut debet pro exorquia Catharine, uxor quondam Johannes Cavalaria, alies Truy de Vilavanut, ut constat in libro anni MCCCXC, in XXXV folio, centum s., de quibus solvit tres s. et duos d., de quibus iam facta est recepte, ut constat in dictis libro et folio». Aquesta és la única referència documentada de l'eixòrquia de Caterina, vídua de Joan Cavalaria perquè el manual on va ser consignada no ens ha pervingut.

25 Aquest apartat únic es pot veure al final del bloc dels ingressos, per exemple, als manuals corresponents als anys 1404-1405 i 1405-1406.

propietats. Alguns d'aquests assentaments solen consignar un nombre considerable de notícies: el nom del comprador, el de la seva parròquia, quin és l'objecte comprat, el nom que aquest rep, la parròquia on es troba, el nom del venedor i la seva parròquia, el notari i la data en què es realitzà l'instrument notarial que el recull, el preu pagat pel comprador, i, finalment, el lluïsmes que s'ha convingut a pagar a l'Almoïna.²⁶ Així queda ben clar fins on arribava el coneixement que tenia el paborde del que passava en el domini que administrava. No cal dir que cada manual conté un bon nombre de pagaments per vendes, majoritàriament de terres. Tanmateix, també hi figuren lluïsmes o terços pagats per la venda de cases,²⁷ per la venda de boscos,²⁸ de vinyes, d'horts,²⁹ d'oliveres, etc., així com per la venda de censos.³⁰

L'Almoïna també cobrava un lluïsmes pels canvis que es feien entre les seves propietats. A vegades, els pagesos –fossin o no propis de l'Almoïna– s'intercanviaven possessions immobles,³¹ sovint per tal de tenir una masada més propera o

26 «Bernardo Pagesii de Rivolutorum de Cruce emit unum campum, vocatum Campbrun, in dicta parrochia, a Guillelmo de Casademont, eiusdem parrochie, cum instrumento in posse Raymundi Egidii, notario Gerunde, IX die januarii, anno a Nativitate Domini MCCCLXX octavo, precio XCVIII s., et fuit conventum quod solvat pro tercio XXX s., de quibus pertinent preposito VIII s., et Elemosine, X s., VI d. Et Bernardo Pagesii, emptor, X s., VI d.» a AHG, Hospici, núm. 24 (1378-1379), fol. 18.

27 «G. Bataya, alies Stiu, de Portell emant a G. Costa de Portell quasdam domos sive casalia existentes iuxta mansum Bataya, infra parrochiam de Crespia, que tenetur directe pro Elemosine, precio viginti s., cum instrumento confecto Bisulduno XV die mensis madii, anni MCCCLXXVI, composuit ad quinque s., quos solvit XXVII die mensis februarii anno MCCCCXXXII, de quibus pertinent mei, pro iure meo, VI denarii, restant Elemosina, III s., VI d.» a AHG, Hospici, núm. 125 (1431-1432), fol. 28.

28 «Recepi d'en March de Vilaubi de tercio cuiusdam boschi quod emit a C. Ferrer XII s., de quibus habuit Vilademag III s. et Elemosina habuit VIII s.» AHG, Hospici, núm. 8 (1342-1343), fol. XVIII v.

29 «Recepi ab A. des Sogas de tercio cuiusdam ortus que emit a P. Carbonel III s., VI d.» AHG, Hospici, núm. 9 (1343-1344), fol. LIII v.

30 «Recepi de tercio quarundam tascarum et census quos en Casademont, parrochie Sancti Martini Veteris emit a P. Alberti de Madramayna» a AHG, Hospici, núm. 10 (1344-1345), fol. XI v.

31 «Bernat Seguer de Vilavanut havia cambiade I peça de terra que tenia en lo loch appellat les Comes ab en G. Gerau, del dit loch, per alcuna possessio que lo dit G. Gerau tenia en lo loch appellat Cagalell, e cascuna

junta. Normalment, abans de cobrar, el paborde de torn solia encarregar al batlle, l'arrendatari o a un o més pagesos o veïns de la mateixa parròquia, una estimació del valor de les possessions canviades per tal de saber quina part li corresponia cobrar com a lluïme i també per assegurar-se que realment es tractava d'un intercanvi equitatiu; no fos cas que l'operació amagués una altra mena de transacció. Aquesta comprovació devia ser prou important perquè, algunes vegades, fins i tot tenim constància que l'estimació o el control del canvi el fa personalment el paborde, perquè així apareix enregistrat en les despeses de les visites al domini.

En les pàgines destinades als foriscapis també s'hi consignen els pagaments de les entrades de nous establiments tant de masos com de peces de terra i altres possessions.³² El paborde havia de conèixer i de deixar constància escrita de qualsevol canvi que es produís en el domini de la institució. Per això també es consignen en aquests folis els pagaments en concepte de sortida de mas de la venda de terres adscrites a algun dels masos propis de l'Almoyna, tot i que el domini directe no fos de la institució.³³ En aquests apartats també s'hi inscriuen les reduccions de censos, de tasques,³⁴ etc.

es tenguda directament per l'Almoyna, fon stimades la dita possessio de Cagalell per n'Orts e en Bosch de Vilavanut a L s., dels quals ha paguats lo dit Bernat Seguer V s. per luysma, dels quals ma pertayen per mon dret VI d., e a compradors II s. e III d., de que lus he fet conta en lo arrendament del libra present, restan a l'Almoyna II s., III d.» a AHG, Hospici, núm. 44 (1405-1406), fol. 33 v.

- 32 «Item a XI del mes de juyn del ayn de LI, resebi d'en P. Rog de Celran per rahon I establiment d'un ort qui es en lo loc apelat Feregenal, en loc de Celran e fo relexat per na Agnes Costes, muyler qui fo d'en Brg. Estheve de Juyan e que dona per intrada L s. e de sens IIII s., VI d.», AHG, Hospici, núm. 19 (1352-1353), fol. XLV v.
- 33 «R. Morel e Andreu son fil d'Estayol deuen per axida de mas de una fexa de terra apalada Fexa del Cres que vaneren an Bn. Lorens d'Estayol per preu de XXXIII ll. [...] de que pertayen LXVI s.», a AHG, Hospici, núm. 26 (1386-1387), fol. LXXXV.
- 34 «Item recepi a P. Sponeyano pro reduccione cuiusdam terre ad unam tascham, tot idem habuit arrendator, II s., VI d.» a AHG, Hospici, núm. 9 (1342-1343), fol. LXII v.

3. EL CONTROL DE LES PERSONES: ELS MALS USOS I ELS HOMENATGES

En un altre ordre de coses, l'Almoïna, com a propietària de masos i de persones de remença, cobrava, quan feia el cas, els anomenats mals usos dels seus homes i dones propis. Tots aquests pagaments derivats i característics de la servitud també apareixen recollits en els manuals, en els folis reservats a consignar els foriscapis. D'entre tots aquests ingressos, els que més destaquen, i amb diferència, són les redempcions –per tant, el pagament que el remença havia de fer si volia abandonar el mas i domini d'origen, és a dir, la compra de la llibertat personal– i les fermes d'espoli forçades –que alguns remences havien de pagar quan es casaven.

Els assentaments que recullen redempcions solen consignar la data, el nom de la persona redimida, la seva filiació, el preu que es va pagar per la seva llibertat i algunes vegades el motiu del seu enfranquiment, la qual cosa permet saber les raons que portaven als remences a comprar la llibertat.³⁵ Al seu torn, els assentaments que consignen pagaments per fermes d'espoli forçades, a vegades, només aporten el nom de la persona que paga, la persona per qui la paga i el preu a pagar,³⁶ però també hi ha molts casos en què la informació és més explícita i s'hi especifica fins i tot quines possessions s'hipotequen, el muntant del dot del cònjuge nouvingut, el notari i la data en què es van enregistrar els instruments nupcials i la part que la institució n'ha de cobrar.³⁷

35 «Item aquest dia matex [21 de maig de 1351], done a resemensa una fila de na Sibilia de Fonoyeres, aguïu II s., VIII d.» a AHG, Hospici, núm. 17 (1350-1351), fol. XII; i «*Johana, filia Berengarii Aves de Bruneola quo de proximo debet matrimonio collocari, fuit data ad redempcionem pro 2 s., 8 d.*», AHG, Hospici, núm. 124 (1430-1431), fol. LXXXV.

36 «Deu Pere Vilardell [de Vilamarí] per esponsalici de la seva dona CXL s., dels quals paga, L s.» a AHG, Hospici, núm. 1 (1331-1332), fol. 37.

37 «*Item XX die februarii, anno a Nativitate Domini LV, in posse notari Balneolarum, fuerunt facta instrumenta nupcialia Francisci de Podio de Cas de Comba, parroquie Sancte Marie de Camonibus, et Francisce, eius uxore, in quibus continetur instrumentis quos dictus Franciscus facte obligatione uxori sue, super terris quas tenere pro Elemosina pro quinquaginta s. Item XIII die februarii, anno LVII recepi per manum dictus Francisci de Podio de Cas, ratione dicte obligationis, Vs.*» a AHG,

Sovint, en el mateix manual –darrere de l'assentament que recull el pagament de la firma–, o en els cronològicament posteriors, s'hi troba l'homenatge dels nous casats. De tal manera que el paborde s'assegurava que el que acabava d'entrar al domini ja havia reconegut públicament ser-ne propi.

Aquests fulls destinats als foriscapis dels manuals de comptes dels pabordes també recullen casos de pagaments pels altres dos mals usos que l'Almoïna cobrava dels seus remences: la intèstia i l'eixòrquia.³⁸ La intèstia penalitzava els remences que morien sense deixar testament vàlid i l'eixòrquia els que morien sense descendència per heretar-los. Els predits pagaments solen realitzar-se un temps després de la mort de la persona pròpia. Gràcies a aquests ingressos, normalment es pot saber el muntant de les possessions del difunt i, sobretot, quina és la persona que les ha heretades i que, per tant, ha d'encarregar-se del pagament del mal ús.³⁹

Finalment, en alguns d'aquests folis dels foriscapis també hi ha assentaments que informen dels reconeixements de domini i homenatges que prestaven els homes i dones propis de l'Almoïna a la institució, els pergamins dels quals es conserven al seu arxiu. En aquests assentaments, el paborde anotava el nom de

Hospici, núm. 20 (1354-1355), fol. 28; i «*Castilionis Simonis de Gahusis fecit instrumenta nupcialia cum Sibilia, uxor sua, filia G. Ferrerii de Subiranicis, in posse notarii de Verges XVII die januari MCCCLXXVII, que Sibilia attulit sibi in dote MM s., de quibus obligavit super posse Elemosine pro M s., fuit conventum quod solvat pro laudismio C s., quos solvit III septembris MCCCLXXVII, de quibus prepositus X s., emptoribus XLV s., et Elemosine, II ll., V s.*» a AHG, Hospici, núm. 23 (1376-1377), fol. XXXI v.

38 Així, per exemple: «Item resebi de Bernat de Casseles de ça Pera per rahon I^a intestia de son frara XV s., dels calcs ac el pabordra XVIII d., els rendes la sua part, restant Elemosine VI s., IX d.», al manual corresponent a l'any 1348-1349 (fol. XXXVIII), i «Aquest ayn mori axorcha e sens infants na muler d'en Johan Solan de Camos, la qual havia a ses voluntats X ll., d'aquí per la axorquia pertayen lo terç, qui son LXVI s., VIII d.» al de l'any 1403-1404 (fol. XXIII).

39 Pel que fa als altres dos mals usos als quals estaven sotmesos els remences catalans, és a dir, l'àrsia i la cugúcia, cal assenyalar que no surten ni tan sols esmentats a cap dels manuals de comptes dels pabordes que ens han pervingut, així com tampoc a la majoria de la resta de la documentació generada per l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona.

la persona, la seva parròquia i la seva filiació.⁴⁰ Això no obstant, pels pergamins de la mateixa Almoïna sabem que se'n feien més sovint, de manera que no tots els homenatges eren anotats regularment, perquè uns anys n'apareixen força i d'altres no, tot i que és impossible saber-ne la raó. En relació amb aquests reconeixements d'adscripció, hi ha els pagaments dels censos que alguns homes propis es comprometien a pagar anualment a la senyoria en senyal de reconeixement de domini.⁴¹ Val a dir que la majoria dels remences que pagaven aquests censos vivien fora del mas i la parròquia d'origen. Així doncs, aquesta mena d'assentaments permetia als pabordes de la institució comprovar millor els canvis que es produïen no només en els seus béns immobles sinó també en les persones que els posseïen o hi habitaven, fins i tot en aquelles que n'havien marxat, però que podien seguir-hi tenint drets hereditaris.

La prestació dels homenatges contribuïa al control de les persones i, indirectament, de les terres del domini. És a dir, l'Almoïna rebia –havent-los hagut de requerir o no– reconeixements de domini dels seus homes i dones adscrits. Per això podem pensar que una de les funcions dels homenatges era fixar per escrit de quin mas provenia cadascú i si, malgrat no viure-hi, hi seguia tenint drets en cas de manca d'hereus en línia directa. Era una manera de saber qui era home propi i quin era el mas que li exigia la servitud. L'exigència dels mals usos també pot ser vista en relació amb el que acabo de dir. Tant els homenatges com els mals usos ajudaven a la senyoria a garantir, però sobretot a prevenir, que no es perdrien mai les rendes que obtenien de les propietats que havien establert als seus homes i

40 «A III de janer de MCCCXCIX le demont dita Barthomeua, muler del demont dit Amat [paga per esponsalici] venc fembra propria de l'Almoïna, carta Francesch Vidal, notari de Gerona», a AHG, Hospici, núm. 35 (1398-1399), fol. XLIII; i «Item, XXI die predicti mensi [març] et eiusdem anni [1430], Anthonius, filius Arnaldi Davall, quondam, de Villavenuto fecit homagium» a AHG, Hospici, núm. 38 (1429-1430), fol. 21.

41 «Item dicta die [15 d'abril de 1359] solvit Michael, filius Castilionis Vanrelli, quos facit Elemosine quolibet anno in festo Natalis Domini, pro recognitionem domini pro medie libre cere I solido, quos solvit emptoribus» a AHG, Hospici, núm. 21 (1358-1359), fol. XXXV.

dones propis. Més directament o indirecta, tots els mals usos, els homenatges i les altres prestacions a les quals estaven sotmesos els remences catalans, pivotaven al voltant de la terra més que no pas al voltant de les persones que la posseïen i treballaven. Tanmateix, per controlar la terra calia controlar les persones que en tenien el domini útil o que hi podien tenir drets hereditaris, haguessin abandonat o no el mas d'origen, visquessin on visquessin i treballessin del que treballessin. D'aquí que, més enllà dels ingressos aportats pels mals usos, el control de les persones, via pagament de mals usos i prestacions d'homenatges, fos una prioritat de les senyories feudals catalanes.

4. LA IMPORTÀNCIA D'ESTAR BEN INFORMAT

Fins ara hem vist com en els fulls destinats als foriscapis s'hi consignaven els ingressos extraordinaris que l'Almoïna rebia en el moment del seu enregistrament. Tanmateix en aquests apartats hi ha també altres anotacions que no sempre implicaven un pagament immediat, però que, més tard o més d'hora, el podien arribar a implicar; per això aporten una informació molt valuosa per conèixer la gestió del patrimoni de l'Almoïna. Aquesta mena d'assentaments ens permeten observar, per exemple, les diverses crisis demogràfiques, econòmiques, etc., i com hi fan front tant els pagesos com l'Almoïna. Així, per exemple, podem constatar com el paborde anota en els manuals les renúncies d'alguns masos i terres i tot sovint no solament ens explica el motiu d'aquestes renúncies, sinó que fins i tot, en alguns casos, s'observa que cobra la redempció dels antics propietaris útils.⁴² Lligat amb això, també hi trobem anotacions sobre masos deshabitats o que acaben de ser abandonats pels

42 «A XXVI del mes de febrer del any de MCCCCLXXXVII, P. Castala de Bruyola renuncia lo mas Castala de Bruyola a l'Almoïna, en poder d'en G. de Serres e d'en P. ça Fabragua, procuradors de l'Almoïna, segons que apar en poder d'en G. Lobet, notari de Gerona, aquel die demondit, e aquel die matex los dits procuradors donaren a reembra lo dit P. Castala per preu de C s.» a AHG, Hospici, núm. 26 (1386-1387), fol. LXX.

seus propietaris.⁴³ Com a resultat i en relació amb aquestes anotacions, es troben els nous establiments, tant de terres com de masos, que fa l'Almoïna als seus pagesos, li estiguin adscrits o no. Normalment, el paborde anota el nom dels antics propietaris i l'entrada i el cens que, a partir d'aquell moment, pagarà el nou establert, com ja hem vist.

4.1. La necessària xarxa d'informadors

No hi ha dubte que els manuals de comptes dels paborde constitueixen un instrument excel·lent per tal de controlar el domini de l'Almoïna. Ara bé, és difícil creure que el paborde aconseguís personalment totes les informacions que contenen, especialment aquelles que no comporten un pagament econòmic. És per això que, de ben segur, els paborde comptaven amb una xarxa d'informadors que els facilitaven la feina del control. Entre aquests hi havia els batlles que la institució tenia a les diverses parròquies on tenia possessions. De fet, la labor d'aquests batlles estava regulada pels estatuts de 1347 i sembla que també a causa de la seva mala gestió la institució va haver de ser reformada. Com diu Pere Gifre, sol ser el mas el que comportava la responsabilitat i les tasques que pertocaven als batlles.⁴⁴

Tot indica que una de les funcions d'aquests batlles de l'Almoïna era contribuir a la recol·lecció de les rendes que aquesta tenia dret a percebre, si més no mentre les rendes no estaven arrendades, però també més tard. Per exemple, als capbreus de Camós els pagesos solen especificar quina part dels censos ha de recollir el batlle del mas Masó i quina part el batlle del mas Arnau i també aclareixen que molts pagesos han de fer arribar alguns pagaments determinats, com ara delmes i tasques, a la casa del batlle. A més, molts capbreuants reconeixen que paguen anualment al batlle encarregat de recollir els seus censos

43 «Jacme ça Croeladeval, de parroquia de Vilamarin, et Margarida, sa muyer, son de l'Almoyna e lexen lo mas desabitat e estan ades a Castanyo, ades a Peralada, l'ayn de LXXVII» a AHG, Hospici, núm. 21 (1358-1359), fol. 54.

44 Molts d'aquests batlles medievals són els que en època moderna serien coneguts com a batlles de sac. Sobre aquests vegeu el capítol novè d'aquest llibre.

un menjar de carn amb cols, cal pensar que com a pagament de la seva tasca. Per altra part, sabem que en algunes batllies de determinades parròquies, com ara a Brunyola o Cassà de la Selva, els batlles també poden cobrar una part dels ingressos per alguns foriscapis; així ho indiquen els pabordes als llibres de comptes tot i que no sempre fan constar la quantitat que els pertoca.⁴⁵ Per tot plegat, és lògic pensar que aquests batlles, la majoria dels quals eren remences de l'Almoina, estarien també molt interessats a cobrar la part que els corresponia i com a veïns de les parròquies tindrien un coneixement molt directe de tot el que hi passava o deixava de passar.⁴⁶

Els altres grans informadors de la institució eren, sens dubte, els arrendataris de les rendes de l'Almoina. Bona part d'ells solien ser ciutadans –la majoria de Girona– i clergues que normalment vivien a la mateixa parròquia o en un poble proper. Però el que és més interessant és que també hi ha pagesos –alguns d'ells remences de la mateixa institució– membres de la mateixa parròquia o d'una parròquia veïna de la qual arrenden els censos, i que ho fan tant individualment com en societat. Sovint, tres o quatre veïns, alguns d'ells batlles, s'ajuntaven per tal d'arrendar unes rendes determinades.⁴⁷ Per exemple, la majoria

45 «Item aquest dia matex, ressebi per reemensa de na Margarida de Gausach de Bruyola, pagat Vilademany, el pebordra, el batlle», AHG, Hospici, núm. 15 (1348-1349), fol. XIX. O «Item diyous a XVI d'ebril del ayn de L fo feta composicion ab en P. Sabet d'Estayol per rahon de unes casses que compra d'en P. Blanc qui foren de la borna Cruhela d'Estayol, aguin X sous, dels ac lo batlle d'Estayol per ço cor pren lo quint en tots los foriscapis», AHG, Hospici, num. 16 (1349-1350), fol. X v.

46 No coneixem encara amb precisió quina era la participació dels batlles en la recaptació de rendes ni abans ni després que aquestes s'arrendessin, tot i que la documentació deixa clar que hi tenien un paper.

47 Ara per ara no podem assegurar amb rotunditat si els arrendataris de les rendes de l'Almoina formaven part d'una suposada oligarquia econòmica, política o social. Tanmateix el que és cert és que acostumen a ser els pagesos amb major nombre de terres i, fins i tot, de masos i alguns d'ells són batlles de la mateixa institució, per tant, solen ser els pagesos més benestants de cada parròquia. En qualsevol cas, l'arrendament de rendes senyoriales era un negoci arriscat que podia aportar molts beneficis però també molt pocs; per això els foriscapis esdevenien, a més a més, un al·licient extra per a qualsevol arrendatari.

d'arrendataris de les rendes de Camós durant el segle XIV van ser pagesos del mateix lloc.⁴⁸ Lògicament aquests arrendataris, com a membres o veïns de la parròquia de la qual cobraven els censos, els era més fàcil i podien estar molt més assabentats de qualsevol eventualitat que els pogués reportar un pagament extraordinari que en qualsevol cas només els beneficiaria. I això perquè la transmissió de la informació que podien aportar a la senyoria sobre qualsevol pagament econòmic també els comportava guanys a ells mateixos.⁴⁹ Fins i tot a vegades són els mateixos arrendataris els que fan arribar a la casa de l'Almoïna el pagament d'alguns foriscapis.

És evident que hi ha informacions que no es consignen per escrit, probablement perquè es consideren sabudes i per això supèrflues. Per exemple, la majoria de masos de l'Almoïna eren remences i, per tant, també eren remences la majoria dels habitants del domini. Tanmateix, només en els casos estrictament necessaris aquesta condició s'especificava a la documentació: als establiments, als capbreus, als homenatges i, lògicament, als pagaments per mals usos dels manual de comptes dels paborde. A vegades només podem assegurar que una persona és remença quan paga per un mal ús o presta un homenatge. De fet, és lògic que sigui així, la resta de la comunitat ja coneixia la situació de cada mas i de cada família i, per tant, no calia repetir-la ni aclarir-la. Com diu Coral

48 L'any 1347-1348, dos dels arrendataris eren de la parròquia de Santa Maria de Camós i un d'ells va seguir comprant les rendes, com a mínim, fins l'any 1352-1353. En el manual de 1354-1355, els compradors que hi consten són Arnau Soler i el seu fill, de la parròquia de Palol de Revardit. Entre 1376-1377 i 1378-1379, els arrendataris que hi figuren són en Pere Martí Pratedemont, de Camós, i la seva muller. L'any 1386-1387, un grup de pagesos es van unir per comprar-les: en Bernat Masó i la seva muller, Margarida; Ramon Pere Vila i la seva muller, Margarida, i Pere Solà i la seva muller, Sibil·la, tots sis de Camós. Finalment, l'any 1398-1399, un dels dos batlles de Camós, Jaume Arnau i la seva muller, de Palol de Revardit, van ser els compradors. En diverses ocasions persones amb els mateixos cognoms que aquests arrendataris paguen en concepte d'algun mal ús.

49 En algunes poques ocasions algun arrendatari perdona la part que li pertoca cobrar del foriscapi per motius de parentiu amb el pagador. Així, per exemple, el paborde consigna que quan Guillem Desmont de Vilavenut es va redimir, es va estalviar el pagament de la part corresponent a l'arrendatari de les rendes de la seva parròquia perquè era el seu oncle, AHG, Hospici, núm. 26 (1386-1387), fol. XXXI.

Cuadrada, els que especifiquen sempre la seva condició jurídica són els que són lliures jurídicament (CUADRADA 1994).

4.2. Advocats, notaris, plets i visites

Alguns apartats del bloc de despeses consignen notícies fonamentals per controlar el que passa al domini i els canvis i novetats que s'hi produeixen. De fet, alguns d'ells semblen clarament destinats a ajudar la institució a tenir sempre la màxima informació possible. Un d'aquests apartats –que, a més, apareix a cada manual de comptes– el constitueixen els pagaments a notaris i advocats que escrivien els documents de la institució. Moltes vegades, al manual només s'hi enregistra el total cobrat per cada un d'ells,⁵⁰ tot i que sempre hi ha excepcions. Aquestes són les que ens interessen a nosaltres perquè solen detallar la feina per la qual han cobrat i ens permeten d'observar fets no sempre fàcilment detectables, com són les retribucions que cobraven els notaris i advocats per fer determinats serveis: pagaments per enregistrar homenatges,⁵¹ per deixar constància de l'arrendament de les rendes,⁵² per prendre capbreus o traslladar-los,⁵³ i un llarg etc. Excepcionalment, d'algun

50 Així al manual de l'any 1404-1405 (fol. CXLVII) el paborde consigna que paga anualment a Francesc Serra, llicenciat en lleis, per raó de la feina que fa com a advocat de l'Almoyna vint florins d'Aragó.

51 Cas de «*Item instrumentum recognicionis Petri de Fonte, filii Petri de Fonte de Piru [costa] I s.*», a AHG, Hospici, núm. 7 (1340-1341), o de «*Petrus, filius Guillelmo Baiuli de Palaciolo Borelli, heres dicti mansi Baiuli fecit homagium Elemosine in posse dicti notari, XVII setembris MCCCLXXVII, est instrumentum in Elemosina et decostitit, I s., IIII d.*», a AHG, Hospici, núm. 22 (1377-1378).

52 Per exemple, l'any 1348-1349 el paborde va pagar dotze diners al notari Ramon Bruguera «per I carta que pres de la venda de la renda de Seriyán». El manual de l'any 1409-1410 consigna que «Item a XVIII de janer pague en Francesch Vidal, notari, per la carta del arrandament dels fruyts que l'Almoyna ha a Vilaubi qui foren vanuts an P. Taverner en l'any de MCCCLXXIII e per tant com devia per la dita raho alcuna quantitat que no volia pagar fiu fer la carta en forma qui costa V s., VI d.» AHG, Hospici, núm. 34 (1404-1405), fol. CLXXXI.

53 L'any 1348-1349 el paborde «fiu fer I traslat del capbreu de Fonolleres, [paga] XII diners» i l'any 1409-1410, el paborde va pagar al notari Francesc Vidal per haver fet un capbreu de tres feixes de terra a Crespià.

homenatge no n'ha quedat el pergami corresponent però sí el pagament al notari que el va enregistrar de manera que, tot i no haver-se conservat, no hi ha dubte que es va prestar.

Relacionat amb l'activitat de notaris i advocats, hi ha també un altre apartat destinat exclusivament a consignar els pagaments fets per les causes i judicis en què l'Almoyna del Pa de la Seu de Girona estava implicada. És un apartat molt ric en informació, tot i que, lògicament, no apareix a tots els manuals. Els plets o judicis eren també per motius molt variats: per abandonaments de masos i reclamacions d'homenatges,⁵⁴ per determinar la propietat del domini directe amb alguna altra senyoria, per reclamar el pagament de deutes, etc. Aquestes notícies aporten una informació fonamental per conèixer quines eren les causes per les quals la institució anava a judici i amb quines dades i quins recursos comptava per fer-ho.

En un altre ordre de coses, gairebé cada any –fins i tot quan arrendava els censos que obtenia del domini– el paborde havia de visitar algunes de les seves terres per diversos motius. Per això a cada manual hi havia un apartat («Expense facte per anar de fora») on anava anotant la data, el lloc on anava, el motiu pel qual hi anava, els dies que hi estava o que trigava en anar-hi, si anava i tornava en un mateix dia, segons les distàncies o la feina, si hi anava sol o acompanyat, amb mul o sense, i també el que li costava.⁵⁵ El paborde visitava el domini per molt diverses raons, com ara per veure si un canvi de terres era real i equitatiu,⁵⁶ com ja he dit, per intentar vendre les rendes,⁵⁷ per posar pau

54 Com ara «*expendi in causa que erat inter A. Geraldí de Madremagna et Elemosinam que dictus A. nolebat facere recognicionis Elemosine [...] V s.*» a AHG, Hospici, núm. 5 (1337-1338), fol. LXXVII v.

55 Per exemple, «Item a XIII de juliol ane a Sancta Maria de Camors e a Vilavanut per haver diners o gran d'alscuns del dit loch quin deuen a l'Almoyna, e despus en I jorn ab lo macip e la bestia II sous, V diners», AHG, Hospici, núm. 45 (1406-1407), fol. CLXV.

56 «Dimarts a II del mes de juny ane a Vilavanut per regonaxer als cuns cambis de cases e d'altres propietats que en Sagueron e en Jacme Orts del dit loch havien fets e per veura si era util a l'Almoyna», AHG, Hospici, núm. 44 (1405-1406), fol. CLXXVI.

57 «Item a III del dit mes [juny] ane a Borraça per fer encantar publicament e vendra les rendes que l'Almoyna ha en lo dit loch», a AHG, Hospici, núm. 38 (1429-1430), fol. CL.

entre veïns, per recollir censos o deutes, per comprovar l'estat de les cases i propietats de l'Almoïna, per capbrevar les possessions,⁵⁸ per mirar si calien obres i un llarg etc. No cal dir que devia rebre informació dels arrendataris, dels batlles, o d'alguns veïns de cada parròquia, però no per això deixava de visitar-los personalment, sempre que res no li ho impedís.⁵⁹

Amb tot, sorprèn que alguns paborde tinguin i consignin, sense dubtes, certes notícies, com les que tractem a continuació. No sabem com havien arribat al paborde, però és difícil que es tractés d'una tasca només personal.

4.3. Les noies verges

En el manual de l'any 1334-1335 s'hi consignen, entre d'altres, dues redempcions.⁶⁰ La primera va ser concedida a Perpinyana, filla de Jaume Mateu de Vilamorell, el pare de la qual va haver de satisfer a l'Almoïna cinc sous –poc més del doble que el pagat per una noia considerada «verge»– encara que el mateix paborde va escriure: «*quod vis esset virgo que no sit*». No hi ha dubte que la intenció del pare de la redimida va ser fer-la passar per «verge» per tal d'estalviar-se diners i potser també altres coses, però el paborde no es va deixar «enganyar». Ara bé, cal preguntar-se: com podia estar tan segur el paborde que aquella que es volia fer passar per «verge», en realitat no ho era? Potser havia tingut un fill o potser la mala fama la precedia o algun dels seus informadors li ho havia assegurat.

En l'altra redempció passa exactament el contrari: Guialmona, filla d'Arnau Candel de Viladasens va pagar dos

58 «Item a XXX del dit mes [setembre] ane a Terradellas ab en P. Cervià, notari, per capbrevar ço que l'Almoïna ha en lo dit loch», AHG, Hospici, núm. 38 (1429-1430), fol. CLv.

59 Per exemple, gràcies a aquests apartats de les visites del domini sabem que els anys de les guerres remences van ser moguts en la senyoria de l'Almoïna, per això el paborde escriu que «a XV de abril [1463] ani a Fonolleres per veura les rendes com staven com no y fos gozat anar per dubte d'en Verntallat e aximateix per los castellans qui robaven generalment». De totes maneres, no s'atreveix a anar-hi sol i hi «ani ab sinch de companyia com la terra no estigues en sagur», AHG, Hospici, núm. 58 (1462-1463).

60 AHG, Hospici, núm. 3 (1334-1335), fol. XXVII.

sous i vuit diners per la seva llibertat, el preu pagat per qualsevol «verge». Però més endavant, el mateix paborde va escriure a sota del corresponent assentament: «*Hic fuit fraus quod posquam fuit corrupta fuit redempta*». Tanmateix no aclareix si la noia en qüestió o la seva família o el seu mas d'origen van ser penalitzats per aquest frau, encara que sembla difícil per tal com la noia, quan es va descobrir l'engany, ja era lliure i, per tant, fora del domini de la institució. Amb tot, aquest cas ens indica clarament dues coses. Per una part, que el paborde es podia equivocar en decidir si una noia havia de redimir-se com a «verge» o no, que se'l podia enganyar o que les informacions que rebia podien ser errònies. Per l'altra, que, com a mínim, en alguns casos, el paborde i la senyoria podien seguir controlant les persones pròpies fins i tot quan ja havien deixat de ser-ho en haver comprat la llibertat.

És lògic pensar que dins del domini era més fàcil als pabordes saber què estava passant quan succeïen eventualitats que podien comportar un ingrés –a la curta o a la llarga– o bé només un canvi de situació. Per exemple, l'any 1405-1406, el paborde fa cridar una noia de Brunyola, Margarida, filla d'Arnau Puig, perquè sap que ha tingut un fill bastard i vol que li presti homenatge. El mateix manual de comptes dels pabordes consigna l'homenatge exigint i l'assentament que el recull explica que Margarida «ha haut I bestart d'en Albon Tixidor, ab qui stava».⁶¹ En aquest cas sembla fàcil imaginar que els habitants de Brunyola bé devien veure l'embaràs i el naixement del noutat, i que el batlle, el capellà o algun dels veïns devia fer arribar la notícia a l'Almoïna.

4.4. On eren els remences?

En un dels exemples anteriors queda clar que tot i que la noia ja s'havia redimit, el paborde és conscient que s'ha equivocat en haver-la redimit com a «verge». Això indica que en seguia tenint notícies. El mateix passa en d'altres ocasions en què els pabordes saben localitzar perfectament els remences que han

61 AHG, Hospici, núm. 44 (1405-1406), fol. CLXXX i fol. LXXXIII, respectivament.

abandonat el mas d'origen amb o sense el seu permís. Això succeeix diverses vegades en la senyoria de l'Almoïna. Com que cap senyoria feudal podia establir una terra o un mas mentre hi hagués algú que hi estigués adscrit encara que no hi visqués, els era fonamental i necessari saber qui era propi per cada mas i on eren tots els seus remences per si mai calia obligar-los a tornar o obligar-los a redimir-se tot renunciant als drets que tenien sobre el mas. Val a dir, però, que la documentació ens pot portar a errors, perquè ha quedat constància dels casos en què es van localitzar els que havien marxat però no hi ha cap referència a si en alguna ocasió la institució no els havia trobat, possibilitat ben plausible.

Els pabordes de l'Almoïna van requerir diversos remences perquè prestessin homenatge i reconeguessin que n'eren propis tot i que vivien fora del mas i del domini d'origen. Aquest seria el cas del pagament que fa el paborde a Pere Pinós, notari de Girona, perquè faci una procura i l'envii a Bernat Roig, cotoner a Barcelona, per requerir Jordi i Ramon Miró, homes propis de l'Almoïna i naturals dels mas Miró de Cassà de la Selva, «que son mudats star en Barchinona que faessen homanatge».⁶² No hi ha dubte que tot i haver marxat, el paborde sap on són. Altres vegades la informació que té el paborde encara és més precisa. Un pergami datat el 4 de setembre de 1404 consigna que el procurador de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona, a instància d'aquesta, va requerir Arnau Devesa de Ridorta de Brunyola i la seva esposa Nicolaua, que vivien al carrer Alt de Sant Pere de Barcelona, que tornessin a habitar i treballar el seu mas de Brunyola i que li tornessin a prestar homenatge. En aquest cas, el paborde no només sabia que els «fugitius» vivien a Barcelona, sinó que fins i tot sabia el carrer on habitaven.⁶³

62 AHG, Hospici, núm. 46 (1409-1410), fol. CLXV.

63 Aquest cas, per altra banda, va comportar un llarg plet entre l'Almoïna i el matrimoni Devesa per aclarir si els segons, tot i viure ben instal·lats a Barcelona des de feia més de cinc anys, seguien essent propis de la institució o no, i si en aquest cas havien d'anar a afocar i a treballar el mas d'origen que havia quedat deshabitat.

5. LA IMPORTÀNCIA DE NO PERDRE ELS PAPERS

Des de principis del segle XIV, com a mínim, els responsables de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona eren ben conscients de la importància de tenir ben ordenats, controlats i conservats tots els documents que l'afectaven o aquells que la institució i la seva gestió i dia a dia generaven o requerien. El capítol I (*Fiat unus liber*) dels estatuts de 1347 ordenava que, des de llavors, es fes un llibre de pergamí a càrrec de l'Almoina on s'havien d'escriure, de manera llarga i clara, els instruments públics i els no públics de la institució, tots els que permetessin demostrar com era el seu domini territorial i de rendes i com augmentava. També s'hi havien de transcriure, com indica el capítol II (*Que scribentur in dicto libro*), tots els documents que deixessin constància de les donacions, compres, llegats, testaments, etc., que rebia l'Almoina i també els capbreus que la institució ordenava. El llibre l'havia de fer escriure el sagristà major o el seu procurador i el paborde de la institució i s'havia de guardar sempre a la sagristia o en una església o lloc idoni de la ciutat de Girona. El capítol XV dels mateixos estatuts declarava que el paborde o el procurador del sagristà major havien de fer des de llavors i en endavant un inventari de tots els béns mobles que l'Almoina tenia arreu del territori.

Per altra banda, també sabem que, com a mínim des del segle XIV, l'Almoina comptava amb un arxiu on conservava tota la documentació que generava i aquella que considerava necessària per a la gestió del seu domini. A vegades, sobretot en assentaments dels manuals de comptes dels pabordes que consignen els reconeixements de domini i els homenatges rebuts per l'Almoina, el paborde especifica que el pergamí en qüestió «*est in arxivo*» o «es en l'arxiu» i com que ja tenia el document original, en el manual només hi consignava les dades més importants. La tipologia dels documents que els pabordes conservaven a l'arxiu de la institució era molt àmplia: compravendes, les cartes de redempció de les persones que entraven al seu domini, els reconeixements de domini i homenatges dels seus homes i dones propis, cartes de deutes, de renunciacions, donacions, testaments, establiments, capbreus, etc.

Un llibre mestre del segle XVIII ens informa que en aquest arxiu hi havia un armari de fusta: «de temps immemorial a esta part entre altres armaris de fusta que hi ha y ha hagut en lo Arxiu de la casa de dita Almoyna ha estat y es un armari de fusta dins del qual se encontraran en deguda forma existents y recondits molts y differents manuals, protocols, processos y altres escripturas publicas fets, actuats y rebudas per diferents notaris publicos». ⁶⁴ En els calaixos d'aquest armari s'hi guardaven els pergamins ordenats per pobles tal com ens mostren les etiquetes escrites en pergami d'aquests calaixos que s'han conservat. ⁶⁵

En un inventari modern de tot el que hi ha dins la casa de l'Almoyna, també s'inventaria i es descriu l'arxiu de la següent manera:

In domo vocata l'archiu sive scriptori est quedam menssa lata super quas consueverunt fieri compota receptorum et expensarum Elemosine [...] Item in dicta domo est queddam magnum armarium affixum in pariete cum pluribus calaxiis in quibus conservantur capibrevia et alia instrumenta facientia pro dicta Elemosine et inter cetera sunt quedam calaxia in quibus existunt et conservantur instrumenta empcionum, capibrevia, legitima facientia pro iuribus que dicta Elemosina recipit in civitate, Merchatallo et Orta Gerunde, clausa et confecta per diversos notarios [...].

El mateix inventari descriu, a més, el contingut de cadascun d'aquests calaixos, tal com mostra l'exemple del calaix de Gaüses:

Item in alio calaxio plura instrumenta facientia pro iurisdictionem quam dictam Elemosina habet in loco vocato de Gahusis. Item duo capibrevia videlicet, unum novum et aliud antiquum ac etiam instrumenta empcionum que per regentes dictam Elemosinam facte fuerunt de diversis iuribus et redditibus que dicta

64 AHG, Hospici, núm. 444.

65 AHG, Hospici, núm. 3107. Aquest és també l'ordre segons el qual estan organitzats els pergamins de l'Almoyna a l'Arxiu Diocesà de Girona.

*Elemosine habet et percipit in dicto loco et in locis circumvicinis ratione honoris de Gahusis. Et est vero quod dictum capudbreve novum fuit confectum in posse Raymundi de Brugueria, notario Gerunde, et tunc notario auctoritate domini comitis Impuriarum XII die mensis novembris, anno Domini MCCCCLIX.*⁶⁶

Sens dubte l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona sabia de la importància de no perdre els papers per poder controlar millor el seu domini i la gent que hi vivia, però també ho sabien els pagesos. Així ho demostra la crema intencionada feta pels remences a l'inici i durant l'aixecament de les guerres que porten el seu nom, de la documentació d'algunes senyories feudals, com ara la dels Farners de Santa Coloma de Farners (GIFRE i SOLER 1996: 15, n. 4). Tal com deia fa molts anys Eduardo de Hinojosa, «*durante la insurrección de los payeses de remensa, los del obispado de Gerona se esforzaron por destruir los diplomas y cartularios del archivo de la Curia para que no quedase huella de las cargas y prestaciones á que estaban obligados*» (HINOJOSA 1905: 19).

6. A MANERA DE CONCLUSIÓ

L'anàlisi dels manuals de comptes dels pabordes de l'Almoïna del Pa de la Seu de Girona reflecteix de manera clara el grau de complexitat que va assolir la necessitat, l'organització, el manteniment i el coneixement de la informació gestionada per aquesta senyoria feudal. La crema de fons documentals, durant les guerres remences, posa de manifest fins a quin punt l'obtenció, el filtratge i l'ús d'aquesta informació era una eina efectiva en el control del dia a dia de qualsevol domini medieval.

Els llibres de comptes de l'Almoïna són el resultat d'un procés intencionat que es formalitza en el moment en què es fixa als estatuts de 1347 l'obligació de redactar un llibre de comptes anual, tot i que ja se'n feien amb anterioritat. Aquests estatuts

66 AHG, Hospici, núm. 2249.

també estipulen quins són els documents que la institució ha de guardar i com ho ha de fer. Els manuals de comptes permeten als pabordes visualitzar dades de diferent naturalesa en un únic document. Darrere seu hi ha tot un treball de localització i tractament d'informació amb la finalitat última de controlar les terres, béns i persones que configuren el patrimoni de l'Almoïna.

Aquest treball exigeix, a més d'un bon arxiu organitzat (on conservar els capbreus, els llevadors, les vendes, les redempcions o els reconeixements de domini, entre molts d'altres), disposar d'un accés fàcil a d'altres fonts documentals i una extensa xarxa d'informadors que permeti actualitzar de manera ràpida i periòdica la informació a partir de xafarderies, rumors i notícies, sovint interessats. El coneixement i l'aprofitament –no només econòmic– de determinades circumstàncies justifiquen i demostren plenament com la senyoria controlava el dia a dia del seu domini. De fet, el control de les persones més enllà de la seva àrea d'influència natural és una prova d'aquesta realitat.

III

«QUE MOSTRIN ELS TÍTOLS...». UNA RELECTURA DE LES REIVINDICACIONS REMENCES I DE LA SENTÈNCIA ARBITRAL DE GUADALUPE

ROSA CONGOST, PERE GIFRE, GABRIEL JOVER, ROSA LLUCH

Un dels processos de canvi més interessants de la història del camp català, en clar contrast amb altres regions europees, el constitueix l'engrandiment de moltes tinences pageses a finals de la baixa edat mitjana i inicis de l'edat moderna. Aquest fenomen, que va condicionar també la història social catalana dels segles posteriors, va ser remarcat durant el primer terç del segle XX per diferents estudis.¹ Des d'aleshores, podríem dir que totes les recerques no han fet sinó confirmar-lo. Tanmateix, el debat sobre la interpretació del fenomen que acabem de descriure resta obert. En els seus treballs sobre els remences, publicats als anys quaranta i cinquanta, l'historiador Vicens Vives va veure aquest engrandiment de les explotacions pageses a la baixa edat mitjana com a una conseqüència gairebé «natural» del despoblament que va succeir a la pesta negra –que va donar lloc al fenomen dels «masos ròncs»– i la consolidació en els anys moderns d'aquests patrimonis pagesos com l'evidència del triomf de la pagesia sentenciat pel rei a Guadalupe el 1486.² Però ja fa anys

1 Van destacar els d'ANGUERA DE SOJO (1934).

2 VICENS VIVES (1978 [1945]). Després de Vicens Vives, altres historiadors han seguit el mateix fil argumental. Per alguns, si bé la sentència de Guadalupe «no va atacar directament els fonaments del règim senyorial», sí que va fer unes concessions que «van permetre l'estabilització d'una

que les historiadores Eva Serra i Núria Sales van demostrar, a partir de les relectures del document en qüestió, que el redactat de moltes de les seves clàusules afavoria d'una manera clara, en relació a determinats drets feudals, els interessos dels senyors (SALES 2002 [1986] i 1987, i SERRA 1979 i 1988). L'anàlisi de successives disposicions de les corts modernes perseguint els possibles fraus dels emfiteutes respecte als senyors directes, d'una banda i, l'evidència de formes de resistència d'emfiteutes a capbrevar els seus béns durant l'època moderna, de l'altra, han servit de recolzament a aquesta nova tesi de forma prou convincent (SERRA 1988 i GIFRE 2007). Però la discussió entorn de Guadalupe, en centrar-se sobretot en els drets feudals i no tant en el domini útil de la terra, ha deixat en un segon terme el fenomen de l'ampliació de les explotacions pageses que abans hem comentat. Podem preguntar-nos, tanmateix, sobre els lligams que podia haver-hi entre ambdós processos.

El possible contrast entre la realitat jurídica dels drets feudals descrita en els textos legals i la realitat social d'un domini útil enfortit evidenciada per la recerca empírica constitueix un repte estimulant per a l'historiador, ja que exigeix dedicar una atenció especial a aspectes de la realitat quotidiana que no sempre són visibles i explícits en la documentació oficial. ¿Per quines vies un nombre important de pagesos van poder consolidar-se com a un grup social poderós, malgrat la legalitat que protegia els interessos dels senyors directes, abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe? I d'una manera més concreta: quan van aconseguir *de facto* els pagesos que els senyors acceptessin aquest procés d'ampliació dels masos?

Abans d'endinsar-nos en la discussió historiogràfica catalana, pot ser útil fer una petita incursió en la història comparada d'altres regions d'Europa Occidental. Una mirada superficial i ràpida serà suficient per adonar-nos que en altres contrades

classe pagesa capaç d'afrontar i de qüestionar, cada vegada més, l'autoritat senyorial», DURAN (1986: 203). I com que la capacitat d'actuació de la classe senyorial va ser limitada, els antics remences van poder treure més partit del creixement econòmic, raó per la qual, segons FELIU (1996b: 39), «la victòria [remença] no va ser total, però em sembla difícil no dir-ne victòria».

europées, que no van conèixer conflictes bèl·lics semblants al conflicte remença i que no disposen tampoc, per tant, d'un document com el de la sentència de Guadalupe, «la desaparició» o «la transformació profunda» de la servitud va ser un procés habitual. Fins no fa gaire, el cas francès, contraposat a l'anglès, servia per il·lustrar un procés clar de conquesta de llibertat pagesa, ocorregut entre els segles XIII i XVI, que havia anat acompanyat d'una consolidació de les tinences pageses (BLOCH 1978 [1930] i BRENNER 1988 [1976]), però aquestes explotacions familiars pageses es caracteritzarien més aviat per la seva precarietat. Anglaterra, en canvi, durant anys havia representat el triomf dels senyors. Tanmateix, les darreres recerques sobre l'època baixmedieval posen de relleu la consolidació a bona part del país d'unes explotacions familiars ampliades.³

Des del punt de vista d'història comparada, doncs, el que semblaria més específic de Catalunya no seria tant la fi de la servitud, o l'enfortiment del domini útil enfront del domini directe, processos que es van donar a moltes altres àrees europees, sinó la consolidació d'un nombre important de famílies pageses riques i acomodades que, a diferència d'Anglaterra, haurien constituït un grup social clarament identificable fins pràcticament els nostres dies.

3 El llibre de DYER (2005) recull treballs recents que capgiren la interpretació tradicional sobre les transformacions agràries baix medievals a Anglaterra. Contràriament a la imatge que s'havia forjat a partir de la síntesi de R. Brenner, en aquestes transformacions hi participaria un ampli estrat de pagesos benestants que ampliaria la explotació agrària (KITSIKOPOULOS 2002) i introduiria innovacions en els sistemes de conreu i en la comercialització de la producció agrària (DYER 1994; i més recentment DYER 2007). L'empoderament social d'aquest estrat de pagesos benestants (*yeoman*) al llarg dels segles XVI i XVII (WHITTLE 2000) ha revolucionat també la interpretació de la «primera revolució agrària anglesa» de l'etapa 1600-1750 com ha explicat ALLEN (1992). D'altra banda, aquestes noves perspectives sobre el desenvolupament agrari al món baix medieval i modern han estat recollits a HOPPENBROUWERA i Van ZANDEN (2000), i recentment a l'obra DYER, COSS i WICKHAM (ed.) (2007).

1. ELS PAGESOS BENESTANTS DE LA CATALUNYA DEL NORD-EST: LA CONSOLIDACIÓ DELS MASOS GRANS: 1350-1462/86

Qualsevol intent de síntesi del procés de formació del feudalisme a la Catalunya nord-oriental deixa intuir una realitat social i jurídica extremadament complexa. Durant els segles X, XI i XII uns senyors s'imposen, en un context de bel·licositats i desaparició dels poders públics, sobre un substrat d'assentaments rurals (vil·les, masos) relativament dispersos, contra l'ordre juridicopolític i fiscal heretat del món carolingi (SALRACH 1995a i 1997, i TO 1997). Els barons van subinfeudar jurisdiccions, rendes, i dominis directes sobre districtes *castrals*, vil·les, masos (explotacions de caràcter familiar) i terres (parcel·les) a la petita noblesa, i, per sota d'aquests canvis i transaccions es van produir processos de compravenda de terres i dominis en què van participar els petits senyors i les classes benestants, tant rurals com urbanes (FERNÁNDEZ 1995: 232-244 i BATET i SOTO 1997). A més, durant la segona meitat del segle XI i gran part del XII, els senyors, servint-se del ban i la justícia, van incrementar la pressió sobre la pagesia i van generalitzar les exaccions feudals a pagesos que mai no hi havien estat sotmesos. Aquest procés culminaria a finals del segle XII quan una part de la pagesia es va veure sotmesa a la servitud, representada per la remença i els mals usos, que depenen dels drets que es tenen sobre la terra i no pas sobre les persones (FELIU 1996a i FELIU 2003).

El resultat de tot plegat és que es va conformar un paisatge feudal enormement complex i potencialment molt conflictiu. El domini feudal estava integrat per diversos cossos territorials, i els drets, rendes o jurisdiccions que tenien els senyors en cadascun d'ells no només eren diferents, sinó que els compartien amb altres senyors, ja fos com a vassalls o com a iguals (BATET i SOTO 1997, MALLORQUÍ 1999 i 2007).

En aquest context, la noblesa va intentar assegurar-se la percepció de les rendes a través de la consolidació d'una unitat d'extracció fiscal i d'explotació agrària alhora: el mas (FREEDMAN 1993, TO 1997 i BENITO 2003). Les famílies pageses posseïdores de masos es trobaren aviat sotmeses a una sèrie d'«arbitrarietats

servils» (els mals usos) que obligaven la família a residir continuadament en el mas, i permetien al senyor interferir en la política matrimonial o hereditària de la família per assegurar-se la continuïtat de l'explotació i de les rendes. Tanmateix, les fonts senyoriales, en identificar i perpetuar el mas com a unitat de sostracció d'excedent, poden transmetre una falsa imatge d'immobilitat de la tinença de la terra i de forta estabilitat del mas servil. De fet, la pagesia servil havia admès les imposicions jurisdiccionals, servils i econòmiques dels senyors, a canvi de mantenir el domini útil de la terra. Des del segle XII el mas s'havia convertit en l'eix del desenvolupament agrari de la Catalunya nord-oriental,⁴ certament, però sovint les dinàmiques associades als mercats de terres i de diner feien que l'explotació agrària del pagès no es correspongués amb l'estricta tinença servil (BATET I SOTO 1997: 236-237, i BENITO 2001). Al nucli de molts masos servils, integrats per la casa i uns camps de conreu al seu entorn, sobre els quals s'assentava la servitud del pagès i els drets del seu senyor feudal (BLANCO 2002), s'hi anaren afegint altres camps dispersos (adquirits per compra, establiment, herència, etc.) que complementaven l'explotació familiar, encara que sovint aquestes parcel·les estaven sota el domini directe i jurisdiccional d'altres senyors. De manera que el mas com a explotació agrària conformava un mosaic de terres, que estaven sota dominis i jurisdiccions de diversos senyors (SERRA CLOTA 1990: 43-45, BATET Y SOTO 1997 i MALLORQUÍ 1999 i 2007).

L'expansió agrària, el desenvolupament de les activitats urbanes i els intercanvis locals o regionals dels segles XII i XIII devien contribuir decisivament a la creixent complexitat de la tinença pagesa (FERNÁNDEZ 1995: 180-182 i 190, AVENTÍN 1996 i BENITO 2003). Possiblement, alguns pagesos rics van intentar ampliar les seves tinençes a costa d'altres veïns més

4 En qualsevol cas, com ha assenyalat To (1997) la servitud a Catalunya va servir per subjectar la mà d'obra i fer viable les explotacions pageses, i amb elles un fluxe de renda que tenia com a base la família i les parcel·les que constituïen la unitat fiscal de la senyoria, el mas: i no va ser un instrument per al desenvolupament de la reserva senyorial.

desafortunats,⁵ i moltes d'aquestes adquisicions es devien intentar fer al marge de l'autoritat senyorial, fet que havia d'incrementar la conflictivitat entre aquests pagesos i els seus senyors (BENITO 2001: 106-113 i FREEDMAN 1993: 150-151). Aquests, per la seva banda, no només van defensar l'estabilitat del mas, o sigui de l'explotació de caràcter familiar, com a unitat d'organització de la senyoria i de percepció de rendes, sinó que van reforçar la seva posició mitjançant el desenvolupament i la consolidació d'un conjunt de pràctiques jurídiques –tribunals feudals, capbreus (BENITO 2003)– que tendien a fossilitzar les unitats de tinença i el seu contingut territorial, i permetrien al senyor un control sobre els pagesos i sobre la gestió que els pagesos feien d'aquests patrimonis –compres, vendes, subestabliments de terres, tant d'aquelles que formaven part de mas servil, com d'aquelles altres annexes i que estaven sotmeses a altres senyors (FREEDMAN 1988 i 1993:143-168, i BENITO 2001 i 2003).

El fort control dels senyors sobre els pagesos explicaria que, abans de 1350, no hi hagi evidències clares de la cristallització d'una pagesia rica. Els capbreus de la primera meitat del segle XIV mostren una extraordinària fragmentació del parcel·lari i unes dimensions dels masos força reduïdes (MALLORQUÍ 1999 i 2007). Si bé és cert que el mercat de parcel·les, molt actiu, reflectia sobretot transaccions entre pagesos, el mercat de masos era molt més complex i més difícil de realitzar al marge de la intervenció senyorial. En teoria, el propietari útil d'un mas que volia adquirir un altre mas havia d'abandonar el primer. Si el nou mas era d'un altre senyor, havia de pagar la remença al seu primer senyor i, a continuació, rendir homenatge al senyor del nou mas, del qual esdevindria home propi.

La situació canviaria durant la segona meitat del segle XIV i la primera meitat del segle XV. Superats els estralls i les indecisions que havia generat l'impacte de la pesta negra (FREEDMAN 1993), les estratègies senyorials es debatien entre la necessitat que

5 Aquests pagesos es van fer amb el control de les tinençes abandonades en una etapa de dificultats demogràfiques, degudes tal vegada a un augment de la mortalitat (epidèmies i fams), al moviment migratori vers nous centres urbans, i vers les zones de la nova colonització.

els masos continuessin o tornessin a ser ocupats i la urgència d'augmentar els seus ingressos. En alguns dominis el senyor impel·lia el pagès a tornar al mas, o impedia la remença per tal que el pagès no pogués abandonar la tinença. En altres, els senyors augmentaven el preu de la remença i altres rendes per incrementar els seus ingressos o dictava ordres per evitar la fuga (SERRA CLOTA 1999). O, com sabem que va passar en algunes comarques del litoral, els senyors van optar per les franqueses o reducció de rendes temporals, encara que sembla que sense gaire èxit, ja que en nombroses ocasions els pagesos van renunciar als masos establerts. Les estratègies més flexibles es van desenvolupar segurament en aquestes zones del litoral, on els senyors van acceptar el subestabliment i parcel·lació de masos i el desenvolupament d'una agricultura comercial (vicultura, horta, molinaria, etc.) (SERRA CLOTA 1999: 1030-1032).

La fragmentació i dispersió dels dominis explicaria que un mateix senyor articulés una diversitat d'iniciatives aparentment contradictòries (FERRER MALLOL 2001). Però es tractava només d'estratègies senyorials? Convé preguntar-nos sobre el possible paper de les estratègies pageses en l'èxit de molts pagesos benestants en l'apropiació dels drets sobre les terres adjacents i la consolidació de la tinença ampliada, un mas nou que multiplicaria l'extensió i els drets del pagès sobre la terra posseïda (VICENS VIVES 1978 [1945]).

2. LES REIVINDICACIONS REMENCES

La recerca sobre els remences del domini de l'Almoïna del Pa ha posat de manifest que la majoria dels emfiteutes d'aquest domini havien deixat de pagar censos i servituds a partir de 1457. Per què el 1462 es desencadenen les guerres remences si molts remences –i alguns remences benestants– ja no pagaven els mals usos? L'impacte de la sentència de 1455, declarant la suspensió dels mals usos en el camp català, podia haver estat molt més important i decisiu del que li havia concedit, per exemple, Vicens Vives (LLOCH 2003a). Podem ampliar la pregunta des de la perspectiva d'història comparada: per què a

Catalunya es van produir les guerres remences, si el procés de desaparició de la servitud no s'havia de diferenciar gaire, a la llarga, del que s'estava vivint a moltes àrees dels països veïns? Però segurament la resposta a aquestes preguntes guanyarà en profunditat si, tot i diferenciar analíticament els dos processos, tenim en compte l'altre procés de canvi que s'encavalca i coexisteix amb la lluita pels drets feudals: el de l'ampliació de les explotacions pageses. El que vol dir ampliar el nostre ventall de preguntes: per què a una part de Catalunya, precisament a la Catalunya remença, a diferència de moltes altres àrees, es va produir l'engrandiment de les tinences pageses que abans hem remarcat? O: per què els senyors, a diferència d'altres àrees, no van reeixir a reorganitzar l'espai rural d'una manera més favorable als seus interessos, com sembla que havien aconseguit durant els segles XII i XIII?

2.1. Les redempcions de censos i servituds abans de Guadalupe

Es van produir a la Catalunya dels segles XIV i XV, com a moltes altres àrees de l'Europa Occidental, processos de redempció de censos i servituds? Quina va ser la seva importància? Les guerres remences no ens eximeixen de plantejar aquesta pregunta. I, de fet, la lectura del projecte d'avinença entre senyors i pagesos de remença de 1462 i de la sentència arbitral de Guadalupe de 1486, dos documents del segle XV centrats en el problema remença, fa pensar que en el si de la Catalunya Vella el fenomen de redempció personal dels mals usos no havia estat, els anys previs, un fenomen rar. En el primer d'aquests documents, el 1462, els representants dels pagesos de remença formulen una queixa i demanda als representants dels senyors directes que fa referència a aquestes pràctiques:⁶

E mes avant, moltes cases de pagesos son stades dell tot reduïdes de remença e dells dits mals usos e totes altres

6 Projecte d'avinença entre els senyors de remença i els pagesos de 1462. Ens basem en la versió publicada a GENERALITAT DE CATALUNYA (1933: 575-589).

servituts personals e apres venits en los masos novels possaydors no sabents tals reduccions e quitaments fossen fets, capbrevant los senyors los dits masos ab los capbreus antichats, hanlos tornats subiugar aquells masos o terras en aquella remença mals usos e servituts personals o altres censos que eren ans della reduccio e liberacio; per tant los dits homens demanen e suppliquen que aquelles reduccions pus se mostren autenticament stiguen ab lur força e valor no contrestant capbreus contractes o possessions antiquades com sia stat det per ignorancia e error.

A continuació, els pagesos exposen un altre dels escenaris possibles: els mals usos havien estat reduïts a una quantitat fixa en diner. Els representants dels pagesos demanaven que en aquests casos els censos que havien resultat d'aquesta reducció fossin abolits:

Item, com molt delles dit mals usos son reduïts a certa peccunia en loch dells dits usos aximateix demanen e suppliquen sia levat sis vulla se prenga en loch de cens, car axi com son impertinents los dits usos aximateix lo pacte qui hix dells de que aximatex pretenen e dien de esser en possessió o quasi de no pegar e fer per la dicta declaratio e sentencia.

També la sentència arbitral de Guadalupe dedica un capítol, el tercer, al cas particular dels mals usos reduïts:

Item pronuntiam, e declaram, que los que se hauran remut dels dits mals usos, o de algu, o alguns de ells, per pactes, o concordias fetas o fets ab lurs Senyors, se alegren de la dita Remença, axi e segons que per concordias, e pactes concordaren, e pactaren ab lurs senyors. E que hajan facultat de luir, e quitar lo cens que per la dita causa se hauran carregat, en la forma damunt dita, e lo sobredit haja loc en las Remenças pactadas, e concordadas perpetualment, e irrevocable: quant a las que seran fetas a temps, en aquellas haja loc la dita conmutatio, finit lo dit temps, o abans, si lo Pages

*volra, o li plaura, sens perjudy del que pactar haura ab son Senyor.*⁷

Comprovem, doncs, que ambdós documents fan referència a aquest tipus d'actuacions com a força generalitzades. Però quina va ser la seva importància real? En els àmbits de moltes senyories, les cartes de redempció localitzades en els arxius es troben lluny de poder ser interpretades com a signe d'alliberament de càrregues. En el seu estudi sobre l'Almoina del Pa, Rosa Lluch ha comprovat que la immensa majoria de les cartes de redempció rebudes pels pagesos medievals dels segles XIV i XV reflectien un simple canvi de senyors (LLUCH 1998). Els pagesos de Brunyola que depenien de l'Almoina van continuar essent remences. Però la consulta d'un arxiu privat del mateix lloc revela que alguns pagesos de Brunyola que depenien d'altres senyors directes havien adquirit el domini directe, durant la segona meitat del segle XIV, per la via de compravenda o de la redempció.⁸ La possibilitat que un cert nombre de pagesos catalans hagués aconseguit la redempció dels mals usos sembla ser prou realista.⁹ L'actiu mercat de dominis directes de masos,

7 Ens basem en la versió de la Sentència publicada a GENERALITAT DE CATALUNYA (1933: 589-615)

8 Arxiu Patrimonial Horta del Molí, f.44. 203, f. 163-165. En el llibre mestre hi consta, primer, una reduccio feta i acceptada per la Senyora Sancia de Maura a favor de Berenguer Horta de totes les tasques i mig delme dels productes del mas Horta, a dues mitgeres de blat. El 1370 hi ha dues vendes perpètuas dels dominis directes dels masos Horta i Malina, fetes pel ciutadà de Girona Ramon Vengui, als respectius emfiteutes i homes propis dels citats masos. Ramon Vengui havia comprat el domini directe del mas Horta el 1345 a Pere Rovira, batlle del castell de Anglès i el del mas Malina el 1367 a Ferrer de Seguerols i al mateix Pere Rovira. Rovira havia adquirit els drets sobre els dos masos del ciutadà de Girona Eimeric de la Via (el 1338 i el 1333, respectivament). El notari que va signar ambdues vendes va ser Ramon Peradalta, que durant aquells anys compra també dominis directes a Llorà.

9 Tot i que caldria veure si de manera definitiva o si semblantment al que succeïa en els alliberaments de mals usos atorgats per les senyories de viles i ciutats catalanes, quan els senyors es tornaven a veure forts o tornaven a necessitar diners els volien imposar de nou. De fet, d'això es queixen els mateixos remences en la concòrdia com acabem de veure.

on participaven ciutadans associats al món del comerç i del dret, però també pagesos benestants, revela sovint les dificultats viscudes per molts senyors. Fernández Trabal parla d'una certa inèrcia senyorial en el llarg període contemplat entre 1380 i 1490 (FERNÁNDEZ TRABAL 1995), la mateixa època en què se situa el malestar remença que va precedir l'esclat de les guerres, i la mateixa època en què es devia consolidar el procés d'ampliació de molts masos.

Aquesta inèrcia podia tenir diferents causes. Entre elles, les dificultats senyorials per mantenir ocupats els masos. Les regles marcades i establertes pels costums i pel dret feudal i, per tant, acceptades per senyors i serfs, obligaven els senyors dels masos desocupats a buscar en primer lloc els descendents de la família servil que havia ocupat el mas. Els pagesos havien de pagar la remença, el rescat de la seva llibertat, per tal que aquest mas pogués ésser establert a una altra família. Com ha estat assenyalat, això significava posar en mans dels pagesos instruments jurídics per desfer o enterbolir les estratègies senyorials (LLUCH 1998, 1999 i 2005).

Fins a quin punt les estratègies dels emfiteutes no van contribuir a un cert desgast del domini directe? El tema, que inclou les possibles estratègies de lluita pels «masos rònecs», no és nou, però potser no hem sabut integrar de forma prou convincent els problemes d'ordre econòmic i d'ordre jurídic. Per fer-ho, proposem dues línies de reflexió, molt interrelacionades entre si. La primera, la proposta de consideració de determinades pràctiques de resistència pagesa, com l'anomenat *mauvais gré* i altres similars, conegudes i practicades en algunes regions europees, com a hipòtesi de treball a tenir en compte per explicar les diferents sortides de la crisi de la baixa edat mitjana a l'Europa Occidental i, és clar, a Catalunya. La segona, la necessitat de completar i ampliar aquesta línia d'interpretació amb la consideració de les actituds i estratègies relacionades amb els documents i «títols» disponibles i, per tant, amb els usos socials de la informació.

2.2. Algunes pràctiques pageses abans de Guadalupe: la hipòtesi del «mauvais gré»

Els historiadors han trobat evidències de resistència pagesa, expressades de forma més o menys violenta, en ocasions prou diverses: en el pagament de les rendes feudals, com el delme, en el frau fiscal, en la negativa a realitzar «serveis militars», en la caça furtiva o el robatori, la crema de pallers o la destrucció de màquines o de «tancats» de terres (THOMPSON 1995, SCOTT 1976 i 1985). Evidentment, les pràctiques de resistència pagesa culminen quan es concreten en un conflicte obert, com va ser-ho el de les guerres remences del segle XV al camp català. Durant la primera meitat d'aquest segle, alguns documents catalans descriuen pràctiques que s'assemblen molt a l'anomenat *mauvais gré*. Aquesta pràctica, magistralment descrita per Balzac a la seva novel·la *Les paysans* (BALZAC 1857), va ser estudiada per Georges Lefebvre en la seva obra sobre els pagesos del nord de França de finals de segle XVIII (LEFEBVRE 1972 [1924]: 93-97).

De manera general, el *mauvais gré* es la pràctica d'exercir determinades pressions i violències davant l'amenaça d'un canvi d'arrendatari o de propietari. Es manifestava amb protestes o amenaces simbòliques, com ara plantar creus o obrir fosses per atemorir els competidors, però també cremar cabanes, camps i pallers, o injuriar aquells que podien desplaçar una família pagesa de la «seva» explotació; i sovint es materialitzava amb el cobrament d'una quantitat monetària en concepte d'indemnització. La violència –exercida de forma individual o col·lectiva– no es dirigia principalment contra el senyor o arrendador, sinó contra el substitut eventual en l'arrendament o el domini útil de la tinença. Les expressions d'odi tenien com a objectiu aquells que trencaven la solidaritat pagesa, o el que podríem anomenar l'economia moral de la comunitat o localitat. Sembla que aquests processos tenien una llarga tradició al nord-oest d'Europa. Així, sabem que als segles XV i XVI a les regions flamenques i holandeses els pagesos per tal de mantenir les seves tinences, quan eren amenaçats de desnonament o desposseïts pels seus senyors, amenaçaven o atacaven els nous posseïdors de la tinença, destruint els cultius o ferint i robant

els seus ramats. Aquestes formes de resistència tenien lloc en un període on els terratinents holandesos pretenien canviar les condicions de l'arrendament dels seus tinents.¹⁰ De fet, en el seu estudi sobre el nord de França, Lefebvre cita alguns textos del segle XVI que li suggereixen que els orígens del costum s'han de buscar en els processos de substitució dels contractes perpetus per contractes d'arrendament temporal.

Mauvais gré, haine du cens, droit de marché, són diferents noms francesos per definir pràctiques similars. Els historiadors i juristes que les estudien a finals del segle XIX i començaments del segle XX es troben dividits a l'hora d'interpretar-les. Per a la majoria de juristes, es tractava de pràctiques *ilegítimes* que minaven els drets de propietat dels propietaris, i el fonament mateix de la propietat. En canvi, els pagesos que practicaven el *mauvais gré* basaven la legitimitat de les seves accions en els seus *drets* com a tinents. Aquestes pràctiques de resistència, al seu parer, i *malgrat les lleis*, eren legítimes. Aquesta modalitat de resistència dels pagesos expressava les complexitats de la lluita per consolidar els drets sobre la terra de les famílies pageses, no solament enfront dels senyors sinó també, com hem dit, enfront d'altres possibles competidors. Que el mot «dret» acompanyés sovint aquestes pràctiques, a més, revela el rerafons jurídic que guiava la lluita sorda per consolidar els drets dels pagesos –propietaris útils, arrendataris i/o emfiteutes– enfront dels drets i títols esgrimits pels propietaris directes. És aquest rerafons el que ha permès que les estratègies o pràctiques de *mauvais gré* dels segles XVIII i XIX hagin pogut ésser interpretades de maneres molt diferents.

Així, PRACHE (1882) es mostra convençut que el *droit de marché* provenia de les tinences perpètuas de la baixa edat mitjana, i en els seus orígens no era sinó un «bail hereditaire». Per a aquest autor el *droit de marché* no era un ús singular, i el que constituïa una anomalia era la manera com s'havia exercit a alguns llocs, com a Santerre, on els *tenanciers*, en lloc d'accedir gradualment a la plena propietat de les seves terres, havien romàs com a

10 VAN BAVEL (2003: 6-7). El text diu: «to remain in possession of the tenancy, extantants often threatened or even attacked the new tenant, destroyed...».

simples arrendataris. Per això, aquest jurista capgira l'argument dominant, que havia considerat que les guerres havien impedit la renovació dels contractes, i es pregunta: «no faríem més bé d'intentar explicar com tots aquests contractes temporals van poder substituir els contractes perpetus?» (PRACHE 1882: 192)

Uns anys més tard, en el treball més extens que coneixem sobre el tema, Debouvry considera que, si bé la majoria de les diferents espècies de *mauvais gré* tenien els seus orígens en institucions de dret antic, des del punt de vista jurídic s'havien de considerar «abusos», perquè «aquests drets pretesos no es poden reclamar de cap títol» (DEBROUVRY 1899). Hi havia, però, una excepció: quan l'arrendatari havia pagat una quantitat al propietari com a *intrade* o *chapeau*. En aquestes circumstàncies, l'arrendatari podia argumentar que la quantitat exigida representava el preu d'un *droit de marché* i podia invocar la fórmula jurídica de l'antic *bail à rente perpétuelle*.

Mirat d'aquesta manera, una tardana persistència de pràctiques de *mauvais gré*, tal com apareix documentada en algunes regions europees,¹¹ podia expressar les tensions pròpies d'una societat on, generació rere generació, cap grup social hauria estat capaç d'imposar plenament els seus drets sobre la terra. Però, en canvi, on les pràctiques de *mauvais gré* haurien pogut tenir un major èxit podria haver estat precisament no allà on eren vigents durant els segles XVIII i XIX, sinó en aquelles regions on alguns pagesos, en el termini d'una, dues o tres generacions, haurien aconseguit imposar, gràcies a aquestes pràctiques, els seus drets de propietat sobre la terra. En aquestes regions, les pràctiques de *mauvais gré* per part dels detentors del domini útil haurien deixat de ser necessàries, fet que hauria provocat també la desaparició del seu rastre en la documentació històrica.¹²

11 Aquestes velles pràctiques, que encara eren vigents en algunes regions de la França de finals del segle XIX, van coincidir i enllaçar amb les reclamacions de nous drets per als arrendataris (*Tenant Right*). Vegeu PATAULT (1989:266) i Congost (2007a:65-68).

12 Encara que en aquestes àrees, probablement, pràctiques molt similars s'haurien estès a altres conflictes. Per exemple, aquest tipus de manifestacions podríem trobar-lo entre els pagesos benestants i els pobres per l'accés a comunals.

És el que va passar a Catalunya? Pierre Vilar, en analitzar la importància dels conflictes entorn dels masos rònecs catalans, va veure moltes similituds de les formes de protesta definides en els textos constitucionals catalans del segle XV amb aquelles que Lefebvre havia trobat a finals del segle XVIII en el nord de França. Concretament, en els textos de la constitució «Com a molts entenent» de 1413 i el de la constitució «Commemorants» de 1432 (VILAR 1964: II, 154-156). En ambdós textos hi ha referències a pràctiques que podrien ésser assimilades al *mauvais gré*. En el primer:

... alguns sobre aço drets pretenents, als possehidors de las ditas cosas, de fet, o de paraula no dubtan fer manassas, per las quals, o los fruyts per provisió celestial als camps donats destruir, o aquells camps en moment dels dits fruyts despoblar, o despullar no dubtan, o fossas, creus, o altres senyals mort designants en los dits camps fer, e posar assajan, e aqusts aytals dejan de capital pena esser punits, perço, a aquesta tant gran audacia, e delictes volent obviar, ab aquesta perpetual Constitutio sanccim, e ordenam, que si algú daquest tant foll gozar mogut, al possedor de las ditas cosas, o generalment a quisvulla sperant guanyar aquellas, per sí, de paraula, o en scrits, o per interposada persona, manassar, o per los dits senyals al cultivador dels dits bens, o en altra manera generalment al sperant aquells guanyar, haura dada, o feta paor, o temor en alguna manera, aquest aytal amanassant o donant, o faent paor, o temor, provats legittimament los casos desusdits, o algu de aquells devant lo Jutge, o coneixedors del crim, o altres proceiments desus nomenats, o per gitat de pau, e de treva sie publicat, e haut, e squivat per los nostres Veguers, dins las Veguerias dels quals tals cosas, o alguna de aquellas seran attestadas, pus aquells a quis pertanyera ne sien instats, o requests legittimament per la part, e no en altra manera.
(CONSTITUCIONS 1995 [1702]:425)

Dinou anys després, la constitució «Commemorants» demanava l'aplicació de la constitució de 1413 a tots els pagesos, particularment als remences que, havent abandonat el mas, amenacessin, amb actituds violentes o manifestacions simbòliques, al senyor que intentés recuperar la possessió de la tinença o bé a aquell pagès que ho fes en nom del senyor (VICENS VIVES 1978 [1945]: 44-45, 50). Aquest darrer apunt és interessant, perquè fa referència també a possibles pràctiques de *mauvais gré* portades a terme pels senyors:

E si, apres que lo Senyor se haura apropiat los bens per vigor de la present Constitutio, per los dits Homens de remença, o no de remença, de paraula, o en scrits, per si, o per interposada persona seran fetas menassas, o batiments o oposadas creus o fetas fossas, o altres senyals de morts, o menassas designants contra los dits Senyors, o lurs Procuradors, o aquells qui los dits bens tindran, en los dits casos, o quiscun de aquells volem, que las penas, e Processos contenguts en la Constitutio feta per lo Rei en Ferrando, Pare nostre de Gloriosa Memoria en la Cort de Barcelona, començant, Com a molts entenents a fer mal, etc. Hajan loc, e contra los demunt dits puga esser proceit juxta serie, e tenor de la dita Constitutio, la qual als dits casos, e quiscun daquells volem esser estesa. E si los Senyors semblants menassas faran, per empatxar las vendas faedoras dels bens seents dels Homens desus dits, volem, statuhim e ordenam que en aquell cas los dits Senyors los bens dels dits Homens nos pugan apropiar. (CONSTITUCIONS 1995 [1702]:349)

El capítol vuitè de la sentència arbitral de Guadalupe de 1486 tornava a referir-se a estratègies de resistència pagesa del tipus *mauvais gré*.

Item pronuntiam, arbitram, e declaram, que si los Pagesos sen iran dels dits Masos, e dexaran aquells sens voluntat de sos Senyors, que los dits Senyors pugan per sa propia authoritat ocupar aquells, establirlos a qui volran, passats tres mesos apres que los dits Pagesos sen seran anats, e que durant lo dit temps dels tres mesos los

pugan prendre, e comanar, per que estan desh abitats, axi los masos, com las terras porien rebre danys alguns, e si se esdevendra, que lo Pages, que deixat haura son mas, segons dit es, amenassara, o defasiara o fara, de dit, o de fet cosa alguna contra lo Senyor, o contra aquell aqui lo Senyor lo haura acomanat, arrendat, o stablit, que lo tan Pages de fet sie hagut per gitat de pau, e treva.

Tots aquests textos normatius insinuen que a la Catalunya del nord-est de la baixa edat mitjana alguns pagesos emfiteutes exercien violències i amenaces si algú tractava de substituir-los en la possessió de les seves tinençes o de les terres que pensaven que havien d'incorporar-se a la seva tinença. Qui podia incòrrer en aquest tipus d'actuacions? Sembla evident que només aquells que consideraven que hi tenien algun dret. Ara bé, ¿no deien els costums i el dret que el senyor no podia concedir el mas a un nou habitant sense haver obtingut abans la renúncia dels remences que l'havien deixat o dels seus descendents? Podem, preguntarnos, doncs: qui havia estat el primer en no seguir les regles del joc? El *mauvais gré* també podia ser una resposta dels pagesos a determinats comportaments dels senyors. La violència, d'altra banda, no anava dirigida necessàriament contra el senyor, com hem dit, sinó que s'exercia contra el substitut potencial, sobretot si aquest era del país. Com més concreta es percebeix la traïció de classe –havia observat Georges Lefebvre– més odi suscita. Pierre Vilar va ampliar aquesta afirmació amb una pregunta: «Però, ¿no és aquest un costum persistent, de tots els temps, de tots els països?»¹³ i una resposta que ens interessa reproduir:

És possible. El mauvais gré, tanmateix, no es generalitza ni causa una crisi aguda sinó en els períodes en els quals el mateix fonament del sistema social agrari és replantejat de nou. No podia haver nascut, a més, de la substitució

13 Deixem per a una altra ocasió l'estudi del possible ressorgiment, durant l'època contemporània de noves formes de «*mauvais gré*» (en què els arrendataris reclamaven nous drets no tant en virtut d'uns suposats drets, sovint emparant-se en la màxima «cap senyor sense títol», sinó en nom del principi «la terra per qui la treballa»).

del cens perpetu medieval per l'arrendament temporal? Catalunya proporciona d'aquest fet una il·lustració precoç. El pagès català lluita a la vegada contra els lligams jurídics senyoriais i pel manteniment perpetu de la tinença que les pestes li han proporcionat. Aquesta relació entre conflicte jurídic i conflicte econòmic, implica una contradicció? No. (VILAR 1964: II, 157-8)

Disposem d'algunes notícies disperses sobre possibles casos de *mauvais gré*. Les notícies que segueixen s'han extret del domini de l'Almoyna a començaments del segle XV. Són contemporànies, doncs, del primer text constitucional que feia referència a aquestes pràctiques:

Item a XXIII del mes d'agost [1403] ane a Fonayeras per als cunes manages que en Rocha de Palaravan havia fetas a n aquell qui regia la batlia per l'Almoyna e la vinya del mas Boffiy¹⁴ que l'Almoyna ten a sa man que havian talade, d'aqui fiu pendra informacio a la cort d'Uyllastret per tant com es criminosa cosa. E apres ane a Gahuses per altres fets necessaris e per la dita rahon stigui III jorns, despis en messio ab I macip e ab la bestia XIII s., II d.

Item [el mes de gener de 1404] ane a la Tayada per parlar ab la Cort de Verges ... era per una masada que l'Almoyna ha a Gahuses appellada d'en Cardona, la qual en Molins de Pins segons fama, havia trencada de nits e treta roba e altra crims dins aquella comeses e d'altra part manassava a tothom que y lauras ...

Item a III del mes d'abril [de 1404] ane a Fonayeras per tant com als cuns homens fayen manasses a tothom qui per nom de l'Almoyna lauras ne cultivas lo mas Boffiy ne regis la batlia que solia esser d'en G. Boffiy, stigui II jorns, despis en messions ab lo macip e ab lo mull, VIII s., I d.¹⁵

14 En el mateix llibre de comptes hi ha diversos pagaments fets pel paborde a les persones que havien treballat en aquesta vinya del mas Bofill.

15 AHG, Hospici, núm. 37 (1403-1404), s. fol.

I també disposem d'un cas en què es troba documentada la intervenció judicial:

*Item a XXI del dit mes de vuytubri... Apres jo sens lo dit G. R. ane a Gahuses e a Verges per fer venir a Gahuses lo jutge e lo scriva de l'Almoyna per sentenciar e declarar I^a questio qui-s menava enfre lo fischal de la Cort que l'Almoyna ha e ten a Gahuses e los fils d'en Arnau Tixidor del dit loch que havian encalçat e tirat ab balesta an G. Gili del dit loch, le qual fon sentenciada per part de l'Almoyna e contra los dits fils del dit Arnau.*¹⁶

De fet, els costums de Girona fan referència a la necessària intervenció del jutge en els processos de canvi dels ocupants d'un mas.¹⁷ Alguns costums jurídics catalans, aplegats pels juristes de les èpoques modernes a partir d'alguns judicis i sentències, eren especialment favorables als emfiteutes. Potser el més notable és que el desnonament a Catalunya era pràcticament impossible, quan en altres regions molts juristes consideren aquesta possibilitat una característica del contracte emfitèutic (CLAVERO 1982). Les pràctiques del *mauvais gré*, constituïen un atac o una defensa a les antigues pràctiques? Responien a una iniciativa pròpia, o van sorgir com a reacció a intents de canviar dits costums per part dels senyors? Presentem aquestes idees com a possibles línies de recerca a resseguir.

En qualsevol cas, hi ha indicis suficients, ens sembla, per preguntar-nos si les estratègies que anomenem de *mauvais gré* van poder jugar un paper important en la consolidació dels masos grans i, per tant, d'un grup social de pagesos benestants a la primera meitat del segle XV. I, també, a l'hora, en el reforçament generalitzat dels drets del domini útil enfront del domini directe. Per exemple, l'estudi de Joan Blanco sobre els dominis del

16 AHG, Hospici, núm. 44 (1405-1406), fol. CLXXVI v.

17 COBOS (ed.) (2001: 168-169). «XLI. 1. Si un mas cau en benevis, el senyor del mas pot apropiar-se del mas després que s'hagi fet un procés de coneixement de causa pel jutge ordinari del senyor i s'hagi dictat sentència. Altrament, si no hi ha sentència, no es considera que el mas hagi caigut en benevis... 2. Es diu que un mas ha caigut en benevis quan no hi apareix cap successor, i aleshores el successor n'és el senyor».

monestir d'Amer a la comarca de La Selva mostra com els senyors van acceptar la incorporació dels masos abandonats a altres tinences pageses, o bé la seva parcel·lació i redistribució entre les tinences veïnes, i van renunciar a les rendes servils que gravaven aquests masos abandonats. Hi ha referències a la crema de cases i l'abandonament de terres que haurien acompanyat el procés de "negociació" (BLANCO 2002 i 2003). Els senyors van mantenir les rendes dominicals, però els drets servils que gravaven les antigues tinences van quedar en suspens. Només si el mas volia constituir-se com una tinença servil, aquelles tornarien a tenir vigència, el que no succeïa en la majoria dels casos. Això dona un significat nou a la conflictivitat agrària d'abans de Guadalupe. ¿És massa agosarat pensar que podia haver-hi alguna relació entre els conflictes per l'ampliació de la tinença pagesa, durant la primera meitat del segle XV, i el cessament del pagament dels censos i mals usos a partir de 1455?

3. EL PROBLEMA DE LA PRESENTACIÓ DELS TÍTOLS

La constitució de 1432 a la qual ens hem referit abans contenia referències a un aspecte sobre el qual ja s'ha insistit en els anteriors capítols: la importància de disposar o, en tot cas, tenir ben localitzats els documents o títols que acreditessin determinats drets de propietat. O la importància de renunciar-hi. En efecte, la constitució obligava als pagesos que abandonaven un mas a entregar i restituir els títols als senyors:

E no resmenys los de sus dits Homens sien forçats de restituir tots los instruments als dits Senyors, o si los Homens no han las cartas, que los que los dits Homens hajan a purgar si mateix ab Sagrament que no las han, ne han fet dolosament, perque no los han, e que no saben hont son: ans prometen, e juran, que quant que sapien hont sien las denuntiaran, e diran hont son, e si venen a mans suas, o en qualsevol manera han facultat de haverlas, las resituyran als dits Senyors, e de renuntiar ab carta publica a tot dret a ells pertanyent en los dits bens seents.
(CONSTITUCIONS 1995 [1702]:348)

També ens sembla especialment rellevant que un dels principals punts de desacord en el projecte de concòrdia de 1462 entre el senyors i els pagesos de remença, latent en diversos capítols, fos sobre qui havia de presentar els títols que acreditessin el pagament o l'exempció dels drets senyorials (GENERALITAT DE CATALUNYA 1933: 575-615).

3.1. El projecte d'avinença de 1462

Aquest projecte va ser publicat per la Diputació del General de Catalunya el mes de maig del 1462, poc abans de l'alçament armat i es va discutir entre part dels pagesos i part dels senyors però amb la mediació dels diputats del General de Catalunya i de la ciutat de Barcelona. El document comença parlant d'una «avinença concordada entre los homens... de remença de una part e los senyors dells dits homens della part altre». Segons Vicens Vives, «*es uno de los textos más importantes para la comprensión y la resolución del pleito agrario catalán del siglo XV*». ¹⁸

En el primer capítol del document, els representants dels pagesos de remença es mostraven disposats a pagar els drets que suposadament havien deixat de pagar, sempre, deien, que els senyors mostressin els títols corresponents:

E primerament, per confessar bona fe a les coses que paren als dits pagesos esser degudes e rasonables sens alguna contradicció e empexament, son contents pagar

18 VICENS VIVES (1978 [1945]: 91). Per a aquest historiador, aquest document no és el precedent de la sentència arbitral de Guadalupe de l'any 1486 sinó que més aviat s'hauria d'entendre com una «*arma de propaganda*» o «*un instrumento de intrigas políticas*» en el conflicte entre la monarquia i la Diputació del General, segons el mateix Vicens Vives. Tanmateix, no podem oblidar que en cap moment va tenir cap mena de caràcter obligatori i que ni afectava tot l'estament senyorial (ni als eclesiàstics ni als nobles) ni tots els remences catalans (per exemple, segons Vicens Vives «*Vertallat negóse formalmente a aceptar la concordia*»). El braç militar de l'Empordà que no havia participat en la seva confecció, es va queixar en particular «*de las modificaciones introducidas en los derechos de exorquia, espoli e intestia. Esto -decían- envalentonaba a los remensas*» (VICENS VIVES 1978 [1945]: 93, n. 130 i p. 96).

planament sens frau ne engan delmes, premeyes, censos segons la forma deval specificada, e encare mes taschas e braçatges, sis mostrara autenticament que com lo mas que lo dit pages posseheix li fou stablit, fos aquell carrech, e encara mes si per alguna terra specificadament se mostrara per acte autentic ab afrontacions della dita terra hi fos imposat lo dit carrech son contents de pagar, e no en altre manera.

Els representants dels senyors, per la seva banda, van respondre que només renunciarien al pagament dels drets «acostumats» si els pagesos ensenyaven els títols pels quals es trobaven exempts de pagar-los:

Responen los dits senyors, ells accepten los pagaments dells dits delmas, primicias, censos, taschas e braçatxes en la forma acostumada e segons son en possessio, si donchs per los vassals no sera mostrat algun titol autentic per lo qual aparegues aquells censos o servituts no pertanyer als dits senyors, ni los dits homens esser hi obligats.

I en el capítol següent del projecte, abans de passar a especificar els mals usos que volien que se suprímessin, els pagesos van insistir en la seva primera reivindicació:

E mes, offeren pagar tots drets a senyors pertanyents dells quals se puxa veura e mostrar per acte autentic que lo pages tengues lo mas ab aquell carrech camp o vinya o qualsevol altre possessio ab affrontacions, etc., entanents les sobredites coses segons deval sera specificat e eclarat, exceptats les coses següentes dells quals desigen los dits pagesos e supliquen esser franchs e daqui avant no ser molestats.

Els senyors van ratificar-se en la seva anterior posició: «Responen los dits senyors segons ia est respost al precedent capítol». Veiem, doncs, a partir d'aquest document, que en el conflicte remença no es dirimia només l'ocupació –legítima o il·legítima, amb pràctiques de *mauvais gré* o no– dels anomenats masos rònecs. Ens trobem davant del xoc frontal entre dues

lògiques entorn de la propietat. És interessant constatar que en aquest combat, els títols es configuren com a la principal arma d'ambdues parts. La lògica dels senyors es basava en la màxima «cap terra sense senyor» i la lògica dels emfiteutes en la màxima «cap senyor sense títol».

Els historiadors del dret tendeixen a considerar «natural» i lògica, en els territoris del dret escrit, la màxima «cap senyor sense títol». La màxima contrària, la que resumeix la fórmula «cap terra sense senyor» dominaria en els països anomenats de dret costumari.¹⁹ Per això és rellevant de constatar que l'estudi de les lleis i les disposicions normatives catalanes revela més aviat un ordre jurídic basat en aquesta segona màxima. Si pensem que molts dels homes de remença de 1462 havien aconseguit augmentar la grandària de les seves tinences, possiblement sense títols, les referències als títols del text del projecte d'avinença es revelen molt interessants.

3.2. Cap a una reinterpretació de la sentència arbitral de Guadalupe de 1486

El contrast entre les dues lògiques abans esmentades pot ajudar-nos a reinterpretar la sentència arbitral de Guadalupe. El capítol setè, en primer lloc, perquè, com és prou sabut, sentència i recorda l'obligació del remença a prestar homenatge quan entra en un mas. Els senyors asseguraven d'aquesta manera el control dels seus emfiteutes. Potser s'ha prestat menys atenció a la manera com la sentència va resoldre el tema específic al qual ara ens estem referint. En efecte, és fàcil observar que el capítol quinze de la sentència arbitral de Guadalupe va adoptar, en el punt referent als títols, com en molts d'altres, el punt de vista dels senyors:

Item, que los dits Pagesos sien tenguts de aqui avant integrament, sens frau algu, be, e lealment a lur Senyor o senyors, als quals pertany, pagar delmes, primicias, censos, tascas, quintos, quarts, e altres drets reals, que sien acostumat

19 Pot resultar útil la consulta de PATAULT (1989:51).

pagar per raho, e causa dels Masos, terras e possessions que posseix en e posseiran, si ja no era, que per los dits Pagesos, o successors lurs, o per algu de ells se mostras ab instruments, o altrás authenticas scripturas, e documents, no esser tinguts a la paga dels dits delmes, primitias, censos, tascas, quintos, quarts, e altres drets reals, o de part de aquells o de algu de ells. E si sera cas, que mostravan per instrument, o acte authentic, no esser tinguts pagar las ditas cosas, o part de aquellas que en tal cas no paguen aquella part, o quantitat de las ditas cosas que mostraran no deure pagar, pero que la dita demostracio, e provatio se haja de fer davant nos, o aquella persona que per nos sera deputada, e per nos se haja de declarar lo que per justitia declarar se haura, apres feta la dita provatio dins sinc anys de aqui avant continuament comptadors, per al qual nos reservam potestat e facultat, per poderho axi fer de voluntat, e expres consentiment de las ditas parts, dins lo temps.

Les exigències d'un sector de la pagesia respecte dels censos i les tasques havien estat del tot ignorades.²⁰ A simple vista, la duresa d'aquest i altres capítols de la sentència contrasta amb el procés de reorganització de l'espai agrari favorable als pagesos. Però era així? Amb l'engrandiment de les tinences dels emfiteutes, l'interés dels senyors per no perdre les rendes de les seves terres no només podia no haver minvat, sinò augmentat. Aquest capítol ens sembla clau per entendre el capítol vuitè de la sentència, que ja hem reproduït i que hem vist que contenia clares referències a estratègies de resistència pagesa del tipus *mauvais gré*. La coexistència en el text de la sentència arbitral de Guadalupe –com també havia succeït en la constitució de 1432– de referències a la conservació i presentació de títols i a les possibles amenaces de tipus *mauvais gré*, ens sembla especialment rellevant.

No insistiríem en la importància d'aquesta doble coincidència si un grup força nombrós d'autors no hagués considerat, com

20 VICENS VIVES (1978[1945]:171-178). Es tractava de la posició defensada per Pere Joan Sala.

hem dit abans, que la sentència de 1486 va assentar les bases de la victòria dels pagesos enfront dels senyors, del «mas» contra el «castell» i si el document no hagués estat precedit d'un text, el 1462, en què s'insinua la centralitat del problema de la presentació de títols.²¹

L'exigència dels títols als pagesos reforçava la idea que «totes les terres tenen un senyor» i podia contribuir a minar la propietat pagesa, malgrat els guanys que semblaven reflectir els canvis en l'estructura dels parcel·lars. La nostra hipòtesi de treball és que, a la Catalunya Vella, el xoc entre les dues lògiques va persistir després de la sentència, és a dir, després de 1486. A manca d'una recerca més exhaustiva, ens sustentem per defensar-la en alguns fets, d'índole molt diferent, que tenim ben documentats.

4. DESPRÉS DE GUADALUPE

Molts textos legislatius aprovats i dictats per les corts durant el segle XVI revelen les inquietuds dels senyors en relació a algunes pràctiques seguides, en el terreny del reconeixement de títols i drets dels senyors directes, pels seus emfiteutes. Les corts de Barcelona de 1520 van legislar contra «els grans abusos que fan los Notaris en algunas parts de Cathalunya, y Comtats de Rosselló y Cerdanya», que consistien en el fet que «en las vendas de las propietats no especifican, quins censos fan, ni per quis tenen». I malgrat això, continuava el text, els notaris atorgaven a les parts els documents «sens haverhi ferma del

21 Durant segles, l'exigència dels títols als homes propis sentenciada a Guadalupe marcarà les relacions entre senyors i pagesos, tal com es desprèn del diàleg contingut en un *Memorial de lo que se ha de haber consell sobre las capbreuacions* de la segona meitat del segle XVIII:

«P. Item si lo sor. és obligat a ensenyar al pagès o altre, tant home propi com no, las terras que a ditas per dit sor. tenen sens poder-los fer capbrevar, car diuen alguns mostrau-me que tinch per vos, que capbrevar-los aja y altrement no volem capbrevar.

R. Se respon qe, lo dit sor. a de mostrar a lo dit emfiteuta lo que té per ell abans que lo pugui compellir de capbrevar sinó solament lo que li mostrarà lo sor. que se tingua per ell, *acceptats los hòmens propis que són tinguts mostrar-ho*».

Vegeu el comentari sobre aquest text a CONGOST (2007b: 27-29).

Senyor del alou, en gran dany del Senyor Alodiari». La disposició prohibia als notaris d'actuar d'aquesta manera «sots pena de privatio de lurs Officis».²² A les corts de Montsó de 1537, es van denunciar de nou els «molts desordens, y fraus ques fan als Senyors directes de las propietats y honors Emphiteoticals y Feudal» i es va ordenar als notaris de Catalunya i dels comtats del Rosselló i de la Cerdanya de no signar cap acta que fos susceptible de generar lluïsmes o qualsevol altre tipus de dret per al senyor directe si els signataris del contracte no havien jurat de no haver-lo fet amb l'objectiu de cometre frau contra els senyors directes. Si els notaris no complien amb aquesta obligació, se'ls imposaria una multa de vint-i-cinc ducats i, a més, havien de pagar ells mateixos els lluïsmes, a més del doble lluïsmes que havien de satisfer els signataris de l'acta.²³ Cinc anys més tard, en ocasió de les corts de Montsó de 1542, es va dictar una mesura complementària a l'anterior, també dirigida als notaris, estipulant que en les actes d'alienació de propietats tingudes sota domini d'altri, es faria menció «no ab Paraulas Generals, sino in individuo» als senyors directes. És la primera vegada que es fa menció de la pràctica de referir-se als senyors «amb paraules generals».²⁴ Es tractava de penalitzar els notaris que, en les seves actes, introduïen una fórmula d'aquest tipus: «salvat el domini directe pel senyor que ho demostrarà amb els seus justos i legítims títols».²⁵ Es tractava probablement del nou cavall de batalla dels senyors. La disposició de 1542 va ser completada a les corts de Barcelona de 1599 per una nova constitució que imposava una multa de 25 ducats per «quiscuna» que es trobés un culpable de la falta assenyalada.²⁶ Les corts de 1626 i 1632 no van poder veure acabat el seu treball legislatiu però els esborranys conservats permeten de constatar

22 Constitució 14 de les corts de 1520, CONSTITUCIONS (1995 [1702]: 345).

23 Capítol 5 de les corts de 1537, *Ibidem*: 345-346.

24 Capítol 36 de les corts de 1542, *Ibidem*: 346.

25 De vegades, la fórmula era una mica més concreta: «per al senyor que ho provi amb els seus capbreus».

26 Capítol 11 de les corts de 1599, CONSTITUCIONS (1995 [1702]: 346).

que els senyors havien insistit sobre el tema.²⁷ Tots aquests textos oficials revelen que la legalitat institucional estava de part de la consigna «cap terra sense senyor». Però també que hi havia emfiteutes resistents a aquesta legalitat.

Tots aquests textos semblen indicar una actitud força generalitzada de resistència, si bé de caràcter individual. Aquest tipus de resistència perdurarà i augmentarà en la mesura en què transcorri el temps. Sabem que, durant la primera meitat del segle XVI, hi va haver iniciatives de caràcter col·lectiu, que revelen que la capacitat d'organització de la classe pagesa no s'havia esmorteït del tot després de les guerres pageses. En aquest sentit, és molt interessant el moviment de resistència al pagament de la tasca, en el territori de la vegueria de Girona, durant tot el segle XVI (GIFRE 2007). No es tractava d'un tema nou. Pocs anys abans de Guadalupe, el sector pagès encapçalat per Pere Joan Sala havia qüestionat el pagament de censos i tasques.²⁸

Després de Guadalupe, la tasca va ser qüestionada per un bon nombre de pagesos. Una primera fase del moviment de resistència va culminar en l'intent fallit de celebració a Girona, el 1550, d'una assemblea amb representants de 54 llocs de la vegueria estreta de Girona. L'Assemblea no es va poder realitzar, però el virrei es va comprometre a fer arribar la petició a l'Audiència, i aquesta va fallar a favor dels senyors. És interessant constatar, però, que el moviment havia reaccionat davant del capítol de cort de 1542, per haver derogat la pragmàtica de Ferran II de 1510, que havia considerat que el *costum immemorial* podia ser al·legat per no pagar delmes i tasques. Durant la segona meitat del segle XVI, el moviment de resistència al pagament de tasques va persistir. Seria difícil d'entendre, sinó, el memorial presentat pels síndics de la ciutat de Girona, el 16 de juny de 1599, a la sala de

27 Les corts de 1626 et 1632 no van arribar a ser efectives. Gràcies a SERRA (1988: 40-59), sabem que un projecte de constitució reiterava que els notaris no podien concloure les actes de vendes o altres tipus d'actes que poguessin afectar els béns emfitèutics sense la signatura corresponent «per raó d'autoritat senyorial».

28 VICENS VIVES (1978 [1945]: 171-178). Sobre el moviment de resistència al pagament de la tasca durant el segle XVI, GIFRE (2007).

les constitucions. En els inicis del text, no es dubta en equiparar les tasques als mals usos, i es parla d'una consuetud inventada:

*Item, com no.s sàpia lo fonament, ni.s trobe dehont devalla la tasca, brassatge, quart y calcatura, encara que dels noms se verà devallat, y ésser part dels maos usos que.s llevaren en temps del rey don Fernando y vuy, per consuetud inventada en lo bisbat de Girona, se paga tascha conforme se paga lo delme, ço és, de deu huna, y axí mateix lo brassatge, y de la matexa manera la calcadura, y lo quart, de quatre, huna.*²⁹

De fet, es denuncia una mena d'intent de convertir la tasca en renda universal que, en cas que s'hagués produït realment, permetria abonar la tesi d'un intent de refeudalització, almenys a les terres gironines.³⁰ Als Costums de Mieres no queda clara aquesta universalitat, en referir-se a les «terres per un senyor obligades a la tasques» com a unes terres concretes. Sí deixen clar que «la tasca indica que és terra per llaurar o per conrear gra o altres fruits»,³¹ que «la tasca és l'onzena mesura»³² i que la tasca, a diferència del cens, «prova el domini directe de la cosa per la qual es presta».³³ La tesi contrària, la que partiria de la universalitat de la tasca, indicaria que els pagesos gironins, negant-se a pagar la tasca, estaven qüestionant frontalment l'ordre feudal establert. Però sorprendria el recolzament dels síndics en una operació subversiva d'aquest tipus. A més, la manca de referència als censos fa suposar que els emfiteutes de la vegueria de Girona estaven disposats a pagar-los, sempre, és clar, que constessin en els capbreus. També es mostraven disposats a pagar els delmes

29 AHCG. Manual d'Acords de 1599, f.32v-33v. Sobre aquestes prestacions, MADURELL (1963: 258-260) i DURAN (1984: 669-670).

30 La tasca sembla pagar-se exclusivament al bisbat de Girona.

31 COBOS (ed.) (2001: XIII, 100-1). És curiós, tanmateix, que segons una glossa de finals del segle XV aquest costum ja no s'aplicava: «*non servatur*».

32 COBOS (ed.) (2001: XXXVII.1, 152-153).

33 COBOS (ed.) (2001: XIX.4, 101-102). La prestació de la tasca prova el domini directe de la cosa per la qual es presta, excepte si es prova el contrari mitjançant un document públic. Però el pagament del cens no en prova el domini.

amb caràcter universal. La resistència a la tasca sembla ser més aviat una resistència a no pagar una renda que sovint no podia figurar en els capbreus, ja que afectava terres noves:

que no ha vint anys que les demás terres que vuy paguen tasques, no la pagaven abans, y encara vuy són més les terres que no són obligades a tascha que no paguen, que són les que paguen.

En el marge del memorial de 1599 hi ha escrit un simple «no appar»; però això no vol dir que no continuessin havent-hi conflictes, durant els segles XVII i XVIII, a l'entorn del pagament de tasques. La varietat de situacions existents afavoria la proliferació de plets i fins i tot una resposta agrària contundent.³⁴ És possible, a més, que els primers conflictes i plets entre senyors directes i emfiteutes per aquest tema haguessin afavorit reduccions i commutacions, algunes a preus pràcticament molt baixos, que haurien convertit encara en més arbitrària, als ulls de molts pagesos, l'exigència de la tasca.

Què va passar en la realitat? Una recerca exhaustiva segurament confirmaria la minva progressiva de la importància de les tasques com a renda senyorial, i un moviment continuat de reducció de les tasques a censos fixos de diner. En moltes d'aquestes operacions de reduccions de tasques, molt abundants durant el segle XVIII, les noves quantitats eren pràcticament simbòliques. I, en tot cas, sempre molt més baixes que les que haurien correspost a una onzena part dels fruits de les terres afectades, el que fa pensar en un cert èxit dels emfiteutes. De fet, l'elevat nombre de subestabliments concedits per aquests emfiteutes constitueix per si sol una prova d'aquest èxit. Si els senyors haguessin aconseguit cobrar les tasques de totes les terres ermes, a més dels delmes, els subestabliments haurien estat molt poc rendibles.

El tercer fet que volem destacar, a primera vista, podria semblar contradictori amb el que acabem de veure. Malgrat el contingut de la sentència de Guadalupe, que els permetia alliberar-se del tot

34 MASIÀ (1948-1949: 554), parla de «vaga de braços».

del pes dels mals usos, i redimir-se absolutament i per sempre del vincle servil, pagant seixanta sous (quantitat no gaire elevada en relació amb la majoria de pagaments per mals usos), molts pagesos van preferir pagar cada any tres sous als seus senyors, en algunes contrades gironines fins al primer terç del segle XIX (GIFRE 1994). Per què? No sembla pas que els senyors poguessin obligar-los a fer-ho així. El capítol primer de la sentència era molt clar:

... pronuntiam, e declaram, los dits Pagesos esser obligats, e tenguts dar, e pagar per cascun capmas sexanta sous de moneda Barcelonesa, o tant cens, quant montaran los dits sexanta sous Barcelonesos, a raho de vint milia per mil, lo qual dit cens se haja a pagar del die que la present nostra sententia se publicara a un any, e de aqui avant quiscun any en semblant die. E aquell imposam sobe los dits Pagesos, e Masos que als dits sis mals usos eren, e son tenguts, e obligats, mentre que luit no sera, lo qual cens declaram se puga per los dits pagesos luir, e quitar a la dita raho de vint milia per mil, ab aço, que si la dita luitio se fara de cens o censos que pertangan a senyors Ecclesiastics, o laics a qui pertanyera la senyoria directa dels dits masos, ab vincle, que aquella pervenga en personas algunas, que la peccunia pagadora als dits senyors per causa de la luitio, y quitament del dit cens hajan de posar los dits pagesos en la taula de la Ciutat de Barcelona, per esmerçar aquella per indemnitat dels dits senyors, o senyoras.

Costa d'entendre que els pagesos, després d'haver demostrat la seva capacitat de lluita durant les guerres remences, no fessin un ús massiu de la mesura que aparentment els atorgava la llibertat. Si acceptem que van ser ells els qui van prendre la iniciativa de no redimir els mals usos, ens trobem davant d'una interessant acció individual reveladora d'una forta consciència col·lectiva. La hipòtesi que ens sembla més plausible per explicar una iniciativa d'aquest tipus, després de les guerres remences, és la malfiança dels fins aleshores remences envers els senyors, acompanyada per la por a perdre el domini útil.

Mentre els titulars del domini útil paguessin els tres sous anuals difícilment els senyors podrien considerar els masos

desocupats i donar-los a tercers, encara que els emfiteutes marxessin durant tres mesos, tal com preveia el capítol vuitè de la sentència. El mateix, recordem-ho, que condemnava les pràctiques del *mauvais gré*.

Els senyors, per la seva banda, havien d'acceptar, de bona o mala gana, l'estratègia dels pagesos. És possible que, de la mateixa manera, la reducció de la tasca a una quantitat petita de diner acabés essent acceptada com a mal menor pels senyors. Aquests, en la mesura en que el domini útil s'anava enfortint, devien estar més interessats en no perdre el control dels lluísmes que en el valor de la renda anual que poguessin arribar a cobrar dels seus masos. En qualsevol cas, el moviment de resistència dels emfiteutes gironins a pagar les tasques d'una banda, i la persistència en el pagament dels censos que reconeixien els mals usos, lluny de ser contradictoris, poden revelar estratègies pageses clares des de l'endemà mateix de la sentència arbitral de Guadalupe. Sense aquestes estratègies seria difícil d'entendre, segurament, que la realitat social gironina dels segles posteriors als segles XVII i XVIII permeti parlar d'èxit dels emfiteutes, dels anomenats «senyors útils», allà on els documents oficials i legals suggereixen més aviat fracàs.

5. A MANERA DE CONCLUSIÓ: EL CONTRAST ENTRE L'ORDRE LEGAL I LA REALITAT SOCIAL

L'estat de la recerca actual sembla indicar que després de la sentència arbitral de Guadalupe no només va prosseguir l'enfortiment d'algunes explotacions pageses de la Catalunya nord-oriental sinó que alguns exremences van acumular masos. El contingut de la sentència, amb clàusules clarament favorables als senyors, no explica pas aquest procés, però les transformacions agràries dels segles XVI, XVII i XVIII fan pensar més aviat en el triomf, en el terreny de la pràctica social catalana, de la consigna que havien reivindicat els remences: «cap senyor sense títol».

La nostra hipòtesi de treball és que la peculiar recomposició de les relacions socials entre senyors i pagesos ocorreguda en els camps de la Catalunya nord-oriental s'ha d'explicar per la

presència de formes quotidianes de resistència a l'ordre senyorial i a les lleis durant i després de la crisi baixmedieval, abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe. Aquestes formes de resistència, que podien incloure tant pràctiques del tipus *mauvais gré* enfront dels senyors com estratègies de caràcter més jurídic, sovint associades a la informació, poden ajudar a explicar alguns dels caràcters més diferenciats i específics de la Catalunya Vella, respecte d'altres àrees europees, que haurien estat factor i producte d'una llarga lluita social entre senyors i emfiteutes i que haurien originat noves lluites socials agràries al camp català, entre pagesos rics i pagesos pobres, masovers o «treballadors».

La sentència arbitral de Guadalupe de 1486 va reconèixer efectivament la lògica i els drets dels senyors directes (SERRA 1980 i 1988; SALES 1987 i 2002, i GIFRE 1994), però nombroses evidències posteriors revelen la perseverància dels emfiteutes, sovint amb la complicitat d'alguns notaris, i de vegades de jutges, per imposar el seu punt de vista. Sense aquesta perseverància, fins ara poc estudiada, seria difícil d'explicar l'enfortiment dels drets i títols del domini útil, enfront dels drets i títols del domini directe, durant l'època moderna, *malgrat* la sentència, *malgrat* les lleis.

IV

«CAP TERRA SENSE SENYOR». LES DENUNCIACIONS DEL COMTE D'EMPÚRIES A INICIS DE L'ÈPOCA MODERNA

JOSEP COLLS COMAS

Després de les guerres remences del segle XV la sentència arbitral de Guadalupe de 1486 va canviar els principis jurídics en què s'havia basat la servitud de part de la pagesia catalana al llarg de l'edat mitjana. A partir d'aquell moment, els remences van poder redimir-se dels mals usos a canvi d'una indemnització pecuniària als seus respectius senyors. Tanmateix, algunes de les reivindicacions esgrimides per alguns sectors pagesos durant el conflicte –respecte del pagament dels censos i tasques– hi foren totalment desestimades.¹ De fet, l'emfiteusi –figura jurídica medieval que establia una propietat compartimentada entre domini directe i domini útil– en sortí reforçada i legitimada, fent-se explícita l'obligació dels emfiteutes a capbrevar per als senyors directes corresponents (i amb la freqüència que aquells volguessin) totes les finques que posseïen així com fer-los efectives totes les prestacions (censos, tasques, terços, lluïsmes i foriscapis) a què estaven obligades en virtut d'aquest domini.² Per tant, des d'aquest

1 Vegeu el capítol anterior.

2 En el capítol setè, la sentència arbitral de Guadalupe disposa «que los dits Pagesos hajan a prestar sacrament, e homenatge de propietat a sos Senyors, tantas vegadas, quantas aquells volran, regoneixent que tenen las masias, e casas, ab sas terras, honors, e possessions, per los

punt de vista, Guadalupe significà un triomf per als senyors en la mesura que confirmava el seu domini directe sobre la terra i, per tant, el manteniment –almenys teòricament– del conjunt de rendes emfitèutiques que ingressaven els seus patrimonis. Així, doncs, a partir del segle XVI –i coincidint amb un context de progressiu enfortiment d’alguns senyors útils, de les universitats pageses i de la monarquia mateixa enfront del poder senyorial– el domini directe es convertí en una de les fonts d’ingressos més importants –per no dir la principal– de molts senyors catalans.³

Sembla lògic pensar, per tant, que en aquestes condicions molts senyors van haver d’afinar els mecanismes i les estratègies de control de les seves rendes a fi i efecte de mantenir intactes els seus drets i d’evitar el frau o l’ocultació de dades per part dels emfiteutes, sempre interessats en deixar de pagar o en pagar menys. Això passava per controlar i actualitzar periòdicament la informació –continguda en capbreus i llevadors de censos– relativa als seus dominis directes i als ingressos que n’obtenien.

D’entrada, era important saber quines finques estaven sota el seu domini directe, la qual cosa no sempre, ni a tot arreu, devia ser fàcil. Com veurem posteriorment amb més detall, en algunes zones de la Catalunya Vella l’estructura del domini directe durant els segles moderns es caracteritzava per una gran fragmentació i dispersió en l’espai, la qual cosa devia dificultar que els senyors directes en portessin un control absolut al mateix temps que, per als propietaris útils, representava una oportunitat per eludir el pagament de les rendes.⁴ A més, els

dits Senyors [...]. No sie fet perjudici algu als dits Senyors en la directa senyoria, que en las ditas masias, e terres tenen, els pertany ab los foriscapis, luismes, fadigas, que per respecte de la dita directa sensoria los son, e seran deguts.» Per al text complet vegeu GENERALITAT DE CATALUNYA (1933: 589-615).

- 3 Per un estudi de cas basat en la trajectòria de les rendes percebudes per l’Almoïna del Pa de la Seu de Girona vegeu GÍFRE (1994: 17). Per conclusions similars, però per al cas de la baronia de Sentmenat, vegeu SERRA (1988).
- 4 Per aquesta mateixa qüestió, però en època medieval, vegeu el capítol de Lluís To en aquest mateix volum.

senyors directes necessitaven conèixer quines quantitats havia de satisfer cadascun dels seus emfiteutes en concepte de tasca i cens anual així com portar un registre actualitzat de totes aquelles transferències del domini útil (compravendes, donacions, heretaments) que podien donar lloc al cobrament del lluïsmes.⁵

En conjunt, per als senyors l'exercici d'aquest control no devia ser una tasca fàcil ni barata. En primer lloc, requeria disposar dels serveis d'administradors, notaris i escriptors experimentats que elaboressin, amb la freqüència i el màxim detall possibles, instruments documentals (capbreus, llevadors de censos o canalars d'actes notariales) útils per a una gestió satisfactòria dels seus drets.⁶ Malauradament, encara no disposem de prou dades ni estudis com per poder afirmar si, en general, els senyors catalans d'època moderna van posar en marxa noves estratègies per tal de controlar els seus drets d'una forma més efectiva; tanmateix, alguns indicis apunten cap a aquesta possibilitat.⁷ Per altra banda, la renda procedent del domini directe només es podia mantenir de forma satisfactòria si els senyors eren capaços d'assegurar-se un marc jurídic i legislatiu favorable als seus interessos. Aquest havia de donar-los suport en l'exercici dels seus drets de propietat i, alhora, permetre'ls lluitar amb més eficàcia contra els intents de frau protagonitzats pels propietaris útils. Pel que fa a aquesta qüestió, sabem que en el decurs de l'època moderna la legislació es mantingué del costat dels senyors directes; de forma reiterada, durant els segles XVI i XVII les corts catalanes es van

5 Per la casuística lligada al cobrament del lluïsmes a la diòcesi de Girona durant l'època moderna vegeu, entre d'altres, GIFRE (1994: 24).

6 Per exemples d'època medieval vegeu els dos primers capítols d'aquest mateix volum.

7 Vegeu. GIFRE (1994). En aquest treball l'autor demostra amb alguns exemples empordanesos del segle XVII que la transformació de censos proporcionals a la collita en quantitats fixes, ja sigui en diner o en espècie, hauria pogut respondre a la necessitat d'evitar frau en el seu pagament. Igualment, aquest mateix treball dona fe del recurs de molts senyors al control sobre les petites notaries rurals i el treball dels batlles de sac (a qui s'oferien redelmes en recompensa) a fi i efecte de mantenir al dia la informació continguda en els capbreus.

fer ressò de les demandes i les queixes dels senyors i aprovaren mesures encaminades a combatre el frau comès pels emfiteutes en connivència amb alguns notaris.⁸ Tanmateix, al marge de les queixes expressades pels senyors directes, ignorem encara quin era l'abast real d'aquest tipus de frau, l'efectivitat que van tenir les mesures legislatives aprovades per combatre'l i, en general, quin era el grau de dificultat que tenien els patrimonis senyorials a inicis de l'època moderna a l'hora de fer efectiu el cobrament de les seves rendes.⁹

Les pàgines que segueixen han estat pensades amb l'objectiu d'aportar una mica de llum sobre algunes de les qüestions que acabem de plantejar: en primer lloc, aprofundirem en el coneixement de l'estructura territorial del domini directe així com en la naturalesa canviant de les dades que havien de permetre als senyors directes mantenir-ne el control. Aquesta qüestió l'abordarem prenent com a exemple la vila de Castelló d'Empúries durant el segle XVI i el primer terç del segle XVII. L'anàlisi d'aquest cas permetrà veure com la percepció de les rendes derivades del domini directe depenia, en bona mesura, del control d'una informació que sovint era difícil d'obtenir i mantenir actualitzada. En segon lloc, intentarem avaluar quin grau d'erosió patia el domini directe a mitjan segle XVI i analitzarem els mecanismes i les eines a l'abast dels senyors per intentar aturar el frau i, en la mesura del possible, neutralitzar-lo. Ho farem a partir de l'exemple del comte d'Empúries qui, fent ús de la seva condició de senyor jurisdiccional de la vila de Castelló, va poder identificar totes aquelles finques que no

8 Per un repàs de les iniciatives senyorials per tal d'aconseguir salvaguardar els seus drets com a senyors directes des del segle XVI i fins a la segona meitat del segle XVIII, vegeu CONGOST (2007a: 159-185). Igualment, per un recull de les mesures aprovades per les corts catalanes en el decurs dels segles XVI i XVII vegeu SERRA (1988: 40-59) i SERRA (1979). També el capítol tercer d'aquest llibre.

9 A finals del segle XVIII i primera meitat del segle XIX molts senyors haurien deixat de percebre una part important dels seus drets tocants a la senyoria directa. És per això que molts d'ells iniciaren processos judicials i causes de capbreuació a fi i efecte de recuperar drets i prestacions caiguts en desús. Vegeu Tos (2007 [1784]). Per diversos exemples gironins vegeu, entre d'altres, GIFRE (1994) i CONGOST (2000b).

tenien un senyor directe conegut i no pagaven cens emfitèutic a ningú per, posteriorment, obligar els emfiteutes respectius a capbrevar-les al seu favor. Ens interessa veure, sobretot, com li fou possible obtenir aquesta valuosa informació i en virtut de quins principis i procediments va poder apropiari-se d'uns drets de propietat que, en principi, no li pertanyien.

El tractament de totes aquestes qüestions s'ha vist facilitat per la troballa d'una font documental d'origen senyorial –les denúnciacions– que, al nostre entendre, té un caràcter doblement excepcional; per una banda, perquè es tracta d'un tipus de document rar en els arxius senyorials catalans i, per l'altra, perquè ofereix dades de gran valor a l'hora d'abordar algunes de les qüestions que estem tractant.

1. LES DENÚNCIACIONS DEL COMTAT D'EMPÚRIES

El fons documental del comtat d'Empúries –actualment integrat dins de l'Arxiu Ducal de Medinaceli– conté una quantitat important de documentació medieval i moderna –en gran part inèdita– referent als dominis directes dels comtes arreu dels seus territoris empordanesos.¹⁰ Entre totes aquestes escriptures hi podem trobar diverses sèries més o menys contínues de capbreus i llevadors de censos que, en conjunt, permeten resseguir l'abast i l'evolució del domini directe comtal en les diverses poblacions que conformaven els seus dominis jurisdiccionals al llarg dels segles medievals i moderns.¹¹

A més, i a diferència d'altres fons senyorials de característiques similars, a l'arxiu comtal d'Empúries també s'hi troben diversos exemples d'una tipologia documental atípica: les denúnciacions. Redactades per oficials comtals,

10 Per tal de conèixer l'origen i les vicissituds viscudes per aquest fons documental, vegeu ROIG (2004). Una primera catalogació, tot i que amb poc detall del contingut del fons, es pot trobar a SÁNCHEZ (1993).

11 El territori del comtat d'Empúries va experimentar un notable retrocés en el decurs dels segles fins a quedar reduït a la meitat oriental de la comarca de l'Alt Empordà. Per una aproximació al seu abast territorial i a la seva història vegeu: BOLÓS i HURTADO (1999) i COLLS (2004).

consisteixen en declaracions jurades de tots i cadascun dels emfiteutes que disposaven de finques dins el terme d'una determinada parròquia. En totes elles s'hi especifiquen, un a un, els diversos béns immobles (urbans o rústics) que hi posseïen, tant si es trobaven sota domini directe del comte d'Empúries com si estaven –i aquí rau la importància d'aquest tipus de document– sota el domini de qualsevol altre senyor directe o es tenien en franc alou.

Pel que fa a la cronologia i l'abast geogràfic de les denunciacions, llevat d'alguns fragments en força mal estat referents a la vila de Castelló d'Empúries i datats en els anys 1444-45,¹² totes les que hem pogut localitzar pertanyen al segle XVI. Concretament, estan datades en tres moments diferents (1511, 1545 i 1564) i cobreixen un territori força ampli del comtat d'Empúries.¹³ Aquest fet ens porta a pensar en la possibilitat que s'haguessin fet de forma simultània arreu del comtat o, almenys, en totes aquelles poblacions on els comtes disposaven de dominis directes.

Totes les denunciacions que hem localitzat contenen una sèrie de dades bàsiques referents a les finques, tot i que amb graus de precisió variables. Els emfiteutes comencen les declaracions fent una breu descripció de les finques que posseeixen i localitzant-les en el territori del terme a través d'un o diversos topònims i les seves afrontacions respecte als quatre punts cardinals. Seguidament, declaren a qui pertany el domini directe i amb quin cens emfitèutic estan gravades anualment. Finalment, hi fan constar l'origen de la seva condició de propietaris útils (compravenda, herència, establiment emfitèutic, precari, etc.), si posseeixen o no alguna escriptura pública de les finques en

12 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10546.

13 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551 (Castelló d'Empúries i St. Joan Sescloses), doc. 10553 (Fortià, Fortianell, el Far i Riumors), doc. 10555 (Roses), doc. 10556 (Sant Pere Pescador), docs. 10562 i 10563 (Empúries), doc. 10569 (Vilacolum), doc. 10579 (Roses i Cadaqués), doc. 10580 (Roses), doc. 10587 (Garriguella i Palau Saverdera), doc. 10588 (Marzà i la Garriga), doc. 10589 (Marzà), doc. 10590 (Rabós), doc. 10594 (St. Climent Sescebes, Espolla, els Vilars i Vilortolí), doc. 10596 (St. Quirze de Colera), doc. 10601 (Banyuls), doc. 10603 (Vilacsacra), doc. 10606 (Vilanova de la Muga) i doc. 10607 (Llançà).

qüestió i, en cas afirmatiu, les dades de la mateixa (notari, data i lloc d'atorgament).¹⁴

D'entre tota aquesta documentació localitzada a l'arxiu comtal d'Empúries, hem centrat la nostra atenció en les denúnciacions de la vila de Castelló d'Empúries, començades a redactar el 16 de març de 1545. Es troben recollides en un volum en paper, sense coberta i aparentment inacabat o incomplet encapçalat pel títol *Denunciaciones ville Castillionis de anno 1545*.¹⁵ En conjunt, el document conté les declaracions personals –previ jurament– de 158 emfiteutes diferents que declararen tenir un total de 513 béns immobles dins el terme de la parròquia de Castelló d'Empúries i del veïnat de Sant Joan Sescloses.¹⁶ Com la resta de denúnciacions que hem esmentat, el document fou redactat a instància del comte d'Empúries, senyor jurisdiccional de la vila, amb l'objectiu –no explicitat en cap moment però fàcilment deduïble a partir del seu contingut– de detectar totes aquelles situacions en què els emfiteutes desconeixien la identitat dels senyors directes de les seves finques o bé havien aconseguit eludir de forma fraudulenta el pagament de les rendes a què estaven obligats.

14 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551. Com a exemple d'aquestes denúnciacions citarem la que va fer Joan Pagès, corder de Castelló d'Empúries, el 24 de març de 1545: «*Johannes Pages corderius ville Castilionis mediante juramento denunciavit se tenere intus dictam villam Castilionis una casa en la plassa dell Gra, hont sta. Foren antiguament dos cases y foren de mossen Onofre Orioll quondam prevera de la present vila la qual a comrade den Francesc Eres apotechari de la dita vila com hereter del dit mossen Onofre Orioll per lo preu de LX lliures barceloneses. Salvat lo dret al senyor Compta de Empuries per lo qual se te a drete senyoria en tots terços, laudismes y foriscapis. E al qual senyor Compta fa y presta quiscun any a la festa de Pascha XXIII sous barcelonesos de cens. Te carta feta a Castello a tres del mes de novembre del any MDXXXX no es closa ni fermada salvo que a dit que mossen Johan Viu notari de la dita vila a presa aquella.*»

15 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551. La darrera denúncia recollida en el document va ser la de Miquel Entresserra, feta el dia 21 d'abril de 1545.

16 A mitjan segle XVI la vila de Castelló era la capital del comtat d'Empúries i tenia una població d'uns 400 focs. El petit veïnat de Sant Joan Sescloses era una parròquia sufragània de la de Santa Maria de Castelló i el seu terme estava ocupat en gran part per les aigües de l'estany de Castelló. Per una visió més detallada de la vila i el seu territori en aquest moment vegeu COLLS (2002) i COLLS (2006).

2. EL DOMINI DIRECTE I LES DIFICULTATS PER AL SEU CONTROL

En els últims anys, alguns estudis han posat de relleu que a Catalunya –de forma semblant al que succeï en altres països de l'Europa occidental–, almenys des de finals del segle XVIII, els senyors havien deixat de percebre part de les rendes derivades dels seus dominis directes (CONGOST 2000b i CONGOST 2007a: 159-190). Aquest seria el resultat més palpable d'un procés d'erosió de la senyoria directa que tindria l'origen en el fet que molts senyors útils (amb el recolzament dels notaris i de la mateixa monarquia) cada vegada se sentien més forts per ocultar-ne o falsejar-ne la titularitat. Sembla evident que la puixança econòmica i social adquirida per alguns sectors d'emfiteutes en el decurs de l'època moderna donà a aquest col·lectiu molta més capacitat de resistència enfront de les pretensions dels senyors directes i de l'ordenament jurídic vigent.¹⁷

Tanmateix, no deuria ser pas la primera vegada que els senyors experimentaven dificultats en l'exercici dels seus drets. Sense que d'això n'hàgim de deduir una crisi del feudalisme o de la senyoria –que, en realitat, no es produirà fins al segle XVIII–, diversos indicis ens porten a pensar que a inicis de l'època moderna els senyors catalans ja haurien tingut problemes a l'hora de mantenir intactes les rendes derivades dels seus drets dominicals. Les causes d'això serien diverses i estarien relacionades, fonamentalment, amb l'estructura mateixa del domini directe: per una banda, hi hauria la complicada trama territorial de la propietat eminent; per l'altra, l'elevat nombre de senyors directes que podien tenir drets sobre un mateix territori i, finalment, una certa dificultat dels senyors per poder mantenir actualitzada la informació referent als seus dominis i als seus emfiteutes.

La qüestió de l'estructura territorial del domini directe i la seva possible influència en la gestió que en feien els senyors no ha suscitat, fins ara, gaire interès entre els historiadors,

17 CONGOST (2007a: 190). Vegeu també el capítol vuitè d'aquest llibre.

en part, potser, per les dificultats metodològiques que suposa abordar-la a partir dels capbreus.¹⁸ En el nostre cas, el treball amb diversos capbreus emporitans d'època moderna¹⁹ i amb les denúnciacions localitzades a l'arxiu comtal d'Empúries ens ha permès comprovar que en aquest territori, en època moderna –i probablement ja en els segles medievals– el domini directe a presentava una estructura complexa, basada en un elevat grau de fragmentació i dispersió geogràfica. La norma sembla haver estat que els senyors directes posseïen drets sobre finques disperses pel territori –ja fos dins el terme d'una mateixa població o bé en parròquies diferents i allunyades entre sí– més que no pas la concentració en conjunts territorials homogenis. Tant és així que resulta difícil trobar poblacions on tots els béns immobles estiguessin sota el domini d'un únic senyor directe o casos en els quals els dominis directes d'un senyor constituïssin zones compactes des del punt de vista territorial. El grau de fragmentació dels dominis directes, però, podia anar encara molt més enllà. No és estrany trobar cases o peces de terra pertanyents a un únic emfiteuta que, pel que fa al domini directe, estaven dividides entre diversos senyors, en indivís (és a dir, a parts iguals) o bé pertocant-n'hi una part concreta i delimitada a cadascun d'ells. Aquesta estructura tan esmicolada del domini directe –que no trobem de forma tant acusada en altres drets feudals com ara els que derivaven de la senyoria jurisdiccional– té un origen cronològic incert i s'explicaria bàsicament pels processos de fragmentació i agregació d'aquest dret que s'haurien anat produint en el transcurs del temps.²⁰ Sigui com sigui, la dispersió i l'esmicolament dels dominis directes devia ser un aspecte que, de ben segur, en dificultava

18 Vegeu el primer capítol d'aquest llibre.

19 ACAE, fons Medinaceli, capbreu del comtat d'Empúries de 1629-30 (capses 17, 18 i 19) i capbreu del comtat d'Empúries de 1724-26 (capses 5 i 21); ACA, Ordes Militars, Aiguaviva núm. 337, capbreu de la comanda del Temple de Castelló (1er 1/3 s. XVII); i ACG, Pabordia de Castelló, capbreu de 1700-34.

20 Per diversos exemples medievals de la fragmentació dels dominis territorials dels senyors catalans, vegeu FREEDMAN (1993: 54-55).

el control i la gestió.²¹ Des del moment en què els dominis directes d'un senyor no formaven un tot compacte, la confusió i la incertesa sobre quines finques estaven sota el seu domini directe i quines no devien aflorar fàcilment causant tota mena de conflictes i problemes d'identificació.²²

Un segon fenomen que probablement complicava la gestió dels dominis directes és l'elevat nombre de senyors que podien tenir drets en el terme d'una mateixa població. Evidentment, no tots tenien la mateixa importància; n'hi solia haver un grup nombrós amb dominis directes que comprenien, tant sols, un nombre reduït de finques. Dins aquest grup és freqüent trobar-hi beneficis eclesiàstics, causes pies, capelles i confraries d'ofici o religioses que, en el moment de la seva creació –o posteriorment a través de donacions–, haurien estat dotats amb alguns dominis directes. Un nombre més reduït de senyors, en canvi, disposaven d'una quantitat important de dominis directes repartits per diverses parròquies on, a més, solien disposar d'altres béns i drets com ara delmes o determinats graus de jurisdicció. Aquest seria el cas, per exemple de molts nobles, monestirs i altres institucions eclesiàstiques importants. En qualsevol cas, la presència dins d'un mateix terme de dominis directes diferents deuria ser sovint motiu de confusió i disputes entre senyors, cosa que, de ben segur, era aprofitat per alguns emfiteutes per evitar els pagaments a què estaven obligats (CONGOST 1990: 41-43 i 2000b: 74).

21 Rosa Congost ha destacat el fet que la senyoria directa no estava necessàriament lligada a la senyoria jurisdiccional d'un lloc. En conseqüència, ha apuntat que seria possible elaborar un mapa de jurisdiccions (molt més compactes geogràficament); en canvi, mai «podríem arribar a cartografiar les terres dels diferents senyors directes» (a causa de la seva gran dispersió i fragmentació sobre el territori), CONGOST (1990: 34-35).

22 Aquest hauria estat, per exemple, un dels motius del plet que mantenien a inicis del segle XIX els veïns del poble de Llers amb el comte de Perelada, que els instava a capbrevar a favor seu una sèrie de terres del terme. La resistència a fer-ho per part dels esmentats veïns es fonamentava en el fet que «*el término de dicha villa está a dominio directo de diferentes señores; y que según se cree la mayor parte de ellos no pueden presentar robustos títulos para reconocer tales e ignorar ellos mismos la verdadera rodalia de sus Señorías*», CONGOST (1990: 43). A finals dels segle XVIII, Tos escrivia que, per als senyors, no hi havia «*nada mas difícil y trabajoso que la prueba de la identidad*» (Tos 2007 [1784]:1)

Per últim, els canvis que al llarg dels segles podien experimentar el paisatge, la toponímia, la cabuda i les afrontacions de les finques –elements àmpliament emprats per a la identificació dels immobles que es trobaven sota domini directe d'un determinat senyor²³– també devien dificultar i entorpir l'exercici del domini directe per part de molts senyors. Tant a les escriptures d'establiment emfitèutic com en els capbreus senyorials o a les mateixes denúnciacions les finques apareixen descrites amb un seguit de dades concretes: un qualificatiu més o menys genèric que fa referència al seu ús o estat (peça, feixa, hort, vinya, mallol, closa, herm, bosc, etc.); una cabuda aproximada; i finalment, uns elements que serveixen per localitzar-les amb exactitud dins el territori d'una població, com ara un o diversos topònims i unes afrontacions, ja sigui amb les finques veïnes o bé amb els elements físics del paisatge circumdant. Tots aquests són elements canviants en el temps. En conseqüència, la capacitat dels senyors per seguir percebent i exigint les rendes derivades del domini directe depenia, en part, de si reeixien a l'hora d'enregistrar les variacions que experimentaven aquests elements i, d'aquesta manera, seguir identificant les finques sobre les quals posseïen drets.

L'anàlisi del seguit de factors «estructurals» que haurien dificultat als senyors el control de la informació relativa als seus dominis directes en època moderna, el podem abordar encara amb més detall a partir del cas concret de la vila de Castelló d'Empúries.

Tal com hem apuntat anteriorment, l'estudi de l'estructura del domini directe a la Catalunya moderna presenta serioses dificultats pel fet que els capbreus senyorials molt rarament consignen altres dominis directes que els que pertanyien al senyor que en va ordenar la redacció.²⁴ És a dir, el capbreu és

23 El caràcter canviant d'alguns d'aquests elements ja fou destacat per FELIU (1983). Un estudi més recent centrat en el massís de les Gavarres també en dona nombrosos exemples: MALLORQUÍ (2003).

24 Tant en època medieval com en època moderna alguns senyors feien capbreus on figuraven les peces de terra que els seus emfiteutes tenien per altres senyors directes amb la intenció de poder-los cobrar el dret d'eixida de mas en cas que aquells se les venessin. Vegeu LLUCH i MALLORQUÍ (2003: 55-56) i els dos primers capítols d'aquest llibre.

una tipologia documental que normalment no ens permet saber qui eren tots els senyors directes d'un lloc i com se'n repartien el domini directe. Per això ens caldria disposar de capbreus de tots ells, cosa francament difícil, sobretot en el cas dels senyors més modestos. El cas de la capital emporitana és, en aquest sentit, ben il·lustratiu. A través d'una recerca en diversos arxius catalans hem pogut localitzar capbreus dels principals senyors directes del seu terme (pabordia de Castelló de la catedral de Girona, comte d'Empúries i comanda del Temple de Castelló) datats entre el segle XVI i XIX. Una anàlisi acurada del seu contingut demostra que només hi apareix capbrevada una porció reduïda de la superfície del territori castelloní.²⁵ Això ens podria estar indicant diverses coses que no tenen perquè ser excloents entre si: una certa incapacitat crònica i general per part d'aquests senyors per fer capbrevar a tots els seus emfiteutes, l'existència de grans superfícies encara no establertes emfitèuticament o, simplement, que en aquesta població hi tenien dominis directes molts altres senyors.

En el cas de Castelló d'Empúries, hem pogut obviar parcialment les limitacions imposades pels capbreus amb les denúncies de 1545. Mercès al fet que s'hi enregistraven totes les finques, amb independència de qui en fos el senyor directe, el document ens permet reconstruir una imatge més nítida i completa de l'estructura del domini directe a la població: tant dins el casc urbà de la vila com en el territori del seu terme, el domini directe estava força fragmentat i dispers i es trobava repartit entre un nombre molt important de senyors directes. Una prova molt clara d'això últim la tenim en la dada següent: d'un total de 513 finques (entre urbanes i rústiques) que hi apareixen esmentades, només seixanta (11,6%) estaven sota domini directe del comte d'Empúries, senyor que, tanmateix, era qui en posseïa més i amb

25 Un capbreu comtal de Castelló d'Empúries fet entre 1724-26 (ACAE, fons Medinaceli, caps 5 i 21) ens dóna una superfície capbrevada de 450 vessanes mentre que un capbreu de la pabordia de Castelló fet a l'entorn del 1700 (ACG, Pabordia de Castelló) ens dóna una superfície capbrevada de 127 vessanes i un altre de la comanda del Temple de Castelló fet entre 1603 i 1615 (ACA, Ordes Militars, Aiguaviva n° 337) ens en dóna 350.

diferència. En total –i malgrat que el document és incomplet– hem pogut comptabilitzar un total de setanta-un senyors directes diferents amb drets a la vila de Castelló. A aquesta xifra, encara caldria afegir-hi diversos emfiteutes que s’hi declaren aloers.²⁶ Si bé la majoria d’aquests senyors directes només apareixen esmentats en un nombre molt reduït de casos, n’hi ha disset que apareixen en més de cinc ocasions diferents.²⁷

Pel que fa al grau de dispersió geogràfica dels dominis directes, el document ens en dóna una visió ben clara; prenent com a base els senyors directes amb uns dominis més extensos podem veure que tant les cases com les peces de terra sobre les quals posseïen drets es trobaven repartides arreu del casc urbà així com en punts diversos del territori rural circumdant. En general, doncs, no podem parlar de continuïtat territorial del domini directe.²⁸ Aquesta fragmentació generalitzada del domini directe és apreciable, fins i tot, dins d’algunes finques. De les 513 que hi apareixen esmentades, en seixanta-nou casos (13,5%) el domini directe es trobava en mans de més d’un senyor directe, ja fos en indivís o bé repartit en quantitats de superfície diversa. Un exemple d’això el constitueix el camp de set vessanes que el botiguer de teles castellaní Jeroni Rovira va declarar que tenia en el paratge anomenat *La Verneda*. Segons la seva declaració, el domini directe d’aquesta finca estava repartit de la forma següent: dues vessanes per a la Caritat del Pa del Cortó de

26 Són un total de deu individus: vuit són artesans, un és hortolà i un altre és pagès. Cal fer notar que es declaren aloers de finques concretes i no pas de totes les que tenen com a senyors útils.

27 Són els següents: comte d’Empúries, comanda del Temple, pabordia de Castelló de la Seu de Girona, Caritat del Pa del Cortó de Castelló, cabiscolia de Castelló, camarer de Sant Pere de Rodes, confraria de la Candela de la Verge Maria, camarer del monestir de Roses, cellerer de Sant Pere de Rodes, comunitat de preveres de Castelló, hospital de Pobres de Castelló, monestir de Predicadors de Castelló, monestir de Sant Bartomeu, confraria dels hortolans de Castelló, prior de Sant Tomàs de Fluvià i dos beneficis eclesiàstics fundats a l’església de Castelló, el de l’ardiaca Sardina i el que fundà Guerau Cocó.

28 Analitzant capbreus de la pabordia de Castelló de finals del segle XIV i principis del segle XV Albert Compte detecta una certa concentració geogràfica del domini directe urbà d’aquesta institució; en canvi, en el territori rural circumdant la norma hi és també la dispersió. Vegeu COMPTE (2001 i 2002).

Castelló; dues més per al benefici eclesiàstic fundat per Ramon de Roses a l'església de Castelló; una vessana per al benefici eclesiàstic que ostentava en aquells moments el prevere Guerau Torrent i, finalment, les dues vessanes restants, que ell mateix tenia en franc alou.²⁹ Un altre exemple, fins i tot encara més indicatiu d'aquesta extrema fragmentació del domini directe, ens el dóna la meitat d'unes adoberies que el blanquer Antoni Fuster declarà tenir a la plaça dels Bous de Castelló. Segons afirmava, el domini directe de la finca es trobava repartit en indivís entre el comte d'Empúries, l'Hospital Major dels Pobres de Castelló, la confraria dels sabaters de la vila i el benefici eclesiàstic fundat a la capella de sant Marc, situada en el cap del pont nou de Castelló.³⁰ Pel que fa a les explotacions agràries típiques de la zona –els cortals– l'esquema es reproduïx de forma semblant. Tot i que a les denúncies de 1545 no n'hi apareix cap d'esmentat, a través d'escriptures de compravenda d'alguns d'ells podem veure com sovint estaven sota domini directe de més d'un senyor. Per exemple, l'acta de compravenda delortal Sastre, protocolitzada el 22 de gener de 1530, especificava que el seu propietari útil estava obligat a pagar cens a la comanda del Temple de Castelló per raó de dues vessanes de terra i la casa delortal, per dues vessanes més a un benefici eclesiàstic instituït a l'església de Palau-saverdera, per una quantitat de terra sense especificar a la Caritat del Pa del Cortó de Castelló, per una altra peça de terra a la pabordia de la catedral de Girona; i així fins a un total d'onze senyors directes més entre els quals hi trobem diversos beneficis eclesiàstics, monestirs i algunes confraries d'ofici de la vila de Castelló d'Empúries.³¹ És a dir, ens trobem davant de masos que, lluny de tenir un únic senyor eminent es caracteritzaven per estar sota un domini directe molt fragmentat i divers.³²

29 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551 (23-3-1545).

30 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551 (9-4-1545).

31 AHG, Esteve Castelló, notaria de Castelló d'Empúries, Ca 823 (22/1/1530).

32 Almenys des de la baixa edat mitjana aquesta sembla haver estat la situació més habitual dels masos arreu de la Catalunya Vella. Vegeu CONGOST (2003: 34-35) i LLUCH i MALLORQUÍ (2003a: 55-56) i el capítol de Lluís To d'aquest llibre.

El cas de Castelló d'Empúries ens proporciona també dades interessants a propòsit de les dificultats que podrien haver suposat per als senyors directes els canvis i les transformacions experimentats al llarg del temps tant pel paisatge com per la toponímia i les afrontacions de les finques. En aquest sentit, disposem d'un document d'origen senyorial que il·lustra a la perfecció aquesta problemàtica. Es tracta d'una *Explicacio de las Plassas y carrers de Castello y territoris de dins la vila*, redactada l'any 1632 pels administradors de la pabordia de Castelló de la catedral de Girona, un dels senyors directes amb més drets a la població.³³ El text, fruit d'una important recerca arxivística realitzada per un prevere al servei d'aquella institució, recull les equivalències entre els topònims que apareixien en un capbreu de la mateixa institució redactat el 1322 (molts d'ells, segons s'afirma en el text, ja desapareguts) i els topònims existents en aquells moments. La finalitat del document era disposar d'una informació actualitzada que permetés a la institució recuperar part dels dominis directes que els seus administradors creien haver perdut. La causa d'aquesta pèrdua s'atribuïa, per una banda, al fet que «de molts territoris se ha perdut lo nom o ses mudat y per axo ara nos conexen y no se poden justificar» i, de l'altra, a la mala fe d'alguns emfiteutes que, lluny de col·laborar amb els senyors, es dedicarien a ocultar informació i eludir el pagament de les rendes a què estaven obligats: «lo mes mal es la poca llealtat o poca conciencia en ocultar o negar consequent es molt difficil lo posar una cosa en clar majorment de cosas antigas».³⁴ El mateix text també planteja les dificultats i les confusions amb què podien trobar-se molts senyors directes a causa dels processos d'agregació i/o divisió de finques esdevinguts en el transcurs dels segles. Segons s'hi afirma, entre els segles XIV i XVII a Castelló d'Empúries s'havien produït molts canvis en l'estructura de la propietat útil de manera que

33 ACG, Pabordia de Castelló, document relligat dins d'un volum manuscrit i enquadernat en pergami titulat: *Calendaris de actes en favor de la Pabordia de febrer, mars y abril de la Seu de Gerona vulgarment dita de Castello de Empuries continuats per Joan Cellers prevere.*

34 *Ibidem.*

«moltas partidas de aquell temps ceperades ara estan inhibidas en una o que una pessa de ara llevors sen componian moltas tant de casa, horts, com de camps y closas». Aquest fet, que no s'havia tingut prèviament en compte, hauria portat als administradors de la pabordia a una conclusió parcialment errònia respecte a la pèrdua de drets a Castelló. Així ho remarcava el redactor del document un cop culminada la seva recerca:

es de advertir tambe que no es tant com se pensa de haver perdut molta señoria la Pabordia encara que avultia molt lo capbreu de 1322 [...] moltas pessas de aquell temps que eran de una, de dos, tres, una y mija, mija, dos y mija, quatre etcetera vessanas ara dos, tres, etcetera, de estas componen solament una pesa de terra y que llavors feyan tal cens ara nefan de altre per haverse las demes partidas establert de nou y mudat lo cens.³⁵

En definitiva, la imatge que ens dóna el cas de Castelló d'Empúries durant el segle XVI i el primer terç del XVII lliga perfectament amb la hipòtesi que hem formulat anteriorment en el sentit que durant l'època moderna el domini directe –amb la seva estructura territorial complexa i canviant– fou un dret difícil de controlar i de mantenir intacte. L'èxit o el fracàs en aquesta tasca depenia, en bona part, de la capacitat dels senyors directes per procurar-se informació precisa i actualitzada en relació a les finques sobre les que posseïen drets i sobre la identitat dels seus emfiteutes. És probable que molts d'ells fessin esforços importants per renovar i recopilar aquest tipus de dades de forma freqüent, a l'estil del que hem vist que intentaren –i aconseguiren– la pabordia de Castelló a través de la tasca del prevere Cellers o el comte d'Empúries a través de les denunciacions. No obstant, és lògic pensar que altres senyors amb menys recursos i poder no obtinguessin resultats tant satisfactoris. Els mecanismes de recopilació i control de la informació a disposició dels senyors presentaven limitacions des del punt de vista pràctic; a més, no podem oblidar la tendència de molts emfiteutes –com hem

35 Ibídem.

vist, denunciada pels mateixos senyors– a l'ocultació de dades i al frau en relació als pagaments a què estaven obligats. Dit això, a continuació cal que ens preguntem per les conseqüències que aquest estat de coses hauria tingut sobre les rendes que els senyors directes obtenien dels seus dominis. Fora interessant veure si les dificultats en el control del domini directe van provocar una caiguda en els ingressos per aquest concepte, o bé si, tot i les dificultats viscudes, els senyors seguien percebent les rendes que els corresponien.

3. «CAP TERRA SENSE SENYOR»

Abans d'entrar a abordar aquesta qüestió cal advertir al lector de la manca d'estudis sobre el tema per a inicis de l'època moderna, la qual cosa ens obliga a tractar-lo únicament en base a les dades que hem pogut obtenir a partir del cas que ens ocupa. Fet aquest aclariment, cal dir que, en les condicions que hem descrit anteriorment –les quals posaven de relleu les dificultats en el control de la informació referent al domini directe–, és probable que alguns emfiteutes haguessin pogut escapar al control senyorial, haguessin deixat de pagar les rendes corresponents i, en conseqüència, s'hagués produït un cert retrocés o erosió en els drets de molts senyors directes. Així semblen testimoniar-ho les reiterades queixes dels braços militar i eclesial en les corts catalanes d'època moderna;³⁶ o bé, certes afirmacions fetes per determinats senyors directes, com les que hem vist anteriorment en el cas de la pabordia de Castelló a la dècada de 1630. Tanmateix, ara per ara desconeixem en quina mesura s'hauria produït realment una situació d'aquest tipus i, en cas afirmatiu, fins a quin punt s'hauria tractat d'un fenomen important i generalitzat. I és que, a diferència del que succeeix

36 Concretament els senyors es queixaven que, en alguns casos, les escriptures públiques que implicaven traspassos del domini útil de les finques es cloïen per part dels notaris sense que hi figuressin les quantitats en concepte de cens anual o bé la identitat del senyor directe. Per un recull més sistemàtic d'aquestes queixes vegeu SERRA (1988), CONGOST (2007a: 159-190) i els capítols tercer i vuitè d'aquest llibre.

per a la segona meitat del set-cents, per a la Catalunya del segle XVI i primera meitat del XVII no s'han trobat, de moment, referències clares ni explícites sobre una possible crisi general del domini directe.³⁷

A propòsit d'aquesta qüestió, pensem que les denúnciacions del comtat d'Empúries poden aportar algunes dades interessants. De fet, aquest tipus de document –redactat a instàncies dels comtes emporitans– tenia un objectiu fonamental: arribar a detectar situacions de frau contra el domini directe arreu dels seus dominis jurisdiccionals; és a dir, identificar i enregistrar totes aquelles finques els emfiteutes de les quals haguessin aconseguit deslliurar-se del seus respectius senyors directes i de l'obligació de pagar-los les rendes emfiteütiques amb què estaven gravades. Si analitzem el contingut de les denúnciacions de Castelló d'Empúries de 1545 des d'aquest punt de vista, la primera dada destacable és que, del total de 513 finques que hi apareixen descrites –234 (45,6%) són peces de terra, 245 (47,7%) són cases o parts de casa i 34 (6,6%) constitueixen un grup divers format per patis, solars, heretats i altres finques de tipologia incerta– la major part, 444 (86,5%), són finques que els seus emfiteutes declaren tenir per a un senyor directe clarament identificat a qui paguen anualment una determinada renda en concepte de cens emfiteütic. Per contra, les seixanta-nou restants (13,5%) les podríem qualificar com a finques sota domini directe «incert». En funció dels motius que determinaven aquesta incertesa les hem classificat en quatre grups diferents: en primer lloc, n'hi ha vuit (1,9%) l'emfiteuta de les quals declarà tenir-les en alou i, per tant, no estar obligat a pagar cap cens anual a ningú. En tots aquests casos, però, els suposats propietaris aloers foren incapaços d'aportar proves que demostrassin fefaentment aquesta condició. En altres dos casos (0,4%) els emfiteutes expressaren els seus dubtes sobre qui en posseïa realment la propietat eminent; afirmaven que «potser»

37 Els estudis de Montserrat Duran per a la Catalunya moderna conclouen que la renda va disminuir en termes reals. En el cas dels ingressos generats pel domini directe, l'autora apunta que aquesta reducció s'hauria degut a la conversió de molts censos proporcionals a la collita en pagaments fixes més que no pas a un fenomen important de frau i/o impagament per part dels emfiteutes (DURAN 1985).

la tenia un determinat senyor sense, però, poder-ho demostrar documentalment. En conseqüència, ni l'una ni l'altra pagaven cap mena de cens. En quatre finques més (0,8%) els emfiteutes –tot i que tampoc pagaven cens emfitèutic– van assegurar tenir les finques sota domini directe d'un determinat senyor, plenament identificat. Tanmateix, cap d'ells fou capaç d'aportar proves documentals que demostrassin per quin senyor les tenien i per quin motiu estaven exemptes del pagament d'una prestació anual. Per últim –i aquesta dada és, de fet, la més significativa– hi ha un darrer grup de cinquanta-tres finques (10,3%) respecte de les quals els emfiteutes declararen desconèixer la identitat del senyor directe amb expressions com ara «no fa ninguns censos ni sap per quiste sino que sia tenuta per aquells senyors per quis mostrera tenir» o bé «no sap per quis te».³⁸ Es dona la circumstància que en alguns d'aquests casos els emfiteutes disposaven d'escriptures de la finca (en la seva major part actes de compravenda) que, efectivament, no contenien cap referència clara a la identitat del senyor directe ni a les prestacions que calia rendir-li anualment en concepte de cens emfitèutic.

És molt probable que en les esmentades escriptures aquest tipus d'informacions haguessin estat substituïdes per expressions del tipus «salvat dret al senyor per quis se mostrera tenir»; aquesta pràctica –prohibida per llei–³⁹ podria indicar un intent per part dels emfiteutes per ocultar informació o bé, simplement, un veritable desconeixement sobre qui era el senyor a qui realment pertanyia el domini directe de la finca. En qualsevol cas, els emfiteutes de les cinquanta-tres finques incloses en aquest darrer grup no pagaven censos i, probablement, tampoc cap senyor els en reclamava.

Aquest conjunt de dades posa de relleu que, a mitjan segle XVI, a Castelló d'Empúries el percentatge de finques que no

38 Aquestes expressions i altres de molt semblants les trobem anotades en el marge del document al costat de cadascuna d'aquestes denúncies, AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551.

39 Les diverses corts catalanes del segle XVI aprovaren multes i sancions per aquells notaris, que, contravenint les disposicions, protocolitzessin actes que incloessin aquest tipus d'afirmacions. Vegeu els capítols tercer i vuitè d'aquest llibre.

estaven sota el control dels seus respectius senyors directes –ja fos únicament pel desconeixement d'aquests o bé també pel dels emfiteutes mateixos– girava a l'entorn del 10% del total. Es tracta d'una xifra reduïda i força allunyada de les que, amb tota seguretat, es van donar a finals del segle XVIII i principis del XIX –moment en què l'erosió d'aquest dret esdevingué molt més intensa i general– però evidencia que el control que podien exercir alguns senyors directes sobre els seus dominis no era total i que, probablement, en aquells moments ja hi havia censos que no es pagaven perquè havien caigut en desús.

Tanmateix, l'existència en un moment determinat d'algunes finques i emfiteutes que havien aconseguit escapar del control dels seus senyors directes no significa que aquesta situació es pogués mantenir i perpetuar en el temps. L'aparent triomf que podria suposar per a alguns emfiteutes l'existència de finques sense senyor directe conegut o sense que aquest n'exigís els drets per simple desconeixement és, en ple segle XVI, tan sols un miratge. En aquells moments ni les autoritats estaven disposades a admetre l'existència de terres sense senyor directe –la qual cosa significaria trencar amb un dels principis en què es basava l'ordenament jurídic i social tardofeudal– ni els emfiteutes devien ser prou forts com per poder mantenir o, fins i tot, fer més freqüent aquesta situació. És per això que alguns senyors jurisdiccional –gràcies al seu poder coercitiu– haurien emprès campanyes de control sobre els seus súbdits a fi i efecte de detectar aquest tipus de situacions i posar-hi remei.

Aquest seria el cas, per exemple, del comtat d'Empúries i, més concretament, de la vila de Castelló a inicis de l'època moderna. En aquesta última, el comte d'Empúries –fent ús de l'autoritat de què gaudia sobre els seus habitants en tant que senyor jurisdiccional– ordenà el 1545 la confecció de les denunciacions, una «enquesta» sistemàtica a tots els propietaris útils amb béns immobles dins el terme de la població. La finalitat del procés era la identificació de totes aquelles finques que no tenien un senyor directe conegut i que, per tant, ja no pagaven censos, lluísmes ni foriscapis a ningú. Com hem vist anteriorment, des d'aquest punt de vista les denunciacions var tenir èxit i van servir per detectar

una quantitat gens menyspreable de finques que es trobaven en aquesta situació.

Però un cop identificades, què es podia fer per tal que tornessin a tenir un senyor directe? Hi havia la possibilitat d'intentar que els emfiteutes capbreuessin les finques per als seus legítims senyors. El problema era, però, que sense proves documentals difícilment podria arribar a saber-se'n la identitat i, a més, es podien generar conflictes entre tots aquells senyors que se'n volguessin atribuir el domini. Per altra banda, el comte d'Empúries tenia unes intencions ben diferents que l'acabarien afavorint de forma important, encara que la seva posada en pràctica suposés l'apropiació de drets que, legítimament, podien pertànyer a altres senyors directes. Finalment, el comte d'Empúries obligà als emfiteutes a capbrevar a favor seu totes aquelles finques que aparentment no tenien un senyor directe identificat. Així s'indica al marge de la confessió de les esmentades finques a través de frases com ara «fa acapbrevar al Senyor Comte» o bé «perque no has mostrat per quiste fala acabrevar al Senyor Compta de Empuries».

Pel que fa a les catorze finques restants –aquelles sobre les quals no es coneixia amb certesa la titularitat del domini directe– el comte va instar els seus emfiteutes a demostrar documentalment qui n'era el senyor. Així apareix expressat reiteradament al marge del document amb frases com ara «fa veura per quin senyor se te e sinon mostra que la capbreve al Senyor Compte» o bé, en el cas dels emfiteutes que declaraven tenir les finques en alou, amb frases del tipus «fala cabbrevar perque no mostra titol li pertany lo alou». En aquells pocs casos en què l'emfiteuta havia declarat tenir la finca per un determinat senyor directe però no disposava de cap prova documental per demostrar-ho, els oficials comtals podien arribar a fer alguna consulta al senyor directe en qüestió, probablement amb la intenció d'evitar conflictes posteriors amb aquell. Aquest fou el cas, per exemple, d'una peça de terra de dues vessanes declarada pel blanquer castelloní Joan de Portaria.⁴⁰ Malgrat que aquest emfiteuta no disposava de cap

40 AMCE, fons comtat d'Empúries, doc. 10551 (26-3-1545).

document que ho acredités, confessà que la terra li pertanyia per raó d'un establiment emfitèutic que li havia fet anys enrere el comanador del monestir de sant Bartomeu de la vila de Castelló. En conseqüència, els oficials comtals encarregats de redactar el document deixaren escrit que «no ha mostrade carte ni poch per quiste be es ver que ha dit que lo comenador de Sanct Berthomeu li a stablerta aquella» i que, davant d'això, calia «veure si lo comenador o ha pogut fer e sino o mostra que la capbreve al Senyor Compte de Empuries». En definitiva, doncs, els emfiteutes d'aquelles finques mancades d'un senyor directe clar finalment també acabaren essent comminats a capbrevar-les a favor del comte d'Empúries en cas que no es pogués demostrar exactament per qui les tenien.

Sens dubte, el resultat de tot el procés d'elaboració de les denúnciacions va ser clarament favorable als interessos patrimonials del comte d'Empúries. Amb gairebé un parell de mesos de feina, els oficials comtals encarregats de recopilar les denúnciacions dels diversos emfiteutes van detectar un total de seixanta-set finques sota domini directe incert o desconegut que, posteriorment, foren capbrevades a favor del comte. Si tenim present que, fins al moment, a les denúnciacions només hi figuraven seixanta finques sota el seu domini directe, la incorporació de seixanta-set més significà per al comte d'Empúries la possibilitat de més que duplicar els seus drets dins el terme de la vila.⁴¹

Davant d'aquesta mesura de força per part del seu senyor jurisdiccional, els emfiteutes difícilment podien resistir-se a la capbrevació. L'única possibilitat que tenien per evitar-la passava per poder demostrar a través d'algun document que posseïen la finca en alou o bé que la posseïen per algun altre senyor directe. Com hem vist, però, això no sempre fou possible ja sigui perquè aquesta dada no hi figurava o bé perquè els emfiteutes no posseïen cap tipus d'escriptura sobre la finca. Respecte a això últim sobta comprovar com, del total de 513 finques registrades en el document de 1545, gairebé en una tercera part dels casos

41 Recordem que aquestes són xifres mínimes perquè el document al qual ens referim no s'ha conservat sencer.

(168) els emfiteutes no disposaven de cap document sobre la finca; tanmateix, molts d'aquests van declarar que pagaven un cens anual i que tenien la finca sota senyoria directa d'un determinat senyor.

En definitiva, l'acció portada a terme pel comte d'Empúries posa de relleu la incapacitat que tenien els emfiteutes, encara a mitjans segle XVI, per trencar amb l'ordenament jurídic vigent i la seva vulnerabilitat davant d'actuacions arbitràries per part de l'autoritat jurisdiccional. Sens dubte, l'existència de propietaris amb finques sota domini directe incert era una possibilitat que es podia donar (i que de fet, es devia donar prou sovint tal com hem pogut veure) però que, tanmateix, no podia ser tolerada. Així doncs, aplicant el principi segons el qual no hi podia haver cap immoble o peça de terra sense un senyor directe, i gràcies tant al fet de disposar d'una informació molt precisa com a la força coercitiva i jurídica que li donava el fet de ser el senyor jurisdiccional de la vila, el comte d'Empúries aconseguí apropiarse del domini directe d'un nombre important de finques.

Per últim, voldríem referir-nos a una qüestió que ens sembla ben il·lustrativa dels canvis que s'haurien donat en les relacions entre els senyors i els seus súbdits en el decurs dels segles moderns. Com ja hem apuntat anteriorment, quan a mitjan segle XVI el comte d'Empúries obligava a capbrevar determinades finques al seu favor, no ho feia en virtut de cap document –amb el qual poguéis demostrar un hipotètic dret de propietat sobre aquelles, sinó únicament perquè eren finques sense un senyor directe identificat que es trobaven dins els límits del comtat. És a dir, era la seva força coercitiva, emanada de la seva condició de senyor jurisdiccional, la que li permetia aplicar en benefici propi el principi de «cap terra sense senyor» arreu del territori comtal. Davant d'això, l'única possibilitat per evitar-ho que tenien els propietaris útils –i també els diversos senyors a qui legítimament poguéis pertànyer el domini directe de les finques– consistia en l'exhibició de títols o documents que demostrassin que posseïen la finca en alou o bé per a algun altre senyor directe clarament identificat. Ara per ara, ignorem fins a quin punt a inicis de l'època moderna això mateix que feia el comte d'Empúries en els seus dominis a través de les denúnciacions ho posaren en

pràctica –o almenys ho intentaren– altres senyors jurisdiccionalment en els seus respectius dominis. En qualsevol cas, l'exemple posa de relleu un grau de submissió important per part dels habitants d'aquestes zones respecte als seus senyors jurisdiccionalment que, aparentment, contrasta amb el que succeïa a finals del segle XVIII i principis del XIX quan el qui havia de demostrar de qui era el domini directe d'una finca era el senyor mateix i no pas l'emfiteuta. A les acaballes de l'antic règim, a Catalunya el declivi dels drets senyorials era una realitat incontestable i aparentment general que no pogué ser reconduïda tot i els intents reiterats de molts senyors.⁴² Davant d'aquesta situació, no sabem si en aquell moment alguns senyors jurisdiccionalment –o el mateix comte d'Empúries– intentaren mesures com les que havien emprats alguns dels seus avantpassats dos segles i mig abans. És molt probable que, davant la perspectiva d'un benefici important, hi hagués hagut la temptació; tanmateix, creiem que en aquells moments mesures similars difícilment haguessin pogut tenir èxit. I és que, ni els senyors jurisdiccionalment mantenien ja un poder jurisdiccional tan fort i efectiu sobre els seus súbdits com el que havien tingut en el segle XVI, ni aquests últims comptaven encara amb tant poques eines ni aliats per respondre als abusos dels primers com dos-cents anys abans.

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

Tal com hem dit al llarg d'aquestes planes, el domini directe i la problemàtica associada al seu control per part dels senyors durant el segle XVI i inicis del XVII a Catalunya, constitueixen, a hores d'ara, una qüestió encara molt poc estudiada. Fins a l'actualitat, la major part dels esforços s'han centrat en la recopilació i anàlisi de la legislació que regulava l'exercici d'aquest dret de propietat i de la que perseguia determinades pràctiques fraudulentament que el podien perjudicar. En canvi, comptem amb molt pocs treballs

42 Per al procés de reacció feudal encetat per molts senyors a la segona meitat del segle XVIII i principis del segle XIX amb l'objectiu de recuperar drets emfiteutics caiguts en desús vegeu CONGOST (1990: 37-45) i més recentment CONGOST (2007b) i CONGOST (2008).

que, sense oblidar el marc legislatiu vigent en cada època, s'hagin centrat també en l'estudi de la pràctica quotidiana i de la conflictivitat a l'entorn del domini directe. Sens dubte, les fonts documentals disponibles no sempre hi ajuden; els capbreus no ens permeten obtenir una imatge global del repartiment del domini directe en un lloc concret; igualment, tampoc ens informen sobre el nombre de finques que, en un moment determinat, haurien escapat del control senyorial deixant de pagar rendes ni a través de quins mecanismes ho haurien aconseguit.

Heus ací la importància del cas que hem analitzat en aquest treball. A partir de les denúncies de la vila de Castelló d'Empúries de 1545 –i d'altres fonts documentals d'origen senyorial més o menys coetànies i relatives a aquesta mateixa població– hem pogut aportar dades empíriques sobre determinats aspectes poc coneguts com ara l'estructura del domini directe o les dificultats i els mecanismes de control senyorial sobre aquest dret de propietat. En aquest sentit, hem vist com el domini directe era un dret difícil de mantenir a causa de motius diversos, però coincidents en el temps: 1) La complexitat de la seva estructura, caracteritzada per una gran fragmentació i dispersió territorials; 2) La presència de nombrosos senyors directes amb drets sobre un mateix territori; 3) El fet que la identificació de les diverses finques depenia d'unes realitats canviants en el decurs del temps com són la toponímia, el paisatge, el parcel·lari i la titularitat del domini útil; 4) L'habilitat i la predisposició dels emfiteutes en ocultar informació als seus senyors o aprofitar la desinformació d'aquests últims per deixar de capbrevar i/o de pagar determinades rendes. Tanmateix, hem vist com tot i l'existència d'aquestes dificultats a la vila de Castelló no s'hi havia registrat –almenys en el segle XVI– una erosió gaire important dels drets derivats del domini directe.

I és que, com també ha permès comprovar el cas del comtat d'Empúries, a inicis de l'època moderna, era molt difícil que els emfiteutes poguessin mantenir indefinidament les seves finques fora del control d'algun senyor directe. Si bé alguns senyors directes podien tenir dificultats per mantenir alguns dels seus drets, d'altres –en aquest cas el comte d'Empúries–, valent-se de la seva condició de senyors jurisdiccionals, van emprendre

veritables «investigacions» a gran escala entre els habitants dels seus dominis per tal de detectar la presència de finques sense senyor directe. Això és precisament el que van ser les denúncies del comtat d'Empúries durant el segle XVI: un mecanisme de control i informació senyorial a través del qual el patrimoni comtal –davant la impossibilitat dels emfiteutes de negar-s'hi i en virtut del principi de «cap terra sense senyor»– va poder ampliar considerablement els seus dominis directes i les rendes que n'obtenia.

V

**QUINS TÍTOLS I ON ES GUARDEN?
ELS ARXIUS PATRIMONIALS, REFLEX DE
LA DINÀMICA DELS DRETS DE PROPIETAT
(SEGLES XVI-XVIII)**

PERE GIFRE RIBAS

En aquest treball no es pretén oferir una visió alternativa a la relació dinàmica que s'estableix entre el domini directe i el domini útil durant l'època moderna, sinó enriquir l'estudi d'aquesta relació, amb l'anàlisi d'algunes estratègies relacionades amb la informació per part dels diferents subjectes que intervenen en la societat rural. Els usos de la informació són diversos i variats, en tot cas poden servir interessos molt diferenciats: la defensa d'uns drets d'ús enfront de les ingerències exteriors, com era sovint el cas del domini útil, o el cobrament d'unes determinades rendes, com era el cas del domini directe o dels senyors delmadors. De sempre, en la societat feudal, els pagesos havien hagut de defensar els seus drets amb títols a la mà. La sentència arbitral de Guadalupe va ratificar el fet que els pagesos haguessin de demostrar les possessions o, en el seu cas, defensar-se de les possibles arbitriarietats senyorials (capítols VII, X, XIII, XIV de la sentència). Els títols conferien drets, prou que ho sabien senyors directes i senyors útils, d'aquí la necessitat de preservar-los a través de la conservació dels documents acreditatius. Arxius senyorials de senyors directes i de senyors delmadors i arxius particulars de pagesos tenen el mateix origen: la defensa dels respectius drets de propietat.

1. L'AFANY PER ARXIVAR A CATALUNYA A FINAL DEL CINC-CENTS

L'enfrontament institucional a la Catalunya de la segona meitat del segle XVI, que culmina en les corts de 1585 i 1599, té, a la llum de la investigació més recent, una major transcendència de la que fins ara li havia donat la historiografia modernista.¹ El conflicte jurisdiccional marca la vida política catalana. En aquest enfrontament, una de les vies emprades per les institucions, del rei i de *la terra*, per defensar els seus interessos, consisteix en la recopilació documental, per a la qual cosa es porta a terme un important procés d'arxivació. Els arxius de les principals institucions són ordenats, classificats i els seus títols són objecte de regestos, que són recollits en llibres repertori, o bé convenientment compilats en format de llibre (PÉREZ LATRE 2004a).

El fenomen és general. A les corts de Montsó de 1585, es fixa l'arxivació de la documentació de l'Audiència per sales i la cort de 1599 dictamina la classificació i l'arxiu dels manuals notariais del col·legi de notaris de Barcelona. A banda, hi ha un esforç per compilar: les corts de 1585 acordaran d'estampar les constitucions i actes de cort; el Consell de Cent barceloní acordarà, després de les corts de 1585, recopilar les disposicions, privilegis i pràctiques, fet que donarà lloc a les *Rúbriques Bruniquer*. Una mica més tard, s'actualitzaren les edicions de les sinodals de la Tarraconense (1586 i 1593), i es compilaren les sinodals dels diferents bisbats (PÉREZ LATRE 2003: 139 i PUIGVERT 2001: 59). El mateix podríem dir de les universitats. Són moltes les universitats que en aquest context es dediquen a compilar els privilegis atorgats pel rei i pels seus barons, laics o eclesíastics.² Així, doncs, són moltes les institucions que efectuen

1 Vegeu. BELENGUER (1988), així com BELENGUER (1996) i ARRIETA (1995). Les introduccions a l'edició de les corts generals de 1585: SERRA (2001), PÉREZ LATRE (2001) i GIFRE (2003). BRINGUÉ (2003) i PÉREZ LATRE (2003: 149-258).

2 Per posar només tres exemples: «A Olot, [diuen els editors dels privilegis de la universitat] l'elaboració del Llibre de Privilegis constitueix una expressió més de la reorganització municipal que es manifesta en la darrera dècada del segle XVI. Tot i que caldria un estudi més aprofundit per delimitar

durant la segona meitat del cinc-cents, i en especial en el darrer quart de segle, un esforç per conèixer els drets que tenen, base de la seva argumentació política i jurisdiccional.

El procurador reial dels comtats, per posar un exemple, tot i que en un període cronològic immediatament posterior, Joan de Llupià (l'ofici recau en la família Llupià durant quatre generacions successives), al·lega, entre els mèrits efectuats en el seu mandat com a procurador, haver recuperat la *Rúbrica general del arxiu del Real Patrimoni*, regest i recopilació dels drets del patrimoni reial als comtats, efectuada per un notari-arxiver, Miquel Rodó, que, per manca de pagament, s'havia endut aquest valuós document dels comtats a Barcelona. El rescat en l'inici de l'exercici del seu ofici, el 1635, amb pagament de la seva butxaca, és al·legat com un mèrit important (CAPEILLE 1974 [1914]: 332-333).

Això que ha estat apuntat en analitzar l'enfrontament entre les institucions de la *terra* i el rei, ens sembla, i així pretenem apuntar-ho i argumentar-ho suficientment, que

l'abast d'aquest fenomen, la documentació local proporciona prou indicis per a no dubtar de la seva existència.» En aquesta línia, la universitat d'Olot obtenia privilegi de tenir arxiu el 1595, a fi d'evitar, es diu, les pèrdues documentals derivades del fet que els cònsols guardaven a casa seva les escriptures; MAYANS i PUIGVERT (ed.) (1995: 11, 210). Un altre exemple, en el Penó de Rocabertí es recopilen, en un llibre de privilegis el 1584-1585, les actes que els han estat atorgades pels barons entre 1356 i 1490, veg. COBOS i GIFRE (ed.) (2004). Una mica més tard és la universitat de Torroella de Montgrí, el 1604, que, al cap d'un any d'haver-lo encarregat, disposa de la recopilació de tots els privilegis en un llibre gros; aquest llibre de privilegis comença amb l'acte que recull l'acord del consell en què es va prendre aquesta decisió, amb relació dels motius: «per quant los privilegis y altres scriptures públiques de dita universitat per no estar aquelles de la manera que-s deu y pertany ben conduïdes y condicionades se anaven de cadaldia dirruint, devorant, consumint y perdent, com bé y à alguns d'ells y d'elles se eren perdudes y altres consumides y devorades, lo que tot redundava en molt gran y notable dany de dita universitat», per evitar-ho decideixen de fer «un llibre de format maior, ben compost y ordenat, en lo qual se transumptassen tots los privilegis a dita universitat concedits [...] perquè en cars que los originals de aquells y aquelles en algun temps se vinguessen a consumir, devorar o perdre que-s trobassen, com certament per a sempre de aqueixa manera en dit llibre se conservaven». El llibre recull els privilegis de 1237 a 1599 (Arxiu Municipal de Torroella de Montgrí. 1.1. Llibre de privilegis). Vegeu el comentari sobre el contingut i l'estructura del llibre a FONT RIUS (1961).

es pot generalitzar en altres àmbits, especialment en l'àmbit particular, almenys en el món rural i en l'enfrontament entre titulars de diferents dominis, és a dir, entre senyors (senyors directes, senyors delmadors, senyors jurisdiccionals, i senyors útils, senyors de masos, especialment). En aquest procés, les institucions de la terra no en queden al marge. Així és com hem d'entendre, per exemple, que el 1586³ la Diputació del General de Catalunya compri un exemplar de la sentència arbitral de Guadalupe. Se'n van comprar d'altres. L'adquisició d'aquest document adquireix sentit si ens fixem que a la societat catalana hi havia un conflicte obert entorn del pagament de les rendes feudals, que té el seu trasllat i l'enfrontament corresponent entre els braços a les corts de 1585 i a les de 1599 (SERRA 1988: 49-57 i SERRA 1998: 82-87). En aquestes corts el delmar en garba va ser un dels debats importants, i amb ell alguns hi van afegir la resta de pagaments derivats del domini útil i els relacionats amb la jurisdicció. La lluita de la jurisdicció baronial sempre serà un tema latent a les corts. És en el marc d'aquest debat que troba la seva raó de ser l'adquisició d'aquest exemplar de la sentència arbitral de Guadalupe.

2. ENFRONTAMENTS ENTRE SENYORS (SENYORS DIRECTES, SENYORS DELMADORS I SENYORS ÚTILS I PROPIETARIS DE TERRES I DE MASOS)

Després de les guerres pageses del XV, un dels principals camps d'enfrontament al camp català se centra, bàsicament, en la lluita entre els senyors directes i delmadors, per una banda, i els anomenats senyors útils, per l'altra, en la mesura que aquests darrers podien voler deslliurar-se de les càrregues a què estaven subjectes.⁴ La darrera revolta pagesa, l'encapçalada per Pere Joan

3 PÉREZ LATRE (2004a: 102). PÉREZ LATRE (2004b: 106), situa aquest fet en el marc general del procés de reorganització de l'arxiu de la Diputació del General iniciat a mitjan dels anys seixanta del segle XVI, i parla, amb encert de «l'arxiu com a arsenal d'autoritat».

4 Eva Serra considera que el moment clau se situa entre 1547 i 1552, «quan els braços baronials van intentar fer decretar Constitucions

Sala, ho havia tingut com a objectiu principal.⁵ Aquesta opció fou derrotada, però l'objectiu podia subsistir, i la lluita podia exercir-se en altres àmbits i amb altres posicionaments. Bàsicament, sabem que aquest enfrontament es va portar a terme en tres nivells, que analitzarem per separat.

2.1. La forma de delmar i satisfer els pagaments proporcionals a la collita (tasca, sobretot), però també censos

Els intents senyorials per mantenir la renda, tot i el creixement dels preus, porta a cercar les maneres de no veure-la erosionada i, si és possible, mantenir-la al mateix nivell de l'expansió agrària. La posada en conreu de noves terres de les quals no s'havia pagat mai res és un dels punts d'enfrontament entre els perceptors de la renda i el detentors del domini útil. En aquest enfrontament, els titulars del domini útil solien argumentar que no havien pagat mai per aquella terra. Sovint, perquè era terra erma. L'altre enfrontament té a veure amb l'aparició de nous conreus (oliveres, llegums, més tard blat de moro) dels quals mai no se n'havia pagat delme. El caràcter universal del pagament del delme és invocat pels delmadors. Els detentors del domini útil solen recórrer a la tradició, al «no hi ha memòria d'hòmens en contrari» d'haver-ne pagat.⁶ També es pretendrà deduir del delme la part restant a l'era una vegada s'havia fet net, que a Albons era anomenat, explícitament, «nom de Déu» (el que eren els solatges, baleigs, rebaleigs, en algun cas es dirà «immundícies»)⁷. De la mateixa manera, alguns pagesos pretendran deduir la part destinada a

de reforçament senyorial en matèria de rendes i jurisdicció», i veu el procés com un símptoma d'una societat agrària en transformació.

- 5 VICENS VIVES (1978 [1945]: 171-178). La posició defensada per Pere Joan Sala va ser escoltada per una part de les autoritats catalanes, entre elles els jurats gironins, no així per les autoritats reials.
- 6 Sempre són oportunes les reflexions que sobre el costum i la «*lex loci*» en el segle XVIII anglès fa THOMPSON (1995: especialment la Introducció i el capítol III).
- 7 El nom apareix a la concòrdia entre els delmadors i la universitat d'Albons, AHG, J.M. Savarrés, Notaria de Girona-6, 591 (1599): 8 de juliol de 1599.

llavor per a la propera sembra.⁸ La via del plet és la més habitual.⁹ La lògica pagesa sembla ser aquesta: no pagar mentre el plet sigui viu i esperar la sentència per negociar el pagament dels endarreriatges.

La manera habitual de control senyorial del pagament de les rendes passa per la confecció de llevadors de rendes. Es tracta d'unes llibretes en les quals figura la descripció de les peces subjectes al domini directe, el nom dels posseïdors del domini útil i els censos a pagar. Els llevadors són confeccionats a partir dels capbreus: si el capbreu estava al dia, era més fàcil tenir els cobraments al corrent. El lliurament del llevador a l'encarregat de la recepció de la renda era un acte formal que, a vegades, podia ser protocolitzat: assegurar la recepció d'aquest quadern era una manera d'assegurar la percepció de la renda.¹⁰ En el cas del cobrament del delme es devia seguir una modalitat semblant, amb la diferència, però, que al bisbat de Girona no hi havia capbreus de delmes; com a molt relacions, a mena de llevadors, en les quals apareixen les peces del delmari corresponents a cada senyor delmador, ja que rarament hi havia un senyor delmador universal, únic, d'una parròquia (CONGOST 1990: 56-58).

Fins aquí hem presentat un enfrontament lineal entre senyors i pagesos. La realitat catalana, de la Catalunya Vella, almenys, però, és més complexa. Uns pagesos tenien concedida la recaptació de la renda particular d'un senyor directe o delmador

8 Exemples de sentències condemnatòries a Llagostera (1542), la Tallada (1548), Sant Iscle (1598); concòrdia a Sant Gregori (1595), *vegeu*. Arxiu de la catedral de Girona (ACG), Repertori general de capellanies, tres volums, i Repertori Pontich.

9 Per plets d'universitats, OLIVARES (2000).

10 El 1693, Josep Boher, mercader de Girona, per mans de Joan B. Prats, botiguer de teles de Girona, fa lliurament a Dimes Riera, pagès de Navata, del llibre dels censos de la comanda d'Aiguaviva, Sant Joan de les Arenes i Avinyonet de Puigventós, que aquesta companyia havia arrendat, i aquest signa època de recepció. L'acte fa la descripció del llevador amb aquests termes. «Un llibre de quart full ab cobertas de pergami ab sa baga, lo qual llibre és mollat, contenint la substància per llevar ditas rendas, que és escrit de número hu fins en número dos-cents setanta-sinch, lo qual llibre vos teniu en vostreu poder com a arrendador que erau de ditas rendas» (AHG, J. Andreu, Notaria de Girona-7: 415 (1693): 22 de maig de 1693).

en una contrada, eren els batlles de sac. Ells tenien establert el batlliu de sac, establiment que anava aparellat al mas, més que a la persona que el detentava. Per la tasca de la recol·lecció percebia un redelme, entorn d'un deu per cent del recaptat. Des de la baixa edat mitjana, a més, les rendes senyoriales i els delmes eren arrendats en subhasta pública al major postor. Entre els arrendataris de rendes, i en una proporció gens negligible, després del capital urbà, hi trobem senyors útils de terres i de masos, tot formant companyies escripturades per fer-se càrrec del negoci del cobrament i la comercialització de la renda (VILAR 1966: III, 541-549, SERRA 1988: 286-292 i DE PUIG 2003: 95-111). Alguns pagesos, doncs, a més de pagar censos i delmes, es lucraven del negoci de la renda. A més de figurar en els llevadors de rendes com a subjecte de pagament, tenien cura de la recol·lecció de les rendes i els interessava perseguir el frau i cobrar allò que quedava disposat en el llevador. En això els anava el «seu negoci». Eren situacions en què es posa de manifest que la línia divisòria senyors-pagesos presentava altres línies, si es vol discontinües, però que matisen aquesta separació.¹¹

L'opció presa pels perceptors de rendes de cedir la seva recaptació a batlles de sac i a arrendataris entra en la lògica de la proximitat al lloc. El batlle de sac viu en la parròquia o delmari i coneix els canvis en la propietat de la terra, és coneixedor de la producció agrària, coneix les pràctiques pageses. En la mesura que disposa d'aquesta informació serveix els interessos del senyor directe o del senyor delmador. En contrapartida, percep una petita part del recaptat. Les companyies d'arrendataris de delmes i censos segueixen una manera de fer molt semblant. Encara que siguin exclusivament formades per comerciants i membres de les oligarquies urbanes, en el moment de portar a terme la recollida de censos i delmes acullen¹² a la companyia a una persona del lloc. És aquest pràctic del lloc el que els assegura la percepció de la renda estipulada. En el fons, perceptors de

11 Sobre els batlles de sac, vegeu el capítol novè d'aquest mateix llibre.

12 L'acte d'acolliment de vegades queda protocolitzat. En altres ocasions, l'arrendatari nomena un procurador per al cobrament d'unes rendes determinades, nomenament que recau en un pràctic del lloc.

censos i de delmes i arrendataris han d'acudir als que tenen la informació, en la majoria dels casos, senyors útils de masos sobre els quals recau el pagament del delme.

2.2. La possessió del domini útil de la terra: afirmació de l'útil sobre el directe

El domini directe perd pes, de manera progressiva, durant els segles moderns: els censos esdevenen quantitats fixes a pagar, amb la qual cosa els senyors directes perden poder adquisitiu (DURAN 1999: 412-421), tot i que, a mitjan segle XVIII, sembla que es doni un moviment de recuperació o de «reacció».¹³ És habitual trobar entre els llibres de comptes de senyors directes o d'arrendataris dels drets anotacions que, a banda de les commutacions de censos protocolitzades, fan referència a les commutacions de prestacions en treball: batudes o tragines amb la seva correspondència en diner, i fins pagaments en espècies monetaritzats. L'excepció a aquesta pèrdua de pes de les prestacions censals prové dels censos proporcionals a la collita, al bisbat de Girona bàsicament «tasca, braçatge i calcatura» –equivalent, amb diferències significatives, entorn de l'1/11–, però també aquests poden acabar, per la dificultat senyorial en recaptar-los, en quantitats fixes, no sense que en alguns casos la commutació del pagament no suposi quantitats importants i apreciables.¹⁴ Malauradament, només tenim referències puntuals

13 CONGOST (1990: 35-36). I, més recentment, CONGOST (2007b) i (2008).

14 El 1616, Francesc de Rocabertí, senyor del castell de Pau, redueix a Jeroni Puig, pagès de Cinclaus, que està en possessió d'un mas i terres per un total de vuitanta-cinc vessanes, per les quals prestava vint-i-sis quarteres de forment, segons que havia estat establert el 1615, a dos sous anuals; el preu de la reducció consisteix en 920 lliures (AHG, J. de Palol, Not. de Peralada, 540 (1615-1616), f. 62-65. La reducció, es diu, es fa perquè de no fer-se s'abandonaria la terra. El preu pagat és molt elevat. El 1635, el comte d'Empúries reduïa les tasques de Sant Pere Pescador a raó de quatre diners per vessana, la commutació suposava el pagament per part dels veïns de 1400 lliures. Més tard el comte d'Empúries recorrerà aquesta reducció per considerar que hi havia vincle i que no es podia alienar aquesta renda (veg. ACA, Reial Audiència. Plets civils. 1218).

d'aquest procés, i encara no disposem d'estudis aprofundits que permetin fixar-ne la cronologia. Reduïts els pagaments a censos fixos, quantitats moltes vegades insignificants, que no són res més que el recordatori de l'existència del domini directe, el domini útil reafirma la seva força en els segles moderns.¹⁵ Però el senyor directe manté el domini.¹⁶ El cens perd valor real, però potser el que interessa al senyor directe no és tant el cens, que és el recordatori del domini directe, com la percepció del lluïsmes, que percep el senyor directe de tota transacció, o l'eixida de mas, que percep el senyor directe d'un mas propi de la transacció de parcel·les de terres del mas que estan sota senyoria d'un altre (TO 2003: 456-460).

2.3. El pagament (i cobrament) dels lluïsmes

Cobrar el lluïsmes implica conèixer, en primer lloc, la transacció. Durant el segle XVI, les corts catalanes legislaren, amb mesures que implicaven el control de l'exercici de la notaria, per poder conèixer aquestes transaccions (SERRA 1988: 49-51, 58). La realitat catalana, amb una varietat enorme de dominis directes, dificultava enormement aquesta tasca.

El control del senyor directe s'exerceix a partir del control dels notaris (ADROER i MATAS 1994: 493-514). Allà on el senyor directe té també la notaria de destret del lloc,¹⁷ el control de les

15 Com ha dit Pierre Vilar, «per a l'home dependent, la rememoració repetida de la dependència no és pas menys punible que l'exacció del producte», VILAR (1990: 20).

16 I tenir el domini permet establir de nou terres, i si aquestes poden ser cobejades, fer-se pagar importants entrades, com la que imposa Francesc Jofre de Rocabertí, comte de Peralada, el 1613, quan renova l'establiment de cent vessanes del mas Pinell de Torroella de Montgrí (havia estat establert el 1530) amb un cens anual de cinquanta sous i sis mitgeres de civada, quantitat poc més que simbòlica si la comparem amb l'entrada de 500 lliures, que és en part amb encarregament de censals (AHG, J. Cellers, Not. Peralada, 513 (1612-1613): 1 de juliol de 1613).

17 La notaria de destret o forçada obliga els vassalls a acudir exclusivament a la notaria senyorial, cap altra escriptura no té validesa si no és a la notaria del senyor jurisdiccional que, d'altra banda, és l'única que hi pot haver dins la jurisdicció (és el cas dels castells termenats). Vegeu. PONS GURI (1989: III, 345) i FERRO (1987: 142, n. 25).

transaccions pot arribar a ser total. No obstant això, les crides senyorials obligant els vassalls a protocolitzar les actes a la notaria baronial fan pensar en la resistència d'aquests a fer-ho.¹⁸ El control de les transaccions queda molt lluny de ser efectiu i si ho era calia instar el pagament del lluïme, i aquesta era una altra dificultat.

A fi de conèixer les transaccions efectuades dins el domini d'un senyor directe el recurs consistia a buidar les actes efectuades a la notaria. Aquesta és la procedència de la relació de Caldes i Llagostera, possessions del marquès d'Aitona, que a mitjan segle XVII disposa de dos canalars de les actes fetes en la notaria de la baronia, que recullen, a mena de regest, totes les transaccions («ventas y altres translacions de domini y transportacions») efectuades dins el seu domini entre 1559 i 1655. En les relacions apareixen les referències notariales precises per localitzar les actes, el tipus d'acta i, sempre, sense que hi falti el preu pagat per la transacció, al final del regest hi ha la referència a la senyoria directa: «salva la directa senyoria per lo sr. baró», que és la referència més habitual, però també hi ha altres referències: a altres senyors directes (o en senyoria compartida) i també és habitual el «salva la directa senyoria per aquell senyor que se

18 Trobem crides de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona a Brunyola el 1532: «Item, mane que no sie ninguna persona de qualsevol ley o condició sia qui gos contractar ni fer instruments en poder de algun notari, sinó en poder de dit Joan Guilana, notari de dit castell y terme, o de sos substituyts, e assò sots pena de deu lliures». El 1581 especificava què entenia per contractació: «actes, contractes, testaments, instruments, ne otras scripturas», afegia encara «testaments, codicils, últimes voluntats»; la pena era de deu lliures, però el que és novetat és que qui ho sabés i no ho denunciés, dins el termini de tres dies, incorria en la mateixa pena, GIRBAL (1885: 37, 38 i 39). A Colomers, el 1699, per ordre de l'abat del monestir d'Amer, la crida especificava l'existència de la notaria de destret: «que tots los habitants y habitadors del present terme de Coloméshayan de fer tots los actes de qualsevol gènere que sien en poder del notari de dita notaria de destret, y axí bé las causas y plets y processos hajan de aportar en la scrivania de dit terme sots pena de deu lliuras barcelonesas, aplicadoras quant a la mitat al dit sr. abat y la altre mitat al notari de dita notaria», ADROER i MATAS (1994: 506).

amostrarà».¹⁹ El canal ar està confeccionat amb l'objectiu de cobrar el llüisme o l'eixida de mas.²⁰ La realitat, però, és que hi ha molts senyors directes i moltes notaries en el territori on el domini útil porta a terme les transaccions, i conèixer les transaccions per cobrar el llüisme és una tasca difícil i complexa. El seguiment de les transaccions només és possible des de la consulta dels protocols notariaus, o a través de les informacions que els puguin aportar els agents senyorials. Si el batlle de sac participa proporcionalment del llüisme pot ser, a més d'una important font d'informació, l'agent del seu cobrament; qui diu el batlle de sac, diu, també, els arrendataris de delmes o de censos.²¹ Amb tot, la manera més habitual d'efectuar aquest control el trobem en les actes de capbreuació: en el capbreu, el representant del senyor aporta el capbreu anterior i coteja les confessions dels capbreuats amb les confessions del capbreu vell. El control pot acabar essent total si les actes de capbreuació han estat freqüents en el temps. En aquest cas, el senyor directe sol acabar l'acta de capbreuació amb un seguit d'actes de lloació de canvi de dominis, amb la condonació de llüismes, de pagaments de censos, o, en el seu cas, d'èpoques de pagament dels llüismes endarrerits (SERRA 1988: 91). El capbreu és una arma important de control del domini útil;²² per portar-lo a la pràctica cal, per

19 Es tracta de dos exemplars: *Llibre de canalars de totes las vendas y altres translacions de domini de terras, casas y demás propietats de la baronia de Llagostera y Caldes de Malavella y llurs térmens y parròquias fetas en la notaria de dita baronia del any 1559 fins en 1600*, l'altre, amb el mateix títol, comprén el període 1600-1659. El canal ar es fa per parròquies, Caldes i Llagostera, i per anys i notaris. AHG, Notaria de Caldes i Llagostera. 389bis.

20 Sobre terç, llüisme i eixida de mas, To (2003: 456-457). I els dos primers capítols d'aquest llibre.

21 En els llibres de comptes de les pabordies de la catedral de Girona o de les capellanies de la seva diòcesi trobem anotacions referides a transaccions de dominis i amb la referència del cobrament de llüismes, dels quals se n'han encarregat els mateixos arrendataris del cobrament dels delmes i dels censos.

22 Montserrat Durán remarca l'ambivalència del capbreu: serveix a senyors directes i a senyors útils, d'això en parlarem més endavant; però en el que no podem acabar d'estar d'acord és en el fet que el capbreu, en mans del senyor útil, sigui «*un factor fundamental que ayuda a comprender la erosión que sufrió a partir de aquell momento*»[es

part del senyor directe, però també del senyor útil, disposar de testimoniatges escrits, d'aquí la importància que la conservació dels documents té a l'hora de basar, jurídicament, la defensa del titular d'uns drets.

Ja se sap que portar a terme un procés de capbreuació era costós, però aquests processos podien ser lucratiu per als senyors directes. No s'entendrien sinó els pactes entre el prior de Sant Miquel de Cercada i el negociant Nicolau Prats de Girona que, el 16 d'octubre de 1688,²³ van acordar que aquest negociant capbreuaria la totalitat de les rendes del priorat amb les següents clàusules:

- El prior s'obligava a lliurar tots les actes necessaries a la capbreuació.
- En cas d'haver de treure noves actes, les costes anaven a mitges.
- L'important és la fórmula de pagament establerta: «que de tot lo lucro y ganància resultarà de dita fahedora capbreuatió, detrets primer tots y qualsevols gastos de plets y causas, capbreu fahedor autèntich y de qualsevols altres cosas que per ocasió de dita fahedora capbreuació se faran y suportaran, se n'hagen de fer tres parts, ço és, la una per dit prior y convent, y las altres dos parts per lo dit Nicolau Prats».²⁴
- El negociant Prats tenia la potestat de fer gràcia dels endarreriatges deguts.
- El resultat de la capbreuació, allò volgut pel prior, era

refereix a la sentència arbitral de Guadalupe] *la capacidad económica del régimen señorial*» (DURAN 2000: 293). El capbreu és, en mans del posseïdor del domini útil, una arma per evitar l'arbitrarietat, és un instrument que permet refermar drets de propietat; d'aquí a deduir-ne una arma per erosionar la renda feudal sembla una interpretació, com a mínim, excessiva; si més no, no demostrada per l'autora.

23 AHG, J. Andreu, Notaria de Girona-7: 410 (1688).

24 Als comtats, en un període anterior, els procuradors reials percebien les tres quartes parts dels ingressos derivats de la causa de capbreuació, des d'un privilegi obtingut de l'emperador Carles el 1537, però que el protonotari Gassol, el 1616, va maldar per reduir tot adduint que el privilegi era exclusiu del procurador Francesc de Llupià i que, per tant, els successors en la procuradoria dels comtats no el podien mantenir (ADPO, 1B378, f. 82v, 83r, 144-145 i 256r; 1B384, f. 51-53).

demanat de manera clara: «que lo dit Prats promet al dit pare prior y convent de entregar-li auctèntich lo capbreu fahedor de ditas capbrevacions».

En aquesta lluita, oberta en algunes ocasions, soterrada en les altres, que sol acabar en el terreny judicial en la majoria de casos, els dos blocs en conflicte fan els possibles per disposar de la informació que els pugui servir de prova jurídica davant les instàncies judicials. Amb aquesta finalitat els senyors directes tenen cura dels seus arxius, com també la tenen els senyors útils, però de maneres diferents.

Tot seguit ens fixarem en allò que guardaven uns i altres, i així ens podrem acostar a quines eren les seves prioritats. Entrem en el que era un ús particular, privat, ja que la majoria de les vegades comportava un ús exclusiu de la informació per als particulars i les seves famílies.

3. LES ESTRATÈGIES DELS SENYORS DIRECTES

L'estratègia senyorial passa, bàsicament, per l'arxivació documental, segons un ordre clarament estipulat: en primer lloc, l'ordenació i classificació dels documents acreditatius de títols; en un segon nivell figurarà la documentació administrativa generada per l'exercici dels drets. Feta aquesta ordenació, es passava a la confecció de llibres que recollien la història familiar, en els quals tenen un paper principal els títols nobiliaris i la seva transmissió.

3.1. L'ordenació dels arxius

Els senyors directes guarden, ordenen i classifiquen els seus documents des d'antic (els comtes d'Empúries ho fan des dels segle XI). Especial importància tenen en aquests arxius els capbreus, i també els espèculs, i els llevadors de rendes. Són els drets que permeten l'accés a les rendes els que ocupen els primers números en els inventaris d'aquests arxius. Són a la base de la seva administració patrimonial. Fixem-nos en uns quants

exemples relatius a la petita noblesa, tot i que no difereixen, organitzativament, dels de l'alta noblesa.²⁵

El 1586 es procedia a fer l'inventari dels béns de Ramon Xammar, donzell, senyor del castell de Medinyà, on disposava també d'una part del delme. Tenia també la jurisdicció civil i criminal, mer i mixt imperi a l'Armentera, a més de cases i masos a Girona, Riumors, Medinyà i l'Armentera, i parts de delmes a les parròquies de Cervià, Sant Esteve de Guialbes, Vilamarí, Cornellà i Torroella de Fluvià. En definitiva, un cas representatiu, per la procedència de les rendes, de la petita noblesa.²⁶ En la relació que figura en l'inventari apareix descrit l'arxiu, un arxiu clarament senyorial, guardat en diferents espais: el «coffre» i «el caxó de Medinyà», «lo caxó de Cervià», «lo caxó de Ermantera», «lo caxó de Rimors», «lo caxó de Sant Esteve de Guialbes», que corresponen a les poblacions on exerceix jurisdicció i que obeeixen a una ordenació geogràfica de la documentació –com en els grans arxius nobiliaris es fa per «estats»–, però també «la caxa plana», «la caxa pintada», «la archimesa que és en la cambra de la torre de Medinyà» i «l'archimesa que està al estudi de casa de Gerona», on, tot i predominar documentació relativa a alguns indrets, hi ha més varietat documental. Només per posar un petit exemple del seu contingut, fixem-nos en el corresponent al descrit a l'epígraf «Memorial de las scripturas són en lo coffre y en lo caxó de Medinyà: «Primo, un transumpto de tot lo capbreu de Medinyà, comensa *Hoch est translatum*, etc., lo qual fóra fet en poder de mossèn Jaume Compta, notari públich de Gerona, sots diversos calendaris, lo qual ocupa cent y dotze fulles de paper de forma major, clos per Gaspart Barrot, notari públich de Gerona, ab decret del jutge y testimonis Francesc Andreu y Michael Garbí, notaris de Gerona». El capbreu, base de la percepció de la renda, figura en el primer lloc de l'enumeració de les peces de l'arxiu, convenientment descrit el volum i amb les corresponents

25 Vegeu. SÁNCHEZ (1993: cap. II), on traça la història de l'organització dels fons del comtat d'Empúries des dels seus orígens, en el segle XI, fins a la definitiva organització i trasllat en el segle XVII.

26 AHG, P. Canals, Not. Girona-9, 417 (inventaris): 20 d'agost de 1586.

referències notarial. ²⁷ Després del capbreu, i per aquest ordre, figuren els següents documents: «Ítem, una carta de pregamí molt gran ab molts pregamins cusits en los quals estan scrits quoranta actes de regonexenses de feus, fetes als predecessors del quòndam senyor Ramon Xammar... Ítem, un llevador vell de las rendas de Medinyà, simple». Vénen després tres sentències, i un plec de dotze pergamins «que són stabliments, recognicions de hòmens propis, emancipacions de pare a fill y altres coses», n'hi ha un altre amb «regonexensas feudals». Els capítols matrimonials entre Ramon Dalmau Xammar i Joana de Rocabertí, així com el testament d'aquesta, juntament amb dos llibres de canalars d'actes i altres actes indeterminades per l'escrivà. És només una mostra. L'escrivà, sense una classificació predeterminada, anota els documents seguint una lògica, la lògica dels drets senyorials: primer el capbreu, després els reconeixements i, per últim, el llevador de rendes. Els dos primers documents són fonts de dret, el darrer és un document d'ús particular, per a l'administració i cobrament de les rendes.

Pocs anys més tard, als comtats, podem resseguir l'actuació d'un notari, Francesc Puignau, que es dedica a registrar la documentació de la noblesa rossellonesa. ²⁸ Quines raons tenia la noblesa rossellonesa per destinar un notari a el regest dels seus documents? Els mateixos que tenia la noblesa del Principat: conèixer els documents per poder defensar millor els seus drets. Els regestos recullen l'essencial del document. No hi ha una lògica clara en la descripció. En general, però, els documents que figuren en els regestos són aquells que atorguen drets, tant pel que fa a l'establiment de la filiació i la genealogia a partir d'uns drets llunyans, com els que afecten estrictament concessions reials. En el cas dels documents regestats del patrimoni dels

27 En el fons del comtat d'Empúries a Arbeca, on fou traslladat des de Castelló d'Empúries el 1622, a la part principal de l'arxiu, just davant per davant de la porta d'entrada, hi havia un armari amb la següent llegenda: «*Condado de Empurias, manuales y otros libros, registros y capbreos comunes al condado*»; clarament els títols de drets els capbreus es troben dipositats en lloc accessible i immediat, és el que més es necessita, SÁNCHEZ (1993: 55).

28 Els arxivers del fons del comtat d'Empúries també són notaris, SÁNCHEZ (1993: 46, 48-49, 54-63).

Llupià, la descripció documental s'atura a descriure documents de l'administració particular i comptable del genearca Bernat Xanxo, mercader i burgès de Perpinyà de qui deriva l'ascens social i la fortuna de la branca dels Llupià, que arribarien a procuradors reials. Mentre en el cas dels Oms, senyors de Calmella, el que fa és cercar els documents dels privilegis referents al castell i lloc de Calmella, que daten de la segona meitat del XIII; en el regest documental dels Llupià se centra, també, en l'origen de la línia familiar, en els Xanxo.²⁹

L'organització dels arxius nobiliaris es converteix en una necessitat. Al cap de més d'un segle de l'inventari dels béns del donzell Xammar, sense que s'hagi pogut apreciar una organització de l'arxiu, i dels regestos de la documentació de la noblesa rossellonesa efectuats pel notari Puignau, on sí que s'aprecia una intervenció arxivística, si bé amb uns objectius clars, la documentació de la família nobiliària dels Farners, amb dominis escampats a la comarca de la Selva (Santa Coloma de Farners, l'Esparra, el castell de la Roqueta, Vallors, etc.), permet anar una mica més enllà. La documentació va ser arxivada, i com a resultat d'aquesta intervenció arxivística, es confecciona un índex documental que reflecteix alguna cosa més que l'ordenació i la classificació dels documents. Sinó, fixem-nos en l'ordre disposat: la numeració és la contemporània a la intervenció arxivística.

1. *Línia de successión de la Casa Farnés, testamentos, capítulos matrimoniales y cartas de dote que han entrado en la Casa.*
2. *Señorías de los castillos de Farnés, del Alou, llamado de Sant Esperit y de Bellver, en términos de Santa Coloma*

29 ADPO, 1E610: *Llibre en lo qual estan descrits y continuats tots los actes que té lo il·lustre senyor don Guillem d'Oms, senyor de Calmella, fet per mi Francès Puignau, notari de la present vila de Perpinyà, vuy a vint-y-vuit de agost any 1603, on queden regestats 347 documents. Vint-i-cinc anys més tard, comença el 1628, regesta els documents de Joan de Llupià: Llibre en lo qual estan descrits y calendats los actes que té lo senyor don Joan de Llupià y Zaragoza, procurador real dels comptats de Rosselló y Cerdanya, en sa casa, tant en pergami com en paper, que la sustància d'ells és assí descrita, vistos y regoneguts per el autor baix referit ab la dedicatòria següent...* (ADPO, 3E3/703, f. 83-254).

de Farnés, y de la Roqueta, en el término de la Esparra, y derechos a ellos inherentes, de molinos y aguas.

3. *Capbreuacions de los dominios directos y sus efectos, como tascas, censos, brasajes y otros, dependientes de las señorías de los castillos de n. 2.*
4. *Casas, huertos,... y censos en nuda percepción...*
5. *Diezmos...*
6. *Derechos de sucesión...* [fins a tres ítems]
7. *Línia de sucesión...* [dos ítems]
8. *Manso* [quatre ítems]
9. *Concordias y otros derechos activos y pasivos, enagenaciones, y otros...* (GIFRE i SOLER 1996: 57-58)

I així fins a vint-i-quatre ítems. Val la pena remarcar la lògica de l'arxiver, que reflecteix la lògica senyorial. En primer lloc figura la línia de successió, fet ben habitual en els patrimonis nobiliaris en què cal fer referència explícita a l'origen dels títols i l'origen de les rendes. A l'arxiu actual s'ha conservat un magnífic exemplar, amb genealogia fabulada inclosa,³⁰ amb el nom de *Notísia històrica de la noblesa de la casa de Farnés y de la de Cartellà*, on genealogia i heràldica en color apareixen al costat de la disposició cronològica dels hereus de la família. Aquest llibre segueix un model general en els arxius nobiliaris, on allò més important és la successió. Sigui amb arbre genealògic, sigui amb disposició dels hereus, allò que remarquen és la transmissió dels títols.

Assegurada la successió, la segona part del llibre fa referència als drets feudals: la senyoria sobre terres i vassalls i la capbreuació dels dominis directes; els béns immobles, els censos, i els delmes. A partir d'aquí, tornem a trobar drets de successió a patrimonis concrets i masos tinguts en plena possessió o només en domini útil. La numeració, i és una dada a retenir, l'ha posada l'arxiver del set-cents.

30 Per l'origen i la iconografia dels arbres genealògics: KLAPISCH-ZUBER (2000). Per a l'època moderna, BIZZOCCHI (1995).

3.2. Rúbriques, espèculs, històries i llibres de família nobiliaris

Parem-nos un moment a comentar aquest tipus específic de llibre. Prenem un exemple singular. Durant la segona meitat del segle XVII, Carles de Llupià i de Vilanova, senyor de Llupià i de Vilarmilà, va manar confeccionar un llibre que duu el títol *Rúbrica o espèculo dels béns de França*,³¹ que recull la trajectòria familiar i patrimonial de la branca dels Llupià i també la dels Vilanova fins la seva persona. D'entrada, sembla un llibre més de les rendes dels comtats confeccionat després del trasllat al Principat d'aquesta família nobiliària. El llibre, però, situat en el context familiar, patrimonial i polític, és molt més del que el seu títol sembla indicar. Presenta una divisió en cinc apartats:

- El primer, «tracta de la descendència dels nobles senyors de la casa de Lupià y cartas domèsticas».
- El segon i el tercer, es refereixen a les possessions («govern, població y jurisdicció») a Llupià i baronia de Castellnou i Bellpuig, i a la baronia de Paracolls i Molig, heretada de Magdalena de Vilanova.
- El quart, als censos derivats dels dominis directes de Llupià, Vilarmilà, baronia de Paracolls i Molig.
- El cinquè, els censals i les lluïcions de censals que afectaven Carles de Llupià.

La separació en cinc apartats obeeix a una lògica general: en primer lloc, i ho remarquem una vegada més, la genealogia, després els títols relatius a la jurisdicció, per deixar en tercer lloc els dominis directes i, en darrera instància, els censals. L'ordenació obeeix al principi d'importància per al patrimoni de Carles de Llupià, fet que es pot fer extensiu a d'altres cases nobiliàries. El llibre –«digressió o recopilació de las cartas públicas y otras escrituras tocants al domini y possessió dels castells, llochs y térmens, ab sas jurisdiccions y rendas», així és com en diu l'autor– ha estat confeccionat per un escriptor anònim, que el comença a escriure el 4 de febrer de 1668. Es tracta segurament

31 Arxiu del Marquès d'Alfarràs (Viladellops), (AMA). 1.

d'un notari o d'una persona avesada a la lectura de pergamins i entesa en dret, el qual el confecciona amb la documentació de què disposa. No fa com el notari Puignau, que es limitava a registrar els documents tal com li arribaven, sinó que elabora un discurs amb referències precises als documents. No té, aparentment, altres pretensions que l'ordenació dels documents, i aquesta és la base per poder articular el seu discurs.

La genealogia del primer capítol és real, verídica i fidedigna, res de cercar ascendències mítiques. L'inici, el genearca de la família, és en Bernat de Llupià, que documenta el 1163, a través del notari Andreu Bosch, però també en el *Llibre major dels feus* guardat a l'arxiu reial de Barcelona, ja que «se té per cert és dels antichs de la casa de Llupià, puix d'ell se té notícia y no de altres Llupians que y hagué molt temps antes, en lo temps dels romans». El passat antic és, per ell, evident, però no en té proves documentals. Encara hi haurà un fill d'aquest, que participa a la batalla de les Navas de Tolosa, també citat a les cròniques. A partir d'un altre Bernat de Llupià, documentat des de 1215, estableix la línia genealògica «de tots los predecessors senyors, así transversals o col·laterals, com per recta línia de la noble y antigua casa de Llupià, ab qui casaren y quants fills tingueren, y de las cartas domèstiques que quiscú de ells firmaren», amb referència a actes, testaments, inventaris, donacions, òbits, etc. Tot convenientment referenciat i anotat, segons que figurava a l'arxiu. Quan arriba a qui li ha encarregat el llibre, l'escrivent s'excusa en escriure:

*com no volrria que-m culpassen de adulator si ab ma poca perisia cifrava en alguna part lo valor y prenda de dit senyor don Carlos, puix diu lo refrany que dir alabanças a la cara del present és adular, y axís me contentaré ab dir que és dit senyor don Carlos hu dels cavallers que ab més fidelitat ha servit a nostre rey y senyor y a la de Phelip quart, que goza de glòria, puix sa innata fidelitat y seguint las pitjadas de sos passats lo han obligat a què dexàs tant bona y suficient hazienda com ha dexada en lo comptat de Rosselló...*³²

32 Ibídem, p. 37r i v.

L'autor remarca els mèrits del seu patrocinador, però també, en la mesura que estableix la genealogia i les rendes, el llibre és un llibre d'ús intern, un llibre de família, nobiliària, però per a ús de la família, tot i que no puguem parlar en sentit estricte de llibre de família.³³ Els altres quatre apartats fan referència a la base de les rendes, els drets que es tenen als comtats, un recordatori per facilitar-ne el cobrament. La genealogia es posa al servei dels drets que permeten la legitimació del cobrament de les rendes.

Per entendre l'abast i l'objectiu final de l'encàrrec i la redacció d'aquest llibre ens hem de fixar en la trajectòria i el moment vital i patrimonial de Carles de Lluprà i de Vilanova. El llibre, ho hem dit més amunt, va ser començat el 1668. Dos anys després del seu primer casament amb Cecília d'Icart i d'Aguilar que en morir, tot i no deixar descendència, per decisió judicial, va suposar una important aportació patrimonial consistent en drets a Cubelles i Vilanova de Cubelles, a més de les quadres de Cunit, Gallifa i Rocacrespa, i el delme de Clarà i la quadra de Clariana, Vespella i el Catllar. I un any després de casar amb Emmanuela de Roger i Delpàs, pubilla, i filla del senyor de Montpalau. Sens dubte, la situació patrimonial començava a decantar-se cap al Principat. Més encara quan, per la fidelitat als reis de la monarquia

33 Sens dubte els llibres de família gaudeixen d'un important predicament en la historiografia. És a Itàlia on, en els darrers vint anys, s'ha portat a terme una feina exemplar en aquest tipus de document, feina portada a terme, bàsicament, des de la filologia. Vegeu. CICHETTI i MORDENTI (1985), que és el primer treball de definició sistemàtica dels llibres de família (cap. I-III i IX), que relaciona, en apèndix, 166 títols. MORDENTI (2004), on es fa un balanç de quinze anys de recerca. A més, cal veure la web: www.uniroma2.it/famiglia/ actualitzada el 2004, que permet accedir a la Biblioteca informatitzada dei libri di famiglia (BILF). A França, l'equivalent serien els «livres de raison», TRICARD (2002) presenta un estat de la qüestió on comença per doldre's del fet de no haver-se estudiat de la mateixa manera que a Itàlia, tot i que són coneguts per la historiografia des de final del segle XIX. La revista *Annales HSS*, en el seu número 4, juliol-agost de 2004, presenta un dossier dedicat als llibres de família amb articles d'Itàlia: MORDENTI (2004: 785-804); CAZALÉ-BÉRARD i KLAPISCH-ZUBER (2004); BLACK (2004: 827-846), i de Suïssa i Alemanya: TEUSCHER (2004). Per Catalunya, a banda de les edicions de textos, algunes referències a SIMON (1988: 119-134) i PEÑA i SIMON (1995: 273-282); però que no han merescut la sistematització, ni la definició que hi ha hagut a Itàlia, amb el consegüent debat. Sobre els llibres de família pagesos vegeu TORRES (2000).

hispanica, els seus béns eren segrestats en cadascuna de les guerres entre les dues monarquies, fet que portava a Carles de Llupià a sol·licitar a la monarquia de ser rescabalat de la pèrdua de les rendes situades als comtats.³⁴ I encara hi hem d'afegir un altre element condicionant, i aquí és on hem de situar amb tota la seva força la confecció d'aquest llibre: el recompte dels drets i rendes als comtats, juntament amb la construcció de la línia genealògica que arribava fins a ell, tenia la seva raó de ser en l'intent de fer valdre drets, però també en la possibilitat de poder vendre, si era necessari, unes rendes que li eren difícils de percebre. No va obtenir el vist-i-plau reial per portar-ho a terme, però encara en el moment de fer testament, el 1694, disposarà que el seu hereu pugui vendre els drets i possessions als comtats, excepció feta de les jurisdiccions de Llupià i Castellnou.³⁵ Vet aquí un llibre, i aquest és el caràcter singular d'aquest llibre de família, que havia de servir per vendre el patrimoni. Sens dubte, conèixer l'origen de les rendes i la seva ascendència, és a dir, tenir la informació, tant pot servir per percebre rendes com per poder tenir una valoració acurada i real per, si convé, desprendre-se'n. La varietat i la casuística al voltant de la redacció d'aquests llibres de família només pot ser explicada si es posa en relació amb el context en què varen ser confeccionats.

4. LES ESTRATÈGIES DELS SENYORS ÚTILS

La defensa del domini útil no és, substancialment, diferent de la seguida pels senyors directes: conèixer els drets, ordenar i classificar les actes i documents és també l'estratègia dels senyors útils. El coneixement i la valoració dels títols, així com el desig de conservar-los, presenta cronologies semblants, ja que els senyors útils han de respondre amb l'acreditació del domini

34 AMA, 199. Diferents memorials al rei, esborranys i impresos.

35 «La hazienda emperò que tinch dins lo pays de la obediència de França dono facultat a mon hereu y successor universal, qualsevol sia, que pugua vendre-la, canviar-la o alienar-la», (AMA, 21. Testament de Carles de Llupià i Vilanova de 16 de juny de 1694).

útil.³⁶ Una ullada, no exhaustiva, en els inventaris postmortem del període 1585-1599 a les notaries de la ciutat de Girona assenyala l'existència de documents i fins i tot de veritables arxius patrimonials en les cases i masos dels senyors útils. El que ens sembla significatiu de la presència de títols de dret sobre terres i béns en l'enumeració de béns en els inventaris postmortem és el fet que les vídues i els marmessors testamentaris els assenyalin per ser descrits per l'escrivà. Que es conservaven els documents, a la vista dels arxius patrimonials que ens han arribat, ja ho sabíem, el que ens sembla remarcable és el fet que siguin descrits al costat dels altres béns mobles i immobles. És un element provatori de la importància que tenia per als seus possessors; al cap i a la fi, l'inventari postmortem és una peça notarial per preservar els drets de la dona vídua, i dels seus descendents, en els béns del marit.

4.1. Arxius de senyors útils

En l'inventari del mas Valls de Celrà (1588) trobem «un coffre gran pintat de vert y altres colós dins lo qual hi ha moltes cartas...».³⁷ És més explícit l'ítem del mas Vidal de Madremanya (1588): «altra caxa vella ahont ha moltes cartes satisfahents per la casa, com són les compres de terres y moltes cartes nupcials».³⁸ Ja veiem quins són els títols importants: les compres atorguen drets de propietat, els nupcials afecten la possible incorporació i suposen una anella en la transmissió de drets. Al mas Palahí de Palausacosta (1588), a banda de ser més precís, apareixen alguns elements innovadors: «En un caxó... dins lo qual y ha los libres següents: Un Ovidi... Ítem, un plech de canalars y cartas de corona. Ítem, un plech de alberans llevadissos y lletras amissives. Ítem, un procés que està cubert ab un tros de pregamí... Ítem,

36 En els arxius patrimonials de pagesos de mas podem trobar, amb continuïtat, documentació des del segle XIII, i no són pas pocs els que en poden tenir des del segle anterior. GÍFRE, MATAS i SOLER (2002: 13-14, 106-116).

37 AHG, Notaria de Girona-11: 384; 31/07/1588.

38 AHG, Notaria de Girona-1: 984, 22/11/1588, 7r.

quoranta-sis cartas de pregamí».³⁹ Podem remarcar la presència de llibres, i entre aquests, els canalars d'actes, ja que suposen una elaboració de les actes, suposen un esforç per regestar-les, per saber què hi ha en les actes. Probablement, el canalar d'actes reculli en forma de regest aquestes quaranta-sis actes en pergamí. Un altre element a considerar és la significativa separació en els ítems: el canalar d'actes, el plec d'albarans llevadissos, el procés i els pergamins, que denota una possible intervenció arxivística en aquest fons. Al mas Gordey de Montcal (1590), l'inventari recull un altre aspecte a tenir present i que no havíem vist en els altres inventaris: fan la seva aparició els censals en la mesura que afecten drets de propietat: «En altre cofre vell ab pany y clau. P^o un gran plech de cartes de pregamí que fan per dita heretat, entre les quals y són los censals que dita heretat reb...».⁴⁰ El censal com a origen de la percepció de rendes. Els senyors útils podien actuar bé com a censalistes, com és el cas, bé com a censataris, el que és més habitual.

En la descripció d'aquestes actes de senyors útils i propietaris de mas no trobem cap diferència amb el que apareix registrat en l'inventari del patrimoni Manresa i Coversí de Riudellots (1591), d'una família de donzells, a banda de la disposició i de la grandària de les estances, i l'especificitat de la cambra del bisbe i la dels frares, on són guardades les actes del patrimoni. A la cambra del bisbe: «Ítem, altra cofra ab son pany y clau, dins lo qual se han trobades moltes cartas de pregamí y altres scripturas tant tocant a la casa Coversí y de Manresa, com de balliu de Riuderenes y de rendas que dita casa reb». A la cambra dels frares: «Ítem, una caxa xica plena d'escriptures de paper y algunas cartas de pergamí, tant tocant a dita casa y heretat, com a diverses personas».⁴¹ Se'ns escapa quines escriptures «tocants a dita casa» hi havia a cadascuna de les cambres, però volem remarcar que a la cambra del bisbe hi havia la documentació relativa al batlliu i, el que pot ser més interessant, escriptures que proporcionen rendes.

39 AHG, Notaria de Girona-9: 417, 12/12/1588.

40 AHG, Notaria de Girona-1: 984, 15/09/1590.

41 AHG, Notaria de Girona-1: 984, 18/01/1591.

Que la documentació patrimonial tenia importància per als propietaris de masos i de terres en tenim una bona prova en una compareixença davant la cúria d'Espasens efectuada per Jaume Demont, intítulat com a *agricultoris*, de Palol de Fargat, Pujals dels Pagesos, quan es presenta davant del jutge per reclamar pels documents del seu mas que li havien estat substreus.

En dies passats foren perduts o se n'aportaren del mas Devant de la parròquia de Pujals dels Pagesos uns actes que són los títols reals del senyor de dit mas y a bé que per dit senyor fossen fetes moltes diligèncias, may se havia pogut haver rastro de ells, fins pocs dies fa que-s ha entès que dits actes serien en casa de Barthomeu Vilasuau, del veynat d'Espasens, y perquè se dupta que dits actes no- amaguen si dit Vilasuau àvia sentiment que-s sàpia sien en son poder, supplica a V.M. Jaume Demont, senyor de dit mas Demont, sie servit procedir y aconsellar al balla de dit veynat de Spasens se conferesca en casa de dit Vilasuau o altre casa de dit veynat que sia manaster y fassa scrutini de dits actes, y trobats, se designe y comane aquells sots algunas penas de dit Vilasuau...

El jutge, en resposta al requeriment, disposà que el batlle i el notari cerquessin les actes i que fossin «descrits y designats en inventari». El 16 d'octubre començà la descripció de les actes, acta per acta, objecte d'un regist: «P^o una carta de pregamí dins la qual havia dos actes, ço és, dos vendes ab las àpoches dels preus al peu...», «Ítem, altre carta de venda de pregamí presa en la parròchia de Cornellà a dos dezembre any mil quatre-cens desavuyt»... D'aquesta manera, són referenciades compres de parcel·les de terra del segle XIV (1366; 1375; 1376; 1382; 1386; 1391; 1399); del segle XV (1404; 1406; quatre de 1408; 1411; tres de 1414; dues de 1415; 1416; dues de 1418; dues de 1419; 1420; 1421; 1423; 1426; 1430; 1431; 1434; 1420; 1432; 1435; dues de 1449; 1454; 1458; dues peces el 1461 de 4 i 6v). I també: compres de dues cases al veïnat de Palol de Fargat (1425); una permuta (1360); una sentència arbitral per qüestions entre P. Damont i J. Esteva (1418); un capbreu de reconeixement d'una peça de dues vessanes (1422); tres actes d'establiment: del senyor d'Espasens

a Demont d'una peça de 1386, un altre de 1396, del benefici de l'altar de St Andreu de la Seu de Girona de dues peces, de 1430; una compra del dret de lluir i quitar sobre el mas Demont al senyor d'Espasens (1379); una acta que atorga un dret de pas (1414). Fins aquí, clarament, actes referides al mercat de terres. Però també hi ha actes relacionades amb la justícia, com una «confirmació y aprobació» d'una sentència absolutòria feta a la cort de Besalú en què Joan Demont estava imputat en la mort d'Antoni Puig de Serinyà, 1447 («és còpia» es diu en l'inventari, l'original era de 1435), la venda d'un censal (1447), i «un bolich de processos, que n'i a tres o quatre de molt vells». I, finalment, canalars d'actes: «Ítem, dins de un sach s'i à trobat un full de paper de la firma comuna, ço és, quatra pàgines escrit de lletra molt entiga, que és lo títol memorial de les compres de terres y possessions que Pera Demont à comprades», «Ítem, un llibret xich, dolent, de octau full, ab unes coberta tot de pregamí de setza fulls y dos fulls més llevadisos, scrit de mà, casi tot de relacions de letres de requesta y altres lletres y alguns canalars de actes y un quanalar llevadís», «Ítem, altre carteta xica de un sort de lletra vella que apenas se pot llegir, ni és closa».⁴² Per què volia recuperar les actes aquest pagès? La resposta és ben simple: les actes eren els seus drets, davant els senyors directes, davant els altres senyors útils i eren, també, en aquesta sentència absolutòria, des de més de cent anys, una manera de preservar el bon nom de la casa. Per a això també serveixen els documents.

4.2. Els llibres mestres⁴³

La mostra, a partir d'una cata en els inventaris postmortem dels darrers anys del segle XVI, és representativa d'una realitat, de la pràctica de la conservació de drets i títols que confereixen drets. Un pas més en aquesta pràctica consisteix en la intervenció arxivística, és a dir, ordenar i classificar la documentació conservada. Aquesta actuació té la seva correspondència en

42 AHG, Notaria de Girona-11: 273, 12/10/1589.

43 Sobre els llibres mestres, vegeu BOSCH i GIFRE (1998). GIFRE, MATAS i SOLER (2002: 68-75).

la confecció de canalars o calendaris d'actes, llibres d'actes, o simplement actes,⁴⁴ llibres d'arxivació o llibres mestres que recullen, a manera de regest, les actes segons tipologies documentals i disposades cronològicament. És una manera de facilitar l'accés a la documentació i, alhora, si fos el cas, per pèrdua o destrucció, ja que sempre hi apareixen les referències notariales, una manera de poder assegurar la recuperació del document tot acudint al notari amb les dades de referència.

Aquest llibre té una importància capital en els arxius de senyors útils. El seu format gros, enquadernat amb pergamí, algunes vegades amb baga per poder ser lligat o fins amb cobertes dures i nobles i amb pany per poder ser tancat, és una mostra clara del tractament diferenciat de la resta documental. En la primera pàgina, sol haver-hi alguna cosa més que el títol del llibre i el nom de l'hereu que l'ha encarregat, algunes vegades apareix també, però poques, el nom de l'escrivà. L'encomanació de rigor no hi

44 Sobre els noms que reben aquests llibres, vegeu, per una relació de llibres escrits amb anterioritat al segle XVIII: *Llibre d'actes de la casa Terrats de Romanyà* (Arxiu Thomàs de Sant Jordi Desvalls, 1551/1653). *Calendari dels actes de la casa de Jaume Quinglàs de Pontós*. (Arxiu Thomàs de Sant Jordi Desvalls, 1589/1642). *Calendari del mas Casademont de Centenys*. (Arxiu Thomàs de Sant Jordi Desvalls, 1573/1706). *Llibre de canalars de la casa de la pubilla Portas, Sunyer y Saguer fet lo any 1660* (ADG. ACC. llibre 2). *Llibre de notícies de moltes coses de importància y en particular diferents canalars de actes fahents per nostra casa, comensat per mi Pons de Caramany y Almar als 3 de novembre 1662* (Arxiu Caramany de Corçà). *Llibre d'actes de la casa Terrats de Romanyà* (Arxiu Thomàs de Sant Jordi Desvalls, 1669/1714). *Actes de Martí de Carles* (ADG. ACC. llibre 77, 1685). *Llibre de títols, actes y rebudes [...] de Joseph Ginesta* (BPP, 1686). *Llibre de canalars y memòries de Joan Farrer, bottiguer de Banyoles, comensat a 14 de maig de 1688...* (ADG. ACC. llibre 60). *Llibre de notas que fan per la casa y heretat d'en Puig y Pujades del castell de Bellcayre... Fet y notat per lo doctor Francesch Puig y Pujades, ...1690* (ADG. ACC. Llibre 9). *Taula ahont estaran continuats per números, plechs y foleos tocats los actes fahents a la heretat y béns d'en Saguer de la vila de Torroella de Montgrí...* 1691 (ADG. ACC. Llibre 15). *Llibre en lo qual estan notats tots los actes per plechs i números que fan per la heretat Thomasina dels Bons, del mas Vicens dels Rechs ...y las scripturas del doctor Francesch Puig y Pujades, en la vila de Torroella de Montgrí...* 1694 (ADG. ACC. Llibre 79). *Nota dels actes del mas Massanet y Puig de Vilafant feta per Pere Faras, marit de Margarida Massanet* (Arxiu Puig Massanet de Vilafant, 1700).

sol faltar, com tampoc alguna dita o advertiment⁴⁵ als hereus de la casa sobre l'ús del llibre o l'accés a la documentació. En algun cas, fins i tot, hem pogut llegir que sigui preservat de persones estranyes a la família. És clarament un llibre d'ús particular, privat i familiar.

El que interessa destacar, però, són els documents que seran objecte del regest, ja que denoten els objectius dels llibres mestres. L'anàlisi dels índexs dels llibres mestres porta a concloure que contenen específicament els documents que confereixen drets de propietat als senyors útils. Els llibres mestres són veritables reculls de drets, veritables reculls dels drets de propietat. D'aquesta manera només són regestades les actes constitutives del patrimoni, és a dir, establiments, precaris i capbreus pels quals el senyor directe fa o reconeix la cessió del domini útil, l'accés al domini; transaccions de terres o de béns, en especial aquelles en les quals el senyor útil actua com a comprador, amb tota la seva varietat d'actes (actes de compravenda, però també àpoques diverses: del pagament de l'acta, de la firma per raó de senyoria, del lluïsmo, així com actes referides a l'encarregament de censals o les lluïcions pertinents, etc), en definitiva tota mena d'actes i contractes referits al mercat de terres; actes referides a la família: a la contractació matrimonial i a les darreres voluntats, amb tota la varietat documental que això comporta, i també les actes de reconeixement de l'ascens social, títols i privilegis; excepcionalment hi poden figurar actes relacionades amb el crèdit i l'endeutament, de manera segura aquestes actes hi figuren si el patrimoni disposa d'algun benefici o causa pia en el qual exerceixi el dret de patronat. En tot cas, sempre són títols que poden servir per demostrar drets.

En alguns casos, en els llibres mestres, especialment en els casos de patrimonis on hi ha hagut incorporacions diverses a través d'estratègies matrimonials reeixides, o que han estat el resultat de sentències judicials, alguns llibres mestres porten, en les primeres pàgines, referències genealògiques aclaridores

45 Trobem un exemple en el llibre mestre del mas Vinyes de la Celler de Ter, escrit el 1791, del qual s'ha transcrit el text a CODINA (1977), i els ha comentat RIPOLL i VINYES-MIRALPEIX (2001).

als usuaris del llibre mestre de l'ascendència familiar.⁴⁶ Generalment, però, les genealogies i els llibres de família tenen una altra finalitat, a banda que aquest tipus documental té un paper menys rellevant en els fons dels arxius de senyors útils.⁴⁷

4.3. Llibres de família o la genealogia com a motiu? Historiar la família, ensenyament per a l'esdevenidor

Molt diferents dels llibres de família dels senyors directes i senyors jurisdiccionals, tot i que els puguem considerar sota el terme de llibres de família, són els llibres de família dels senyors útils. Sempre utilitzem la definició de «llibres de família» en un sentit ampli. Aquests els podem considerar dins del gènere de literatura popular, per a ús particular i de circulació familiar (CASTILLO 2001). Es tracta de llibres per a ús exclusiu de la casa, però sobretot per recordar els orígens i l'ascens de la casa. Fixem-nos en uns quants exemples.

Fèlix Domènech, senyor útil i propietari de diferents masos, és l'autor d'un *Recull* d'escrits –redactats probablement els anys noranta del segle XVII–, enquadernats conjuntament, entre els quals volem destacar la genealogia familiar, on disposa la seva línia de treball i el propòsit que l'ha portat a escriure:

Assi comensarà la geneologia de casa Domènech del Enpurdà, no perjudicant-se major entigüedad, además se anirà narrant llargament en est llibre i si bé per ara no se nerrará sinó dels que constarà ab actes autèntichs per haver-se'n perduts mols, ab tantas desdixas de guerras en lo Principat de Chatalunya y las moltas entradas ha fetas en dit Principat lo francès, y en particular al Enpurdà.

46 Això és el que reclama l'administrador de mitjan segle XIX de casa Carles, *vegeu*. BOSCH i FERRER (2000: 10-11, n. 8) i GÍFRE, MATAS i SOLER (2002: 65-66).

47 «Font més aviat rara», «no són pas, certament, massa nombrosos», TORRES (2000: 9).

Més endavant, però, descontent d'aquesta genealogia, en farà una altra, de fet la passarà a net i tornarà a especificar el pla de la seva obra:

*...ce trobaran las personas que comensaren de fundementar la casa, assentadas per sos ordes y graus, [...], y també ce dixerà lloch a las personas que avuy ocupan alguns puestos, perquè si la fortuna los millorava o noten lo any y dia en què foren millorats, y lo any y dia en què finiren, y axí matex ò podran continuar los que després de mi succehiran a la casa. Advertint que per falta de medis no he pogut desterrar major entiguidad que la que va notada.*⁴⁸

En aquestes dues introduccions, Fèlix Domènech es presenta com un intermediari, una anella patrimonial, que va dels seus avantpassats més remots, des dels que poden ser documentats, fins als seus futurs hereus, als quals convida a què segueixin la seva obra: tant respecte dels avantpassats, amb l'objectiu de cercar antecedents més antics, com respecte dels successors, a fi que tingui continuïtat la seva obra: el seu escrit, però també, i sobretot, el seu patrimoni. La genealogia, però, no és simple narració «objectiva», com hem vist en el cas del llibre de família de Carles de Llupià; les circumstàncies patrimonials no eren les mateixes, ni tampoc ho eren els escrivans: un escrivà aliè a la família en un cas, l'hereu que ha hagut de fer front a la problemàtica patrimonial en l'altre. Fèlix Domènech no s'està de jutjar els qui l'han precedit en el patrimoni. D'un Pere Domènech, que hauria aconseguit el privilegi de ciutadà honrat de Barcelona el 1634, comentà: «fou molt afortunat en adquirir béns, que lo patrimoni seu valia més de vint-y-cinch mil lliures, però al últim, per una ceguransa feu de una barca, perdé dos mil

48 Biblioteca del Palau de Peralada (BPP). Arxiu. Ms, reg. 17.757. *Recull de documents i notes de la família Domènech*, les citacions a p. 9 i 577. La primera genealogia abasta de les pàgines 9 a 151, la segona comença a la pàgina 577 i arriba fins a la 607. Mentre la primera intercala documents provatoris, actes com la còpia de ciutadà honrat de Barcelona, i certificats de gestes militars, la segona genealogia és plenament narrativa

lliures, [...], de dita asseguransa ne ha vingut la total desdita a casa de Domènech». ⁴⁹ De Jordi Domènech, el seu pare, escriu: «Lo dit Jordi fou molt entès, però desgraciat en lo de governar, que per ésser molt fàcil lo enganyavan, y no perquè no ho entengués, cinó que crevia que allò que li aconsellavan hera per son profit, hessent molt al revés». ⁵⁰ De Pere Domènech, germà, de qui descriu fets d'armes el 1684 en el setge de Girona, que serveix l'Imperi en el setge de Buda (1686), participa en la campanya de Belgrad, obté el comanament, en qualitat de capità, el 1691 de la ciutat de Girona, i el 1695, del terç de la Diputació: «de ell se'n ha de dir moltes cosas, hi ha de menester més lloch, per hésser estat un que ha honrrat la casa, ab lo que aniré narrant se veurà». Una mà posterior, en el que suposa de continuïtat d'aquest llibre, però, escriurà: «Jo, Anton Domènech, dich que aqueix és estat lo destruidor de la casa». ⁵¹

El *Recull* aporta moltes més dades, algunes d'altres mans. En aquest aspecte s'assembla als llibres de família italians. Entre totes aquestes referències hi ha també la veritable raó de la seva escriptura. Els escrits de Fèlix Domènech van encaminats a justificar, davant la posteritat, les decisions preses en la regència del patrimoni. De la mala actuació patrimonial del pare en deixa testimonis clars i fidedignes: casà tres vegades, en un cas va ser burlat i del dot promès de tres mil lliures no en va rebre res; acabà religiós de la Mercè. Dit d'una altra manera, acabà per abandonar els seus fills. Això explica la situació en què es trobà Fèlix Domènech, amb vint-i-dos anys al davant del patrimoni: «sens pare, ni sens hizienda». ⁵² Les decisions que hagué de prendre el portaren a vendre una part dels béns heretats. La culpa de la mala situació l'atribueix a la mala administració del pare, però també a les adversitats derivades de la guerra, de les guerres amb França, així com als fenòmens naturals: sequeres, plagues de llagosta, etc. Tot plegat serveix de justificació de les despeses a què ha hagut de fer front: «que com dich, casi cens

49 Ibídem, 12-13.

50 Ibídem, 14.

51 Ibídem, 15.

52 Ibídem, 184.

tenir hazienda ho he pagat [tots els deutes], encara que diran que lo que jo he venut y enpenyat hés estat per conservar lo que queda de la hazienda, que ci no agués llevat un bras, lo cos se fora mort, y advertint que ya mon pare havia desmembrat de la hazienda lo mas Pujol y lo mas Olives». ⁵³ Aquí la genealogia no té una finalitat en ella mateixa. El llibre té una finalitat familiar, exclusivament de portes endins, justificatòria de l'herència deixada al seu hereu.

El *Llibre de la antiquitat y progressos de la casa del Noguer de Segaró y genealogia de tots los hereters de dita casa*, ⁵⁴ acabat d'escriure pel pubill Pere Noguer el 1747, és un llibre més estructurat, que segueix el model de les genealogies familiars: cerca els avantpassats més remots i acaba en la seva persona. Amb la particularitat que, en aquest cas, l'autor cerca uns orígens antiquíssims, a partir de conjectures, a l'època de Carlemany. Calia argumentar que les seves terres no tenien senyor directe, que eren terres alodials («la pròpia casa de Noguer, junt ab sas terras, franca y quítia en alodi, y no regonèixer domini directe a ningú»), i per això calia haver participat en el procés d'arrabassar terres als àrabs, obtenint el privilegi dels reis francs. Amb tot, però, a banda d'aquesta disquisició, la realitat documental en què basa la narració porta l'autor a reconèixer que «sols se han alcansat saber del any de 1203 a esta part, segons títol y memòrias autènticas y verdaderas». Com en els altres casos, el llibre del Noguer fa contínua referència a l'arxiu o a «l'arxivet de las cosas memorables de la casa de Noguer», amb expressa menció a calaix, plec i número. En el moment d'escriure s'assumeix el pes del passat, en reconèixer «que ha 543 anys que és y se és conservada casa de Noguer». La genealogia del Noguer és interrompuda en dues ocasions a fi d'incorporar les genealogies dels cavallers i senyors de Segueró, arran de la compra efectuada

53 Ibídem, 207. Hem aprofundit aquest i altres aspectes a GIFRE i TORRES (2001).

54 Disposo d'una transcripció d'aquest llibre gràcies a l'amabilitat de Rosa Lluch. Sobre el Noguer de Segueró, en bona part basat en aquest llibre: VIADER (1973: 281-331). Aquest treball ha permès reconstruir-ne l'evolució patrimonial i la genealogia: GARCÍA i GIFRE (ed.) (2003: 21-22, i 161-164).

per Pere Noguier, en el primer quart del segle XVII, així com l'entrada, per via matrimonial, en dues generacions successives: del mas Casas de Segueró i de la casa Barceló de Tregurà, i encara més tard, del mas Comellas d'Avinyonet. En la relació apareixen els lligams genealògics principals, els fets destacables de cada hereu: incorporacions patrimonials, ampliacions de la casa i també alguns fets i gestes que, per memòria i tradició familiar, arribaren fins a l'hereu genealogista. En ell recau el pes d'aquest passat, aquesta és la seva herència. En acabar la seva narració Pere Noguier encoratja els seus successors a mantenir obert el llibre: «per la gran política y molta utilitat que de aquí se pot seguir».⁵⁵ La seva crida només va tenir continuïtat, almenys en aquest llibre, per part del seu immediat successor, el qual va anotar el seu matrimoni i el naixement dels seus fills.

Si el Noguier és una de les grans referències a patrimonis de senyors útils de la Garrotxa i de l'Empordà, a la Selva una de les referències principals és el Sobirà de Santa Creu d'Horta, Osor. El 1710 es redacta un *Llibre d'actes del mas Sobirà*, volum que s'estructura en setze capítols (MALLORQUÍ 2005). De l'ú al deu són actes de masos, cases i possessions del patrimoni, de l'onze al setze, les actes fan referència a una ordenació temàtica del fons documental: donacions, heretaments, testaments, fundacions i causes pies i censals. Fins aquí un veritable llibre mestre. Al final del volum hi trobem una «Nota de coses memorables», escrita el mateix any 1710. Bàsicament, es fa referència a les obres de la casa, des dels seus inicis, que data de 1577, fins 1710, i encara amb afegits posteriors de 1799 i 1821. Les obres d'engrandiment i ampliació de la casa es fan seguint la genealogia familiar, i fins quan no hi ha obres importants es troba l'explicació, com en el cas de l'hereu de mitjan XVII, «perquè en lo temps seu hi agué aquelles tribulacions del any 40, que duraren fins al any 53, y com sempre va seguir lo partit de Espanya. Gastà ab lo referit gran quantitat». La necessitat de disposar d'aigua i la

55 No sabem si es feia una lectura col·lectiva o coral del llibre, com es dedueix a la Itàlia dels llibres de família, vegeu MORDENTI (2004: 26-27) i CICCETTI i MORDENTI (1985: 796), però «la gran política y molta utilitat que de aquí se pot seguir» permet suposar-ho.

seva canalització fins a la casa marca alguns dels treballs dels hereus. Un d'aquests treballs permet conèixer que el 1704 s'havia arranjat «en lo aposento de la torra... per tenir actes y llibres» un espai, un arxiu.

L'explicació de la intervenció arxivística i de la confecció del llibre mestre del Sobirà el 1710 l'hem d'emmarcar en el matrimoni de l'hereu que, després de setze anys de casat, no havia tingut descendència. La preparació de la successió sembla haver estat a l'origen de l'ordenament i la classificació dels documents i del llibre mestre. Deixar constància de les actuacions dels hereus en la construcció i engrandiment de la casa té més relació amb els llibres de família, a manera de recordatori de l'activitat dels passats.

La síntesi entre les genealogies i els llibres mestres la trobem a final de segle XVIII, per obra d'un dels principals il·lustrats catalans, Francisco Salvà i Campillo, el qual, en fer-se càrrec del patrimoni familiar situat a l'Empordà, el 1790, s'hagué de posar al dia de l'administració i les rendes. Ell mateix explica el que el va portar a deixar-ne constància escrita:

*fou precís, pues, enterar-me de varios papers, y axí me excità la idea de reunir en est llibre todas las noticias relativas a ma ascendència, als béns que poseiren mos passats y a tot lo que pogués interesar a mos succesors. Tenia un bon modelo en lo que habia fet per la familia Campillo, de la que descendeix ma senyora mare, son oncle lo reverent dr. Anton Campillo, prebere, perquè est oncle meu de part de mare era hàbil en la matèria y aixís des de dit any me dediqué a tal empresa.*⁵⁶

A banda de la justificació de l'obra, el que ens interessa remarcar és la referència a aquest «model» que diu haver trobat en el patrimoni Campillo. No sabem si el model és general o si és exclusiu de l'obra feta per aquest oncle prevere. El que sí

56 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, B.42: *Llibre de notícies relatives a la casa del doctor Francisco Salvà, recullidas, arregladas y manadas copiar per ell mateix*. El llibre va ser escrit entre 1790 i 1806. La cita correspon a la pàgina inicial de l'«Advertència». La seva biografia a RIERA (1985).

que representa un pas significatiu és la incorporació del model genealogia-llibre mestre: avançava el model del segle XIX? O era, simplement, una versió estrictament familiar del model-Campillo?⁵⁷

L'estructura del llibre comença amb les «Notícias de la genealogia del doctor Francisco Salvà, oriunda del lloch de San Ciprià de Mollet, prop Peralada» que divideix en segles. Comença per la primera notícia de què disposa, un acte de compra de 1404, i acaba amb l'autor del llibre. La segona part fa referència als «béns o hizienda de casa Salvà de Mollet, prop Peralada» i una llarga «addició» en haver trobat més documents aclaratoris. Finalment, com correspon a un patrimoni d'un senyor útil, els «censos que prestan las haziendas de Salvà de Mollet y Rabós» i els «censals que han prestat las heretats de Salvà de Mollet y sas lluïcions».

En aquest cas, la confecció de la genealogia i del llibre mestre obeeix a una necessitat peremptòria: fer-se càrrec de l'administració d'un patrimoni heretat. És el que Miquel Heras de Puig deixà escrit el 1834: «per enterar-se bé de las fincas que se compon y dels càrrechs que estan obligadas satisfacer» (d'aquí la relació dels censos en el llibre de Salvà i Campillo) i per poder defensar els drets, «perquè succeheix a vegadas que en los primers anys de comensar un hereu de governar surtan acrehedors demanant crèdits, censos, pencions de censals, etc., y en això se ha de obrar ab molt tino y prudència, pues alguns de estos acreedores, posehits de mala fe, malícia o altrement, demanan crèdits que ja estan lluïts o satisfets».⁵⁸ El crèdit, formal (el que passa pel notari) o informal (els préstecs entre familiars o veïns dels que no en queda constància notarial), apareix en el centre de la preocupació de Miquel Heras de Puig, i caldrà documentar-lo abastament, segons que recomana als seus successors, a fi de no trobar-se amb problemes. Francisco Salvà rastrejà tots els deutes i anotà les lluïcions i, si era el cas, treia noves còpies, i

57 En el cas de la família Heras d'Adri, Miquel Heras va mantenir el format diferent per al llibre mestre i la genealogia. El llibre mestre va ser acabat el 1834, vegeu. BOSCH i FERRER (2000).

58 *Ibidem*, 8 i 9.

fins tenia temps de fer judicis de valor com quan, en referir-se a una compra del mas Xicola, amb encarregament de censals, la justifica i aplaudeix:

*mon besavi, pues, Pere Salvà, pensaba ab major acert y major esperit que los de son temps, y fins los del any 1750 y tal volta fins los del 1760, en què generalment no sols no se atrevian a comprar encarregant-se censals, sinó també que vénian bojalment sols per lluir-los... Devem fer-nos càrrec que fins al 1750 escasejaba la moneda y los censals eran a 5% y aixís las pensions los feian temor. Lo que és un error en un temps, fou un axioma en altra.*⁵⁹

Sens dubte, aquesta versió contrasta amb la que habitualment tenien els senyors útils de masos, contraris als crèdits i els deutes, fins al punt que els deixaven escrits a la primera pàgina d'alguns dels llibres mestres i de vegades els inscrivien en la llanda de la porta del mas (BOSCH i GIFRE 1998: 179).

5. A MANERA DE CONCLUSIÓ

La defensa de la legalitat troba el seu lloc també en la documentació patrimonial dels senyors útils. L'enfrontament pel pagament del delme o la tasca solia acabar en l'àmbit judicial. Els processos judicials podien acabar en sentències o en concòrdies; disposar de les resolucions dels conflictes és una manera de conèixer la «legalitat», la jurisprudència, per tal de fer front a possibles embats posteriors. Per aquesta raó en els arxius patrimonials de senyors útils no és rar trobar documentació aliena al patrimoni que respon a exemplars impresos de sentències judicials (GIFRE, MATAS i SOLER 2002: 97). Però, sobretot, el que més destaca és l'existència d'anotacions en els llibres de notes o llibres de comptes de referències a sentències o

59 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, B.42: *Llibre de notícies relatives a la casa del doctor Francisco Salvà, recullidas, arregladas y manadas copiar per ell mateix...*, f. 98.

concordies, referències notarial, o referències documentals amb data i lloc on es troba el document.⁶⁰

És una resposta, en l'àmbit particular, la mateixa que trobem en els fons de senyors directes, els quals, per la magnitud dels seus dominis, solen encarregar aquesta tasca a notaris o escrivans que cerquin la jurisprudència necessària amb anterioritat a la publicació del *Tratado de la cabrevación* de Tos el 1784. Són textos més o menys ordenats que daten de final del segle XVII o començament del segle XVIII,⁶¹ que permeten als senyors directes disposar d'una valuosa informació, reduïda i directa, sobre les principals qüestions que tenien plantejades en matèria de cobrament de rendes. De la mateixa manera, però, que aquests reculls de drets estaven en mans de senyors directes o de notaris, també podien estar en mans de senyors útils.⁶² Una mateixa informació podia servir els interessos diferents de senyors directes i senyors útils; altres vegades, com hem pogut veure, els interessos d'alguns senyors útils es posaven al servei dels senyors directes.

Les necessitats immediates i peremptòries de senyors útils i senyors directes, sovint objecte de litigi, suposen respostes idèntiques, en el terreny de la informació, que aquí hem pogut exemplificar amb la conservació, ordenació i classificació de

60 Alguns exemples variats: la referència a la concòrdia del delme de Fornells el 1704 es troba en el llibre de comptes del mas Tomàs de Fornells (1690-1702) (Arxiu Històric Comarcal de La Selva, Fons patrimonials, Joan Amalric). La concòrdia del delme de l'oli de Lladó de 1646 es troba recollida en una data tardana en el *Llibre aranzel dels actes y escripturas del arxiu del mas Llavanera de Lladó format en lo any 1846*, ff. 52-53 (Arxiu patrimonial Puig Massanet de Vilafant).

61 Vegeu alguns exemples: MADURELL (1963), MASIÀ (1948-1949) i SOBREQUÉS i FELIU (1985-1986).

62 És el cas de l'exemplar manuscrit del «Memorial de lo que se ha de haber concell sobre las capbrevacions y lo que se respon a cada demanda» insert dins una *Obra composta per Geroni Vert, causídich de la vila de la Bisbal, treta de altres llibres y notas verídicas y compost ab las constitucions d'en Santavila que s'i troban y de las constitucions del bisbat de Gerona y altres notas y de executiones, com se pot véurer en ella* (1767), BPP. Sèrie G. Reg. 528. L'interessant és el fet que a la coberta figuri el nom del seu propietari: «Só de don Joseph Anton de Balle en 1784». Un senyor útil, no pas un senyor útil qualsevol, però. Una versió posterior d'aquest text es troba reproduïda a Tos (2007 [1784]:197-223).

documents. La relació amb la documentació experimenta canvis en la mesura en què els seus possessors també els experimenten. Quan del que es tracta és d'estratègies a més llarg termini, és quan s'evidencien les diferències de tractament i d'accés a la documentació. En allò que no apreciem diferències és en el fet que els títols de propietat són imprescindibles i quotidianament presents en la societat rural catalana de l'època moderna: tant per als perceptors de les rendes feudals, com per als obligats a la seva prestació. La constatació és interessant, perquè devia facilitar molts processos de canvi esdevinguts durant l'època moderna: senyors útils que compraven dominis directes, senyors directes que adquirien dominis útils, senyors útils que es convertien, per la via del subestabliment emfitèutic, en una mena de senyors directes, tot mantenint la dependència de senyors directes superiors. Tots necessitaven tenir ben ordenats els documents relatius als drets de propietat.

SEGONA PART
ABANS I DESPRÉS DE LA REVOLUCIÓ
LIBERAL

VI
 «*PARA QUE NADIE PUEDA ALEGAR
 IGNORANCIA*». ELS USOS DE LA
 INFORMACIÓ EN EL PROCÉS DE
 TANCAMENT DE TERRES:
 ELS BANS AL SEGLE XVIII

MONTSERRAT PELLICER VILALTA

Els tancaments de terres que tingueren lloc a la Catalunya del set-cents no van seguir les mateixes pautes que les *enclosures* angleses. Els motius que van empènyer els pagesos «propietaris» a sol·licitar bans a la Intendència i a la Reial Audiència no reproduïen mimèticament les motivacions de la *gentry*; el paper de l'Estat i dels seus tribunals va ser només subsidiari si el comparem amb el cas britànic i, finalment, en l'àmbit català, la closa de terres no va comportar la seva redistribució ni el seu tancament físic, almenys no immediatament ni en tots el casos.¹

Aquest darrer punt va ser de cabdal importància a l'hora de fer complir les prohibicions, perquè si bé *de iure* el «propietari»²

-
- 1 Les referències al cas britànic són obligades en qualsevol estudi europeu sobre tancaments de terres. Assenyalant les principals diferències del cas català respecte de l'anglès estem assenyalant, de fet, algunes de les raons que expliquen el desigual interès que els respectius processos de tancament de terres han despertat en la historiografia de cada país, i també la necessitat d'enfocar el seu estudi a Catalunya des d'una òptica diferent a la que ha dominat a Anglaterra. En relegar el tema de la «revolució agrícola» en segon terme, tanmateix, el nostre punt de vista troba nombrosos punts de contacte amb algunes revisions recents del procés anglès. Vegeu ALLEN (1992 i 2002.)
 - 2 Quan parlem de «propietaris», durant el segle XVIII, ens estem referint als senyors útils de les terres, que normalment ho eren en virtut d'un

obtenia el recolzament de l'Estat i dels seus tribunals, en la pràctica aquest suport era menys decidit del que en principi podia semblar. Així, el fet que les terres afectades per un ban no fossin tancades físicament, en la pràctica, deixava a l'àrbitri dels destinataris de la prohibició obeir-la o no.

Sabem que bona part dels edictes que despatxaven els tribunals s'incomplien. Així ho reflecteixen les peticions de renovació de bans anteriors, les lletres judicials que sol·licitaven les mateixes persones que havien demanat els bans i les al·legacions que van quedar registrades en aquestes noves sol·licituds. Ara bé, la qüestió rau en saber exactament per quines raons no es complien les prohibicions de ban, si aquesta desobediència va respondre a un acte de voluntat dels destinataris o si va ser resultat del desconeixement de la prohibició.³

D'altra banda, obtenir un ban d'un dels tribunals reials no sempre era un camí planer. La concurrència de jurisdiccions i de drets de propietat superposats no contribuïa a simplificar la qüestió. De bans en podien decretar tant les autoritats reials com els senyors i les universitats. Un ban reial, però, invalidava de fet les prohibicions o les ordres que haguessin pogut dictar senyors o alcaldes en els seus bans respectius. La documentació judicial registrada als arxius de la Intendència reflecteix no només aquest fet, sinó també que els diferents agents que van intervenir en el procés de tancament de terres del set-cents *ho sabien* i, encara més, que sabien prou bé com utilitzar a favor seu la fragmentació jurisdiccional i la inseguretats jurídica.

Per dissenyar estratègies legals favorables dins d'un marc jurídic caracteritzat per la concurrència de drets i per una certa indeterminació jurídica és cabdal disposar d'informació. A

contracte d'establiment. Tot i saber que l'estem utilitzant en un sentit impropí, si ho fem és perquè els mateixos emfiteutes, en demanar un ban, addueïen sovint que eren «amos» o «propietaris» de les terres que declaraven.

3 Sobre la qüestió dels tancaments de terres, en general, i dels bans catalans en particular, es poden consultar les següents obres: ALLEN (1992 i 2004), BADOSA (1984), BLOCH (2002 [1930]: 241-322), BOSCH, CONGOST, GIFRE (1999), CONGOST (1999b, 2002 i 2007a), CONGOST i LANA (ed.) (2007), NEESON (1993), NIETO (1959), NOËL (1996), PELLICER (2003 i 2007), SALA (1996) i THOMPSON (1995).

l'individu interessat a obtenir un ban li calia saber quins drets tenia sobre les terres que posseïa, a qui corresponia la seva jurisdicció, si la sol·licitud del ban havia de dirigir-se a la cúria senyorial o al tribunal reial i, en el cas de voler obviar els drets del senyor, amb quina base legal podia comptar.

En totes aquestes qüestions el paper dels assessors jurídics –advocats i procuradors– va ser decisiu. Així ho deixa entreveure la documentació judicial examinada, com també deixa clar que tant els senyors directes com els senyors útils de les terres, així com les universitats, comptaven amb constants fluxos d'informació que sabien utilitzar en benefici dels seus interessos tot aprofitant les esclertes del marc jurídic existent.

1. GARANTINT LA SEGURETAT JURÍDICA. LA PUBLICACIÓ DELS DESPATXOS DE BAN

La concessió d'un despatx de ban per part d'un dels tribunals reials –sempre prèvia petició de l'interessat a tancar les terres– establia per a les persones alienes a la «propietat» la prohibició d'entrar-hi amb o sense bestiar, i prescrivia penes pecuniàries o de presó –o ambdues coses– en cas que algú contravingués l'ordre del tribunal. Amb tot, el tribunal que despatxava el ban deixava en mans del sol·licitant la decisió de tancar físicament les seves terres.

La petició i concessió de bans augmentà significativament a partir de 1750. En canvi, la documentació no reflecteix en cap moment el fet que a partir d'aquesta data s'incrementés en igual mesura la construcció de murs i closes. El que sí queda ben palès és que aquest tipus d'impediment a l'entrada de veïns i forasters era preexistent i que, en la majoria de casos, la seva construcció datava de molts anys abans, com a mínim de la primera meitat del segle XVIII. A través de les queixes que presentaven les persones que sol·licitaven un ban o la seva renovació, sabem que tot sovint les possessions de l'interessat eren objecte d'actes vandàlics i aquest vandalisme incloïa, en el cas que n'hi haguessin, l'ensorrament total o parcial de parets i tanques. Aquest fet ja ens respon, parcialment, a la pregunta de si els destinataris

incomplien els bans perquè desconeixien la prohibició o de si ho feien com un acte de voluntat plenament conscient.

El cert és que la documentació examinada dona fe que ni les closes ni els bans aconseguiren del tot el seu objectiu, que no era d'altre que impedir l'entrada de persones i de bestiar aliens a les terres pròpies del demandant. Des del punt de vista de les comunitats,⁴ el tancament de terres –ja fos mitjançant una tanca o un despatx de ban– era vista com un agressió als costums seculars, uns costums que garantien el pas franc per les terres d'altri per tal de collir fruits silvestres, llenya o herba, per espigolar o per deixar pasturar el bestiar als camps un cop llevada la collita. Durant tot el segle XVIII –malgrat que els tancaments ja havien començat abans–, aquestes comunitats assisteixen a l'increment exponencial dels intents per evitar aquestes pràctiques, i no s'hi resignen fàcilment; la lluita dels propietaris per aconseguir aquest mateix objectiu al segle XIX n'és bona prova. D'aquí que l'incompliment reiterat dels bans decretats pels tribunals reials fos la nota predominant durant tota la centúria. Ara bé, com ja hem dit abans, la qüestió rau en saber si aquest incompliment es duia a terme per ignorància de la prohibició o si era un acte de desobediència deliberada.

Les prohibicions que recollia un ban reial afectaven unes terres concretes, aquelles en què el sol·licitant tenia drets de possessió o de domini, i l'ordre dictada pel tribunal anava adreçada als habitants de les poblacions properes a aquelles terres, tinguessin la condició de veïns o no. El sol·licitant o suplicant, en la instància de petició, feia constar tots els greuges que les pràctiques veïnals causaven als seus conreus i terres i, en base a aquests danys, demanava l'empara del tribunal. Però

4 En parlar de comunitats, quan ens referim a la contravenció de bans, ho estem fent de manera genèrica i, per tant, un tant impròpia. La violació de les prohibicions a vegades la duïa a terme una sola persona; d'altres, un grup de veïns d'una mateixa localitat i, altres vegades, un grup de veïns encapçalats per alguna de les autoritats municipals, com un regidor o el mateix alcalde. Però no podem establir una pauta clara en aquest sentit. De tota manera, sí podem afirmar que molts dels bans que es decretaven eren infringits per una o diverses persones, amb recolzament institucional o sense, i que sempre eren veïns de les localitats properes a les terres vedades.

els seus problemes rarament s'acabaven aquí. La documentació consignada a l'arxiu de la Intendència ens dona fe que la persona que demanava un ban habitualment havia de tornar una vegada i una altra al tribunal per reclamar el dictamen de mesures judicials addicionals, que anaven des de la interposició d'un plet a la renovació del ban, per tal de fer front a les intromissions contínues dels veïns en les seves terres.

Més enllà del que això ens pugui dir sobre la diligència i la capacitat d'actuació dels agents judicials que havien de fer complir les ordres del tribunal –batlles, justícies, delegats i corregidors–, la resposta a la pregunta de si les contravencions eren fruit del desconeixement o si es feien amb coneixement de causa ens remet a la qüestió de la seguretat jurídica, perquè la dispersió i la variada tipologia de les disposicions que emanaven dels tribunals que, no ho oblidem, actuaven també com a òrgans legislatius, podien suposar un seriós obstacle per al seu efectiu compliment. El fet que aquestes disposicions no es consignessin en un lloc concret ni de manera sistematitzada i que no existís un ordre de prelación clar quant a la jerarquia legislativa podia dificultar en gran mesura el seu compliment per part dels seus destinataris. Però la documentació examinada ens diu que no era així en el cas dels bans o edictes de tancament de terres.

El tribunal que decretava un ban vetllava per la seguretat jurídica fins allà on li era possible i intentava assegurar-se que els afectats per un edicte de tancament estiguessin informats dels seus termes i de les propietats que afectaven la prohibició. De la documentació examinada es desprèn que el tribunal mostrava una especial preocupació per deixar ben clares totes aquestes qüestions. D'entrada, l'encapçalament dels bans que dictava la Intendència deixava constància de la identitat del sol·licitant per mitjà de la fórmula «*Despacho de ban á instancia de...*» i a continuació es consignava el nom del demandant. En el cas dels bans de la Reial Audiència s'anava un pas més enllà per deixar clar, ja des de l'encapçalament, que es tractava d'un edicte de tancament de terres i, fins i tot, quines eren les pràctiques concretes que quedaven prohibides. Les fórmules eren variades, però sempre molt explícites: «*Ban expedido a instancia de D. Visente Antº de Figuerola para impedir la entrada en sus*

tierras»;⁵ «*Ban y Edicto en que se prohíve la entrada de qualquier genero de Ganado en las tierras propias del Dr. Ygnº Oller*»;⁶ «*Edicto con el qual se manda, y priva el corte de Arboles, y Leña con Ynstrumentos llamados Charrachs (sic), ni otro, como el de hurtar frutas, y demas, en las Granjas y Bosques de la Cartuxa de Escala Dei*»;⁷ «*Edicto con el qual se prohíbe a diferentes particulares del Lugar de Llers que no puedan entrar con Cavallerias ni con ganados á Urtar Leña*»;⁸ «*Proclama prohibitiva para que los Particulares y otros circumvezinos del Lugar de Alp no entren en la heredad de la Egregia condesa de Llar, ni sus tierras, y otras cosas que abajo se expresan*»;⁹ «*Ban prohibitivo de hacer Camino algª en las tierras de las Heredads. de Juan Bauta. Arbolí, leñar, y demas, qe. en el se Contiene*».¹⁰ Aquestes són alguns mostres del caràcter exhortatiu i explícit que mostraven els primers bans de l'Audiència, però ja durant els primers anys de la dècada dels vuitanta, la fórmula d'encapçalament dels bans

-
- 5 ACA, Reial Audiència, Registres, vol. 936, f. 381v.-382r., 23.07.1771. D. Visente Antonio de Figuerola y de Vilana va demanar una renovació de ban contra els veïns i moradors de Sant Vicenç de Sarrià i de Sant Gervasi (corregiment de Barcelona). Fa constar que el seu avi matern, D. Antonio de Vilana Cordellas, havia demanat un ban anterior a la Intendència per salvaguardar d'intrusos la seva heretat de Sarrià (Reial Patrimoni, Bailia Moderna, vol 31, f. 690v.-693v., 27.08.1753). No ens consta quina era la condició o l'ofici ni de Figuerola ni de Vilana, ni on estaven domiciliats.
- 6 ACA, R.A., Registres, vol. 937, f. 9r-10r., 23.05.1772. El doctor Ygnacio Oller, de Barcelona, va demanar aquest ban contra els veïns de Collbató i rodalies.
- 7 ACA, R. A., Registres, vol. 937, f. 54v.-55v., 08.06.1774. El monestir de la Cartoixa d'Escaladei va presentar aquesta sol·licitud de ban que anava dirigida als veïns i moradors de tots els llocs que es trobessin sota la seva jurisdicció, sense concretar termes o heretats.
- 8 ACA, R. A., Registres, vol. 937, f. 84r.-86v., 28.03.1776. Aquí no consta el nom del demandant en l'encapçalament. Es tractava de Felix de Prats y Santos, baró de Serrahí, i anava dirigit als veïns i moradors de Llers i Pont del Molí (corr. de Girona).
- 9 ACA, R. A., Registres, vol. 937, f. 106v.-108v., 19.07.1777. La demanda va ser presentada per la comtessa de Llar, Maria Teresa de Planella y de Llar, juntament amb el seu fill Francisco Cayetano de Planella y de Llar, Baró de Granera.
- 10 ACA, R.A., Registres, vol. 937, f. 161v.-164r., 22.04.1779. Juan Bautista Arbolí y Ros era comerciant, de Barcelona, i denunciava als veïns de Sant Joan de Viladecans, de Sant Climent de Llobregat, de la Quadra Burgesa i de les seves rodalies.

d'aquesta institució va tendir a ser sempre la mateixa: «*Ban prohibitivo de la entrada en las tierras de...*» i, a continuació, el nom del sol·licitant. Aquesta forma d'iniciar l'edicta, sempre amb lletra notòriament destacada, deixava poc marge al dubte o a la ignorància dels destinataris pel que fa a la finalitat del ban.

Però els tribunals anaven més enllà a l'hora de garantir que els afectats per una d'aquestes prohibicions n'estiguessin degudament al corrent. En primer lloc, la màxima autoritat del tribunal exhortava directament als veïns i habitants dels termes compresos en l'edicta amb la fórmula «*Hago saber generalmente a todos los vecinos y moradores de los lugares y terminos de [...] que me ha sido presentada la siguiente instancia de bando*».¹¹ A continuació es transcrivía la petició del demandant o suplicant i, acte seguit, es dictava el ban pròpiament dit reforçat amb la següent ordre: «*mandamos y ordenamos*¹² *a todas las personas de qualesquier estado, grado o condicion que sean, sujetos a la Jurisdiccion del Indendente o no, que desde la publicacion de este despacho en adelante no se atrevan ni por si ni por interpuestas personas a [...]*»; el que seguia a continuació era la llista de prohibicions i les penes corresponents en cas de contravençió.

Però totes aquestes fórmules, i el ban mateix, servien de ben poc si finalment no se'ls donava publicitat. D'aquí que el despatx de prohibició es tanqués amb una ordre directa de la màxima autoritat del tribunal: «*y para que venga á noticia de todos y nadie pueda alegar ignorancia mando se publique este despacho en los lugares públicos y acostumbrados de los terminos de [...]*». D'aquest document se n'havien de fer dues còpies; l'original quedava registrada als arxius del tribunal, una còpia se la quedava el demandant i la segona còpia es publicava en el llocs indicats al paràgraf final.

11 Aquesta exhortació era estàndard en els bans sol·licitats davant la Intendència. En el cas dels edictes de ban expedits per la Reial Audiència és possible trobar lleugeres variacions d'aquesta fórmula però, en qualsevol cas, sempre deixava ben clar que la prohibició anava dirigida «*generalmente a los vecinos y moradores*» d'un lloc o de llocs concrets.

12 En no poques ocasions, després del «*mandamos y ordenamos*» s'hi afegia entre parèntesi «*sin perjuicio de tercero*» per preservar possibles drets o usos consolidats de tercers. Als bans de la Intendència no sempre hi apareix, però en els bans de la Reial Audiència és una constant.

La introducció d'aquesta clàusula de tancament té una especial importància, ja que equival a l'actual principi jurídic que diu que el desconeixement de la llei no eximeix del seu compliment. Aquest principi només pot ser exigít en un marc de seguretat jurídica, quan el que és legalment permès o prohibit està a l'abast del coneixement general o, com a mínim, dels principals afectats, i és un principi incompatible amb la no publicitat de les lleis, tinguin el rang que tinguin. Hem d'assenyalar, però, que la fórmula «*y para que nadie pueda alegar ignorancia y venga á noticia de todos*» no sempre va figurar en els despatxos de ban. La trobem per primera vegada en un ban de 1742,¹³ no torna a aparèixer fins deu anys després, el 1752, i ho fa de manera aïllada, en un únic ban. No tornem a trobar aquesta ordre fins a finals del 1754, quan apareix en quatre edictes de prohibició i, per últim, a partir de mitjan 1755, ja s'inclou de manera permanent com a clàusula final.

Si ens cenyim als bans reials despatxats al segle XVIII, la inclusió d'aquest afegitó en una data tan tardana ens porta a reflexionar sobre dues qüestions: la primera, si els tribunals finalment van optar per donar preferència a la protecció dels drets dels propietaris per sobre dels de les comunitats després de mig segle de despatxar bans que deixaven indeterminat aquest predomini i, la segona, si una de les raons més adduïdes pels infractors dels bans era que desconeixien la prohibició, de manera que la Intendència finalment va optar per incloure una fórmula que neutralitzés aquest al·legat.

El cert és que no sembla que durant la primera meitat del set-cents el tribunal intencional fos menys receptiu a protegir els drets dels propietaris que durant els cinquanta anys següents. Ans al contrari, els bans dictats fins a la dècada dels quaranta del segle XVIII eren bastant més contundents, almenys pel que fa a les penes imposades, que els que es van despatxar a continuació. El punt d'inflexió sembla que el marca el nomenament de José

13 Es tracta d'un despatx de ban dictat per la Intendència el 17 de març de 1742 a petició de la priora i del monestir de les Carmelites Calçades de Barcelona per evitar el pas de veïns i forasters per les seves terres de L'Hospitalet i El Prat de Llobregat (corr. de Barcelona). ACA, R. P., Batllia Moderna, vol 20, f. 110r.-113r.

de Contamina com a nou intendent. Durant el seu mandat els bans tendiren a estandaritzar-se, tant pel que fa a la morfologia com a les penes prescrites. Aquestes penes es van consolidar a la baixa, és a dir, eren molt més benignes que les que s'imposaven anteriorment, cosa que va suscitar nombroses queixes entre els que sol·licitaven un ban, que veien com la poca quantia de les penes i l'escassa determinació a l'hora d'executar-les era un incentiu per als possibles infractors. D'altra banda, el tribunal tenia l'obligació de protegir tant els drets dels sol·licitants de bans com els dels seus infractors, cosa que limitava força la capacitat d'actuació dels tribunals.¹⁴

No obstant la seva ambigüitat a l'hora de fer complir els bans o d'executar-los, sens dubte la inclusió de la clàusula «per a què no es pugui al·legar ignorància» per part del tribunal és indicativa de la seva simpatia envers els drets dels propietaris. De fet, molts contemporanis, alguns d'ells vinculats als tribunals de justícia, havien posat per escrit les seves reflexions sobre els beneficis que comportava el tancament de terres i la conveniència de protegir a ultrança els drets de propietat. Bona prova d'això és que el mateix fiscal de la Intendència, Josep de Esteve, estant en actiu en el seu càrrec, va demanar un ban per vedar l'accés dels veïns a una heretat que tenia situada a Santa Coloma de Gramenet.¹⁵

14 En alguns casos el tribunal fins i tot establia un termini de deu dies, a comptar a partir de la publicació del ban, per a què aquelles persones que el creien improcedent o que pensaven que la prohibició no els afectava presentessin els al·legats pertinents. La inclusió d'aquest tipus de citació va deixar de ser habitual a la segona meitat de la centúria, però en cap cas podem afirmar que desaparegués del tot.

15 ACA, R.P., Batllia Moderna, vol. 30, fols. 139r.-141r. Despatx de ban penal datat el 13 de març de 1752 a petició de Josep de Esteve, advocat fiscal de la Intendència, contra els veïns i moradors de Santa Coloma i de la seva rodalia. Va actuar com advocat del suplicant Febrer i Salamó, mentre el propi de Esteve assumia el paper de procurador davant del tribunal. En la seva exposició de motius, de Esteve al·legava que els veïns entraven a les seves terres amb bestiar o sense, sobretot per recollir llenya, *«de suerte que á mas de perjudicarle con esto los frutos no puede conseguir la necesaria defensa de aquella pieza de tierra que confina con el rio Besos»* [fol. 140v.]. La postura del fiscal de la Intendència té una especial importància: l'Intendent firmava els despatxos de ban, però ho feia en base al dictamen previ –favorable o no– de l'advocat fiscal. La seva funció en aquest procés era comprovar si la petició era raonable i si s'ajustava a dret.

No sembla que hi hagi dubte respecte de la postura del tribunal envers les peticions dels suplicants de bans, però s'ha de dir que, almenys pel que fa a la Intendència, no tenim constància que en cap moment deixés de donar-se empara al dret a la defensa dels infractors. Quan al 1771 la Reial Audiència va començar a despatxar els seus propis bans, la conveniència de protegir amb més determinació els drets de propietat va quedar fora de dubte: les penes imposades eren les mateixes, però ara els infractors eren titllats de delinqüents, cosa que la Intendència va anar amb molta cura de no fer.

El que sí que van procurar els tribunals, i de manera decidida, va ser proporcionar seguretat jurídica a tots els implicats, especialment als possibles infractors. La clàusula final inclosa als bans deixava molt clar que el document havia de ser publicat als llocs afectats per la prohibició, concretament a les places i a les cantonades més transitades. A banda d'això, el despatx també havia de ser pregonat «amb veu alta i clara»¹⁶ i hi ha nombrosos documents que testimonien que això es complia efectivament. Eren molts els suplicants que incloïen explícitament la petició que el document fos pregonat i publicat, però ho demanés o no el demandant, sabem que el tribunal s'assegurava que així fos. Alguns dels bans examinats deixen constància d'aquesta diligència: el 28 d'abril de 1723 Antoni de Vilana Cordellas va presentar una denúncia per contravenció de ban contra un pastor de Sarrià, Jaume Malivern. Vilana presentava, com a prova de la infracció, el ban que havia demanat l'any anterior, el 12 d'octubre de 1722, en el qual es feia constar el següent: «fue pregonado y publicado en ocho del corriente el ban que tambien se presenta en las plassas publicas de los lugares de San Visente de Sarria y San Gervasi por Jayme Galceran pregonero publico y del Rey Nuestro Señor».¹⁷ Així mateix, ens en dona fe una sol·licitud de citació i de manament instada per

16 Així, per exemple, en el despatx de ban sol·licitat per D. Francisco Desvalls, datat el 26 de maig de 1761, l'intendent ordena que es publiqui la prohibició en els llocs habituals i que sigui pregonada «*con alta e inteligible voz*», ACA, R.P., Batllia Moderna, vol 39, fols. 318r.-324v.

17 ACA, R. P., Batllia Moderna, vol. 1, denúncia de ban de 28 d'abril de 1723.

Rafael Canet, Joan Mas i Raimundo Vila, pagesos i veïns de Mirambell, Vilanova i Santa Fe de Calonge respectivament. Es tracta d'una denúncia per incompliment de ban contra diversos veïns de Santa Fe i de Calaf i, entre els al·legats que formula el procurador dels demandants, hi figura el següent apunt: «*Reproduzgo el edicto o Pregon publico de Ban que se sirvió V.S. concederme á los veynte y nueve de Abril del corriente año junto con el auto de su legítima publicacion para que se inserte...*», a més del «Cartel citatorio» corresponent.¹⁸

Sembla provat que els bans que dictaven els tribunals reials gaudien de la publicitat suficient per garantir la informació dels destinataris i per assegurar el seu compliment. Malgrat tot, sabem que les prohibicions eren desafiades reiteradament, però no hem pogut trobar cap document que ens doni fe que això era a causa de la desconeixença. A tot estirar, podem trobar algun cas on l'acusat es defensa dient que no sap com ha pogut passar que s'infringís el ban, no que n'ignorés l'existència. El cas concret a què ens referim, si alguna cosa deixa clara és, precisament, que no era la ignorància el tret més distintiu dels suposats infractors. Per contra, demostren estar bastant ben informats sobre els drets que els assisteixen i de com oposar resistència legal a la prohibició. Es tracta d'una reclamació dels regidors de Das (corregiment de Puigcerdà) i d'alguns particulars d'aquesta localitat contra una pena de ban executada per iniciativa de Francisco Subirana, que va obtenir un edicte de prohibició de la Intendència el 13 d'agost de 1751. Per obtenir-lo, Subirana va al·legar que era tinent d'un prat de tres jornals d'extensió al terme municipal de Das, un prat que, en realitat, era closa i que, en conseqüència, no hi podien entrar els veïns. El 4 de

18 ACA, R. P., Batllia Moderna, vol. 39, fols. 171r.-172v. Despatx citatori i de manament datat el 7 d'abril de 1761. Volem fer notar que la data del ban a què es fa referència en aquest despatx de citació és el 29 d'abril de 1761. Per tant, sembla que el ban seria posterior a la citació, cosa que no s'explica. No sabem si es tracta d'una errada de l'escrivent o si el ball de dates obeeix a alguna maniobra legal que estaven portant a terme els representants de la part acusadora. En qualsevol cas, no seria lògic pensar que es van aportar proves de la publicació (i contravenció) d'un ban si aquest encara no havia estat dictat pel tribunal.

setembre de 1754, ell i dos criats van requisar un ramat del comú i de diversos particulars de Das perquè estava pasturant al seu prat i, acte seguit, van lliurar el bestiar al batlle de Puigcerdà. El 4 de novembre els regidors i particulars afectats pel segrest van presentar una petició de citació i d'inhibició davant el tribunal de la Intendència i van al·legar el següent: primer, que tenien tot el dret de deixar pasturar el bestiar per aquelles contrades, ja que el prat que Subirana reclamava com a propi era, en realitat, un prat del comú; segon, que Subirana no havia aportat testimonis a l'hora de fer les acusacions en què es basava la requisita del bestiar, amb la qual cosa els esmentats fets no estaven provats i, finalment, van al·legar que no sabien com era que el bestiar estigués allà pasturant. Segons van explicar els regidors i particulars de Das al tribunal, el bestiar que no era de treball, això és, de tir i càrrega, es recollia sempre en un corral comú. El de treball, en canvi, sempre es deixava pasturar lliurement «*por las Campañas á su natural instinto y libertad, pues no tienen Guardian ni Pastor*». Així doncs, pel que fa al gruix del ramat, no es podia culpar ningú de la intromissió al Prat de Subirana, ja que no hi havia proves que ningú el deixés sortir del corral i, respecte del bestiar de treball, en tot cas s'hi devia ficar tot sol. En conseqüència, no hi havia culpables i, per tant, no hi havia delicte ni podia haver-hi càstig.¹⁹

Si bé no hem trobat indicis documentals sobre l'incompliment de ban per ignorància, sí que n'hem trobat, i abundants, sobre la contravenció deliberada de la prohibició. El fet que en

19 ACA, R.P., Batllia Moderna, vol 32, fols. 821v.-827r. Despatx de citació presentat pels regidors i alguns particulars de Das el 4 de novembre de 1754. El demandants sol·licitaven l'empara del tribunal per a què reconegués el dret de possessió immemorial i el drets del comú sobre el prat que Subirana havia vedat, que els fos retornat el bestiar i, finalment, que el batlle de Puigcerdà no interferís en assumptes que eren competència exclusiva de la Intendència. El tribunal es va limitar a citar a Subirana en el termini de deu dies, però també va ordenar al batlle que no gosés administrar els assumptes propis de la Intendència. En qualsevol cas, els regidors i particulars de Das no van dir en cap moment que ignoressin l'existència d'un ban que vedava l'accés a aquelles pastures, ans al contrari: el que discutien era el dret de Subirana a tancar-les i el del batlle a executar l'edicte de prohibició.

ocasions els veïns actuessin mancomunats i amb una violència decidida, algunes vegades amb el recolzament personal de les autoritats municipals, que trenquessin closes i tanques, que fessin destrosses intencionades i agredissin els masovers o els guàrdies de les terres en qüestió, ja prova que els infractors sabien prou bé que estaven desafiant l'ordre del tribunal.

Tampoc és lícit afirmar que potser els eventuais infractors desconeixien què implicava la violació d'un ban. Els bans eren un mitjà de govern que els municipis empraven ordinàriament des de l'edat mitjana, especialment per regular els usos comunals, els mateixos que ara, al segle XVIII, pretenien impedir els edictes reials. Per tant, tothom sabia a què s'exposava trencant una prohibició d'aquesta naturalesa, i més si estava rubricada pels representants del rei. Per contra, del que sí donen mostres els infractors és de conèixer a bastament aquestes implicacions i d'assumir-les plenament. Així es desprèn, per exemple, de la petició de renovació de ban que presentà el capítol de canonges de la catedral de Barcelona davant la Reial Audiència el 7 d'agost de 1779. El capítol havia obtingut un edicte de prohibició d'aquest mateix tribunal dos mesos abans, el 4 de juny, per impedir l'entrada dels regidors i veïns de Sitges a les terres de la Quadra del Garraf, unes terres que es trobaven sota el domini jurisdiccional dels canonges. Segons la nova denúncia i malgrat el ban reial, els veïns de Sitges continuaven entrant a les terres del capítol per tallar arbres i per llenyar, i alguns membres del consistori sitgetà no només no ho impedièn, sinó que ho fomentaven obertament. Segons els denunciants, el dia 31 de Juliol *«habian resuelto de palabra [es refereix als regidors de Sitges] que dos de ellos pasasen con sus insignias y en comitiva con algunos vezinos y Cavallerias a la expresada Quadra á cortar arboles para llevarse despues la leña»*. El batlle de Garraf ho va saber i va prendre les mesures oportunes per impedir-ho, cosa que no va caldre perquè els sitgetans es van fer enrera, segurament *«persuadidos de la temeridad de su proyecto ó temerosos de las resultas que podia tener su proceder arriesgado»*. Però ara els suplicants temien que s'hagués tractat només d'una retirada

temporal i que ho tornessin a provar més endavant, i així ho manifesten davant el tribunal:

queda todavia el recelo de que dhos Regs. ú otros vezinos de Sitges (cuiá animosidad y punible resistencia á cumplir las ordenes de V.E. acredita la Multa que acaba de imponerseles) intenten llevar a efecto su temerario empeño fiados en que siendo debil la autoridad del nuevo Baile, Solitario y dilatado el distrito de su jurisdiccion, podran impunemente despreciar Sus ordenes, y ahun atropellarle en el caso que quiera estorbar sus excesos.

La nova petició dels canonges buscava, en aquesta ocasió, poder nomenar un nou batlle que finalment executés les penes de ban.²⁰ Aquest exemple ens dóna informació sobre la forma d'actuar que mostraven els afectats per un edicte de prohibició: sabien que aquelles terres en qüestió estaven vedades a l'entrada de veïns i forasters però decidien desobeir l'ordre actuant conjuntament, a vegades parapetats darrere les autoritats municipals i gairebé sempre emparats per la feblesa de les autoritats reials o senyoriales. Certament, l'enfrontament violent sobre el terreny era la via més ràpida i més sovintejada pels veïns i universitats que s'oposaven a un tancament de terres, però no era l'única ni tampoc la més efectiva a mig termini, i ells ho sabien prou bé. Si una comunitat o un part dels seus membres decidia aturar una prohibició de ban disposava de diversos recursos legals per fer-ho. El més comú consistia en dirigir-se al mateix tribunal que havia dictat la prohibició per obtenir un interdicte que els reconegués els drets immemorials i interposar un plet possessori per aquesta qüestió, però en no poques ocasions s'optava per una solució més tradicional: si el ban l'havia demanat un emfiteuta, simple senyor útil de l'heretat, els veïns afectats podien obtenir un ban municipal o senyorial que ordenés a l'hisendat de mantenir obertes les seves terres. En d'altres paraules: els perjudicats apel·laven a l'autoritat del senyor o del consistori, una autoritat

20 ACA, R. A., Registres, vol. 937, fols. 196v.-198v. Despatx de renovació de ban demanat el 7 d'agost de 1779 i obtingut (datat) el 21 d'agost del mateix any.

que tradicionalment havia prevalgut a nivell local. Com després podrem veure, aquesta no era una solució gaire efectiva, però no deixava de ser una opció.

Per emprendre mesures legals que atuessin els efectes d'un ban reial calia informació. Calia saber si aquelles terres estaven sota domini i de qui; calia saber si els drets de possessió podien ser qüestionats, de quines mesures legals es disposava per posar-los en dubte i, finalment, calia decidir a quina instància –local, senyorial o reial– es presentaria el recurs. Tot això requeria el disseny d'una estratègia basada, com hem dit, en la informació, i d'una i d'altra en depenia que la comunitat pogués seguir gaudint dels drets i usos comunals.

2. DEFENSANT ELS DRETS IMMEMORIALS I PROPIS

La documentació examinada revela que les comunitats o entitats que s'oposaven al tancament de terres no només sabien el que feien en contravenir un ban, sinó que estaven ben informats sobre les fórmules legals existents per mirar d'invalidar-lo. El 30 de maig de 1761, la universitat del castell d'Ullastret va demanar al tribunal de la Intendència que despatxés lletres inhibidores i de citació contra Mateu i Francisca Guàrdia i Colom, consorts i domiciliats a Rupjà. Els Guàrdia havien demanat un ban al tribunal per impedir les pastures a les terres veïnes al castell, obviant, pel que sembla, els drets dels veïns i del consistori d'Ullastret. Aquests acudiren a la Intendència amb la pretensió de fer valer «*la posesion inmemorial en que esta parte, por medio de los vecinos de dho Castillo, se halla de apacentar sus Ganados en una pieza de tierra cita cerca y junto al estanque de dho Castillo*». Les raons de dret que van donar al tribunal ens mostren una comunitat ben informada, ben representada per les autoritats municipals i en absolut inerme davant les pretensions dels Guàrdia:

no obstante de que la regalia de conceder Bandos, vulgo Bans, en las tierras, para que no se entre en ellas ni se executen otras cosas, es propia de V.S. en el Rl. nombre de S.M. (que Dios guarde), y de tenerse presente si la concesion

de dhos Bandos, vulgo Bans, es en perjuicio ó no de tercero; con todo, no se ha dudado á instancia de los Consortes Matheo y Francisca Guardia y Colom del lugar de Rupia, y de mandato y orden del Bayle del mencionado Castillo de Ullestret, publicarse un Bando vulgo Ban para que Persona alguna no se atreviese a guardar ningun genero de Ganado por las tierras de dhos Consortes, ni cortar genero alguno de leña en pena de tres libras. Y como [...] la referida concesion y publicacion de dho Bando, vulgo Ban, sea en perjuicio de la Real regalia y de la posesion inmemorial en que esta parte, por medio de los vecinos de dho Castillo, se halla de apacentar sus Ganados en una pieza de tierra cita cerca y junto al estanque de dho Castillo –que suponen los citados Consortes ser suya–, y pertenezca a V.S. privative el conocimiento de lo referido.²¹

El que fa el consistori del castell d'Ullastret és posar en dubte la legitimitat del ban demanat pels Guàrdia basant-se en el fet que l'ha concedit el batlle local usurpant les regalies dels tribunals reials en aquesta matèria; al·legant que els Guàrdia no ostenten cap dret de possessió sobre les terres afectades i que, en canvi, amb aquest edicte s'estan conculcant els drets immemorials de qui sí que els té, que són els veïns del castell.

A partir d'aquest cas concret podem veure la tria d'una estratègia legal o una altra marcava la diferència entre veure satisfetes les pròpies pretensions o trobar-se embrancat en un plet inacabable i sense un desenllaç clar. Obtenir un ban dels tribunals per tancar les terres era un recurs relativament fàcil i efectiu i, per això mateix, molt sovintejat. Després les autoritats no sempre aconseguien que es complís però, d'entrada, qui l'havia obtingut ja tenia el dret i la capacitat punitiva de l'Estat

21 ACA, R.P., Batllia Moderna, vol 39, fols. 315r.-318r. Despatx inhibitori i de citació de 30 de maig de 1761. Val a dir que hem afegit signes de puntuació al text original per facilitar la seva lectura. Finalment, cal apuntar que els regidors del Castell d'Ullastret van obtenir el que demanaven i que es va citar a declarar als consorts Guàrdia per a què fessin les al·legacions oportunes.

de la seva part, obligant els destinataris del ban a actuar sempre a la defensiva. D'aquí que, en l'exemple anterior, advertim l'error dels consorts Guàrdia: per ignorància o per comoditat no van acudir a la Intendència, sinó que varen sol·licitar el despatx de ban al batlle del castell d'Ullastret i això els va costar, si no veure anul·lada la prohibició, sí veure-la qüestionada i aturada temporalment. No sabem si realment els Guàrdia tenien o no drets sobre les terres disputades, però sí que els regidors del castell sabien prou bé com moure's pel complex escaquer legal i que van aconseguir invertir els papers, passant d'estar a la defensiva a portar ells la iniciativa.

Adoptar una estratègia legal més efectiva que la de la part contrària estava, en principi, a l'abast de tothom, i tant universitats com particulars podien obtenir una situació avantatjosa depenent de la seva habilitat per moure's pels complexos viarans legals i jurisdiccionals propis de l'antic règim. Aquest avantatge se'l va saber procurar Salvador Torres, pagès de Maçanet de Cabrenys, en demanar un despatx de manament a la Intendència per invalidar els efectes dels dos bans que havien demanat Simon Viñas i Josep Folgarona, pagesos de Figueres i d'Avinyonet respectivament. Salvador Torres al·legava que tenia un privilegi reial pel qual podia deixar pasturar lliurement el seu bestiar per les terres de Tapis, que pertanyien a la parròquia de Maçanet. Donat que la localitat de Maçanet depenia de la batllia de Figueres, quan Viñas i Folgarona havien volgut impedir que ningú entrés a les terres que tenien a Tapis ho havien fet demanant sengles bans al batlle de Figueres, Antoni Puig. Segons fa constar el mateix Torres en la seva petició, aquests bans els havien estat concedits (a Viñas el 9 de juliol de 1759, del ban sol·licitat per Folgarona no en consta la data) i prescrivien una multa de 25 lliures a qui deixés entrar el seu bestiar a les seves respectives terres. Torres al·legava que això vulnerava el seu privilegi i que usurpava les competències de la Intendència. A partir d'aquí, argumentava que *«como dhos Banes o Pregones sean nullos por falta de Jurisdiccion y usurpativos de la que en este asunto privative compete a VS, mayormente Siendo uno y otro comprehensivos de una grande porcion de tierra que se halla baxo directo dominio de Su Rl. Magestad»*, el tribunal havia d'anul·lar

els bans dictats per Antoni Puig i comminar-lo a no intentar la seva execució. Una vegada més, apel·lar a la jurisdicció reial va donar els fruits esperats i la Intendència va declarar nuls els bans del batlle de Figueres, el va emplaçar a presentar-se davant del tribunal en un termini de deu dies i li va prohibir que intentés cobrar les multes sota pena de 200 lliures.²²

El que ens deixa entreveure aquest cas, com els anteriors, és que tant les universitats com els senyors directes i útils de les terres estaven prou ben informats sobre les seves opcions legals a l'hora de demanar o de parilitzar un tancament de terres. Tothom sabia perfectament què era un ban i quins efectes tenia i molts demostren saber que un edicte de prohibició (o qualsevol altre tipus de diligència) emanat d'un tribunal reial tenia més pes que un de dictat per una cúria senyorial o per una autoritat local; ignorar això comportava la pèrdua de drets i terres. També veiem com els destinataris dels bans estaven al cas de la seva publicació; no en va, en les seves compareixences davant del tribunal, són capaços de donar de manera precisa la data en què van ser expedits edictes de prohibició, manaments, establiments i citacions, tant els que ells han demanat com els que ha instat la part contrària, i coneixen perfectament els termes en què van ser redactats i les penes que s'hi imposaven.

Però si ens cenyim als casos de tancament de terres instats per hisendats, ja fossin particulars o entitats eclesiàstiques, veiem que no n'hi havia prou amb conèixer bé els instersticis de l'engranatge legal i jurisdiccional. El primer pas per aconseguir vedar el pas a terceres persones per les terres pròpies era estar informat sobre les activitats i les incidències que tenien lloc sobre el terreny. En una gran majoria, els demandants de bans reials són grans terratinents que tenen diferents masos, heretats i peces de terra disseminades per diverses localitats, a vegades bastant allunyades entre si, i tot i així podem comprovar a través de la documentació com estan notablement informats dels noms, dates i naturalesa de les incidències que denunciaven davant

22 ACA, R.P., Batllia Moderna, vol 37, fol. 405v.-407r. Despatx de manament a petició de Salvador Torres i Cortada datat el 3 d'agost de 1759.

els tribunals. Aquests terratinents es mostren molt diligents en recórrer a la justícia davant el que ells consideren vulneracions dels seus drets de domini o de possessió, i observem que no deixen passar massa temps entre els fets i la seva denúncia. Sens dubte, aquesta diligència era possible mercè a la xarxa «d'informadors» amb què comptaven els hisendats, formada per masovers, parcers, administradors i guardes, cadascun d'ells amb els seus propis motius per informar de les incidències al senyor o a l'emfiteuta però, en qualsevol cas, sempre interessats a que en tingués coneixement.

El bon funcionament d'aquesta xarxa d'informació es posa de manifest en la denúncia presentada per Martí de Carles de Quintana el 12 de maig de 1779 davant la Reial Audiència.²³ Aquesta denúncia no hagués estat possible sense la col·laboració diligent dels seus arrendataris i guardes, atesa la quantitat de finques que Carles al·lega posseir repartides entre diverses localitats de l'Empordà.²⁴ La llista de greuges és molt detallada, però és l'habitual en aquests casos: els veïns entren amb bestiar i cavalleries a les seves terres, li fan malbé sèquies i recs, tallen arbres i llenya, s'emporten fruits caiguts i pendents i s'enfronten contínuament als masovers. També afirma que al mas Pinell aquestes pràctiques es porten a terme amb la fraudulenta excusa d'anar a caçar o a pescar, que fins al moment la justícia ordinària local no ha resultat gens efectiva i que dia a dia augmenten els

desordenes que executan varias gentes aquadrilladas, especialmente en el Corte de los arboles, que á gran Costa, y con sumo dispendio ha hecho plantar el suplicante [...] todo lo que mui frecuentemente ocasiona irreparables riñas

23 ACA, R.A., Registros, vol. 937, fols. 202r.-205r., Despatx de ban.

24 Carles viu a Girona i presenta la denúncia contra els veïns i moradors de Torruella de Montgrí, Pals, Ullà, Fontanillas, Palafrugell, Gualta, Navata i llocs circumveïns. Es declara tinent i possessor del Mas Closa Pagesa, entre Torruella i Gualta; del Mas La Villa, entre Torruella i Ullà, d'un mas i heretat que abarca els termes Pals i Fontanilles; del Mas Pinell; del Mas Garriga, situat a Navata; de les heretats Prats, Roig i Llafranch, repartides pel terme de Palafrugell i d'un mas més, el nom del qual és il·legible en el document original.

y pependencias entre dhas Gentes y los colonos y Parceros de dhas Heredades, los quales se hallan intimidados por las bravatas y jactancias de los perpetradores de dhos excessos.

Com que els masovers viuen en cases isolades és més fàcil amenaçar-los i els veïns ho han fet: *«han amenazado de que si se les hacia alguna aprencion de Ganados, é impedian el corte de Arboles y leña arrancarían quantas Plantas se encontrasen en aquellas heredades y ahun destruhirian y malvaratarian quanto se les antojase»*. D'aquí que Carles opti per demanar a l'Audiència un *«edicto penal o Ban no solo con pena pecuniaria, sino tambien corporal al arbitrio de V.E. segun la gravedad y qualidad del delito»*. Segons el parer del suplicant, aquest és *«el modo al parecer mas eficaz y util para contener y evitar en lo Succesivo los experimentados y amenazados excessos, como y que suceda un desman entre los colonos de dhas heredades y los que les van a insultar en sus respectivas casas y tierras»*. Val a dir que no va obtenir cap edicte que autoritzés penes corporals (el va obtenir en els termes habituals), però no hi ha dubte que aquest hisendat, resident a la capital gironina, tenia puntuals informes dels successos que tenien lloc a les seves terres empordaneses. Aquestes notificacions de contravenció de ban podien incloure o no el nom dels infractors i dels fets que motivaven la denúncia; així solia ser quan els denunciats eren veïns propers o persones que infringien la prohibició a títol individual i de forma aïllada. En canvi, resultava més difícil assolir un alt grau de detall en el cas d'intromissions en terra aliena protagonitzades per una munió de gent. Però, fos com fos, identificar el culpable davant el tribunal podia resultar útil a l'hora d'executar les multes –cosa, de per si, bastant complicada en tots els casos–, però no afectava en absolut la naturalesa del delicte ni era imprescindible per obtenir, de l'autoritat, una renovació del ban o l'adopció de mesures addicionals.

Les sol·licituds d'execució de les penes o les de renovació de la prohibició també acostumen a sorprendre pel grau de detall que tenien les denúncies i per la rapidesa com es tramitaven. Tot i que l'interval de temps que transcorria entre els incidents

o les contravencions de ban i la seva reclamació judicial solia ser variable, també podia ser immediata: Maria Francisca de Sans i de Montrodon, vídua de Ramon de Sans i domiciliada a Barcelona, va presentar una denúncia per trencament de ban contra Antoni Badó i el seu pastor, que van introduir 158 caps de bestiar menor a les terres que Francisca de Sans tenia, com a usufructuària, a Montcada i a Sant Iscle de les Feixes. El que sobta és que la denúncia davant la Intendència és cursada el mateix dia en què té lloc la infracció: la propietària fa constar que el ramat va entrar a les seves terres «*el sabado doce del corriente mes, acerca de las dos horas de la tarde*», i la data que figura al despatx del tribunal és precisament aquesta, el dotze de maig (de 1755).²⁵ És cert que els termes de Montcada i de Sant Iscle no disten molt de Barcelona, i que la interessada ho tenia bastant fàcil per acudir al tribunal, però tot i així el grau de detall de la denúncia i la promptitud amb què es mouen tant la interessada com els seus arrendataris és sorprenent, ja que, a més, aquests es presenten com a testimonis de la infracció comesa pel pastor d'Antoni Badó.

Però en aquesta diligència informativa i de moviments hi hem d'incloure un tercer col·lectiu, a banda dels hisendats i dels seus subalterns: els advocats. Donada la seva importància estratègica i tècnica en la gestió dels assumptes relacionats amb la tramitació d'edictes de tancament de terres i en les denúncies per contravenció de ban, aquest col·lectiu professional mereix un capítol a part.

25 Francisca de Sans i el seu marit van obtenir un edicte de prohibició de la Intendència el 14 de juny de 1742 [ACA, R.P., Batllia Moderna, vol. 20, fols. 333r.-338r.]. El despatx de denúncia que ara ens ocupa és un despatx d'execució datat el 12 de maig de 1755 [ACA, R.P., Batllia Moderna, vol. 33, fols. 327v.-331v.]. Allà es fa constar que Antoni Badó, el denunciat, és negociant, però no consta el seu domicili.

3. LA CLAU DE VOLTA DELS BANS: ELS ADVOCATS I PROCURADORS

Les peticions de bans reials i les reclamacions sobre aquest assumpte, tal com hem vist, s'havien de tramitar davant la Intendència o davant l'Audiència. Habitualment d'això se n'encarregaven un procurador i un advocat. Sabem qui actuava de procurador perquè el seu nom figurava al costat del nom del sol·licitant en qualitat de representant seu. De la mateixa manera, la persona o persones que actuaven com assessors legals del suplicant també són identificades en els despatxos de ban i demés lletres judicials, ja que el seu nom tancava la petició. En algunes ocasions eren els mateixos interessats, els sol·licitants, els que es representaven directament davant del tribunal i, fins i tot, podien actuar com a advocats o fer-ho conjuntament amb un altre lletrat. També es podia donar el cas que el procurador i l'advocat fossin la mateixa persona, és a dir, un advocat que també actués en persona davant del tribunal. No hi ha un patró fix sobre aquesta qüestió, però sí que podem afirmar que, en els nombrosos casos en què la petició és gestionada per professionals del dret, advertim certa especialització en aquests assumptes.

Hem comptabilitzat centenars de noms d'advocats i procuradors, però alguns d'ells es repeteixen amb molta insistència en peticions de diferents hisendats al llarg dels anys. Podem afirmar que la majoria d'advocats que vetllaven pels interessos dels seus clients en aquest àmbit no ho feien en exclusiva, si bé tampoc hem trobat evidències que es donés mai un conflicte d'interessos, és a dir, que un mateix advocat presentés, per exemple, una petició de ban en nom d'un terratinent i, temps després, representés a una universitat afectada per aquest edicte de prohibició.²⁶

26 Això no significa que els bons advocats, els més sol·licitats per qüestions relacionades amb tancaments de terres, no representessin mai els interessos d'una universitat afectada per un edicte de ban. Certament ho feien i hem pogut trobar diverses peticions cursades per diferents universitats i dirigides a la Intendència per a què els autoritzés a realitzar talles extraordinàries entre els veïns per fer front als honoraris d'advocats i procuradors. Alguns ajuntaments es van endeutar durant dècades per aquesta causa.

Del que sí hem trobat indicis és que aquests professionals actuaven amb notable eficàcia i eficiència, i que ho feien –no podia ser d'altra manera– treballant amb informació de primera mà. Si bé aquesta informació només podia procedir dels principals afectats –les persones físiques o jurídiques interessades a obtenir un ban o qualsevol altre mena d'interdicte–, està clar que tant el disseny de l'estratègia legal com la tria dels arguments que s'havien de fer valer davant el tribunal eren obra dels lletrats. Per poder fer bé la seva feina necessitaven saber amb precisió els antecedents del cas tant pel que fa a les diligències judicials instades abans com pel que fa a possibles incidents anteriors i la titularitat, ubicació, qualitat de les terres afectades i si aquestes eren de jurisdicció reial o no. També els calia conèixer bé els viaranys legals i, sobretot, saber quins arguments podien ser més efectius per decantar el parer del tribunal a favor del seu client.

De la documentació examinada es desprèn que, pel que fa als al·legats que despertaven més la simpatia dels tribunals, aquesta no era una informació reservada només a uns pocs escollits. Tant per a la petició de bans com per a la defensa de drets comunals els arguments adduïts són poc originals. La variació venia donada pel grau de detall o de dramatisme que s'emprava en la defensa dels arguments, però les raons al·legades pels sol·licitants no diferien gaire unes d'altres. Per aconseguir un despatx de prohibició s'apel·lava als interessos del Reial Patrimoni, a la defensa dels del Real Servicio de Arboladura, als danys en camps i collites –cosa que redundaria en la disminució dels ingressos fiscals o senyorials del rei– i als drets de propietat. Per contra, els arguments a favor de la preservació dels drets o terres comunals es reduïen sempre a dos: que es violava la possessió immemorial, de més de cent anys “sense memòria d'homes en contrari”, i que les terres afectades pel ban no pertanyien al sol·licitant, sinó que eren de titularitat comunal o municipal i que, per tant, qui havia demanat el despatx havia mentit al tribunal.

La redacció d'aquests memorials de greuges avala l'afirmació anterior en el sentit que hi havia assessors legals que s'especialitzaven en aquests assumptes. Fins i tot, en no poques ocasions, trobem al·legats inicials, referits a casos diferents però

defensats per un mateix advocat, en què l'exposició és idèntica i només canvien els noms dels implicats i els topònims.²⁷ D'altra banda, també recolza la tesi de «l'especialització» en aquest tipus de qüestions el fet que en el cas d'alguns advocats és possible reconèixer fàcilment la seva empremta en la petició que presentaven davant el tribunal. A tall d'exemple, podem dir que un dels noms més sovintejats, el de l'advocat Roma, presentava sempre súpriques molt sintètiques, gairebé estandaritzades, evitant la informació innecessària i fugint de relats dramàtics; un altre dels assidus en la petició de bans, Sanjoan, per contra, acostumava a presentar peticions extenses i detallades que no obviaven ni els antecedents del cas ni la narració dels incidents violents. Valorant els diferents estils d'aquests dos lletrats tenim la impressió que Roma mostrava molta més seguretat, tant en la raó dels seus arguments com en la decisió favorable del tribunal. I no és d'estranyar, si tenim en compte que els tribunals no acostumaven a refusar les peticions de tancament de terres: l'Audiència no en va denegar mai cap i la Intendència

27 Aquest és el cas, per exemple, de sengles peticions de ban presentades per Joan Oriol y Soler, lletrat que actua com a procurador i advocat en ambdós casos: representant els interessos de Gerònim Puigfarré, pagès de Vilabertran, i els del capítol de canonges de la col·legiata de Santa Maria de Vilabertran. Aquesta coincidència de discursos no ens ha d'estranyar, atès que va presentar ambdues peticions el mateix dia i estan registrades de manera successiva. També els destinataris del ban coincidien en ambdós casos: la prohibició anava dirigida contra els veïns i moradors de les localitats de Vilabertan, Vilasacra, Vilatenim, Cabanes, Perelada i rodalies [ACA, R.A., Registres, vol. 937, fols. 273r.-274r. I 274r.-276v., bans de 18 de novembre de 1780]. Més curiosa resulta la coincidència entre dues peticions de ban presentades el 1783. La primera va ser formulada pel doctor. Francisco de Sans y de Sala, prevere i canonge de la Santa Església de Barcelona, el 25 de gener de 1783; actuava ell mateix com a procurador i advocat en causa pròpia i el ban anava dirigit contra els habitants d'Arenys de Mar. El 29 d'abril d'aquell mateix any presenta una petició de ban qui, suposem, és la mare de Francisco de Sans: Maria Francisca de Sans y de Sala, vídua de Ramon de Sans y de Monrodon i domiciliada a Sant Martí d'Arenys de Mar. Actua en el seu nom, com a advocat i com a procurador, Francisco Comas del Burgar i denuncia els habitants de Blanes i rodalies, però l'al·legat inicial presenta notables similituds amb el cas defensat per Francisco de Sans [R.A., Registres, vol. 937, fols. 320v.-322v., ban de Fco. de Sans datat el 25.01.1783; vol. 937, fols. 340v.-342v., ban de Fca. de Sans datat el 29.04.1783]

només ho va fer en una ocasió, tot i que l'advocat va protestar i van acabar donant-li la raó i concedint el ban demanat inicialment.

Aquest cas concret és molt il·lustratiu en dos sentits: d'una banda, ens mostra com la tria dels arguments que s'adduïen davant el tribunal era de summa importància i que l'error en aquesta elecció podia comportar la pèrdua del cas; d'altra banda, també ens mostra com un bon advocat havia d'estar sempre preparat per les eventualitats, i això només s'aconseguia amb diligència, coneixement dels tribunals i del seu funcionament i, en tot cas, sabent com fer valer la informació per defensar els interessos del seu representat.

El cas en qüestió²⁸ el va iniciar l'Ajuntament de Girona en presentar una petició de ban contra els habitants –veïns o no– d'aquesta ciutat. Actuaven com a representants del consistori Antoni Llobet, com a procurador, i Vila i Mora com a advocat. El motiu de la sol·licitud era que l'Ajuntament posseïa el dret privatiu de tenir carnisseria, fleca, hostel i taverna dins la ciutat de Girona i fora muralla fins a una distància de mitja llegua. Van presentar com a prova d'aquest dret una còpia autèntica de l'establiment signat per Andrés Pérez de Brancho, intendent, el 9 d'octubre de 1726. Ara, el 22 de setembre de 1757,²⁹ presentaven una petició de ban a la Intendència perquè els habitants de Girona no respectaven aquesta exclusivitat, en especial la de venda de vi. El problema, segons els arguments presentats davant la Intendència, eren els termes –insuficients– del contracte emfitèutic o, en paraules dels lletrats «*a causa de no hallarse en dicho establecimiento determinada pena alguna contra los Contraventores, de manera que se le hace inutil al mismo Iltre Ayuntamiento el Derecho y Facultad privativa comprendida en el citado establecimiento*». El dictamen desfavorable del

28 ACA, R.P., Batllia Moderna, vol. 35, fols. 687r.-695r. Despatx de ban amb data 27 d'octubre de 1757.

29 La petició inicial es va presentar el 22 de setembre però el ban definitiu, després de la reclamació, esta datat el 27 d'octubre. En la referència només hem consignat aquest darrer, el de 27 d'octubre, perquè tot el procés (petició, negativa del fiscal, reclamació i posterior concessió del ban) esta recollit en un únic document.

fiscal de la Intendència, Josep de Esteve, no es va fer esperar i argumentava el següent:

El Fiscal por SM ha visto el Pedimento, documentos y Informacion de testigos que ha presentado el Apoderado del Ilte. Ayuntamiento de Gerona; Y no siendo regular ni conforme á la practica de este Tribunal que se formen Edictos, como solicita dicho Ayuntamiento, para la tujicion y defensa de las facultades que se les otorgaron por este Tribunal por via de establecimiento ó concession emphiteutica; Reconosco ser preciso que la parte instante sí se le embrazen el goze y uso de dichas facultades, precaucione Su Derecho, son el solito despacho de Letras penales, no pudiendo por ahora consentir el Agente Fiscal, á que se dé con los terminos que se pide. Los Derechos del Fisco siempre salvos = de Esteve AF=.

Un mes després, es va presentar la reclamació de l'ajuntament gironí a la negativa del tribunal. Un cop més, l'estratègia adoptada va ser molt arriscada i es va basar en tres raons de dret. La segona insistia en la conveniència de concedir el ban sol·licitat en uns termes bastant durs: «[suplica] *despacharse los Pregones [...] necesarios para el goze de las facultades que les fueron establecidas [...] pues se halla obligada la Real Hazienda en hazer subsistir dicho establecimiento y el goze de las expressadas facultades*». La tercera, amb paraules igualment dures, recolzava la idea que una nova negativa del tribunal només serviria per alimentar plets, i afegia: «*y no se puede creher que se otorguen por VS los establecimientos con la Intencion y para el efecto solamente de empezar Pleytos*». Hem dit que l'argumentació presentada com a reclamació era bastant arriscada i els fragments reproduïts en són la prova, ja que pràcticament ratllaven la insolència. Però el primer al·legat –que hem deixat per al final– és la mostra fefaent que Vila i Mora, l'advocat, havia fet la seva feina: va posar de manifest que la decisió del fiscal era inaudita que «*en repetidas y diferentes ocasiones se han despachado semejantes edictos como los que se piden*». Per recolzar aquesta afirmació va presentar dos casos en què el tribunal havia donat empara als drets de

tinença dels suplicants, mers senyors útils de les terres per a les quals demanaven els edictes penals: el primer, un despatx de ban de 1742 dictat a petició de Felipe de Arellano, prior de la catedral de Tortosa; el segon, un ban expedit a favor de Gerònim de Gasia el 1752. La maniobra va donar els seus fruits i el fiscal, finalment i amb certa condescendència, va aconsellar a l'intendent: «*Podria VS servirse conceder el Ban ó Edicto que solicita dicho Ayuntamiento*».

Certament, la decisió inicial del tribunal de denegar la petició de ban era inaudita. També va ser encertat dir que el tribunal havia despatxat amb anterioritat bans a persones o entitats que tenien terres o drets privatis en virtut d'establiment; de fet, acostumava a ser aquest el cas. On es van equivocar els representants legals del consistori gironí va ser, segons el nostre parer, en esperar que un simple contracte d'establiment, per si sol, garantís el dret a actuar penalment contra els «infractors», i encara més erroni va ser atribuir aquesta mancança al tribunal que l'havia expedit. En tot cas, l'advocat va actuar de manera intel·ligent documentant-se i aportant dades concretes sobre casos anteriors. El que sobta, però, és que cap d'aquests dos casos hagués estat gestionat per Vila i Mora; tampoc Antoni Llobet, el procurador, havia intervingut en cap dels dos i tampoc podem dir que fos per una qüestió territorial: el cas que hem exposat tenia lloc a Girona, mentre que els casos provatoris, tant el de Gasia com el de Felipe de Arellano, afectaven terres tortosines. La pregunta que es planteja a partir d'aquí és com i per quins mitjans va informar-se Vila i Mora sobre dos casos concrets vinculats a Tortosa i tramitats anys abans, atès que l'accés a la documentació arxivada (plets tancats) estava molt restringida³⁰ i que, en bona lògica, accedir a la documentació referent a les causes obertes (almenys, pel que fa a Gasia, aquest era el cas) tampoc no devia ser fàcil a menys que s'estigués directament implicat en el plet.

30 Vegeu el «Reglamento del archivo del Real Patrimonio» (1804), dins ESCARTÍN (1995: annex documental, 418-425).

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

Les qüestions legals, durant l'antic règim, sempre van ser difícils de resoldre. Els plets solien romandre sense resolució definitiva durant dècades, les lleis no tenien un ordre de prelació clara i sovint les de nova factura entraven en contradicció amb les preexistents. Aquest últim fet era especialment punyent en el cas dels costums, que durant el segle XVIII era una font viva de dret però ja obertament assetjada per una nova mentalitat que es traduïa en noves disposicions legals i en actuacions judicials que els eren clarament desfavorables. Aquest era el marc jurídic en què es va dur a terme la lluita entre els que sol·licitaven edictes de tancament de terres i els que defensaven, per les raons més variades, la continuïtat dels drets i usos comunals. Aparentment l'ordenament jurídic no havia canviat durant els darrers cent anys: la legislació no era ara més clara ni més fàcil d'interpretar i es continuaven protegint els drets de les dues parts enfrontades en un litigi, però la praxi havia canviat. Els bans no eren un instrument nou de govern, eren disposicions ben conegudes per tothom des de feia centenars d'anys. La novetat residia ara, durant el set-cents, en l'ús que es feia d'aquest instrument i, sobretot, en qui en feia ús i la freqüència amb què era emprat.

Però donada la complexitat de l'ordenament jurídic i del jurisdiccional, obtenir un ban o, per contra, oposar-s'hi només era possible disposant de bona informació. El tribunal atorgava bans amb força facilitat; qui l'havia sol·licitat només havia de declarar que tenia drets de domini (senyorials o emfitèutics) sobre les terres en qüestió i, com es desprèn de les declaracions examinades, ni tan sols es presentava sempre el títol que hauria hagut d'avaluar aquests drets. Però si obtenir un ban era relativament fàcil, fer-lo valer davant els possibles infractors era una tasca molt difícil i calia, així mateix, estar preparat per defensar la seva legitimitat davant els tribunals de justícia. I per fer això, tinents i senyors demostren estar ben informats: sobre els drets que podien al·legar, sobre els que podien impugnar, sobre quins arguments legals es mostraria més sensible el tribunal i, especialment, sobre quina instància jurisdiccional seria més efectiva a l'hora d'empara-los. Com ja hem vist, errar

en alguna d'aquestes qüestions podia comportar no només la pèrdua de la facultat de tancar les terres, sinó fins i tot que es posés en entredit el seu domini.

Però també hem pogut veure com els interessats a preservar els drets i terres comunals disposaven, en bona mesura, d'aquesta mateixa informació. Examinant la documentació no hem pogut trobar cap prova o indicatiu que demostrés que els afectats per un ban no coneguessin la seva existència o que no sabessin a què s'exposaven en incomplir-lo. Els tribunals que havien dictat el ban i les persones o entitats que l'havien demanat estaven igualment interessats en que els seus termes fossin públics i notoris. L'amenaça de represàlies era el primer pas per evitar l'entrada de persones i animals en unes terres, però aquesta amenaça, per ser efectiva, havia de ser coneguda. D'aquí l'interès d'uns i altres per a què es publicuessin i pregonessin els bans. La mesura devia ser prou efectiva, atès que cap infractor al·lega, almenys davant el tribunal, que desconegués la prohibició; cert és que tampoc els hagués servit de res des del punt de vista legal, però el cas és que en cap dels bans examinats –anteriorment o posteriorment a 1755– no hem pogut trobar testimonis del recurs a aquest argument, de la qual cosa es podria inferir, igualment, que els denunciats sabien de l'existència d'aquesta clàusula i de la seva inclusió en els edictes de prohibició.

Per contra, el que sí hem vist és que els infractors de ban assumien els riscos i que sabien perfectament com defensar els seus drets davant els tribunals arribat el cas. I, per fer això, l'arma defensiva no podia ser altra que l'ofensiva: la informació. Conèixer els termes del ban i de les terres afectades, saber quins drets de domini o possessió havia adduït el sol·licitant, disposar d'antecedents sobre el cas i saber a quins òrgans jurisdiccionals es podia apel·lar, era vital si es volia defensar la causa comunal i, d'igual manera, era cabdal no equivocar-se a l'hora d'enfocar aquestes qüestions.

És obvi que els responsables de la major part d'aquest encerts i errors eren els representants dels interessats. Advocats i procuradors disposaven de la informació necessària per defensar la causa que calgués, a favor o en contra d'un edicte de ban o, com a mínim, ha quedat palès que tenien mitjans per obtenir-la.

En la lluita pels tancaments de terres, els representants legals es van convertir en la peça principal de l'engranatge judicial i hem pogut advertir com hi havia un bon nombre d'advocats (i, en menor mesura, de procuradors) que eren autèntics especialistes en aquesta matèria.

En qualsevol cas hem pogut constatar que, durant el segle XVIII, la informació era un instrument legal i quotidià de primera magnitud, que circulava amb més fluïdesa i prou celeritat de la que, en principi, podríem pensar i que, d'igual forma, sovint era a abastament utilitzada per defensar causes diametralment oposades. Segons el nostre parer, no va ser l'accés a la informació el que, finalment i ja en la centúria següent, va fer decantar la balança a favor dels drets dels «propietaris», sinó el fet que aquests van saber aprofitar millor els intersticis legals existents i que van poder capitalitzar les simpaties d'unes autoritats reials que eren sensibles als beneficis econòmics que podien reportar els tancaments.

VII

ELS PROBLEMES DE LA INFORMACIÓ EN UNA SOCIETAT D'ANTIC RÈGIM. ELS NOTARIS CATALANS DAVANT LA CREACIÓ DEL REGISTRE D'HIPOTEQUES

SEBASTIÀ VILLALÓN BARRAGÁN

El 1768 s'instaurà a Espanya –a excepció de Navarra, que no ho farà fins a 1817– una nova institució registral, la comptadoria d'hipoteques, l'antecessora de l'actual registre de la propietat. A la Corona de Castella, des del segle XVI, ja s'havia intentat desenvolupar un sistema de publicitat immobiliària mitjançant diverses disposicions, com la de 1539 o la de 1713, però sense gaire èxit. Segons els historiadors del dret hipotecari, no serà fins a l'últim terç del segle XVIII quan es començaran a donar els primers passos importants en aquesta direcció, uniformitzant-se definitivament el règim de publicitat espanyol sota l'impuls de la política absolutista borbònica, tot prenent com a referència el dret existent a Castella.¹

L'opinió dels registradors de la propietat de finals del segle XIX sobre el funcionament d'aquesta institució registral no va ser gaire positiva.² A hores d'ara alguns especialistes en història

1 Segons SERNA (1996), a més dels textos legislatius anteriorment citats, la concessió del títol de comptador d'hipoteques de Madrid a Antonio Pérez Rocha el 1649 i la representació de Joseph Ballesteros, també comptador d'hipoteques a Madrid, davant del Consejo de Castilla el 1756, van influir notablement en el redactat final de la pragmàtica reial de 1768.

2 Algunes de les impressions negatives dels registradors de la propietat sobre el registre d'hipoteques les podeu trobar a LÓPEZ i TÀTJER (1984: 131), i a CONGOST (1988b: 203). Com diu la darrera autora, els

del dret hipotecari segueixen compartint la mateixa opinió que Roca Sastre, una de les màximes autoritats en aquesta matèria, el qual apuntava en els anys 50 del segle XX bàsicament quatre tipus de deficiències, a saber: 1) la presa de raó a les comptadores era incompleta, ja que únicament tenia com a objecte registral els actes entre vius i no tots; múltiples contractes sobre béns immobles, hipoteques legals, tàcites i generals en quedaven exclosos, perquè la principal preocupació dels legisladors eren els gravàmens sobre béns immobles i la venda de béns gravats; 2) els efectes de la presa de raó eren negatius i encara escassos; 3) les comptadores no s'estructuraven sobre la base del sistema de registre per finques com a principi ordenador de l'arxiu, fet que dificultava enormement la recerca de dades; 4) la interferència fiscal, provocada per disposicions com la de 1845, creà un cert confusionisme en barrejar diversos àmbits de l'administració pública, tot i que també contribuí, segons l'opinió del mateix autor, a fer complir la pragmàtica de 1768.³ No obstant això, no totes les opinions al respecte són negatives; altres entesos en la matèria reconeixen les aportacions positives de la institució en tant que va representar un pas endavant cap al nou sistema de publicitat immobiliària nascut el 1862, amb el registre de la propietat, i en tant que, comparativament parlant, el text

registradors de la propietat no estaven valorant la seva «importància historiogràfica», sinó el seu valor com a «font auxiliar en les funcions del registre de la propietat». Per la seva banda, AGULLÓ (1889: 12-13), registrador de la propietat a finals del segle XIX, és més suau en la seva crítica sobre el registre d'hipoteques quan opina que: «*Si se hubiesen dejado para cada finca hojas en blanco para escribir á continuaci3n sus vicisitudes, se hubiesen determinado las hipotecas generales y se hubiera concedido la calificaci3n á los Registradores, el Registro se habria llevado como en la actualidad*».

- 3 ROCA SASTRE (1954: I, 58-61). LACRUZ (1957: 42) opina que: «*La pragmática de 1768 fue indudablemente más eficaz que las disposiciones anteriores, pero aun así los Tribunales nunca aplicaron con rigor sus preceptos*». I a LACRUZ (2003) es pot llegir: «*Si semejante sistema podía funcionar, era porque la Economía y la Sociedad, hasta fines del siglo XVIII, no pedían urgentemente más: porque la enajenación no era demasiado frecuente y la demanda de capitales reducida, y así, los inconvenientes del sistema quedaban paliados por su escasa aplicación*». Mentre que MENCHÉN (1974: I, 29-39) afirma que la nova llei no va garantir sòlidament la propietat ni el crèdit.

legislatiu que regulà els oficis d'hipoteques era prou modern per a la seva època (CHICO 1981: 48; HERAS 1944, i SERNA 1996).

A Catalunya, però, l'edecte de 1774 millorà notablement les prestacions del registre, ja que va ampliar de forma considerable tant el seu objecte material com el nombre d'oficines registrals. Aquesta circumstància ha portat Margarita Serna a distingir en la història dels oficis d'hipoteques tres tipus d'institucions registrals diferents, i no pas una de sola, com han sostingut altres autors (SERNA 1996: 212-213). La primera es configuraria arran de les disposicions de 1713, 1767 i 1768; la segona, que afectaria tan sols el territori català –tot i que a València i a les Illes Balears podria ser que també es revestís d'unes característiques semblants (PESET 1978)–, es constituïria a partir de l'edecte de 1774 abans esmentat; i una tercera institució seria fruit de les modificacions de caràcter fiscal introduïdes pels decrets de 1829, 1830 i 1845, amb l'anomenat *dret d'hipoteques*, malgrat que a Catalunya no tindran tanta incidència a causa de les reformes prèvies efectuades pel text legislatiu de 1774.

A continuació ens preguntarem per les raons i els agents que van fer possible que el registre d'hipoteques català, per l'elevada eficiència atribuïda per alguns historiadors que han utilitzat aquesta rica font històrica en les seves investigacions,⁴ es convertís en un cas singular en el règim de publicitat immobiliària espanyol. A més a més, a banda d'observar com es va portar a terme en els seus orígens l'aplicació de les lleis registrals en el territori català, intentarem abordar un dels punts cabdals per mesurar la fiabilitat de la institució: el grau de clandestinitat immobiliària, ja que aquest aspecte, tal com han assenyalat diferents autors, va ser el vertader taló d'Aquil·les tant del registre d'hipoteques com de les institucions registrals precedents i posteriors.

4 Entre altres estudis de caràcter històric que utilitzen aquesta font documental com a pal de paller de les seves investigacions, hi ha les tesis doctorals de CONGOST (1988a) i MORELL (1989). Ambdós autors opinen que el registre d'hipoteques català és una font històrica prou vàlida per a la recerca històrica per la seva escassa ocultació d'escriptures.

1. AMPLIACIÓ DE L'OBJECTE JURÍDIC DEL REGISTRE I ACTITUD DELS NOTARIS CATALANS

Les obres d'història de dret hipotecari exposen que l'edicta de 1774 va ser producte dels dubtes suscitats a l'Audiència de Barcelona per l'aplicació a Catalunya de la pragmàtica de 1768. Un estudi detallat de la documentació epistolar dipositada a la Reial Audiència, però, ens obliga a revisar aquesta afirmació, atès que una part dels dubtes proposats per aquest òrgan judicial i consultiu, en la consulta de 3 de juliol de 1769, provenen directament dels col·legis de notaris de Barcelona i Girona. Per tant, a la llum de la documentació que aportem a continuació, la Reial Audiència es transformà en una mena de plataforma des de la qual alguns notaris catalans van transmetre els seus dubtes al Consejo de Castilla.

Aquests dubtes són exposats en dues cartes signades el 29 de març i el 22 d'abril d'aquell mateix any per les corporacions de Barcelona i Girona, respectivament.⁵ En la primera missiva, els escrivans de Barcelona presenten dos dubtes. El primer fa referència a si la llei inclou com a instruments obligats a ser enregistrats aquells que continguin en el contracte «*Obligaciones Personales con general obligacion de Bienes, como los Censos consignativos Personales, sin especial Hipoteca, y otros muchos*». El segon planteja que alguns

Instrumentos comprendidos en la Lei del Registro, algunos por la naturaleza, y qualidad del Negocio, al parecer, pueden hacerse sin ser presentes las partes mas interesadas, por exemplo los de Reventas, Difiniciones de Censos, Redempciones y otros semejantes; Parece que con igual fundamento podrian y pueden los suplicantes dudar sobre la práctica de advertir los Notarios a las Partes Otorgantes, de que se ha de tomar la razon de aquellos Instrumentos, como se previene con dicha Real Pragmatica: Puesto, que siendo ausente al tiempo del otorgamiento la Parte interessada, no puede quedar advertida de haver de practicar aquella diligencia, ni le podria en su razon correr el termino de la Lei.

⁵ ACA, R.A., lligalls, 250.

Per la seva banda, el col·legi de notaris de Girona, mitjançant el corregidor de Girona, gairebé un mes més tard, presenta tres *reparos* més. El primer, coincidint amb la corporació barcelonina, fa referència a les obligacions generals. El segon deriva del primer perquè, en cas que s'acceptin els instruments abans esmentats, es pregunten si s'han d'incloure com a tal les actes que

contienen obligación temporal, y que no tienen transcendencia; como son las escrituras de arriendos mutuos, o, Debitorios, y otros de Semejante naturaleza, que cumplidos los pagos en los plazos stipulados, quedan libre los bienes que se obligaron en estos mismos Contratos, con un simple Recibo que firma el Acreador a favor del Debitor, Por lo que no se crehe ni se puede presumir, que sea de la Intencion del Real Consejo, el que semejantes contratos que solamente contienen Obligacion Temporal, vengan comprendidos, y sujetos a dicha ley del Registro; Por su razon que de aquí se seguiria, el que apenas se haría alguno. De lo que resultaria menos consumo de papel sellado, respecto que en el dia son en considerable multitud los que en este Partido se otorgan de la referida Specie.

Per últim, els notaris gironins demanen

si solamente se entienden sujetos a la ley del Registro los testamentos que contienen Vinculo o, gravamen Real y perpetuo, a favor de todos los descendientes del testador y Sí quedan exceptuados de ella los demas.

Com hem pogut deduir a través de la documentació estudiada, l'Audiència recull aquests dubtes i, a excepció d'aquells que pot resoldre amb les lleis preexistents –o sigui, la instrucció de 1767 i la pragmàtica de 1768–, posteriorment els trasllada al Consejo de Castilla en una consulta amb data de 3 de juliol de 1769, donant, això sí, la seva opinió sobre com s'haurien de resoldre. Començarem, en primer lloc, per aquells dubtes dels col·legis de notaris que l'Audiència de Barcelona decideix resoldre pel seu compte. És el cas del segon dubte plantejat per la corporació barcelonina en relació a la impossibilitat del notari d'advertir a la part interessada de l'obligació d'inscriure les escriptures en el

registre en cas de revendes, definicions de censals o redempcions, a causa de la seva absència en el moment de formalitzar-se l'acte. L'Audiència proposa que «*el Escribano originario* [o sigui, el notari] *remita el instrumento al oficio de hipotecas, como indica el capítulo 2 de la instrucción*». Respecte al segon dubte del col·legi de notaris de Girona, referent a si s'haurien d'inscriure instruments com els debitoris o els arrendaments amb «*obligación temporal*», l'òrgan judicial i consultiu barceloní argumenta que, encara que disposin d'una curta vigència, en el cas que s'incompleixin els acords del contracte, aquestes escriptures poden arribar a tenir els mateixos efectes negatius que la resta d'hipoteques generals si no són inscrites; per tant, opina que també s'han d'inscriure en el registre, i així ho proposa al Consejo de Castilla en la consulta de 1769.

Pel que fa a les hipoteques generals, un dels aspectes introduïts per la llei de 1774 que més modificarà el règim jurídic dels registres d'hipoteques catalans, l'Audiència en la consulta de 3 de juliol de 1769 exposa al Consejo de Castilla, tal com li havien suggerit els dubtes dels notaris barcelonins i gironins, la conveniència d'enregistrar els contractes que incloguin aquesta obligació perquè, com diu el mateix text de la consulta, si hom formalitza un contracte amb individus que ja tenen els béns gravats amb hipoteques generals, aquests

*perden necesariamente su caudal, aunque se hayan precautionado con una especial hipoteca, porque ésta ya no tiene prelación alguna, debiendo concurrir al cobro con los acreedores de hipotecas generales según su prioridad de tiempo, y mejoría de derecho.*⁶

Però l'Audiència, a raó del costum que hi ha a Catalunya d'incorporar aquesta clàusula d'obligació general en la major part dels contractes notariais, suggereix cenyir l'enregistrament a tan sols els censals, debitoris i arrendaments, per tal de

⁶ «*Consulta de la Real Audiencia de Cataluña al Rey sobre dudas ocurridas para la práctica ordenada por S. M. en la Pragmática, en razón de establecimiento de oficios de hipotecas en el Principado (3 de julio de 1769)*», SERNA (1996: 647).

no transformar les oficines en un «*registro universal*», cosa que acabaria desbordant l'òrgan registral a la llarga. Pel que fa a l'últim dubte suscitat al col·legi de notaris de Girona per l'aplicació de la pragmàtica, sobre si s'han d'enregistrar els capítols matrimonials, donacions i testaments, a causa que en aquests actes se solia incloure un fideïcomís o vinculació temporal –i no perpètua com els *mayorazgos*, que era l'única figura que contemplava la llei de 1768–, la Reial Audiència també proposa en la consulta enregistrar-los, pels greus perjudicis que podrien comportar per al sistema de publicitat immobiliària no fer-ho d'aquesta manera, i afegeix un nou dubte relacionat amb el lloc i el termini d'enregistrament. Aquest darrer dubte planteja solucionar-ho, en el cas dels testaments –perquè en el cas de les donacions es poden seguir les ordres establertes en la pragmàtica de 1768–, enregistrent una vegada s'ha obert i publicat el testament en l'ofici corresponent al domicili del testador.

Al marge d'aquests dubtes procedents dels col·legis de notaris de Girona i Barcelona, constatem a través de la consulta de 1769 que l'Audiència en proposa tres més. El primer s'origina per les contradiccions que a la mateixa pragmàtica hi ha sobre qui havia de ser la persona encarregada de presentar l'escriptura en el registre. En algunes ocasions s'apuntava que havia de ser el notari i, en d'altres, que ho havia de ser la persona interessada, és a dir, tot aquell que volgués que l'escriptura tingués efecte a favor seu. Finalment, la Reial Audiència proposa que l'encarregat d'enregistrar l'escriptura sigui aquest últim i no pas el notari, el qual només s'ha de limitar a prevenir per escrit a les parts contractants de l'obligació d'enregistrar l'instrument en el registre d'hipoteques corresponent durant un període de temps determinat. En segon lloc, aquest òrgan judicial i consultiu proposa ampliar a tres dies el temps que disposen els escrivans del registre per inscriure les actes notariales, i a successius terminis de trenta dies pel que fa a les parts contractants que hagin d'enregistrar una escriptura en més d'un ofici –tal com argumenta l'Audiència, hi podien haver compravendes, donacions universals o testaments, que continguessin béns immobles repartits en circumscripcions de diferents oficis d'hipoteques.

Però sens dubte la proposta més important de la Reial Audiència –com han coincidit a dir molts autors– serà la d'incloure les inscripcions de compravenda de finques amb independència d'estar o no gravades amb una hipoteca, justificant-ho d'aquesta manera:

Se manda solamente registrar las de los raíces o considerados por tales, que constare estar gravados con alguna carga, y es cierto que no es fácil averiguar y saber si los bienes vendidos están o no gravados con algún gravament, si es anterior a esta Pragmática, porque no podrá constar por el oficio de hipotecas. A vista de esta dificultad, atendiendo que para evitar los fraudes y engaños, que intenta precaver la misma Real Pragmática, conviene que los contrayentes mutuamente sepan o puedan saber sus haberes, parece que absolutamente deben registrarse todas la ventas de bienes raíces, conste o no conste que están gravados, con lo que se evitará el grave inconveniente ponderado arriba sobre la primera dificultad.⁷

Finalment, el 6 de setembre de 1769 el Consejo de Castilla, com a resposta a la consulta de l'Audiència, resol modificar determinats aspectes del règim jurídic dels oficis d'hipoteques de Catalunya; una reforma que s'incorporarà més tard a l'edicta d'11 de juliol de 1774. En la resposta del Consejo de Castilla s'acullen pràcticament en la seva totalitat les pretensions de l'Audiència, destacant entre tots els canvis que es portaran a terme l'ampliació de les classes d'actes subjectes a registre.⁸ A partir d'aquest moment no només s'inscriuran les hipoteques expresses, sinó també les generals –cal fer notar que, a diferència de l'Audiència de Barcelona, el Consejo de Castilla en la seva resolució no fa cap mena de distinció sobre aquest aspecte–,

7 «Consulta ...», SERNA (1996: 647).

8 A més a més de les modificacions de la llei de 1768 anteriorment comentades, en el nou edicta de 1774 també s'inclou l'obligació d'inscriure les redempcions de cens i alliberaments d'hipoteques i fiances en l'ofici d'hipoteques on es va fer l'obligació principal.

les compravendes i tots aquells documents en què s'establís un fideïcomís, com ara els capítols matrimonials, les donacions o els testaments.

En definitiva, l'interès d'algunes corporacions de notaris catalans per aclarir uns dubtes relacionats amb l'aplicació de la llei registral de 1768, va derivar cap a una ampliació de l'objecte jurídic del registre d'hipoteques català molt important. En la nostra opinió les cartes dels col·legis de notaris de Girona i de Barcelona van obrir les portes a l'enregistrament d'un ventall molt ampli de tipologies documentals –censals, debitoris, establiments emfitèutics, arrendaments, capítols matrimonials...– i a un volum d'escriptures –tal com exposarem més endavant– notable. Aquest fet, sumat a la proposta de l'Audiència d'incloure les compravendes en l'enregistrament, va constituir un dels trets específics del registre d'hipoteques català. La pregunta que ens fem a continuació és per què no es van donar actuacions semblants per tal de millorar el registre d'hipoteques en altres regions espanyoles o per què a Catalunya la reacció dels notaris va ser diametralment oposada a la dels seus homòlegs francesos. Hoffman, Postel-Vinay i Rosenthal posen de manifest com en el país veí els notaris van mostrar-se contraris a la creació d'un sistema centralitzat de la informació com el català, en tant que podia posar en perill el control de la informació que aquest col·lectiu, des de l'època moderna, havia exercit entorn als seus clients (HOFFMAN, POSTEL-VINAY i ROSENTHAL 2001). L'estudi d'aquests autors, centrat en el mercat del crèdit parisenc entre 1660 i 1870, exposa com els notaris de París van utilitzar en benefici propi la informació sobre qui dels seus clients tenia capital i qui no en tenia, la qual cosa determinà la seva posició envers un registre de la propietat semblant al català. La seva capacitat de pressió –el sistema notarial francès, a l'igual que el català, estava fortament arrelat i tenia una tradició secular– va ser un fort impediment perquè les temptatives d'aquest tipus acabessin quallant, ni tan sols després de la Revolució Francesa, vist que el codi civil napoleònic tornà a optar per l'absència de publicitat fins ben entrat el segle XIX. Com diu Congost, en comparar els dos casos aquí plantejats, les actituds oposades dels

notaris parisencs i catalans són si més no estimulants de cara a continuar la línia de recerca encetada en aquestes pàgines.⁹

Però la col·laboració dels notaris per tal d'adaptar el registre d'hipoteques a la realitat notarial catalana i, en efecte, millorar el seu funcionament, no va acabar aquí, perquè des de les seves respectives notaries continuaren participant de forma activa –sense oblidar que ho feien en consonància amb la llei, que els instava a fer-ho– en aquest gran projecte de construcció d'un banc d'informació extraordinari, advertint per escrit als seus clients que aquells contractes subjectes a registre tenien l'obligació de passar per un ofici d'hipoteques concret durant un període de temps determinat, a més d'informar sobre els greus perjudicis que podia ocasionar a la part interessada no obeir aquest precepte.¹⁰ Així ho hem pogut constatar a partir de diferents notaries de les circumscripcions dels registres d'hipoteques de Girona, Vic, Vilafranca, Tarragona i Montblanc, per als anys de 1769, 1775, 1801 i 1828. Tots els notaris estudiats avisaven sistemàticament, fins i tot abans que entrés en vigor la llei de 1774, que aquells negocis jurídics escripturats en les seves notaries havien de passar pel registre, utilitzant fórmules com aquestes: «Y quedan Advertits dits Contrahents que lo present Contracte ha de ser registrat dins lo termini de un mes en lo Llibre de hipotecas de la Ciutat de Girona»; o bé «De la qual escritura se ha de pendrer la rahó dins lo termini de un mes en lo Offici de hipothecas Corresponent, En virtud de la Moderna Real Pragmatica Sanció de sa Magt sens la qual formalitat no ha de fer fée».

De vegades al costat d'aquestes clàusules, en el marge del document, hi havia una petita anotació indicant que així s'havia fet, en la qual es detallava la data i ubicació de l'assentament registral. Observant, en aquests casos, el termini per portar a terme l'assentament i la data definitiva d'aquest, la part

9 Vegeu el capítol següent.

10 La preocupació dels notaris de Barcelona sobre aquesta qüestió també queda palesa en la sessió celebrada el 24 de març de 1768 en el col·legi de notaris d'aquesta ciutat, en la qual es discuteixen diferents punts interpretatius sobre la pragmàtica, NOGUERA (1976: I, 575-576).

interessada gairebé sempre complia el termini de temps estipulat (un 90% dels prop de 650 contractes observats). En aquests casos, per altra banda, tenim la certesa que l'enregistrament va fer-se efectiu, però en la resta –que són la gran majoria–, en què no hi ha cap mena d'anotació al marge del document, no podem gaudir de la mateixa seguretat. Tot i que seria necessari un estudi més sistemàtic, les primeres aproximacions realitzades sobre aquest punt indiquen que la no anotació de l'assentament registral a l'acta notarial no era equivalent a la seva manca d'inscripció en el registre. Cal tenir en compte que la llei hipotecària no obligava a seguir aquest procediment:

Executado el registro, pondrá el Escribano de Cabildo en el instrumento exhibido la nota siguiente: Tomada la razón en el Oficio de hipotecas del Pueblo tal, al folio tantos, en el dia de hoy; y concluirá con la fecha, la firmará, devolverá el instrumento á la Parte, á fin de que si el Interesado quisiere exhibirla al Escribano originario ante quien se otorgó, para que en el protocolo anote estar tomada la razón, lo pueda hacer.¹¹

Tornar a la notaria per donar fe de l'assentament registral era una decisió que prenia el client.

No obstant això, sospitem que els clients, en alguns registres, no s'encarregaven d'aquesta gestió, sinó que la delegaven al seu notari. Això és fa evident simplement observant la continuïtat amb què són inscrites les escriptures dels diferents notaris, per exemple, en els llibres del registre d'hipoteques de Girona –si estiguessin enregistrades de forma aleatòria, és a dir, de forma que els notaris no apareguessin habitualment dos o més cops seguits, podríem sospitar el contrari, però no succeeix.

Aquest fet queda corroborat a Girona a partir de l'expedient obert el 1825 per l'Audiència de Barcelona contra alguns notaris del corregiment de Figueres per algunes irregularitats relacionades amb aquesta qüestió.¹² Joaquin Caamaño, corregidor de Figueres, el 6 de novembre de 1825, tramet un expedient al Real Acuerdo, en

11 «Pragmática Sanción de 1768», SERNA (1996: 632). El remarcats és nostre.

12 ACA, R.A., Expedients, Caixa 53 (any 1825).

què exposa la queixa que li havia formulat el 29 d'octubre d'aquell mateix any el secretari de l'Ajuntament de Figueres, referent a la no inscripció d'escriptures notariales en els oficis d'hipoteques per part d'alguns notaris del partit judicial de Figueres. El fiscal del Real Acuerdo, una vegada examinat l'expedient, el 10 de novembre de 1825, demana un informe sobre l'assumpte als alcaldes majors de Figueres i de Girona. Francesc Casas, alcalde major de Figueres, en la seva resposta declara que aquestes actuacions fraudulentas procedeixen dels notaris situats en el límit dels partits de Figueres i Girona, concretament d'algunes notaries de Torroella de Montgrí, Verges, l'Armentera i Bàscara, que encara que formen part del partit judicial de Figueres, pertanyen a la circumscripció hipotecària de Girona. Per la seva banda, l'alcalde major de Girona no entén, i això és important, per què el secretari de l'ajuntament de Figueres es queixa: *«pues que esto de registrar las escrituras incumbe al Contrayente a favor del qual recae la escritura, y á los Notarios solo les toca advertir a los otorgantes de aquella formalidad»*. Efectivament, si seguim fil per randa el que diu la pragmàtica, és comprensible que l'alcalde major de Girona no entengués els motius de la queixa, perquè la llei determinava que era el client i no el notari qui havia de portar a enregistrar l'escriptura. És per aquesta raó que demana a qui havia incoat el cas, el secretari de l'Ajuntament de Figueres, que li faci entenedora la seva denúncia. Josep Bofill, el secretari del consistori figuerenc, li respon que els notaris *«cobran los derechos de las partes para hacerlas hipotecar»* (les escriptures), i que, en conseqüència, si no inscriuen les escriptures al registre, tal com li consta a partir de la queixa d'alguns particulars *«por faltarles en sus escrituras la toma de razón»*, estan incorrent en una irregularitat, segons el que prescriu la pragmàtica de 1768. L'alcalde major manifesta que *«es visible el fraude que Cometan los Notarios»*, i tot seguit inicia una investigació en el seu corregiment per esbrinar si això mateix succeeix en el territori sota la seva jurisdicció, arribant a la conclusió que *«por aquí en el centro del Corregimiento no he averiguado, a pesar de mis inquisiciones, que haya semejante desorden o faltas»*.

Finalment, el fiscal del Real Acuerdo, el 13 de febrer de 1826, tanca l'incident encarregant al corregidor de Figueres que

tots els notaris implicats en el frau presentin les escriptures afectades pel cas de clandestinitat immobiliària en el registre d'hipoteques corresponent –no hi ha constància que se'ls multés pel frau comès al seus clients. Com a conclusió podem dir que aquest incident, probablement propiciat, en part, per la localització de les notaries en el límit dels partits de Figueres i Girona i pels dubtes que aquesta circumstància podia ocasionar entre els notaris a l'hora de saber on havien d'anar a inscriure les escriptures (tot i haver cobrat per fer-ho), explicita una pràctica habitual dels notaris generalitzada probablement arreu de la regió de Girona: la d'encarregar-se de la gestió d'inscriure les escriptures notariales en el registre d'hipoteques. Una prova més que ve a refermar la nostra tesi sobre la col·laboració i ràpida adaptació dels notaris catalans al registre, sense oblidar, però, que aquesta nova gestió, nascuda arran de la creació del registre d'hipoteques, augmentava els ingressos dels notaris –un interrogant que caldria dilucidar és saber en quant es traduïa numeràriament parlant aquest tràmit i si, en el mateix tracte, s'inclouïa també la feina de verificar en el registre la solidesa de les garanties hipotecàries–, fet que al seu torn també podia haver influït favorablement en el compromís assumit pels fedataris en inscriure els instruments notariales en el registre.

2. EL COMISSIONAT TREVIÑO I L'AMPLIACIÓ DEL NOMBRE D'OFICINES REGISTRALS

L'ampliació de l'objecte jurídic dels oficis d'hipoteques no hauria tingut la mateixa incidència si no hagués estat acompanyada a partir de 1774 d'un augment del nombre d'oficines registrals a Catalunya. La Reial Audiència des de 1768 havia optat per establir-les com a regla general en les capitals de corregiment i a les seus de les alcaldies majors; Peset encertadament atribueix aquesta decisió al fet que la corona no disposava de cap altra infraestructura, de caràcter general i a baix cost, per portar a terme aquest projecte que no fossin els ajuntaments de titularitat reial (PESET 1978). Això sumat al manteniment de la modificació introduïda per l'Auto Acordat de 1713, segons la qual s'anul·lava

el caràcter venal dels oficis d'hipoteques, amb tota probabilitat va portar finalment a l'Audiència a optar per la distribució abans esmentada, basada en la divisió corregimental.

Però ràpidament el nombre d'oficines registrals es mostrà insuficient, bé per la gran extensió territorial que abraçaven algunes de les seves circumscripcions, bé per l'orografia accidentada d'alguns dels seus corregiments –tal com succeïa als Pirineus o als Prepirineus–, bé per l'estat deficient de les vies de comunicació que connectaven alguns punts d'aquests territoris. Per aquest motiu, en l'últim apartat de la consulta de 1769, ja s'apuntava la intenció d'ampliar la xarxa d'oficines registrals:

Por último en el Capítulo 14 de la Instrucción se deja al arbitrio de las Chancillerías y Audiencias señalen algunas cabezas de jurisdicción aunque no sean de Partido, si vieren que conviene para la mejor y más fácil observancia por la extensión o distancia de los Partidos.

Tanmateix, l'òrgan judicial i consultiu barceloní no tenia gaire clar com portar a terme el nou pla d'ampliació si, tal com expressava el mateix text de la consulta, s'havien de respectar els criteris establerts en la Instrucció de 1767:

La Audiencia queda persuadida, que la facultad que se le da no se extiende a poder señalar para oficio de hipotecas ninguna cabeza de jurisdicción baronial, sino solamente real, ni tampoco ningún pueblo aunque realengo si no es cabeza de jurisdicción.

El dubte, doncs, de si era possible o no implantar un nou ofici d'hipoteques, se centrava en aquells casos en què la ciutat era de jurisdicció senyorial o bé en aquells en què la jurisdicció era reial però la població –malgrat que en molts casos es tractava d'antigues capitals de sotsvegueries– tenia tan sols la categoria de vila.

Per tal de resoldre el problema que generava aquesta situació, l'Audiència comissionà el 14 de juny de 1774 Francisco de Treviño, membre del Real Acuerdo, perquè seleccionés les poblacions en què haurien d'instaurar-se els nous oficis d'hipoteques; fins que aquesta tasca no estigués del tot enllestida, com diu l'acord de

l'Audiència, l'expedició de l'edicte quedava suspesa.¹³ Aquesta comissió tindrà una durada aproximada de 15 dies, perquè el 30 de juny d'aquest mateix any s'aprova «*la distribución de Oficios de Hipotecas y Pueblos executada por el Sr. Dn. Francisco de Treviño y los estados de Planes que la demuestran*», mitjançant un nou acord de l'Audiència. En l'expedient elaborat per Treviño trobem, d'una banda, un resum de les sol·licituds efectuades per algunes ciutats, viles i senyors directes de Catalunya per tal que se'ls concedís un nou ofici d'hipoteques i, d'altra banda, en alguns casos, una mena d'anotacions sobre les raons de per què s'acceptava o es denegava la sol·licitud, juntament amb algunes informacions extra sobre les característiques de les viles i ciutats sol·licitants i els corregiments on se situaven.

Començarem pels resums de les sol·licituds. Aquests es van realitzar a partir de les cartes enviades per diferents consistoris municipals i senyors directes entre maig de 1768 i març de 1769 –per tant, poc abans de la consulta de 3 juliol de 1769–, tot i que amb posterioritat l'Audiència també rep alguna sol·licitud més (concretament la d'Hostalric, l'any 1773).¹⁴ En el quadre que presentem a continuació exposen de forma simplificada les raons que al·leguen els sol·licitants per tal que es resolgui a favor seu la concessió d'un ofici d'hipoteques.

13 ACA, R.A., Lligalls, 250.

14 En total hem quantificat vint sol·licituds. Però d'originals només n'hem trobat 17: Figueres, Vilanova i la Geltrú, La Seu d'Urgell, Castelló d'Empúries, Calaf, Poboleda, Balaguer, Hostalric, Reus, Cardona, la Pobla de Segur, Olot, Ulldecona, Moià, Falset, Torà i Sort; de la resta (Martorell, Solsona i Vielha) només tenim constància que es varen realitzar a través de l'informe Treviño. Tanmateix, tot i que Gandesa, Esterrí d'Àneu i Pont de Suert disposaran de registre d'hipoteques a partir de 1774, no tenim cap notícia de llurs sol·licituds. Per altra banda, en una carta no datada –per bé que tenim la seguretat que és anterior a 1774–, els corregidors informen, a instància de l'Audiència, on podria instal·lar-se un ofici d'hipoteques en el seu corregiment, i, a banda de les ciutats i viles anteriorment citades, també consideren que podria instal·lar-s'hi un a Torroella de Montgrí, Àger, Vilanova de Meià, Sant Feliu Sasserra i Rialp. Malgrat que no es fa esment dels motius que porten a considerar aquestes ciutats com a candidates a una nova oficina registral, Treviño deixa de manifest, quan raona sobre aquestes propostes, que també les té en compte a l'hora d'elaborar el seu expedient.

Taula 1. Raons que al·leguen els sol·licitants per obtenir un nou ofici d'hipoteques (1768-1769)

Ciutat o vila que efectua la sol·licitud	Raons al·legades	Durada del desplaçament fins a l'ofici d'hipoteques corresponent		Concessió
		Ciutat de l'ofici	Temps (h.)	
Balaguer	Distància. Cap de partit de partit judicial.	Lleida	5 o més	Sí
Calaf	Distància. Importància comercial. Cap de jurisdicció senyorial. Existència d'escrivans reials.	Cervera	5-6	No
Cardona	Distància. Cap de jurisdicció senyorial. Vila gran.	Solsona	5-6	No
Castelló d'Empúries	Distància. Molts notaris. Pluges i crescudes de rius a l'hivern. Cap de jurisdicció senyorial	Besalú i Girona	7	No
Falset	Cap de jurisdicció senyorial.			Sí
Figueres	Distància. Centre de l'Empordà. Importància comercial. Previst ser de jurisdicció real.	Girona o Besalú	5-6	Sí
Hostalric	Distància. La seva jurisdicció abraça moltes poblacions. Cap del vescomtat de Cabrera. A l'hivern es dificil creuar els rius a causa de les crescudes.	Girona	1 jornada	Sí
Moià	Distància.	Manresa	6-7	No
Olot	Distància. Molts notaris. Importància comercial. Jurisdicció mixta.	Camprodon	5	No
La Pobla de Segur	Cap de jurisdicció senyorial.			
Poboleda	Distància. Existència d'escrivans reials.	Montblanc	17	No
La Seu d'Urgell	Distància. Dificultats climàtiques. Terreny muntanyós fins a Puigcerdà. Cap de jurisdicció senyorial amb una subdelegació pròpia.	Puigcerdà	6-7	Sí
Sort	Distància. La seva jurisdicció abraça moltes poblacions. Cap de jurisdicció senyorial del marquesat de Pallars.	Talarn	1 jornada	Sí
Torà	Distància.	Agramunt	5-6	No
Ulldecona	Per augmentar el control del senyor directe.			No
Vilanova i la Geltrú	Distància. Gran nombre de veïns (1.200). Existència de 4 escrivans públics a la ciutat	Tarragona	7-9	No
Reus	Gran nombre de veïns (1.168). Hi ha 23 pobles que es podrien agregar a la seva circumscripció.			No
Martorell	Cap de jurisdicció senyorial. Problemes per travessar el riu Llobregat.			No

Ciutat o vila que efectua la sol·licitud	Raons al·legades	Durada del desplaçament fins a l'ofici d'hipoteques corresponent		Concessió
		Ciutat de l'ofici	Temps (h.)	
Solsona	Cap de jurisdicció senyorial. Molta distància entre Agramunt i Prats de Rei.			Si
Viella	Capital de la Vall d'Aran, la qual no està compresa en cap corregiment.			Si

Font: ACA, R.A. Lligalls-250

El motiu que més sovint es repeteix en les sol·licituds, juntament amb el de ser cap de jurisdicció senyorial, és el temps que els habitants de la ciutat o vila en qüestió esmercen en el seu desplaçament fins a l'ofici d'hipoteques corresponent. En totes les sol·licituds que al·leguen aquest motiu es parla de cinc hores de viatge com a mínim, una durada que es traduïa en una jornada sencera, entre anar i tornar, de trajecte fins a l'oficina registral. Però al costat d'aquestes raons, ocasionalment, també se'n ressenyen d'altres com el nombre d'habitants que tenien les poblacions, la quantitat de notaris que es trobaven en la seva àrea d'influència, la importància comercial o bé els impediments de caràcter geogràfic o climàtic que podien arribar a tenir els individus per desplaçar-se fins a l'ofici d'hipoteques.

Un altre aspecte a destacar d'aquesta documentació és l'especial interès que mostren alguns senyors directes per tal que s'implanti un registre d'hipoteques en algunes ciutats on tenen jurisdicció. El duc de Medinaceli per a les ciutats de Sort, la Pobla de Segur, Castelló d'Empúries, Hostalric, Cardona, Torà i Falset; el monestir d'Escaladei per a Poboleda, i la Sagrada Religió d'Uldecona per a Uldecona, així ho manifesten explícitament a través de diferents instàncies que, en algunes ocasions, se sobreposaven a les realitzades per les mateixes viles i ciutats. Arribats a aquest punt cal fer esment de la hipòtesi formulada per Rosa Congost sobre la possible utilització del registre d'hipoteques català en benefici, d'una banda, dels notaris i senyors útils i, d'altra banda, dels senyors directes. Segons aquesta autora, la nova institució registral podia haver-se vist per part d'aquests col·lectius com una arma efectiva per

combatre en l'anomenada, manllevant els mots utilitzats per Congost, «batalla de les signatures», és a dir, en el conflicte que es generà al voltant del tancament de les escriptures notariales sense la signatura dels senyors directes.¹⁵ Per un costat, els notaris i senyors útils podien haver rebut la notícia de la creació d'un registre d'hipoteques satisfactòriament perquè els podria ajudar a eludir disposicions com la de 1761 –i d'altres posteriors com la de 1824–, que impediien l'aprovació d'aquelles escriptures notariales que no tinguessin el consentiment del senyor directe, atès que les podien executar i tramitar simplement inscrivint-les en el registre.¹⁶

Llavors, per què els senyors directes, algun d'ells, com el duc de Medinaceli, protagonistes d'aquesta «batalla per les signatures», amb la seves peticions es declaren a favor de la instauració d'un registre d'hipoteques, que podia erosionar clarament els seus drets dominicals? La resposta ens la podria oferir l'argument que utilitza el comanador d'Ulldecona per justificar la instal·lació d'un ofici d'hipoteques en aquesta ciutat: «*pues teniendo las Hipotecas en Ulldecona, no podrían escapárseles (a la Sagrada Religión de Sant Joan d'Ulldecona) los transpasos de las fincas alodiales y demas derechos*». No obstant això, segons Congost, l'esmicolament del domini directe a Catalunya feia massa costos per als petits senyors directes seguir el rastre dels seus drets de propietat a través del registre d'hipoteques; en canvi, pels grans, que disposaven de millors tècniques d'obtenció d'informació i personal suficient, potser no els era necessari. En tot cas, caldria

15 Vegeu el capítol següent.

16 Amb tot, no volem dir que els notaris, per regla general, es possessin del costat dels interessos dels senyors útils, tot i que la presència d'aquests en les notaries gironines, com a titulars o usufructuaris, anés en augment durant els segles XVIII i XIX. Pel que fa a aquesta qüestió, cal tenir en compte la distinció feta per Adroer i Matas, per a la demarcació de Girona, sobre els dos models de règim de propietat de les notaries establertes a partir de les relacions entre domini directe i domini útil que les afectaven. La postura, en relació a la qüestió que ens ocupa, dels notaris a les notaries amb preeminència del senyor directe (primer model), probablement no va ser la mateixa a la dels fedataris en notaries amb presència més forta de senyors útils (segon model). Aquesta és una línia d'investigació que caldria seguir en futures recerques, ADROER i MATAS (1994).

comprovar si realment els llibres índex del registre van ser utilitzats per aquells per tal de perseguir els díscols emfiteutes i contrarestar així l'estratègia de «resistència silenciosa» que els senyors útils –alguns d'ells integrants del poderós futur grup social dels hisendats– havien portat a terme secularment contra les rendes d'origen feudal dels senyors directes.

Finalment, en el pla del Reial Acord de 30 de juny de 1774, s'amplia el registre d'hipoteques a deu poblacions més (trenta-una en total): dues a la demarcació de Girona (Figueres i Hostalric), dues a la de Tarragona (Falset i Gandesa) i sis a la de Lleida (Esterrí d'Àneu, Pont de Suert, La Seu d'Urgell, Solsona, Sort i Vielha) (VIVES 1832-1864: II-1, 277). Per tant, la demarcació amb més noves oficines registrals serà la lleidatana, probablement a causa de les seves característiques geogràfiques i el gran territori que abraçaven algunes de les seves circumscripcions (vegeu mapa 1). Un tret a destacar de la nova selecció és l'allunyament envers les regles establertes per la instrucció de 1767 en relació a aquesta qüestió, atès que la majoria d'aquestes ciutats són de jurisdicció senyorial –les característiques del Principat, per altra banda, no deixaven gaires més opcions. Així, Hostalric, Esterrí d'Àneu, Pont de Suert, Falset i Sort són de senyoria nobiliària, la senyoria de Gandesa la tenia una ordre militar, la Seu d'Urgell la posseïa una senyoria eclesiàstica, i la de Solsona la compartien un senyor laic i un altre d'eclesiàstic.

Estudiant l'expedient Treviño hem investigat les claus de per què es van escollir aquestes poblacions, i no d'altres, com a seus registrals. Una de les raons principals és el temps de desplaçament fins al registre. Tal com hem comentat anteriorment, la majoria de poblacions estaven com a mínim a una jornada del registre. Però aquest factor tampoc no va ser determinant, ja que algunes de les ciutats i viles sol·licitants tot i estar prou allunyades del registre, són també descartades en el nou repartiment. I és aquí on entra el segon criteri utilitzat pel comissionat: l'elecció d'una població entre diverses candidates relativament pròximes. L'exemple més clar ens l'ofereixen Figueres i Castelló d'Empúries, situades ambdues a l'Alt Empordà. Aquesta darrera població, Castelló d'Empúries, queda descartada per ser una vila de senyoria nobiliària a diferència de la primera on –tal com

manifestava Treviño a l'expedient– estava previst instaurar-se una alcaldia reial.¹⁷ Un procediment semblant deduïm –atès que la documentació no és gaire explícita en aquest sentit– que va succeir entre Solsona i Cardona i entre Falset i Poboleda (vegeu mapa 1). Probablement, l'exercici de la jurisdicció del duc de Medinaceli va jugar a favor de Solsona enfront de Cardona, però no va impedir que Falset tingués el seu ofici enfront de Poboleda, de menor entitat demogràfica.

Per altra banda, sembla que les opinions plasmades per Treviño en l'informe denegant la sol·licitud d'un registre d'hipoteques per a algunes poblacions, van ser preses sempre en consideració i ratificades, per regla general, per l'Audiència de Barcelona. Així, Treviño no considera adequat instal·lar un registre a Martorell perquè és «*distante solamente unas quatro leguas de esa capital (Barcelona); aunque entre esta villa, y unos 18 lugares del corregimiento media el Rio Llobregat; pero en el dia que ya está corriente el puente no parece necesario otro oficio fuera de la capital*». Tampoc ho considera adient per Ulldesona perquè «*se le podrían asignar unos seis o siete Lugares, porque todos los demas están mucho más cerca de Tortosa*»;¹⁸ ni per Vilanova i la Geltrú, «*la qual se le podrían asignar 4 o 6 lugares porque los demas son mas cerca de Tarragona*»; ni per la Pobla de Segur perquè «*dista solamente de Talarn poco mas de dos leguas*»; ni per Torà malgrat ser «*villa grande cabeza de jurisdiccion Baronal; pero dista solamente unas cinco leguas de Agramunt y otras 3 de Prats de Rey*»; ni per Olot per estar tan sols a unes «*tres leguas de Camprodon*»; ni per Àger perquè és «*villa pequeña Baronal, del Partido de Balaguer, y a unas tres leguas de distancia de Balaguer*». Tot i això, no sempre un

17 La jurisdicció reial era molt important a l'hora de decidir la instal·lació d'un registre d'hipoteques. Un altre exemple clar sobre aquest punt ens l'ofereix Camprodon i Olot; malgrat que es reconeix la major importància d'aquesta darrera ciutat en l'expedient Treviño, ni tan sols es contempla la possibilitat de traslladar el registre de Camprodon –una ciutat amb jurisdicció reial– a Olot –una ciutat amb jurisdicció mixta– per la seva naturalesa jurisdiccional.

18 En l'opinió de Treviño també podia haver influït l'afirmació del corregidor de Tortosa, segons la qual no feia falta cap més oficina registral que la de la capital.

Mapa 1. Seus de les oficines registrals (1768 i 1774)

informe positiu sobre les ciutats o viles sol·licitants va traduir-se automàticament en una concessió d'una oficina registral. Així –per bé que no tenim constància de llur sol·licitud– Treviño considera que podria instal·lar-se una oficina a Torroella de Montgrí –la qual queda segurament descartada per l'elecció de Figueres–, a Calaf –probablement denegada pels mateixos motius que Torà– i a Ribes de Freser, tot i que és «*villa mediana, cabeza de sosveguerio, no tiene en su distrito sino ocho lugares; pero les seria muy gravoso y en invierno casi imposible acudir a la capital, y tal vez por esta se hizo cabeza de sosveguerio*». Per tant, sembla que l'última paraula en aquests casos més dubtosos la va tenir l'Audiència.

En resum, l'ampliació del nombre d'oficines registrals a Catalunya va col·laborar a millorar el funcionament del registre d'hipoteques català. L'escurçament de les distàncies entre la població i l'oficina registral probablement va reduir la clandestinitat immobiliària o l'absència de publicitat present en el registre fins aquell moment. Que aquesta existia per culpa de l'escassetat d'oficines registrals, ho deixa entreveure alguna sol·licitud, com la de Figueres, que manifestava el següent: *«se tiene entendido que por la referida distancia muchos instrumentos no se hipotecan, lo que en lo venidero causará gran perjuicio»*. Segons l'autor de l'escrit, la instal·lació d'un nou ofici d'hipoteques a Figueres, evitant d'aquesta manera un desplaçament de cinc o sis hores fins a Girona o Besalú, probablement reduiria la desídia de molts d'aquells habitants altempordanesos que no enregistraven adequadament les seves escriptures pel llarg recorregut que suposava fer-ho.¹⁹

3. UNA APROXIMACIÓ AL GRAU DE CLANDESTINITAT IMMOBILIÀRIA I A LA PRAXIS REGISTRAL

El 8 d'agost de 1855 un decret ordenà redactar una llei especial sobre hipoteques, la qual acabarà creant el registre de la propietat el 1862. En el preàmbul, l'esmentat decret justifica la decisió amb aquestes paraules:

Pocas reformas en el orden civil y económico son de más interés y urgencia que las de las leyes hipotecarias. Las actuales se hallan condenadas por la ciencia y la opinión, porque ni garantizan suficientemente la propiedad, ni ejercen saludable influencia en la prosperidad pública,

19 El gran nombre d'escriptures de 1769 i 1771 procedents de l'àrea empordanesa ens fa dubtar sobre la solidesa d'aquesta afirmació, ja que representa gairebé la meitat de les inscripcions totals enregistrades al registre d'hipoteques de Girona. Aquesta dada l'hem extret de la tesi doctoral que el mateix autor està duent a terme sobre el crèdit hipotecari a Catalunya i altres projectes portats a terme en el si del Centre de Recerca d'Història Rural, que han utilitzat també el registre d'hipoteques en els seus primers anys de vida.

ni asientan en sólidas bases el crédito territorial, ni dan actividad a la circulación de la riqueza, ni moderan el interés del dinero, ni facilitan su adquisición a los dueños de la propiedad inmueble, ni dan la debida seguridad a los que sobre aquella garantía prestan sus capitales. [...] No debe dilatarse lo que requiere tan urgente remedio, y que es indispensable para la creación de los Bancos de crédito territorial, para dar certidumbre al dominio y a los demás derechos en la cosa, para poner límites a la mala fe y para libertar al propietario del yugo de usureros despediados. (AGULLÓ 1889: 39)

El funcionament, doncs, del registre d'hipoteques espanyol deixava molt que desitjar en aquests moments i, segons els redactors del text, no havia aconseguit les fites previstes; la demora de la seva reforma només era justificada per la dilació que estava experimentant el tan desitjat nou codi civil.

3.1. Sobre la clandestinitat

Probablement el principal problema de la institució registral espanyola, tal com han suggerit diversos especialistes en la matèria a partir d'allò que es pot extreure de la legislació del moment i l'opinió d'alguns contemporanis del segle XIX, era la clandestinitat immobiliària. No obstant això, Marina López i Mercè Tàtjer no en treuen la mateixa conclusió quan posen a prova el registre d'hipoteques de Barcelona acudint directament a la documentació. Segons aquestes autores, la diferència d'escriptures de societat mercantil entre els protocols notariais barcelonins i el registre d'hipoteques, en el període comprès entre 1814 i 1845, és més aviat baixa, cosa que els porta a dir que el registre té una alta fiabilitat, per bé que al seu parer sembla una institució un tant desbordada però, això sí, ben viva (LÓPEZ i TÀTJER 1984: 144). Aquesta darrera idea la podem confirmar per a la seva primera etapa a partir d'alguns documents localitzats a l'Audiència de Barcelona.

El 18 de juny de 1785 el Real Acuerdo obre un expedient al registrador d'hipoteques de Barcelona, perquè «*se toma una*

razon mui diminuta de las escrituras», i se l'insta a lliurar els llibres del registre de l'any anterior per tal de supervisar-los.²⁰ Ignacio Claramunt, l'escrivà encarregat del registre, així ho fa i més tard al·lega, en una carta signada el 19 de juny de 1786, una relació d'arguments per justificar la seva praxis. La feixuga tasca d'extractar les escriptures, algunes d'elles d'una gran complexitat pel fet de contenir més d'un contracte alhora, i l'ampliació de l'objecte jurídic del registre, són els principals motius que argumenta el registrador com a responsable del problema. Claramunt proposa solucionar-lo formant un llibre a part per als contractes amb hipoteca general, on es realitzi un extracte molt més breu que en el llibres d'hipoteques especials.

Sembla, pel que podem observar a través de la documentació, que la proposta del registrador barceloní no va acabar de fructificar mai, i que la pràctica registral va continuar essent la mateixa. Però la importància de la carta d'Ignacio Claramunt no radica tant en els arguments utilitzats per excusar-se per la brevetat de les inscripcions o en les solucions que ell mateix proposa per esmenar el problema, com en la imatge que ens proporciona del registre. Un registre dinàmic i desbordat –l'any 1775, perquè ens fem una idea, es van inscriure cap a 4.700 actes en sis llibres, que sumaven un total de 3.885 pàgines–, on només tres persones, a banda de l'escrivà oficial, hi treballaven durament: *«en el estado actual necesito indispensablemente tres oficiales para este solo ramo, los dos ocupados en formar el registro, y el otro en recibir las escrituras que se presentan, entregarlas quando se buelbe por ellas y dar razon a los que acuden»*; és la imatge que ens llega la carta del registrador, i justifica –al nostre parer– tant la praxi registral d'aquests operaris com l'augment de sou que sol·licitaven. No és la descripció, per tant, d'una institució anquilosada, sinó la d'una institució, com afirmen Tàtjer i López, atrafegada però viva.

Tornant de nou al grau d'ocultació d'escriptures registrals, hem volgut comprovar aquest aspecte del registre ampliant la mostra a diferents oficis d'hipoteques prou representatius de la geografia catalana: Girona, Barcelona, Vic, Berga, Vilafranca

20 ACA, R.A., Lligalls, 250.

del Penedès, Cervera, Tarragona i Montblanc.²¹ La metodologia emprada, però, es diferencia de la utilitzada per les autores anteriorment citades en tant que el nostre test es basa en un any concret, el de 1775, el qual considerem com el primer en què el registre comença a funcionar amb la normalitat que el caracteritzarà fins al 1829, any en què el dret d'hipoteques introdueix una sèrie de canvis en el seu règim jurídic. El nostre petit exercici es basa en la utilització d'una altra tipologia documental, els capítols matrimonials, perquè ens permetrà comparar el seu nombre amb la taxa de nupcialitat de l'època i valorar així, encara que només sigui de forma aproximada, el seu grau de clandestinitat. D'aquesta manera podrem comprovar si les conclusions a què arriben Tàtjer i López, a partir del registre d'hipoteques de Barcelona, es poden extrapolar a la resta de registres de Catalunya.

Taula 2. Raó població / capítols matrimonials en diferents registres d'hipoteques catalans

Registre	Població (a)	Capítols (1775) (b)	Ràtio (1000*b/a)
Barcelona	128.056	449	4
Berga	20.097	139	7
Cervera*	17.728	358	20
Girona	104.354	488	5
Igualada	19.099	197	10
Montblanc	31.798	146	5
Tarragona	79.934	430	5
Vic	70.748	558	8
Vilafranca	35.254	147	4

**El buidatge de capítols matrimonials correspon a l'any 1781.*

Font: Arxiu Històric de Girona; Registre de la Propietat de Barcelona; Registre de la Propietat de Berga; Registre de la Propietat de Vic; Registre de la Propietat d'Igualada; Museu del Vi de Vilafranca; Arxiu Històric de Tarragona; Arxiu Històric Comarcal de Cervera. Les dades demogràfiques corresponen al cens de Floridablanca (IGLESIES, 1969-70).

21 La selecció d'aquests registres ha vingut determinada per tres elements: a) la seva situació geogràfica, b) una sèrie cronològica continuada des que es creà el registre, i c) un índex dels llibres registrals en què s'inclouï la classe de contractes.

Considerant una taxa de nupcialitat al voltant del 8 per 1000, i que els capítols matrimonials solien afectar només una part dels matrimonis, bàsicament els que implicaven un «heretament», els resultats obtinguts a partir del nostre exercici no semblen denotar una gran ocultació de capítols matrimonials.²² Les diferències regionals presents al quadre, per altra banda, poden ésser degudes a diferents factors, com les diferències en l'hàbit o costum d'escripturar capítols matrimonials inherent a cada territori i a cada grup social.²³ També poden haver-hi altres raons de caràcter metodològic, com la manera de reconstruir la població de cada districte, o bé la més que probable existència d'escriptures «velles» (o sigui, anteriors a 1775) en algun registre, que podrien ser l'explicació d'unes ràtios massa elevades (concretament a Cervera i Igualada). En tot cas, en termes generals els resultats obtinguts a partir d'aquest mètode indirecte ens animen, juntament amb algunes notícies sobre els mecanismes coercitius de l'administració per tal de contrarestar la clandestinitat immobiliària, a mantenir, en aquest sentit, la nostra tesi sobre la singularitat del registre català.²⁴

3.2. Una aproximació a la praxi registral

Tal com hem pogut comprovar, hi va haver un abans i un després a partir de 1774 pel que fa al nombre d'escriptures

22 Tot i que per a un període posterior, MARTÍNEZ QUINTANILLA (1865: 63) calcula que a Girona i Espanya la taxa de nupcialitat se situaria el 1857 pels volts del vuit per mil.

23 Béaur, a partir de l'enquesta fiscal realitzada el 1810 pel servei d'enregistrament civil francès en 113 *arrondissements* de França, arriba a la conclusió que en alguns departaments s'escripturaven més capítols matrimonials que testaments, a diferència d'altres en què la tendència era a la inversa, en tant que obeïen a comportaments familiars diferents BÉAUR (2004: 131-132). A Catalunya podem trobar-nos diferències regionals semblants, que podrien explicar-se pels mateixos factors exposats per Béaur.

24 No hem cregut adient incloure en el text aquestes notícies, extretes de l'Audiència de Barcelona i el col·legi de notaris de Barcelona, per la seva cronologia, ja que aniria més enllà dels orígens del registre d'hipoteques, el verdader objecte del present treball. Aquesta informació aviat serà exposada en la tesi doctoral que el mateix autor està duent a terme.

notarials, no tant per la via de l'ampliació de l'objecte registral –aquesta ja es féu efectiva des que es creà el registre el 1768–,²⁵ com per la via d'un enregistrament més sistemàtic. Un augment que podem constatar simplement observant l'evolució del nombre de llibres registrals a determinades oficines abans i després de 1774 (a partir d'aquest any a Barcelona, per exemple, es passa de quatre a sis llibres, a Berga d'un a dos, a Vic de dos a tres, a Igualada d'un a tres i a Vilafranca d'un a dos); en d'altres el manteniment del nombre només és un miratge, ja que l'escissió de gran part de les seves circumscripcions, per l'increment d'oficines, no va traduir-se en una disminució de les inscripcions (aquest seria el cas de Girona, Montblanc i Cervera). Així mateix, hem de tenir en compte que a partir de 1774 la no inscripció d'una escriptura notarial amb hipoteca general passava de ser un simple acte d'absència de publicitat a ser un acte de clandestinitat immobiliària, és a dir, un acte potencialment punible per la justícia i amb greus perjudicis per a la part interessada en cas de no ser observat, cosa que estimularia al seu torn a enregistrar moltes més escriptures a partir d'aquest moment.

Però no només el nombre d'assentaments registrals diferencià el període anterior a 1774 del posterior a aquesta data, sinó que en alguns districtes els primers anys de la institució es distingiren també per la forma més breu d'extractar els instruments notarials, com en el cas de Montblanc. Vegem un exemple:

Joseph Arales viudo Pages de la vila de Montblanch Arquebisbat de Tarragona [...] de Part una; Ab la Honesta Maria Francisca Mestre Donsella [...], de part altre. De y per rahó del matrimoni fahedor entre dits Joseph y Maria; Com y per lo que entre ells se prometeren per virtud de dit matrimoni; com y no menos per lo que los dits respective

25 Ignacio Claramunt, en la carta enviada a l'Audiència el 19 de juny de 1786, ho fa explícit d'aquesta manera: «...el Edicto de S E y Rl Acuerdo de 11 de Julio de 1774 no solo no se derogó la Practica qe se havia introducido luego de publicada la Pragmatica, en punto a calidades de esras que se llevaban a registro, sino que se dispuso expresamente que se debiesen registrar igualmente que las que contubiesen obligacion especial de bienes las que la incluian general» (el destacat és nostre). ACA, R.A. Lligalls, 250.

sos Pares los Prometeren donar feren, y firmaren Capítols matrimoniales; Y consta que per tot lo contingut, y en dits Capítols estipulat, ne obligaren respectivament Tots sos bens, y de quiscun de ells assolas mobles, e immobles, haguts, y per haver. Com en dits capítols es de veurer rebuts en poder del Joseph Castelló Notari Public de la vila de Montblanch als vint y nou dias del mes de Gener de 1769. Se tomó la Razon al pie de dichos Capítulos. En esta villa de Montblanc en ocho de Febrero 1769; Por mi dicho Rafael de Ribes y Calber, Escribano. De que Doy fee.²⁶

Ara bé, l'any 1775 l'extracte dels capítols matrimoniales adoptà la seva forma definitiva, en què el dot monetari i l'escreix hi figuraven; el registre havia culminat el seu procés d'afaiçonament (fixem-nos que es tracta del mateix registrador i que la llengua ha passat a ser el castellà):

Lorenzo Altarriba [...] de parte una; Y la honesta Francisca Compte [...] de otra; Y por razon del Matrimonio Celebradero entre Lorenzo Altarriba y Francisca Compte fueron firmados Capítulos Matrimoniales, en los cuales los consortes [...] hisieron herencia universal despues de sus muertes a dicho Lorenzo de todos sus bienes, cuya donacion hizieron con los pactos y clausulas en ella expressados y la dicha [...] y [...] Madre e hijo, Madre y hermano respective de la dicha francisca Donzella por Contemplacion de dicho Matrimonio, y por todos los derechos de legitima Paterno y Materno dieron de una parte la Cantidad de 300 libras catalanas, y de otra parte las ropas, Arcas en el capitulo expresadas, cuya donacion hisieron con los pactos, y condiciones en el expressado, y assi para lo referido como por la constitucion dotal, como y por las 100 libras del sponsalicio a dicha Francisca Donzella hecho y por lo demas en dichos Capítulos expressado, para su firmeza obligaron respectivamente todos sus bienes, consta de dichos Capítulos

26 Arxiu Històric de Tarragona, registre d'hipoteques de Montblanc, fol. 62 (1769)

*en poder del Dicho Mariano Jerés y Matheu, notario publico de la Villa de Tarrega, en Viente y dos de Enero de 1775. Se tomó la razon al pie de dichos capitulos en la villa de Montblanc, en dose de febrero de 1775. Por mi Rafael de Ribes y Calber, Escribano. De que doy fee.*²⁷

Tot i això, la majoria de registres consultats funcionaren amb una gran uniformitat entre el primer i el segon període del registre, segons hem pogut comprovar a partir de les fórmules utilitzades per les oficines registrals. En opinió de Tàtjer i López contribuï en aquest fet l'estreta vinculació dels registradors a l'Audiència, en tant que aquests des de bon principi van estar assabentats de les intencions i la manera de com l'Audiència volia portar a terme la reforma (LÓPEZ i TÀTJER 1974: IV, 348). Això explicaria en part per què les escriptures que contemplava incloure l'edicte de 1774 les trobem ja enregistrades des de 1768 amb una estructura poc dubitativa i prou estereotipada.

Amb tot, no volem dir que els diferents registres fossin homogenis pel que fa a la seva factura. Les diferències entre els llibres de les oficines registrals de les demarcacions de Girona, Barcelona, Lleida i Tarragona són remarcables en aquest sentit. Probablement on es fa més patent aquest fenomen és en els pactes inclosos en els capítols matrimonials. Als registres de Lleida i Vic, per exemple, podem trobar clàusules relacionades amb l'heretament preventiu, les quals no acostumen a aparèixer en d'altres:

*El enunciado Juan Casas, otorga renuncia y difin de derechos heredamiento prelativo de hijos por hijos y hijas por hijas Y muriendo sin haver hecho nominacion de heredero quiere lo sea el primer hijo Varon del presente matrimonio y assi los demas gradualmente del uno al otro con orden primogenital y preferencia de Varones a hembras, excluyendo de la succession a los Professos en Religion ordenados insacrum, y los que cometan crimen de lesa Magistrado.*²⁸

27 Arxiu Històric de Tarragona, registre d'hipoteques de Montblanc, fol. 57 (1775).

28 Arxiu Històric Comarcal de Cervera, registre d'hipoteques de Cervera, fol. 21-22 (1772).

I també dins d'una mateixa demarcació podia haver-hi desigualtats remarcables a l'hora d'extractar una mateixa escriptura notarial, tal com passa entre Girona i Figueres. A Girona:

En primero Octubre mil ocho cientos siete se presento una Escritura otorgada ante Francisco Ferrer Notario de la villa de la Bisbal regente la Notaria de San Sadurn en veinte y ocho setiembre anterior; con la qual entre partes de Ramon Moner y Fuster joven droguero de la villa de Castello de Ampurias hijo de Ramon Moner tambien droguero de la misma villa y de Teresa Fuster de una; Y Maria Vancells Romaguera y Bou doncella hija de Juan Vancells y Romaguera. Hacendado que fue de dicha villa de la Bisbal y de Maria Francisca Bou consortes difuntos de otra fueron otorgados estas capitulaciones matrimoniales; En cuias Josef Vancells Romaguera y Bou causidico y Hacendado de dicha villa de la Bisbal por las razones alli expresadas hizo donacion a dicha Maria Vancells su hermana por todos los derechos de su legitima paterna materna sucesion ab intestato de dicho su padre y demas que ella pretendia en meritos de la causa que por este derecho seguia en la Rl Audiencia de Barna, de la cantidad de dos mil y quatrocientas libras catalanas, metalicas pagaderas de contado, cuias donacion se hizo a todas sus voluntades, y ella acetó y le otorgó difinicion y renuncia de dichos derechos y de todo quanto pudiese pertenecerle según lo allegado en dicha causa, salvose el derecho de futura sucesion, y al mismo tiempo confesó haver recibido de contado dichas dos mil quatrocientas libras, de que le otorgó la carta de pago, y en su consecuencia hizo la correspondiente constitución dotal al dicho su futuro Esposo y este acetando le firmo carta dotal y de Espolio y le salvó y aseguró sobre todos sus bienes, y al mismo tiempo le otorgó carta de pago de dichas dos mil quatrocientas libras, y vestidos y joyas de su persona; y nomenos pactaron que el que de ellos premoriase sin hacer disposición alguna, el que sobreviviese y se mantiniere viudo usufructuó los bienes y derechos del que premoniere

*haciendo empero de alimentar los hijos e hijas a ellos comunes y pagarlos males y cargos de los mismos bienes; y finalmente hicieron la prevención de la sucesion ab intestado de cualquier de ellos dos en la forma estilada largamente.*²⁹

Comparem-lo ara amb la inscripció realitzada a Figueres:

*Capitulos Matrimoniales otorgados ante Francisco Ferrer Notario de la Bisbal en veinte y ocho setiembre anterior firmados entre partes de Ramon Moner Confitero de Castellon de una y Maria Vancells soltera de la Bisbal de otra con cuyos Josef Vancells Hermano de la notada Maria hiso donacion a esta por todos sus derechos de legitima Paterna Materna y otros de la cantidad de dos mil quatrocientas libras que confesaron dichos venideros Esposos haber recibido ante el Notario y testigos. Cuya donacion se hiso a sus voluntades fue acetada por la donataria la que le firmo difinicion de todos sus derechos salvo el de futura sucesion y la misma constituyó en dote las referidas cosas a ella dadas a su venidero Esposo quien las aseguró sobre sus bienes con promesa de restituirlas en su caso y lugar baxo obligacion de sus bienes.*³⁰

Malgrat tractar-se del mateix capítol matrimonial, la diferència en els extractes és notable i alhora il·lustradora. Un dels factors que probablement més incidiren en aquests enregistraments diferenciats va ser la poca precisió de la instrucció de 1767 pel que fa als camps informatius que havia d'incloure cada escriptura:

La toma de razon há de estar reducida á referir la data o fecha del instrumento, los nombres de los otorgantes, su vecindad, la calidad del contrato, obligacion ó fundacion, diciendo si es imposicion, venta, fianza, vínculo ú otro gravámen de esta clase, y los bienes raices gravados o hipotecados, que contiene el instrumento, con expresion

29 AHG, RHG, 79, fol. 187.

30 AHG, RHE, 2, fol. 420. He d'agrair els darrers dos exemples a Marc Auladell.

*de sus nombres, cabidas, situacion y linderos, en la misma forma que se exprese el instrumento; y se previene, que por bienes raices, ademas de casas, heredades y otros de esta calidad inherentes al suelo, se entienden tambien los censos, oficios y otros derecho perpetuos, que puedan admitir gravámen ó constituir hipotecas.*³¹

A partir d'aquestes minses indicacions cada escrivà havia d'enfrontar-se a uns instruments notariaus que podien arribar a ser molt complicats de resumir, tal com manifestava Ignacio Claramunt, el registrador de Barcelona, en la carta citada anteriorment.

La inclusió de més o menys camps informatius en l'assentament registral també podia estar lligada a l'atragament de l'oficina registral; ja hem vist com a Barcelona aquesta circumstància es traduí en un resum més breu de les escriptures notariaus. La realitat socioeconòmica que hi havia rere cada oficina registral, d'altra banda, també influí notablement en l'afaiçament del registre –la presència més habitual, per exemple, del domini directe en els negocis de compravenda o en els establiments emfitèutics a la Catalunya vella, a diferència de la Catalunya nova, n'és un bon exemple. Aquest factor va prendre especial importància en la riquesa tipològica de cadascun dels oficis d'hipoteques estudiats. A Girona, per exemple, la presència d'assentaments registrals relacionats amb el feudalisme tardà –capbreus, agnicions de bona fe, precaris o drets de fadiga– és un dels trets característics d'aquest registre; a Barcelona les societats, companyies i cartes d'aprenentatge; a Vilafranca els contractes de rabassa morta, etc. Però no només el teixit social i econòmic que hi havia al darrere dels registres repercutí en el ventall tipològic, sinó que també ho féu l'acollida de la institució entre la població catalana. Això queda patent quan observem la quantitat d'escriptures no obligades a ser inscrites en les oficines registrals; probablement els inventaris postmortem són paradigmàtics en aquest sentit per la notable presència que tenen en les estructures tipològiques de tots els registres, malgrat

31 «Pragmática...», SERNA (1996: 632).

que els notaris, tal com hem pogut comprovar, habitualment no avisaven al seu client de l'obligació d'inscriure'ls –perquè realment, si seguien fil per randa la llei, no estaven obligats a fer-ho.³² Però al marge dels inventaris, també podem trobar, com en el cas de Girona, escriptures tan peculiars com les transcripcions de partides de baptismes o d'òbits, nomenaments de càrrecs eclesiàstics, exàmens per a la cúria, eleccions de paborde, etc. Això demostra, un cop més, la confiança dels usuaris envers la institució registral a l'hora d'assegurar els seus drets jurídics mitjançant la inscripció.

En poques paraules, per bé que els primers tests realitzats sobre la institució registral catalana indiquen, en termes generals i de forma aproximada, un grau més aviat baix de clandestinitat, les diferents oficines registrals, lluny de ser homogènies pel que fa a la seva praxi registral, presenten remarcables diferències en la seva estructura tipològica i en la seva factura, fet que acaba repercutint en darrer terme en la qualitat de la informació continguda en els llibres registrals. Tot i que la mostra manejada no ens permet realitzar afirmacions contundents,³³ factors com la realitat socioeconòmica, la pràctica notarial que hi havia rere cada registre, el desbordament que pogué tenir cadascuna de les oficines o bé la confiança dels usuaris envers la institució, degueren influir notablement en la configuració definitiva dels llibres del registre d'hipoteques català.

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

A partir del que hem exposat anteriorment, podem afirmar que els notaris catalans van tenir un paper protagonista en la creació definitiva i l'alta eficiència del registre d'hipoteques català. Introduint esmenes a la llei de 1768, van saber-lo adaptar a les

32 Per exemple a Girona el 1769, 1775, 1801 i 1828 es van inscriure un total de 136 inventaris en el Registre. Hem comprovat en quatre notaries (Albons, Amer, Cassà de la Selva i Banyoles) d'aquesta circumscripció si el notari avisava al seu client, i en cap cas hem trobat l'advertència.

33 Hem consultat els llibres corresponents als anys 1769, 1775, 1801 i 1828.

necessitats i la realitat de la societat d'antic règim en què vivien, fins i tot abans –i això és significatiu– que la reforma en el seu règim jurídic es fes pública el 1774. Una participació en la millora de la institució que no va acabar aquí, ja que posteriorment des de les seves respectives notaries van seguir actuant d'acord amb la llei existent sobre hipoteques i contribuïnt, d'aquesta manera, al seu correcte funcionament.

Un registre que, d'altra banda, l'hem d'entendre com un banc d'informació utilitzat tant pels notaris com per la població del segle XVIII –les cartes dels registradors dirigides a l'Audiència, ens demostren com la gent o els notaris hi anaven per comprovar la solidesa de les garanties hipotecàries incloses en els contractes–, i una institució capaç d'assegurar els drets jurídics mitjançant la seva inscripció. Si no hagués estat així, durant el segle XIX no s'hauria donat el conflicte entre notaris i senyors útils, d'una banda, i senyors directes, de l'altra, que explica Rosa Congost.³⁴

Per últim, l'aproximació que hem realitzat sobre la clandestinitat i la praxi registral ens porten a dir que el registre (o registres) d'hipoteques català és en molts aspectes singular en comparació amb els de la resta de l'Estat. Un grau més baix de clandestinitat immobiliària, l'objecte jurídic, l'ampliació del nombre d'oficines registrals o el nombre d'escriptures enregistrades són algunes de les principals diferències. Però tampoc no podem afirmar, quan comparem la praxi desenvolupada en cadascun dels registres catalans, que sigui una institució uniforme per al conjunt del territori. El volum de treball, la realitat socioeconòmica de cadascuna de les regions, la pràctica notarial o la confiança dels usuaris envers la institució registral, són alguns dels factors que apuntem en aquest treball com a generadors d'aquestes diferències.

34 Vegeu el capítol següent.

VIII

IGNORÀNCIA O MALA FE? EL PROBLEMA DE LES SIGNATURES DELS SENYORS DIRECTES CATALANS (SEGLES XVIII –XIX)¹

ROSA CONGOST COLOMER

«Salvat el domini directe per qui el demostrí amb els seus títols...». Aquesta fórmula, que trobem en molts contractes d'establiment emfitèutic o de compravenda de terres de l'època moderna i contemporània, reflecteix dos fets que, a simple vista, podrien semblar contradictoris. D'una banda, la referència al senyor directe d'una terra recorda el caràcter dividit, simultani, dels drets de propietat. De l'altra, que no s'identifiqui el senyor directe deixa intuir un cert deteriorament d'aquest sistema jurídic. És possible que alguns emfiteutes desconeguessin la titularitat del domini directe de les seves terres. Però també és significatiu que molts contemporanis parlessin de la mala fe dels emfiteutes.² En qualsevol cas, l'evidència d'aquest tipus d'estratègies d'informació desenvolupades per emfiteutes, de bona o mala fe, amb la complicitat dels notaris, en relació al pagament dels drets senyorialis durant l'època moderna i contemporània suggereix un clar desfasament entre les condicions jurídiques i les condicions reals de la propietat. No es tracta pas d'un tema menor, si tenim en compte que els discursos historiogràfics sobre la propietat de la terra pequen sovint de nominalisme i que són les condicions reals –i no les nominals– de la propietat les

1 Una versió d'aquest treball, en llengua castellana, a CONGOST (2007a: 159-190).

2 Per exemple, Tos (2007 [1784]).

que afecten cada dia la distribució i els moviments de rendes i les relacions socials (CONGOST 2007a).

De fet, la «ignorància» de molts propietaris útils catalans no hauria pas despertat les nostres sospites si penséssim que els drets de propietat només es transformen a cops de decret. I cap decret no pot explicar perquè molts juristes europeus del segle XVIII –entre ells els catalans– havien assumit que «el domini útil» era «la propietat».³ Aquesta concepció va influir decisivament en el fet que alguns codis civils del segle XIX, l'espanyol entre ells, convertissin els drets senyorials en «drets reals»⁴. Però si els historiadors d'aquests països hem tendit a pensar que les lleis els havien abolit, és perquè havien pràcticament desaparegut de l'escenari social contemporani, *malgrat* la protecció de les lleis.

La història contemporània de Catalunya qüestiona seriosament una equació que semblava, a priori, fàcil de resoldre: una societat dinàmica, en vies d'industrialització i per tant moderna, al segle XIX, és compatible amb el vigor legal dels drets derivats del domini directe –lluïsmes, censos? El problema de les signatures dels senyors directes catalans ens servirà per il·lustrar-la.

1. LES LLEIS RELATIVES AL FRAU ALS SENYORS DIRECTES DE CATALUNYA. EL PROBLEMA DE LES SIGNATURES

El caràcter plural i variable dels drets de propietat va afectar, inevitablement, la formació històrica de les societats. Tanmateix, les idees preconcebudes sobre la propietat i els grups socials que dominen en els discursos i els debats historiogràfics solen passar per alt el dinamisme inherent a les relacions de propietat. És molt important –per a l'anàlisi històrica– saber apartar-se d'alguns clixés. En vull remarcar alguns. D'una part, la concepció dels drets senyorials com a drets destinats a desaparèixer. Trobem tan

3 Vegeu, per exemple, l'article «Domaine» de l'*Encyclopédie des Arts et Sciences*.

4 Vegeu l'estudi comparatiu de SAINT-JOSEPH (1840: I. Especialment, XXXVIII et LXXXI).

«lògics» i «comprensibles» els fets que semblen anunciar aquesta desaparició, que no arribem a veure la necessitat d'analitzar-los. Així, contribuïm a reforçar una visió lineal de la història, construïda «a posteriori», i tenim dificultats per copsar amb tota la seva complexitat els processos concrets que han condicionat els diferents resultats històrics. D'una altra part, el clixé que indueix a confondre els termes «censatari», «emfiteuta», o «propietari útil» amb el terme «pagès». Hi ha, ben segur, algunes regions on aquesta assimilació no comporta problemes. Potser era la situació més generalitzada a l'Europa medieval. Però al segle XVIII la confrontació censataris-senyors estava molt lluny de poder ser assimilada, en moltes regions europees, a la confrontació pagesos-senyors.

Aquestes dues idees no han estat pas escollides a l'atzar. La lectura d'aquest capítol, i del conjunt d'aquest llibre, comportaria alguns malentesos si no hi poséssim atenció. En primer lloc, perquè l'anomenada revolució liberal espanyola, a diferència de la revolució francesa, va respectar els drets dels senyors directes laics. Seria més greu encara caure en la segona trampa, la de substituir «emfiteutes» per «pagesos». A la Catalunya del segle XVIII hi havia un gran nombre de masovers i jornalers que depenien d'emfiteutes benestants i rics.

Per il·lustrar i presentar la complexitat del problema que intentem plantejar, caldrà referir-se, encara, a un tercer clixé historiogràfic que ja hem anat desmentint al llarg del llibre, el que associa els territoris anomenats de dret escrit a la màxima jurídica «cap senyor sense títol». La legalitat catalana emparava més aviat la màxima contrària «cap terra sense senyor», però coneixem les dificultats dels senyors directes catalans per controlar els contractes notariaus que afectaven els béns subjectes a una senyoria directa des de la baixa edat mitjana.

Les estratègies d'informació –sovint disfressades d'«ignorància»– i el paper dels notaris es revelen fonamentals en les «guerres de títols» que deriven d'aquesta situació. A l'època moderna, molts censos senyorials, sobretot aquells consistents en una quantitat fixa de diner, van conèixer una devaluació important i aquesta circumstància podria explicar de per si

el desinterès d'alguns senyors per aquest tipus de renda.⁵ Però els censos anuals no eren pas els únics lligams econòmics que unien censataris i senyors. Si un emfiteuta decidia vendre el domini útil d'una finca, el senyor directe tenia dret a una part del preu de venda –els lluïsmes– si no exercia el dret de fadiga.⁶ El valor dels lluïsmes no era pas negligible, almenys a Catalunya, on oscil·lava entre una desena part i un terç del preu declarat en les actes notarials de compravenda.⁷ La importància dels lluïsmes i la possibilitat del retracte fa menys defensable la tesi d'un abandonament progressiu i voluntari, per part dels senyors directes, de les rendes senyorial.⁸ Però el valor dels lluïsmes depenia del mercat de terres i per als senyors no era pas fàcil controlar el moviment dels seus censataris, si no hi havia un registre públic d'actes notarials. És evident que els notaris jugaven en aquest assumpte un paper important.

Un conegut jurista català, ell mateix representant i procurador de senyors directes, ens explica el 1830 què passava en els estudis dels notaris en cas de redacció d'una escriptura de compravenda o de qualsevol altre tipus de cessió de terres per part d'un propietari útil: el notari no signava la primera còpia atorgada als clients fins que l'acta notarial hagués estat prèviament signada pel senyor directe (VIVES 1864, II: 27-28). És molt possible que les coses haguessin anat així durant dècades. Les disposicions legislatives que, al llarg dels segles, van fer referència a possibles fraus associats a aquestes pràctiques ens ho fan pensar.

De fet, la recerca sobre les lleis relatives al frau eventual que els propietaris útils podien realitzar contra els senyors directes

5 Els propietaris útils catalans podien cedir les terres en règim de subemfiteusi i la prestació anual que el subemfiteuta pagava al primer emfiteuta s'anomenava també cens, però en aquest article només ens ocuparem del primer tipus de cens. Sobre la qüestió dels censos catalans, del punt de vista jurídic, MIRAMBELL (1997).

6 El dret de fadiga autoritzava el senyor, pagant el preu de la venda al comprador, a adquirir els béns venuts.

7 Sobre els lluïsmes a Catalunya, MIRAMBELL (1997: 84-95).

8 Alguns treballs han pogut constatar la importància la importància econòmica dels lluïsmes. Per l'època medieval, el treball de LLUCH (1999). Per l'època moderna: GIFRE (1999). I, en aquest mateix llibre, els dos primers capítols.

de Catalunya ens obliga a retornar a l'època medieval. A les corts de Barcelona de 1413, es va establir una multa de doble lluïsmen als compradors de «coses feudals o emfitèutiques» sense l'acord del senyor directe en la mateixa acta de compravenda.⁹ I com s'ha vist en un altre capítol d'aquest llibre, les corts successives de l'època moderna també van tractar aquest tema.¹⁰

Vers la meitat del segle XVIII, el problema va reaparèixer en els documents oficials. Aquesta vegada, es tractava de les Ordenanzas Reales del 24 de juliol de 1755, que havien estat promulgades en ocasió de la presentació davant del rei d'un informe dels col·legis de notaris públics de la ciutat de Barcelona.¹¹ La seva finalitat era «establecer algunas reglas para el régimen y el ejercicio del arte de notaría que deberán observarse en adelante uniformemente por todos los notarios de este Principado». És el seu capítol cinquè el que ens interessa:

En ninguna especie de escritura de manuales ó protocolos dejarán blancos algunos para llenarlos después de otorgada y cerrada, sin embargo de cualquiera orden contraria, y aunque las escrituras sean de aquellas que piden la aprobación y firma de los señores directos; pues se ha de tomar por instrumento separado el consentimiento del señor del directo dominio. (VIVES 1864, II: 126-127)

L'enunciat d'aquesta regla va fer reaccionar el senyor directe laic més important de Catalunya, el duc de Medinaceli. El duc va argumentar que la observació d'aquest capítol comportaria «gravísimos daños é irreparables perjuicios» als senyors directes perquè si els notaris i els escrivans podien cloure les actes sense

9 Capítol 16 de les corts de 1413, CONSTITUCIONS (1995 [1702]:345). Abans, a les corts de Perpinyà el 1351, s'havia ordenat als notaris que fessin arribar als senyors afectats les notes relatives a les actes de vendes que fessin referència al domini directe.

10 Capítol tercer. SERRA (1988: 40-59) analitza de manera detallada el conjunt de disposicions de l'època moderna en tant que prova de la persistència dels drets feudals després de la sentència arbitral de Guadalupe.

11 VIVES (1864: II, 286-289). A Barcelona, hi havia en aquesta època dos col·legis de notaris. Les ordenances de 1755 van completar les de 1736, que havien decretat l'aplicació de les lleis en vigor a Castella, d'acord amb les disposicions del decret de Nova Planta de 1716.

la signatura del senyor, el comprador podia prendre possessió de la propietat «*sin cuidar de pedir ni conseguir el consentimiento y aprobación del señor directo*». Si això passava, o bé el senyor directe «quedaría perjudicado en todos aquellos luísmos que les pareciere á las partes ocultar» o bé «*se diferiría su pago hasta que él ó sus apoderados lo averiguasen*», ja que el senyor dependria de «*la casualidad y contingencia de saber ó no dicha nueva adquisición*». Tot això, segons el duc, contravenia les disposicions previstes pel dret comú de Catalunya, que prohibia als propietaris útils la venda i l'alienació de les seves propietats sense el consentiment i l'aprovació del senyor directe. El duc va sol·licitar, doncs, que fos revocada la clàusula que obligava a no deixar espais blancs en les actes.

El rei va cedir als precs del duc i va permetre l'expedició de la provisió reial del 5 de juliol de 1761, publicada a Barcelona el 10 de setembre el mateix any, que va anul·lar el capítol cinquè de les ordenances de 1755. Va ser ordenat que en les actes que necessitaven l'aprovació i la signatura dels senyors directes, el notari no hi posés la seva signatura si el senyor no havia donat prèviament el consentiment, i el consentiment havia de figurar en l'espai de l'acta que havia estat reservat per a aquest fi.¹²

Aquesta provisió de 1761 va ser invocada diverses vegades per la Reial Audiència de Catalunya. Així, algunes dècades més tard, el 1824, potser estimulats per les vicissituds del període constitucional del trienni 1820-1823, les renovades queixes dels senyors contra les «*fraudulentas ocultaciones de los enfiteutas, y la punible y obstinada desobediencia de los Notarios, burlándose de todas estas precauciones justas y saludables*» van aconseguir que el tribunal promulgés un nou acord.¹³ Alguns paràgrafs d'aquest document deixen entreveure una situació força radicalitzada: «*Algunos Señores directos se han quejado à este*

12 VIVES (1864: I, 286-289). Segons aquest autor, a la fi de les actes, hi havia un buit corresponent a la signatura del senyor i l'autorització del notari i aquest darrer no podia remetre de còpia abans que el senyor directe no l'hagi signada.

13 Hem trobat la transcripció literal d'aquest acord del 29 de gener de 1824 en el *Boletín Oficial de la Provincia de Gerona* (BOPG) del 5 d'octubre de 1840 (n.119).

Superior Tribunal de que los Notarios en los contratos de ventas y otras enajenaciones de predios enfitéuticos, ocultan esta cualidad, expresando únicamente, que se ignora el Señor directo de los mismos, ó que se tiene por el que en lo sucesivo se demostrará. La Reial Audiència va estimar que una «omissió» d'aquest tipus representava un gran inconvenient. Perquè «*se confundían los dominios*», «*se negaban contra justicia los censos y demás prestaciones y derechos dominicales*» i «*se hacía muy difícil con el tiempo su justificación*». Tot això provocava un gran nombre de processos costosos i temeraris. Malgrat les mesures adoptades per prevenir «*estos abusos de la mala fe*», el document deplorava que s'haguessin produït «*nuevos trastornos y perjuicios*»:

parece que nada basta a reprimir los abusos escandalosos que se observan en todas partes ocultando los Notarios en las escrituras de enajenación de predios enfitéuticos a los Señores directos; bajo cuyo alodio se poseen, y los censos y demás prestaciones y derechos dominicales que deben satisfacerse.

Els notaris tancaven les seves actes sense les signatures dels senyors i així, per aquesta «*tan grave falta*», provocaven «*una injusta y perpetua lucha de los enfiteutas contra los Señores, de quienes recibieron toda su fortuna*». El tribunal es mostrava disposat a «*cortar semejantes fraudes*» per evitar els plets que «*acostumbran mover la perfidia i la mala fe para substraer del pago de los derechos dominicales*». En realitat, però, es limitava a ordenar de respectar els acords de la provisió reial de 1761.

2. LA FORMACIÓ D'UN REGISTRE PÚBLIC D'ESCRITURES DE TRANSACCIONS DE FINQUES

El 1768, tanmateix, es va crear a l'estat espanyol una institució que no podia deixar indiferents ni als propietaris útils ni als senyors directes. Ens referim a la comptadoria d'hipoteques.¹⁴

14 *Novísima* (1805: V, tít. XII). Vegeu PESET (1978) i SERNA (1996). Sobre el registre d'hipoteques català LÓPEZ i TÀTJER (1984), CONGOST (1988b) i, en aquest mateix llibre, el treball de Sebastià Villalón.

A Catalunya, com ja s'ha explicat en un altre capítol d'aquest llibre, aquest registre va complir moltes més funcions de les que en principi podríem haver esperat d'una institució amb aquest nom.¹⁵ Entre els nombrosos tipus d'actes notariais que s'hi enregistraven, aviat van destacar, pel seu nombre, les actes de compravenda. És per aquesta raó que, en un estudi com el que estem fent, el registre d'hipoteques a Catalunya ens interessa doblement. D'una part, com a institució, perquè constitueix un sistema públic d'informació relativa als moviments de les finques que podia interessar, i molt, els senyors directes; i de l'altra part, ens interessa com a font històrica perquè ens permet, als historiadors, de poder analitzar la incidència real de moltes pràctiques de dissimulació que, com hem vist abans, els senyors i les disposicions legislatives qualificaven de fraudulentess.

Un estudi sobre el registre d'hipoteques hauria de tenir en compte la diferent acollida i la desigual importància d'aquesta institució en les diverses regions espanyoles. Podem recordar, d'entrada, que la institució representava una novetat en els territoris de la Corona d'Aragó, on les lleis de Castella no havien regit abans del decret de Nova Planta. En el capítol anterior s'ha vist que la reacció dels notaris a Catalunya davant la creació del registre d'hipoteques va ser més aviat entusiasta. Els notaris, urbans i rurals, semblaven desitjosos d'aplicar la llei; feien notar a la fi de les actes l'advertiment segons el qual aquestes havien de ser degudament presentades als oficis d'Hipoteques. De fet, s'hi van enregistrar molts més documents dels previstos per la llei. Molt aviat, els col·legis de notaris de Barcelona i Girona van fer arribar alguns dubtes a la Reial Audiència, i aquest tribunal va demanar les clarificacions pertinents al Consejo de Castilla, que van ser recollides en un nou decret de l'Audiència l'11 de juliol de 1774.¹⁶

15 Les diferències en la història dels sistemes de publicitat immobiliària europea es reflecteixen en el vocabulari utilitzat. Per exemple, el Registro de la Propiedad va ser creat per la llei hipotecària de 1861. SERNA (1996: 531-535). Vegeu el capítol anterior.

16 ACA, R.A., Consultas, 809, fs. 556-564 i Edictes Originals, 906, fs. 80-85. Els dubtes que els tres col·legis notariais de Barcelona i el col·legi de

Són aquestes disposicions de 1774 les que van fer de l'experiència català del registre d'hipoteques una experiència singular en el conjunt de l'estat espanyol, com s'ha explicat en el capítol anterior. Va ser decretat que en els oficis d'hipoteques catalans, s'hi inscriurien tant les actes o els instruments que contindrien una «obligació especial de béns» com aquells que contenien una clàusula d'«obligació general». Aquesta disposició ampliava considerablement la tipologia documental que havia de ser registrada en els oficis d'hipoteques i va fer créixer de forma espectacular el volum de llibres. Els representants de les institucions catalanes havien insistit sobretot en la necessitat d'inscriure-hi els capítols matrimonials, que habitualment incloïen disposicions sobre l'heretament, i també les actes de compravenda. La raó per la qual es demanava que s'inscrivissin totes les actes de compravenda tenia un caràcter essencialment pragmàtic: era l'única manera de garantir realment els drets dels compradors de béns.¹⁷ Seran aquests contractes els que mereixeran, a partir d'ara, tota la nostra atenció. A més, la disposició de 1774 permetia a «tot interessat» l'accés a l'abundant informació centralitzada en aquestes oficines.

Es fa difícil de dir i avaluar si els llibres del registre d'hipoteques van significar un canvi en les relacions entre propietaris útils i senyors directes. Perquè fos així, seria necessari realitzar un estudi de molta envergadura, del qual només ens trobem en una primera fase. Tanmateix, és cert que amb la creació del registre d'hipoteques de 1768, els problemes entre els propietaris útils i els senyors directes a Catalunya van adquirir una nova dimensió. Les signatures dels senyors directes, necessàries per al tancament definitiu de les escriptures notariales, no van ser considerades com a condicions indispensables per a la inscripció d'aquestes escriptures en els llibres del registre. És possible que si, en aquesta ocasió, els

notaris de Girona van fer arribar a la Reial Audiència el 1768 es troben recollits dins l'ACA, R.A., Lligalls, 250. Vegeu el capítol anterior.

17 És el que havien escrit els responsables de la Reial Audiència el 1769: «*Conviene que los contractantes, de manera mutua, conozcan o puedan conocer sus haberes, parece que todas las ventas de bienes inmuebles deberían ser registradas, sean o no gravadas*».

senyors directes no van protestar, va ser perquè ells mateixos, implicats en molts plets judicials, sentien la necessitat d'aquesta institució.¹⁸ Fins i tot podem pensar que van veure en la creació dels oficis d'hipoteques la possibilitat d'exercir un control més rígid sobre els moviments dels seus censataris.¹⁹ En qualsevol cas, la complicitat entre els notaris i els seus clients emfiteutes va impedir, com veurem, que aquest control esdevingués total.

3. EL REONEIXEMENT DEL SENYOR DIRECTE A PARTIR DE LES VENDES ENREGISTRADES EN ELS LLIBRES DEL REGISTRE

Fins a quin punt el domini directe s'havia erosionat? Les pràctiques de frau que hem vist repetidament denunciades a les corts catalanes, eren majoritàries en el territori? Fins a quin punt les amenaces contra els notaris van ser eficaces? En altres paraules: hi havia o no hi havia frau?

El registre d'hipoteques pot ajudar-nos a respondre a aquestes qüestions. L'exploració sistemàtica de les actes de transmissió de dominis que s'hi enregistrava permet d'avaluar l'èxit de les diverses fórmules utilitzades pels propietaris útils i els notaris per evitar el control dels senyors directes.

Abans de presentar alguns resultats de les nostres recerques, però, pot ser interessant d'explicar el procés que va conduir alguns contemporanis de la dècada de 1840 a 1850, buròcrates de l'estrenat estat liberal, a realitzar un exercici semblant al que nosaltres farem. Després de les mesures de desamortització, l'Estat havia passat a disposar dels béns de l'Església i havia

18 Molt poc després de la creació del registre d'hipoteques, el 22 de juliol de 1768, el duc de Medinaceli va sol·licitar a la Reial Audiència d'establir oficis d'hipoteques als principals llocs de la seva jurisdicció. Va argumentar que es tractava de llocs molt freqüentats i que ell tenia els homes adequats per encarregar-se de les noves tasques. ACA, R.A., Lligalls, 250. Vegeu el capítol anterior.

19 Recordem que el Centième Denier va ser creat amb aquesta finalitat, el 1703.

esdevingut el principal senyor directe del país.²⁰ El gener de 1840, amb la finalitat de tenir cura dels nous drets, l'intendent de Girona va sol·licitar al col·legi de notaris d'aquesta província els «*informes certificados de los contratos de cesión... que se habían producido desde el primero de enero de 1835*».²¹ Els notaris van respondre que no eren pas ells els que donaven directament les notícies referents als senyors directes, sinó el registre d'hipoteques. Però uns anys després, el jutge de Primera Instància de Girona denunciava com a fraudulenta la pràctica habitual del registre d'hipoteques del seu partit judicial consistent en admetre com a vàl·lides escriptures no originals:

*... en general todos los escribanos y notarios residentes en este partido judicial de continuo estan librando segundas copias de los contratos que obran en sus protocolos, sin la autorizacion prevenida, y las mismas sin aquel requisito han sido hasta ahora admitidas y registradas en las Contadurias de hipotecas...*²²

De fet, quan els administradors de les rendes nacionals, seguint les indicacions dels notaris, van procedir a examinar la informació proporcionada pel registre d'hipoteques, van poder comprovar fins a quin punt els drets de les institucions eclesiàstiques –i de fet els drets de tots els senyors directes– es trobaven amenaçats i sense protecció. Per això van decidir de publicar en el butlletí oficial de la província de Girona un «*Aviso*», adreçat als notaris de la província, que incloïa un resum breu de la situació de les actes notarials:

En las más de dichas notas, se dice que queda salvado el dominio directo por aquel que justifique tenerlo, y en las menos es en las que se designa Señor, y por casualidad se encuentra una en que se reconozca dicho dominio á

20 Sobre el tema específic de la desamortització de censos vegeu Díez (1993), i VILLARES (1994) i CONGOST (1999a, 2000a) i també el capítol següent d'aquest llibre.

21 Hem reconstruït els fets a partir de la circular de l'Intendent del 25 de setembre de 1840, publicada a BOPG (1840), 119, 3/10/1840, p. 475-477, 11 de febrer de 1845.

22 BOPG (1840), 26, 1/3/1845, p. 101.

*favor de algunas de las comunidades suprimidas; prueba bien clara de que no es la ignorancia sino la malicia, que oculta a los empleados de la Nación los derechos que tan legitimamente les corresponden...*²³

En el mateix informe l'administració expressava la opinió que, malgrat les lleis, els notaris havien pres partit, en la seva pràctica quotidiana, a favor dels propietaris útils:

Sofistica, y hasta cierto punto despreciable es la razon en que se funda este Colegio, para probar que no debe pedirse la venia del Señor directo, cuando se quiere enagenar una finca sujeta á su dominio; y que solo el comprador se dirige á dicho Sr., no para pedirle consentimiento, sinó gracia, para no tener que pagar el laudemio riguroso.

Els administradors de les rendes nacionals consideraven que la pràctica habitual observada en el país era contrària a les lleis i que, en conseqüència, havia de ser combatuda; per això, «amenaçaven» d'adreçar-se de nou a l'Audiència per tal que dictés una vegada més les penes contingudes en l'Acord de 1824 que, de fet, havia restablert el de 1761. Teòricament no va ser necessari, perquè un decret del 23 de maig de 1845 semblava atendre les seves peticions. Aquest decret disposava, en el seu article 18, que només es podien enregistrar «còpies autoritzades» dels notaris. Però, a la pràctica, les coses encara es van poder complicar més, com sabem que va succeir a la capital barcelonina. Segons Vives, amb aquesta llei, «*creyeron algunos de los notarios de esta ciudad que podian prescindir de que los dominos hubiesen ó no aprobado los traspasos, y que con salvedad de los derechos de estos podian poner el con cuerda en las copias que entregasen*» (VIVES 1864: I, 28).

Aquests testimonis reforcen la idea que els llibres del registre d'hipoteques constitueixen una bona font per a l'estudi del problema que estem tractant i per analitzar detalladament –en un terreny concret, per a un període concret– les diferents fórmules relatives als senyors directes que apareixen en les

23 BOPG (1840), 119, 3/10/1840, p. 475-477.

escriptures de compravenda de terres. Ho hem fet a partir dels llibres de la regió de Girona de dos anys concrets, 1787 i 1840.²⁴ El nombre d'actes notarials de compravenda és similar: 689 el 1787, 706 el 1840.

Taula 1. Referències als senyors directes en els contractes de compravenda de terres

		1787	1840
(1)	nombre de vendes enregistrades aquell any	689	706
(2)	actes on figura la identitat del senyor directe	69,9 %	60,3%
(3)	actes on figura com a senyor directe una persona del la qual sabem amb seguretat que no es tractava de l'«autèntic» senyor directe	4,2%	4,4%
(4)	diferència entre (2) et (3)	65,7%	53,9%
(5)	actes on figura que el domini directe és salvat pel venedor o que les terres venudes són alous	5,1%	6,3%
(6)	actes on no hi ha referències al domini directe	3,4%	4,7%
(7)	actes on apareix la fórmula «salvat el domini directe per qui el demostrí» (o similars)	22,6%	30,7%

La fila 4 del quadre és la que més ens interessa, perquè ens mostra els casos en què el reconeixement explícit d'un senyor directe sembla fet de bona fe. Aquests casos representen els dos terços del total el 1787, i una mica més de la meitat el 1840. Ambdues dades són significatives. El 1788 els senyors es van queixar a l'Audiència de l'elevat frau comès pels propietaris útils i del paper dels notaris en aquest assumpte.²⁵ L'any 1840 correspon al període en què hem vist queixes del mateix estil per part dels funcionaris de l'Estat. Segons l'escrit reproduït abans, aquests funcionaris no semblaven tenir cap mena de dubte en el moment d'interpretar els resultats infructuosos de la seva recerca, que, per 1840, no podien ser diferents dels nostres:

24 AHG, registre d'hipoteques, Sèrie de Girona, llibres 41 i 42. Per a 1840, Girona, llibre 132, Santa Coloma, llibre 80, La Bisbal, 10, 125, 159.

25 ACA, R.A., Registres, 935, f.488. Dossiers. El duc de Medinaceli va liderar aquell any un grup de senyors directes de Catalunya demanant que es tornés a promulgar la disposició de 1761 relativa a les signatures dels senyors directes.

segons ells, no es tractava pas d'ignorància, sinó més aviat de malícia.²⁶ Segurament és més prudent, per a l'historiador interessat en aquest tema, no pronunciar-se, de moment, i admetre les dues hipòtesis de treball. La hipòtesi de la malícia, la que defensaven els funcionaris contemporanis, suggereix una lluita organitzada de classes, sorda i silenciosa. La hipòtesi de la ignorància suggereix, en canvi, una erosió més lenta dels drets, de caràcter secular. Però quina generació, en quin segle, havia decidit de no transmetre a la següent el nom del senyor directe d'un patrimoni familiar?

Pel que fa a la fórmula «salvat el domini directe per qui el demostrí» que era, com hem vist, una fórmula condemnada per la legalitat vigent, el que reclama més la nostra atenció és el gran nombre de notaris que l'utilitzaren el 1787: vuit dels onze notaris de la ciutat de Girona i, en el conjunt de la regió, 29 notaris de 23 localitats diferents. Encara que minoritàries, el quadre recull altres estratègies sospitoses dels censataris. La fila (3) reproduïx el nombre de casos en què es reconeixia el domini directe a favor de persones que, de fet, se n'havien apropiat sense ser-ne els titulars originals.²⁷ La fila (4) recull els casos en què el venedor es reservava el domini directe per a ell mateix o bé declarava posseir la terra en alou (menys sovint). Els hem agrupat perquè, encara que les conseqüències podien ser ben diferents, en els dos casos es partia de la mateixa suposició: es posseïa la terra en alou. Però també es percep que els venedors no disposaven pas dels títols que podien demostrar-ho. Sovint, en la mateixa acta de compravenda, es contemplava la hipòtesi que en el futur aparegués un senyor directe, que de vegades

26 Els responsables de l'administració van considerar com una prova del caràcter maliciós el fet que el frau semblés afectar més els senyors eclesiàstics que els laics. La comparació entre les dades extretes en els dos anys corrobora en part aquest fet, ja que el 1787 trobem senyors eclesiàstics en el 65% de les escriptures de venda que reconeixien el senyor directe, i aquest percentatge havia disminuït al 54,2% el 1840.

27 La majoria d'aquests senyors directes reconeguts, però dubtosos, eren d'origen pagès.

era identificat com «l'autèntic». En aquests casos, s'establia de quina manera caldria pagar el lluíme.²⁸

Les dades de 1840, a diferència de les de 1787, han estat extreïdes després d'haver «buidat» els llibres de cinc registres d'hipoteques diferents. Ha calgut fer-ho així, perquè la reforma administrativa de 1829 havia dividit l'antic districte hipotecari de Girona en cinc districtes territorials.²⁹ Aquest fet permet d'observar grans diferències territorials pel que fa al comportament dels emfiteutes dins el conjunt de la regió de Girona.

Quadre 2. Els contractes de compravenda de terres el 1840

	Santa Coloma de Farners	Torroella de Montgrí	Sant Feliu de Guíxols	Girona	La Bisbal	Total
(1)	112	71	139	146	238	706
(2)	72,3 %	73,2%	69,1%	45,9%	53,4%	60,3%
(3)	11,6%	1,4%	0,4%	2,7%	4,6%	4,4%
(4)	60,7%	71,8%	67,6%	43,1%	48,7%	53,9%
(5)	3,6%	2,8%	0,0%	10,3%	9,7%	6,3%
(6)	10,7%	7,0%	5,0%	4,8%	10,8%	4,7%
(7)	12,5%	16,9%	27,3%	40,4%	38,6%	30,7%

Les columnes indiquen els mateixos conceptes que en la Taula 1

Els funcionaris de la Comissió d'Amortització de la Província de Girona, als quals ens hem referit abans, havien examinat els llibres del registre d'hipoteques del districte de Girona. Aquest examen havia provocat les queixes sobre el reduït nombre d'actes enregistrades en les quals es reconeixia un senyor directe. Però si haguessin examinat els llibres del districte de Sant Feliu de Guíxols o de Torroella de Montgrí, haurien pogut constatar l'alt grau de lleialtat manifestada pels propietaris útils de les terres d'aquestes contrades envers els seus senyors o els

28 Si l'assumpte arribava als tribunals, la sentència seria probablement el pagament del doble lluíme. És el cas que explica VIVES (1864, I: 125).

29 Sobre la reforma de 1829, SERNA (1996).

seus representants.³⁰ Aquesta diversitat posa en evidència el que hauria d'ésser el punt de partida dels futurs treballs que es podrien realitzar sobre aquest tema: en algunes regions, als censataris els resultava molt més difícil d'escapar-se del control del senyor directe que en d'altres.

4. EL REGISTRE DE LA PROPIETAT (1862): NOVES FORMES D'INFORMACIÓ I D'OCULTACIÓ

El 1861 la llei hipotecària espanyola va proposar de crear un nou instrument «d'assegurament de la propietat» destinat a substituir l'antic registre d'hipoteques: el registre de la propietat. La necessitat de la llei havia estat exposada el 1855:

nuestras leyes hipotecarias están condenadas por la ciencia y por la razon, porque ni garantizan suficientemente la propiedad, ni ejercen saludable influencia en la prosperidad pública, ni asientan sobre sólidas bases el crédito territorial, ni dan actividad a la circulacion de la riqueza, ni moderan el interés del dinero, ni facilitan su adquisicion a los dueños de la propiedad inmueble, ni aseguran debidamente á los que sobre esta garantía prestan sus capitales.

El destacat, com tots els que seguiran, és nostre. Aquestes paraules van ser puntualment recollides en l'*Exposición de la Comisión de Códigos, sobre los motivos y los fundamentos de la Ley Hipotecaria de 8 febrero de 1861*. Aquesta exposició inclou una declaració explícita de principis conservadors dels membres de la comissió, que asseguraven haver-se vist obligats a ser innovadors malgrat el seu «*religioso respeto al derecho nacional*». La comissió explica la seva concepció del que ha de ser un sistema hipotecari modern:

30 En el cas de Sant Feliu de Guíxols es reconeixia com a senyor directe la "Nació", com a substitut de l'extingit monestir de Sant Feliu de Guíxols; en el cas de Torroella de Montgrí, es tractava d'un senyor laic, Foixà, que a principi del segle XVIII havia adquirit les rendes d'aquesta vila.

La primera cuestion que ha tenido la Comision que resolver, es si el proyecto de ley deberá limitarse á la reforma del sistema hipotecario que viene en observancia ó ser extensivo á asentar la propiedad territorial y todas sus desmembraciones y modificaciones en bases más seguras que las que en hoy descansa... la condicion mas esencial de todo el sistema hipotecario, cualesquiera que sean las bases en que descansa, es la fijeza, es la seguridad de la propiedad; si esta no se registra, si las limitaciones que ocurren en el dominio de los bienes inmuebles no se transcriben ó no se inscriben, desaparecen todas las garantías que puede tener el acreedor hipotecario.

Per tot això havien decidit modificar radicalment «*el sistema hipotecari que viene en observancia*», és a dir, el sistema del registre d'hipoteques creat el 1768. El redactor o redactors de la llei de 1861 partien de la convicció que «*ocurren limitaciones en el dominio de los inmuebles*». I consideraven oportú i necessari «*liberar la propiedad*» de càrregues suposadament en desús:

Por la misma causa ha creido la Comision que debia establecer reglas para libertar la propiedad de cargas que, aunque resultan de sus títulos sin que constes su redencion, han dejado á veces por el transcurso de siglos de afectar de hecho á las fincas sobre las cuales se impusieron. Lejos de perjudicarse con esto ningun derecho legitimo, todos son consultados, y sin producir vacilacion ni dudas en los que en realidad existen, se introduce la presuncion legal de que las fincas están libres de las cargas que ha anulado una prescripcion secular fortalecida con el silencio continuado de los que tenian facultad de reclamarlas, con la imposibilidad frecuente de saber si han sido redimidas, con haberse perdido la memoria de aquellos á cuyo favor estuvieron constituidas, y con no presentarse quien tenga á ellas derecho.

Però no només veien en la nova institució la possibilitat d'assegurar el manteniment de les càrregues en vigor, sinó

també l'oportunitat de recuperar-ne algunes que ja eren «inimaginables»:

Los medios de publicidad que para estas liberaciones se proponen, alejan hasta la sombra del fraude, y darán lugar á que muchos que tienen derechos que ignoran, y que probablemente perderían para siempre sin el procedimiento que se establece, puedan reclamarlos y entrar así en el disfrute de lo que ni siquiera imaginaban.

El «*respeto a los derechos adquiridos*» era, en tot cas, l'ànima del projecte i, per això, va caldre prendre decisions, mitjançant disposicions transitòries, sobre la transició de les antigues lleis a les noves: «*Para hacer este tránsito sin violencia conciliando todos los intereses, ha sido necesario descender á muchos pormenores*». La finalitat era «*salvar los derechos adquiridos á la sombra de la legislación que concluye*» i, al mateix temps, respondre a les «*nuevas exigencias de la sociedad*». També quedava clar, per respir dels grans propietaris, que el nou registre no s'utilitzaria com a base per a la realització d'un cadastre fiscal de la riquesa rústica. Els legisladors tenien clara una cosa:

considerar los Registros principalmente como un censo de la riqueza inmueble, dar intervención directa en ellos á la Administracion, conduce irremediabilmente á desconocer su carácter social económico y civil, y sacrificar lo principal a lo accesorio.

4.1. La nova protecció dels drets dels senyors directes

Un cop hem pres nota de les suposades intencions dels redactors de la llei, podem passar a examinar-ne el contingut. La llei hipotecària de 1861 establia que en els llibres del registre s'inscriurien els «títols» que concernien el «*dominio de los inmuebles ó de los derechos reales impuestos sobre los mismos*». L'article 29 de la llei es referia específicament a la inscripció de dominis directes, tot qualificant-los de «drets reals»:

Art.29. El dominio ó cualquier otro derecho real que se mencione expresamente en las inscripciones ó anotaciones preventivas, aunque no esté consignado en el Registro por medio de una inscripcion separada y especial, surtirá efecto contra terceros des de la fecha del asiento de presentacion del título respectivo.

Hi ha un altre aspecte que ens interessava remarcar. No es tractava d'un registre obligatori: eren els propietaris, els contractants, els que voluntàriament acudien al registre. Per aquesta raó, la lentitud del procés d'inscripció de finques va ser notable.³¹

Amb la llei hipotecària de 1861, les relacions entre propietaris útils i senyors directes haurien pogut prendre una altra direcció. Com abans, el problema es va articular de nou a l'entorn de les signatures dels senyors directes en les actes d'alienació de les propietats emfitèutiques. El tema es va complicar amb la juxtaposició de la llei hipotecària de 1861 i la llei del notariat de 1862. L'article 3 de la primera llei establia clarament que els títols susceptibles de ser inscrits en el recentment creat registre de la propietat havien de ser consignats mitjançant actes «autèntiques». I la llei del notariat del 28 de maig de 1862 deia que no podien considerar-se «autèntiques» les actes que no portessin la signatura corresponent del notari. Però els notaris no podien signar les actes relatives a les terres sotmeses a cens sense la signatura del senyor directe.³² Els canvis no van passar desapercebuts a Pere Nolasc Vives, que va tenir cura, en la segona edició del seu recull de lleis, que data del 1864, de fer notar:

Ahora en vista de que la ley hipotecaria ya providencia para seguridad de los dominos, y por los términos en que están concebidos algunos artículos se ha elevado una consulta sobre el particular. (VIVES 1864: I, 28)

31 Sobre aquest tema, vegeu el darrer capítol del llibre.

32 La llei del notariat va establir la professionalització dels notaris i la uniformització del règim notarial a Espanya. Per exemple, les escriptures havien de ser redactades en castellà.

La consulta a què fa referència Vives provenia dels notaris catalans, que havien exposat les seves inquietuds a la reina. Per la manera com les noves lleis havien estat redactades, només hi havia, a parer seu, dues solucions: o bé les antigues lleis que impedièn als notaris de signar sense haver d'esperar la signatura del senyor directe eren derogades, o bé s'havia de continuar amb l'antiga pràctica d'inscriure les actes notarials en el registre d'hipoteques sense la signatura del senyor directe.³³ La resposta del primer d'octubre del 1863 del Ministeri de Gràcia i Justícia va ser severa: les actes no podien inscriure's sense complir totes les formalitats, entre les quals hi havia la signatura del senyor directe.³⁴ Els notaris catalans van demanar la revocació d'aquesta ordre i van obtenir una nova resolució el 7 de novembre de 1864, segons la qual s'estipulava de nou que la pràctica «establerta pel costum», durant el període del registre d'hipoteques, de «*suponer carácter y valor legal para la inscripcion en las escrituras que carecen de signo y firma del notario*», no podia ser acceptada perquè era contrària a la llei del notariat i a la llei hipotecària. Tanmateix, «considerando» el fet que les noves lleis hipotecàries protegien «suficientemente» el dret dels senyors directes, s'arribava a una solució de compromís. En aquells casos en què, per motius justificats, que serien degudament explicats en l'acta, no seria possible de fer-hi figurar l'aprovació del senyor directe, el dret d'aquest seria salvaguardat i així es faria consignar en el document i en el registre.³⁵

Com és fàcil imaginar, les disposicions relatives a aquest tema van continuar. Per exemple, el 1872, van ser donades instruccions precises als notaris i als conservadors del registre. En el moment de tractar una transmissió de domini útil, havien d'intentar contactar amb el senyor directe i consignar els resultats de les investigacions fetes: o bé la seva negativa a exercir el dret

33 Escrit presentat pel Comitè Director del Colegio de Notarios del territori de Barcelona, *La Notaría*, any VI, n.º 288, 13 d'octubre de 1863.

34 *Gaceta de Madrid*, Ministerio de Gracia i Justicia, R. O. de l'1 d'octubre de 1863.

35 *Gaceta de Madrid*, Ministerio de Gracia i Justicia, R. O. del 7 de novembre de 1864.

de retracte, o bé la manca de resposta una vegada passats els terminis legals.³⁶

4.2. Noves formes d'ocultació: la no-inscripció de títols

La batalla de les signatures no va pas ser l'única que van protagonitzar els propietaris útils i els senyors directes durant la segona meitat del segle XIX. Com hem remarcat abans, la llei hipotecària preveia la inscripció en el registre dels drets dels senyors directes. Però el problema principal provenia del fet que molt sovint els títols de propietat dels seus censataris no havien estat prèviament inscrits. Recordem que la inscripció no era obligatòria. De fet, cinquanta anys després de la seva creació, la majoria de les finques no havien estat encara inscrites en el registre.³⁷

Fins a quin punt la negligència de nombrosos propietaris útils, pel que fa a la inscripció de les seves finques, va ser una forma de resistència als senyors directes? Alguns nobles semblaven entendre-ho així quan van exposar els seus problemes a la reina. Així, el marquès de Monistrol va explicar que volia inscriure els seus censos per poder reclamar-los judicialment, però que no podia fer-ho perquè els censataris no inscrivien els seus dominis útils. Les queixes del marquès van provocar l'ordre del 7 de juny de 1866: els senyors directes que es trobessin en aquesta situació podrien presentar els seus títols al registre de la propietat i els registradors procedirien a l'anotació preventiva dels seus drets.³⁸ Aquesta anotació preventiva esdevindria definitiva quan es presentessin els títols del domini útil, moment en què les inscripcions del domini directe es traslladarien sobre les inscripcions particulars de les propietats útils afectades. La reina, en una nova ordre del 24 d'octubre de 1867, recordà als

36 *Gaceta de Madrid*, Ministerio de Gracia i Justicia, Resolució del 21 de febrer de 1872. De fet, en els protocols notarials de les dècades de 1860 i 1870 es van multiplicar les al·lusions als suposats senyors directes. Vegeu CONGOST (1999a).

37 Vegeu, en aquest mateix llibre, el capítol de Ricard García Orallo.

38 *Gaceta de Madrid*, Ministerio de Gracia i Justicia, R. O. del 7 de juny de 1866.

senyors directes que era necessari obtenir l'anotació preventiva dels drets reals «*para poder exigir judicialmente del dueño de dichos bienes que inscriba su propiedad*». ³⁹

La nova llei hipotecària de 1869, que es limitava a completar alguns articles de la llei de 1861, facilitava encara més la inscripció dels dominis directes: «*toda finca rural dividida y dada del mismo modo en enfiteusis, podrá inscribirse como una sola finca*», ⁴⁰ i anunciava una llei especial que va ser aprovada el 3 de juliol de 1871 sobre la inscripció de censos, servituds i altres drets reals. Les disposicions reglamentàries relatives a aquesta llei es troben compreses en l'ordre reial del 12 de juliol del mateix any. ⁴¹ La introducció d'aquest document és força eloqüent:

... con el fin de prevenir en lo posible las principales dificultades y vencer tod los obstáculos que pueda ofrecer la complicada organizacion de la propiedad inmueble en los diferentes territorios de la Península, y especialmente en Galicia, Asturias, Leon, Navarra, Cataluña y Provincias Vascongadas...

Tot seguit, la llei es refereix a les nombroses exposicions i informes adreçats al govern des de la llei hipotecària de 1861 pels registradors de la propietat, de les diputacions provincials, instituts i congressos agraris i altres corporacions i particulars, i també s'exposen els problemes i les dificultats que representava

39 *Gaceta de Madrid*, Ministerio de Gracia i Justicia, R. O. del 24 d'octubre de 1867. Aquesta ordre responia a la demanda judicial presentada pel marquès de Guadalcazar contra els seus emfiteutes per tal que inscrivissin el seu domini. El Ministeri considerava que aquest fet havia atemptat contra «el principio de libertad en que la misma ley ha dejado a los propietarios para que inscriban o no su derecho».

40 Aquesta disposició es mantindria en la reforma de la llei hipotecària de 1909. El 1944 una nova reforma va dispasar que el domini directe només podia afectar a finques particulars; aquesta reforma va ser paral·lela a la Ley de Inscripción, División y Redención de Censos en Cataluña de 1945, que va regular la divisió de censos entre les finques afectades. Amb aquestes dues lleis, els censos catalans es van convertir en un simple dret real. Vegeu CONGOST (2003a).

41 *Ley de inscripción de censos, foros, servitudes y otros derechos reales*, del 3 de juliol de 1871 i decret del 21 de juliol de 1871, MENCHÉN (1974: IV-I, 215-223).

per als compradors de «*censos y servidumbres pertenecientes al Estado*» el fet d'haver de requerir individualment als titulars del domini útil de les finques gravades, quan aquestes no estaven registrades, per tal que les inscrivissin. Segons els redactors del text, l'extrema divisió de la terra, la pobresa de nombrosos propietaris útils, la manca dels títols legítims per reclamar els censos, el fet que els deutors fossin massa nombrosos o desconeguts, inhibien la recerca i enregistrament de censos ja que sovint els costos d'aquestes operacions eren superiors al valor real d'allò que pretenien inscriure.

Per posar remei a aquesta situació, l'article 8 del decret proporcionava als senyors directes nous mitjans de reclamació de la inscripció del domini útil de les terres sobre les quals exercien el domini directe. La quarta regla d'aquest article té un interès particular, perquè establia les passes a seguir en dos casos que devien ser força habituals: quan hi havia més de quatre censataris o quan no es coneixia la seva identitat. En aquests casos, es proclamarien i fixarien «*edictos en la puerta del local del Registro y del Juzgado municipal, en cuyo término se hallen los bienes, y en cualquiera otro paraje de la localidad que se estime conveniente*» a fi que

todos los que posean fincas ó perciban rentas del todo ó parte del foral ó enfiteúsis, ó tengan sobre él cualquier derecho real, puedan acudir dentro del término expresado en la disposición anterior, con los documentos necesarios, á inscribir en debida forma su dominio ó posesion, ó á impugnar la inscripcion del foro, subforo ó enfiteúsis de que se trate.

Aquesta manera d'anunciar als propietaris útils l'obligació d'inscriure els seus títols al registre de la propietat s'assembla molt als antics anuncis i crides a la «capbreuació» fetes pels senyors feudals des de l'època medieval. Però, què passava si aquests propietaris no responien a la crida dels senyors? La llei era força clara: el senyor directe podia en aquest cas sol·licitar que la propietat útil de la finca fos inscrita al seu nom. Era una gran amenaça per als propietaris útils. Si no responien a la crida del senyor directe, si es resistien a inscriure el seu domini

útil, aquest passaria al senyor. Això significava perdre la seva propietat.

Formulades durant la segona meitat del segle XIX, aquestes disposicions favorables als senyors directes van ser sistemàticament confirmades per la jurisprudència i pel Codi Civil.⁴² No defenso pas, tanmateix, la idea de la permanència dels drets feudals fins al segle XX ni la seva resurrecció a partir de 1862, tot i que algunes de les disposicions liberals que acabem de comentar tenien l'aspecte de autèntiques «reaccions senyorials».⁴³ Penso més aviat que els legisladors espanyols del segle XIX estaven obsessionats i preocupats per la seguretat jurídica de la propietat –molt més que pel seu caràcter absolut– i van fer un gran esforç per respectar totes les formes de propietat que existien en el moment de redactar les lleis, també aquelles que revelaven la seva feblesa en la realitat quotidiana. Era necessari demostrar que «la» propietat (en el sentit abstracte) no podia ser discutida.

I, tanmateix, els drets senyorials catalans van continuar la seva lenta agonia, i anaven essent, progressivament, reduïts al no-res. Si vers la fi del segle XIX podem parlar de la desaparició real de la divisió de dominis, aquest resultat històric no va ser pas el producte de la legislació, sinó més aviat la conseqüència de pràctiques i d'interessos concrets d'alguns individus. Entre aquestes pràctiques hi havia la de l'ocultació d'informació. I el seu estudi ha evidenciat un fort «décalage» entre les condicions reals i les condicions nominals de la propietat.

42 *Colección Legislativa* (1876), Sentències del 14 d'abril de 1875 i 26 de maig de 1876. El Codi Civil de 1889 accepta la divisió de dominis.

43 Per exemple, la llei hipotecària del 16 de desembre de 1909 va provocar una onada d'inscripcions de drets senyorials entre 1909 i 1911. Sobre les vicissituds dels censos catalans al llarg del segle XX (fins la llei de 1990): CONGOST (1999a i 2003b).

5. CATALUNYA I FRANÇA A L'ÀNTIC RÈGIM: ALGUNS INTERROGANTS A PARTIR DE LA PERSPECTIVA COMPARADA

Bona part del que es dirà en aquest apartat es podria aplicar a altres regions europees. No penso pas que l'«ocultació» de dades dels propietaris útils als senyors directes sigui una característica catalana o francesa. L'elecció del cas francès obeeix a una altra raó. Durant dècades, si hi ha hagut un model que ha servit de referència per a l'estudi del procés de revolució liberal a l'Espanya del segle XIX, aquest ha estat el model francès. En un altre treball, he plantejat els problemes derivats d'aquest fet, tenint en compte que a Espanya no hi va pas haver una revolució comparable a la Revolució Francesa.⁴⁴ Desenvoluparé aquí la mateixa idea però la manera d'abordar-la serà una mica diferent.

Penso que no exagerem pas si diem que la tesi d'una escassa importància dels drets senyorials a la fi de l'antic règim és avui una tesi ben establerta a França, sobretot a les regions de dret escrit. Per alguns, aquest fet certifica la tesi d'una revolució francesa socialment poc important.⁴⁵ Però les recerques que demostren un pes feble dels drets senyorials a la França prerevolucionària no són pas incompatibles amb els discursos que remarquen la importància d'alguns decrets revolucionaris –i de les mobilitzacions pageses que els van precedir, condicionar o imposar– relatius a la seva abolició i desaparició (ADO 1996; MARKOFF 1996, i GALLET 1999). En qualsevol cas, la comparació amb el cas espanyol planteja alguns problemes a la idea d'una revolució poc incisiva: els esforços dels legisladors espanyols del segle XIX per la continuïtat jurídica dels drets dels senyors directes laics espanyols semblen remarcar més aviat el caràcter de ruptura de la Revolució Francesa.

44 CONGOST (2000a): he argumentat que el problema resideix en el fet d'haver forjat un ideal de propietat, l'anomenada propietat perfecta, fundada sobre el Codi de Napoleó, que malgrat el seu caràcter abstracte, va ser condicionada pels esdeveniments concrets de la Revolució Francesa. El text també es troba a CONGOST (2007: 121-157).

45 Només citaré dos dels autors que més han contribuït a difondre aquesta tesi: COBBAN (1965) i FURET (1978).

L'anomenada revolució liberal espanyola va respectar els drets dels senyors directes laics. És cert que en general aquests drets eren febles i econòmicament poc importants a la fi de l'antic règim. Aquesta feble importància, malgrat les lleis que els protegien, era producte d'una erosió de drets senyorials des de l'antic règim, que no és exclusiva ni de Catalunya ni de les regions espanyoles. De fet, l'estudi del procés d'erosió dels drets de propietat derivats del domini directe a Catalunya revela una situació jurídica molt similar a la d'altres societats europees. Entre elles, clarament, algunes regions de la França prerrevolucionària.

En certa manera, proposo d'invertir la forma habitual d'examinar els fets i, per una vegada, interrogar la societat francesa del segle XVIII a partir del «model català». No es tracta pas d'un exercici totalment absurd. Com hem dit, les definicions jurídiques de la propietat a Catalunya i a algunes regions franceses –en la majoria del territori que ha estat anomenat de dret escrit– eren comparables al segle XVIII. Almenys, això és el que deixen entendre alguns fets. Per exemple, en els tractats jurídics francesos de la segona meitat del segle XVIII, s'assimila domini útil a propietat.⁴⁶ És clar que aquest fet no va pas impedir als legisladors de la fi del segle de trobar subversiu el llibre de Boncerf sobre «els inconvenients dels drets feudals». Al seu torn, la lectura d'aquesta obra suggereix una xarxa de drets de propietat molt similar a la catalana.⁴⁷

46 La documentació catalana de l'època moderna estableix la distinció entre «senyors útils i propietaris» i «senyors directes i alodials». És interessant constatar que l'article «Seigneur» de l'*Encyclopédie des Arts et des Sciences* també admet les expressions «seigneur util» i «seigneurie utile» com a sinònimes de «propriétaire» i «propriété». Així: «*seigneur util: c'est le propriétaire, celui qui retire les profits du fond, à la différence du seigneur direct qui n'en retire que des droits honorifiques*»; «*seigneurie utile: c'est la propriété à la différence de la seigneurie directe...*» En el mateix sentit, RENAULDON (1765: 231): «*Seigneur util est celui qui est propriétaire d'un heritage relevant d'un autre en fief ou en censive, qui en jouit, qui en perçoit tous les fruits, en faisant les devoirs et payant les droits que le seigneur dominant ou direct a retenus sur l'heritage*».

47 BONCERF (1776). Per exemple, l'advocat denuncia la inseguretad d'alguns compradors de terres: «*L'un de nous achète un fonds, il pense être libre en payant les lods; il se trouve que ceux de mutations précédentes n'ont pas été acquittés, non plus que le cens...*» (p. 6)

Pel que fa al tema de les relacions entre els propietaris útils i els senyors directes, resulta especialment estimulante que la creació del Centième Denier, el 1703, busqués facilitar als senyors directes francesos la percepció de rendes.⁴⁸ La diferència cronològica que separa l'aparició de les dues institucions –Comptadoria d'Hipoteques, a Espanya el 1768, Centième Denier, a França el 1703– suggereix la hipòtesi d'un major control dels senyors –o del mateix rei– sobre els seus drets a França, però les possibilitats del Centième Denier en tant que font històrica s'assemblen molt a les del registre d'hipoteques a Catalunya. De fet, fa uns quants anys, Leymarie en va oferir una prova (LEYMARIE 1977). Com es pot deduir del títol del seu treball –«*la faible importance des alleux*»– l'objectiu de Leymarie no era pas el mateix que el nostre, però l'exercici realitzat per a l'Haute-Auvergne és pràcticament el mateix que nosaltres hem presentat aquí per a la regió de Girona. Els seus resultats ens mostren una fidelitat molt més gran dels censataris als senyors directes: en la majoria de les dotze oficines analitzades, el domini directe era reconegut de manera satisfactòria en més del 90% de casos. Només hi ha un cas, Salers, on entre 1782 i 1787 el percentage és inferior al 60%: 57,5% per ser exactes.⁴⁹

Què passava en d'altres regions franceses?⁵⁰ Podem recórrer a altres tipus de treball de recerca històrica. Em limitaré a citar-ne dos. Fa molts anys, Gérard Chianea va concloure el seu estudi sobre el Dauphiné al segle XVIII tot subratllant el que considerava

48 «Centième Denier», article de Jean-Pierre POUSSOU, dins BÉLY (dir.) (1996): «*Sa création avait été justifiée par le souci de mettre en place une publicité des mutations utiles aux seigneurs, ce qui ne s'imposait pas; il en reste qu'il est ainsi l'héritier direct des droits seigneuriaux de mutations*». Veure SPINOSI (1959), VILAR-BERROGAIN (1958) i SAINT JACOB (1946).

49 LEYMARIE (1977). Entre els treballs realitzats a partir de l'exploració sistemàtica de la font destaca el de BÉAUR (1984).

50 Per a la regió de Touraine, MAILLARD (1999: 387) aporta aquest exemple: «*Le tableau dressé en 1792 par le fermier général dela terre de Chédigny montre qu'entre le 1760 et 1790, il aperçu seulement 8,6% de la somme due à ce titre. Pour preuve, il a les registres du Centième denier où il a retrouvé la trace des transactions sur lesquelles pèsent ces droits: sur 86 contrats, 65 lui ont été dissimulés dont quelques-uns portent sur des grosses sommes*».

una particularitat de la regió: ni el rei ni els senyors particulars aconseguiren imposar-hi la «senyoria directa universal». Però el que ens resulta més interessant d'aquest treball és la facilitat amb la qual un «*bail à rente seigneuriale*» podia convertir-se en «*bail à rente foncière*», o a la inversa. Chianea l'explica a partir d'algunes clàusules que apareixen en alguns contractes notarials de la regió.⁵¹ És també a partir de l'anàlisi de la pràctica notarial que Gerard Aubin aborda el seu treball sobre el Bordelais i ens ofereix la possibilitat de veure concretades algunes pràctiques d'afebliment del domini directe molt similars a les que hem estudiat i observat a Catalunya.⁵² En la introducció del seu llibre, Aubin senyala la possibilitat de seguir les traces del règim feudal en els arxius notarials francesos a través dels contractes de compravenda o de permuta que mencionen, amb més o menys cura, el domini directe de qui depèn la finca i les càrregues que pesen sobre ella o, a la inversa, la seva qualitat alodial. D'aquest estudi també hem retingut algunes notícies sobre disposicions que, com a Catalunya, obligaven els notaris de la zona del Bordelais a no cometre frau contra els senyors directes. Així, aquest article de la «*nouvelle coutume*»:

Dorénavant les vendeurs et acheteurs et acquéreurs seront tenus de mettre les contrats d'acquisition des ventes et autres devoirs, et les noms des seigneurs de qui seront tenues les choses acquises, s'ils le savent; dont se purgeront par serment par-devant le notaire qui reçut les dits instruments; et en iceux en sera faite mention; aussi

51 CHIANEA (1969: 234). Segons aquest autor, l'analogia entre contractes de «*bail à rente seigneuriale*» i de «*bail à rente foncière*» permetia la mutació automàtica, en les escriptures, del segon tipus al primer, mitjançant aquesta fórmula: «... *ayant été convenu entre les parties qu'au cas où aucun seigneur direct ne prouve aucune directe ny cense directe sur le fonds cy dessus désigné, ledit appentionnement est dès à présent comme un albergement... portant laouds et vénd au sixième deniers suz les susdits cense annuelle et perpétuelle de la ditte somme de 4 livres...*».

52 AUBIN (1989: cap. 3 «Heurs et malheurs de l'exploitation seigneuriale»).

*les notaires seront tenus d'avertir les contractants et de l'insérer en leurs contrats.*⁵³

De fet, podem inscriure les reflexions d'Aubin i Chianéa en una llarga tradició d'autors francesos que han constatat les dificultats creixents dels senyors directes a cobrar les seves rendes.⁵⁴ D'altra part, l'observació d'estratègies similars en regions diferents no vol pas dir que ens trobem davant de societats similars. Hem gosat dir que les condicions jurídiques, tal com eren descrites pels juristes, s'assemblaven. Però no gosaríem pas pronunciar-nos sobre les condicions reals d'aquests drets. El que volem dir és que les estratègies d'ocultació de dades i d'exigència de títols, a més d'ésser suposades, mereixen ser estudiades.

6. A MANERA DE CONCLUSIÓ

Aquest treball ha posat de relleu algunes febleses del discurs historiogràfic sobre la crisi de l'antic règim i la revolució liberal espanyoles. Aquest discurs, que ha tendit a veure l'abolició dels censos i drets senyorials com a una conseqüència *natural* del procés de revolució liberal, no ha tingut en compte el paper de

53 AUBIN (1989: 310-311) també aporta notícies sobre decrets expedits per al conjunt de França. L'article 181 de l'ordenança de Villers-Cotterets (1539) i l'article 180 de l'ordenança de Blois (1579) manaven que es fes constar en les escriptures de compravendes de finques emfitèutiques la identitat del senyor directe. I entre els textos més recents, Aubin cita un Arrêt del Conseil de 20 d'agost de 1721 que imposava als notaris una multa de 30 lliures en els casos en què no hi constés la identitat del senyor directe.

54 Citem, per exemple, CHENON (1881) i les seves reflexions sobre l'aversion per a la *féodalité* del segle XVIIIe, i AVENEL (1894: 233): «Dès 1614, la noblesse se plaignait aux États Généraux de la fréquente omission, dans le cahiers des charges ou affiches de ventes, des services fonciers dus au seigneur, de sorte qu'à la deuxième ou troisième mutation de la propriété, l'acquéreur pouvait croire la terre affranchie de toute obligation féodale». Aquesta idea també es troba present en els estudis sobre les violentes reaccions enfront dels decrets revolucionaris que establien el caràcter obligatori de la redempció dels drets senyorials. Per exemple, SAGNAC i CARON (ed.) (1907) a propòsit de la col·lecció de documents legislatius per al període 1789-1793. Entre els autors més recents, ADO (1996), MARKOFF (1996) i GALLET (1999).

les estratègies dels diferents actors socials en aquest procés i, massa sovint, ha oblidat l'interés dels legisladors liberals per a la protecció de tots els drets de propietat, també dels drets dels senyors directes. Tot i això, sabem que molts senyors directes no van pas aconseguir signar les escriptures de traspàs dels seus emfiteutes. Tot plegat ens reafirma en una idea: l'anàlisi històrica de les estratègies d'informació i ocultació ens ha de permetre conèixer millor l'evolució d'aquestes societats i els processos de formació dels seus grups socials.

El nou enfocament també ha de permetre formular hipòtesis sobre la importància de les formes de resistència pagesa. Però, tampoc en aquest terreny, no hi ha cap garantia de trobar arreu experiències i resultats semblants. Adoptem, convençuts, el punt de mira de James C. Scott: és necessari observar amb atenció les formes quotidianes de resistència –que sovint es donen sense organització aparent– per tal d'analitzar correctament les accions dels pagesos.⁵⁵ Però –hi afegim– no només dels pagesos, no només dels sectors humils. És necessari integrar l'estudi del quotidià dins l'estudi de les actituds de tots els grups socials. Els poderosos tenien també les seves armes ocultes.⁵⁶

Així, malgrat les similituds que presenta el combat silenciós dels propietaris útils catalans amb les formes de resistència

55 De fet, SCOTT (1987) ha trobat punts de comparació entre la resistència pagesa malasiana i la resistència pagesa francesa al delme.

56 AUBIN (1990), en presentar un estat de la qüestió sobre la crisi de les rendes senyorials en l'etapa final de l'antic règim, després de cridar l'atenció sobre la «dissolution progressive du régime féodal», situa en la segona meitat del segle XVIII una estratègia senyorial que tindria com a base precisament la incapacitat dels senyors per percebre de forma regular que els devien. Sense citar-lo, Aubin cita les mateixes paraules sobre les que SCOTT (1985) havia construït la seva teoria sobre la resistència pagesa, «armes», i «feblesa», per explicar l'actitud dels senyors: «*La seigneurie va alors tirer des armes de son incapacité à percevoir régulièrement son dû. En d'autres termes, elle érige sa faiblesse en tactique, en spéculant sur la décadence de ses droits*». Sense citar-lo, Aubin explica l'actitud dels senyors amb les mateixes paraules clau a partir de les quals SCOTT (1985) havia construït la seva teoria sobre les formes de resistència pagesa. La coincidència en el vocabulari ens sembla especialment significativa, encara que evidentment la «feblesa» dels senyors no tenia res a veure amb la dels pagesos.

analitzades per James C. Scott, és evident que l'adjectiu «feble» no convé als principals protagonistes de les estratègies de «la ignorància» que hem estudiat a la Catalunya moderna. Molts propietaris útils que negaven conèixer el seu senyor directe eren de fet propietaris benestants.

Pel que fa al paper jugat pels notaris, comprenem que les seves actituds, conservadores o innovadores, han de ser analitzades en funció de les seves complicitats amb alguns grups socials. Els èxits dels notaris catalans només es poden comprendre a partir de la seva situació privilegiada. Però les estratègies d'aquests notaris haurien estat segurament diferents si no s'haguessin identificat molt aviat amb els interessos de la classe emergent dels propietaris benestants, formada essencialment per rics emfiteutes.⁵⁷ Una classe com aquesta només podem concebir-la si assumim una lenta però profunda transformació dels drets de propietat a la Catalunya moderna, és a dir, i tornem al punt de partida del nostre programa de recerca, si partim del caràcter plural i variable, és a dir mutant, de la propietat.

57 Sabem que un bon nombre de notaris de la regió de Girona provenia d'aquestes mateixes famílies.

IX

ELS PROBLEMES DERIVATS DE LA MANCA D'INFORMACIÓ EN LA CONSTRUCCIÓ DE L'ESTAT LIBERAL. LA TEMPTACIÓ DELS BATLLES DE SAC

ROSA CONGOST, PERE GIFRE

L'objectiu d'aquest capítol és molt concret: a partir del que podria semblar una anècdota, ens proposem recrear el procés d'implementació d'una mesura de l'administració liberal, per posar de manifest la importància de la informació en els processos de reforma dels Estats. La tesi que defensem és aquesta: l'èxit d'algunes reformes administratives ha depengut sovint dels bancs disponibles d'informació, i la fiabilitat d'aquests bancs de dades depenia moltes vegades de les complicitats i expectatives dels ciutadans. El tema és especialment rellevant en els processos de creació dels anomenats estats liberals, uns estats que s'erigeixen com a representants de la sobirania de la nació i del «bé públic». Fins a quin punt l'aparell administratiu liberal va comptar amb la complicitat necessària dels ciutadans per tirar endavant les seves reformes? Fins a quin punt algunes d'aquestes reformes no es van veure obstaculitzades, precisament, per la manca d'informació, motivada en part per la manca de col·laboració de la ciutadania? Aquí defensarem que l'estudi dels usos socials de la informació –que podien incloure pràctiques d'ocultació– no només és necessari per comprendre el procés de revolució liberal, sinó que pot aportar dades que obliguin a reinterpretar –en una direcció historiogràfica no necessàriament coincident amb la dominant– els objectius i la voluntat d'aquells primers governants liberals. Ens poden ajudar algunes preguntes. Per

exemple: per què es va abolir el delme i què va significar aquesta abolició? O aquesta altra: els legisladors, van voler abolir mai els censos d'origen senyorial? El cas dels batlles de sac, col·lectors tradicionals dels delmes, censos i altres rendes senyorials, ens convida a plantejar-les.

1. L'OFICI DE BATLLE DE SAC

La figura del batlle de sac era segurament singular del territori del bisbat de Girona, però la seva funció no devia pas ésser exclusiva d'aquest territori. Molt probablement el nom provenia del sac que portaven per recollir els censos i les rendes.¹ No són pas els únics casos documentats d'implicació directa de grups plebeus en la distribució de l'anomenada renda feudal ja que, com sabem, l'arrendament temporal de drets senyorials també era una pràctica habitual dels senyors gironins des de la baixa edat mitjana. Però, independentment de l'existència d'aquests contractes d'arrendament, alguns individus podien percebre un percentatge del valor de les rendes en concepte del treball de col·lecta realitzat. Per exemple, en el domini de l'Almoina del Pa, estudiat per Rosa Lluch, estava estipulat que els pabordes cobrarien una part del conjunt dels censos.² Aquest era el percentatge habitual establert per als anomenats batlles de sac.

Si bé els senyors, amb batlle de sac o sense, podien arrendar els drets senyorials, és evident que els preus d'aquest tipus d'arrendaments es trobaven condicionats per l'existència d'aquesta figura intermediària. D'una banda, perquè propietaris i arrendataris sabien que un 10% de les rendes havien d'anar a mans dels col·lectors o batlles de sac; de l'altra, perquè en ser el treball de recol·lecció de fruits realitzat bàsicament pels batlles de sac, l'èxit de l'operació depenia gairebé exclusivament d'ells. El que és evident, també, és que la distància entre «rendes senyorials» efectivament pagades i «ingressos senyorials» efectivament cobrats podia engrandir-se notablement, i que la feina realitzada

1 Aquesta és la interpretació del jurista VIVES (1864, II: 54).

2 Vegeu, en aquest mateix llibre, el capítol segon.

i cobrada pels batlles de sac guarda una relació directa amb les estratègies d'informació dels diversos agents socials. Un bon batlle de sac havia d'aconseguir que els emfiteutes paguessin el que devien als senyors. Per això resulta especialment interessant comprovar la seva llarga continuïtat en el temps. Molts batllius de sac, com veurem, tenien els seus orígens a l'època medieval.

Alguns funcionaris de l'administració liberal van considerar que els batlles de sac constituïen una possibilitat real, potser l'única, de tenir èxit en la tasca de cobrament dels censos desamortitzats. Que aquesta sorprenent aposta liberal per a la reinstauració dels batlles de sac no acabés de tenir èxit no disminueix, sinó més aviat tot el contrari, l'interès de resseguir-la i d'examinar-la com a un reflex de la importància de les estratègies socials relacionades amb la informació.

1.1. Els batlles de sac de l'Almoina del Pa

L'àmbit d'actuació del batlle de sac era el terme o «decimar», un àmbit abastable, que havia de poder ser recorregut amb facilitat i que el detentor del batlliu de sac havia de conèixer bé. La concessió de la batllia de sac, habitualment, es feia per establiment i sovint anava inclosa en l'establiment d'un mas, de manera que es renovava l'establiment d'aquella funció a mesura que es capbrevava el mas, i amb el canvi del possessor del domini útil del mas canviava també el possessor de la batllia de sac: era el mas, doncs, el que comportava l'ofici, que no es tenia a títol personal. El mas Batlle de Palauborrell –fixem-nos que la funció de batlle dóna nom al mas– n'és un bon exemple. Aquest mas tenia incorporat el batlliu de sac per «ajustar y replegar los fruyts que dita Almoina rep, percebeix y cobra en Palauborrell, Sant Feliu de la Garriga y demás llochs circumvehins»; el reconeixement apareix ja en la primera capbrevació documentada i se succeeixen en el mas i en el càrrec diferents famílies segons les capbrevacions: el 1319 i el 1418 hi ha els Batlle, el 1598 i el 1682 els Briolf, i el 1755 els Sastre i Climent. La funció bàsica del batlle de sac era col·lectar les rendes segons estipulava el llevador. Per evitar que el batlle de sac s'avingués amb emfiteutes i junts cometessin frau, els senyors conservaven la documentació que

descrivia el que havien de cobrar. De la vigilància a què sotmetia el batlle de sac n'hi ha una prova en el primer full del llevador d'Estanyol on els representants del senyor, l'Almoïna, recorden la funció del batlle de sac:

Se adverteix al batlle de sach de Estanyol que de aquí al devant deurà cobrar las rendas corresponents a son batlliu, axí de censos com taschas, en lo modo y forma se conté en lo present llevador, no emperò cobrant com cobrava antes, avenint-se ab los emfiteotas, sí que deu cobrar fielment com se troba notat en est llevador.

Las taschas se deuen cobrar anualment en esta forma: si lo emphiteota fa 1 tascha, tant solament se deu cobrar per cada 11 quarteras que cullirà en las terras tascals, 1 per lo senyor; y si són 2 taschas, de cada 5 y mitja, una per lo senyor. Y axís per cobrar-se fielment serà bo fasse bàtrer las garbas de las terras tascals a part, a no ser que se sàpian avenir fent un judici prudencial de lo que (sens frau al senyor) puga correspondrer a dit senyor.³

Les expressions que hem remarcat fan pensar que hi havia hagut alguna relaxació en les formes de pagament. El batlle de sac tenia una altra funció, tant o més important que la de cobrar censos, que era la de vetllar per les transaccions i cobrar els lluïsmes. Aquesta funció queda reflectida clarament en un informe de l'Almoïna del Pa sobre el batlliu de Fonolleres de 1792, on es diu que ha «de donar y notar lo batlle las notícias y trasposos, esto se deu enténdrer de los que sàpia,[...] y en donar las notas y avisos de los que resistexen pagar taschas»; d'altra banda, i com en el cas anterior, la redacció del document deixa entendre alguna extralimitació en les funcions del batlle de sac; aquest havia exercit la facultat «de fer gràcies dels lluïsmes y de firmar las àpocas», que a l'Almoïna li semblava que calia reconduir, quan expressament diu «que esto se deuria ab formal

3 AHG, Reial Hospici. Capbreus Brunyola, Castanyet. 112: *Llevador de las rendas reb lo Il-lustre poborde de la Pia Almoyna del Pa de la Seu de Gerona corresponents a cobrar al batlle de sach de Estanyol*. El destacat és nostre.

escriptura declarar-se y arreglar-se tot expressant en quins y ab que termes pot fer gràcias». ⁴ Clarament, doncs, pel que es dedueix d'aquestes expressions, el batlle de sac era un agent senyorial de primer ordre: la mà recaptadora, els ulls i l'oïda del senyor. Cal suposar que disposava de la informació necesaria per portar a terme aquesta doble funció. De fet, molts batlles de sac residien en el terme de la batllia.

Com s'accedia a la batllia de sac? Els batlles de sac de l'Almoïna que hem pogut localitzar ho eren en funció d'un establiment emfitèutic i coneixem el cens que pagaven anualment pel seu ofici. Es tracta d'una quantitat relativament baixa. Els pagaments anuals són de la mateixa entitat que qualsevol emfiteuta o subemfiteuta, i, com ells, havien pogut redimir aquest cens fins als sis diners que pagava Francesc Sastre i Climent. La recompensa per l'ofici desenvolupat anava en funció del terme assignat; en general, però, el batlle de sac obtenia el redelme, que es calculava, si no s'especificava el contrari, entre una desena o una onzena part d'allò que el batlle de sac recaptava. Un cas a part ve representat pel batlle de Fonolleres, que en rebia una cinquena part; és clar que, com hem vist, la seva funció anava més enllà de la simple recollida dels censos i convertia el batlle de sac en un veritable agent senyorial que havia de suplir la manca d'una notaria de l'Almoïna en el lloc, per tal de controlar les transaccions del domini útil. ⁵

Tots els batlles de sac de l'Almoïna eren senyors útils i propietaris de masos, que també havien de confessar la seva condició d'homes propis, solius i afocats. Després de la sentència arbitral de Guadalupe, molts d'ells confessaven l'obligació de pagar els tres sous pels mals usos.

4 AHG, Reial Hospici. Capbreus Hospici: Sant Pere Pescador, Fonolleres, Viladasens. 180-tri: *Notas sobre lo fer la capbreuació del batlliu de sach, quals reparos són de alguna atenció y fundats conforme a rahó natural*, les notes les fa Cosme Martí i Deulofeu, procurador de l'Hospici a la Bisbal.

5 AHG, Reial Hospici. 1293, 1284.

Taula 1. Relació d'alguns batlles de sac de l'Almoina del Pa

Batlles de sac	Batlli o decimar	Cens anual	Part del batlle de sac
Joan Ciurana, propietari de la torre Ponsa de Riudellots. Home propi, soliu i afocat, amb prestació dels 3 sous anuals (1767).	Riudellots, St. Andreu Salou, Campllong i Franciac.	10 sous	1/11
Anton Ferran i Amalric, pagès, familiar del St. Ofici, home propi i sr. útil del mas Roig, Salvador i de Fonolles. Paga 3 sous pels mals usos (1783).	Fonolles, Matajudaica, Parlavà, Ultramort, Santa Coloma de Matella i Canet.	Una alberga de dos cavallers i mitja perna de porc, un parell de gallines, pa, vi i dues mitgeres d'ordi.	1/5
Cosme Pont i Albanyà, CHB, sr. útil del mas Brascó de Borrassà, i home propi (1784).	Borrassà.	2 capons	1/11
Montserrat Ramella, sra. del mas Ramell de La Pera, dona pròpia. Paga 18 diners pels mals usos (s.XVIII).	La Pera, Púbol i Pedrinyà	7 sous i 2 diners	redelme
Francesc Sastre, pagès del port de L'Escala, sr. del mas Batlle de Palauborrell, home propi, soliu i afocat. Paga 3 sous pels mals usos (s.XVIII).	Palauborrell, St.Feliu de la Garriga.	6 diners	—
Francesc Vidal, pagès, sr. del mas Vidal d'Ermedans, home propi, soliu i afocat. Redueix els 3 sous el 1667 (1758).	Ermedans (Brunyola)	—	1/3 dels polls

Font: AHG, Reial Hospici: 132-bis, Capbreu fet en 1762 y següents de Cassà de la Selva, Riudellots, Campllonch; 180-bis, Capbreus de Sant Pere Pescador, Fonolles, Viladasens. Causes de Capbreuació: Borrassà, 158. Llevador de la Pera y sos veynats. 241: Capbreus en general. 105: Capbreu de 1758 y següents del veynat de Armadans y castell de Brunyola.

1.2. Un cas especial: la sagionia d'Aro

El cas més elaborat en el control del territori i la recaptació de la renda l'hem trobat en la pabordia de juliol de la Seu de Girona, o pabordia d'Aro. Els batlles de sac eren la peça principal en el marc del domini i havien de conduir els censos a Castell d'Aro, on radicava la sagionia d'Aro. Sens dubte, l'allunyament de Girona feia necessari establir una organització centralitzada a la Vall d'Aro. En un primer nivell desenvolupaven la seva tasca els batlles de sac; en un segon, l'obtentor de la sagionia. Els batlles de sac ho eren per a cadascuna de les parròquies de la vall: el mas Saguer tenia la batllia de sac de Santa Cristina d'Aro (1416-1567), i els seus moradors reconeixen la condició d'homes propis i solius;⁶ el mas Croanyes, la de Santa Maria de Fenals (en el capbreu de 1568 reconeixen la condició d'homes propis);⁷ i el mas Reverter, la de Sant Martí de Calonge (de 1317 a 1491, de 1521 a 1544, any en què la batllia és venuda a Miquel Albert).⁸ Tots eren homes propis. Les obligacions dels batlles quedaven clarament especificades en els capbreus; així, en la confessió de Joan Saguer, de 1567, s'esmentava l'obligació de recaptar els censos i portar els grans recollits a Castell d'Aro, i, textualment, «per lo treball de dita batllia reb y ha acostumat rébrer [...] en tots los foriscapis provenients a dita pabordia en tota la dita parròquia de Aro dos diners per quiscun sou». Joan Saguer també reconeixia el mas, de setanta vessanes de terra campa, trenta més entre ermes i boscoses, i diferents parcel·les que sumen un total de vint-i-nou vessanes i mitja de terra campa, trenta-quatre de bosc i una peça amb oliveres, a més de deu vessanes de terra i una peça indeterminada de terra campa que tenia per altres senyors.⁹ Sens dubte, ens trobem davant d'un patrimoni considerable.

Si la funció del batlle de sac no presenta diferències respecte als batlles de l'Almoina, la novetat està en l'existència de la

6 ACG, *Llibres d'arxivació de la pabordia de Juliol o d'Aro*, II, f. 1288 i III, ff. 2082, 2093.

7 *Ibidem*, II, f. 1780.

8 *Ibidem*, II, ff. 1108-1109, 1111.

9 *Ibidem*, II, ff. 1288-1300v.

sagionia. El 1470 el paborde estableix la sagionia de la Vall d'Aro, que es trobava vacant, a Gaspar Sala,¹⁰ amb tot un seguit de condicions, que ens permeten conèixer la funcionalitat d'aquest ofici. D'entrada, l'establert havia de tenir domicili i habitació a Castell d'Aro, estar armat i tenir utensilis de cuina. Les seves funcions consisteixen en fer tragar al castell les prestacions que havia de rebre el paborde de les parròquies de la Vall d'Aro, a més de fer complir les prestacions en forma de treball, tragines, batudes, podades, cavades, magencades i les obres al castell, així com les guaites. Entre les obligacions, hi havia la de fer-se home propi i soliu per raó de la sagionia, «axí com si fos mas amançat». Per la sagionia havia de rebre: la tasca dels emoluments del molí de la Bassa, carnalatge del delme, la sisena part del delme de raïms i la tasca i el delme d'Aro, i tota l'hortalissa i els formatges que pertoquessin al paborde. Havia de pagar cinc sous anuals per Nadal i una entrada de vint-i-dues lliures. Sens dubte, l'obtentor de la sagionia, el saig,¹¹ era el batlle de sac general de la Vall d'Aro i, com els altres batlles de sac, també havia de ser home propi. Era una de les condicions per poder exercir l'ofici.

1.3. Altres notícies de batlles de sac

Coneixem molts altres exemples de l'existència de batlles de sac. A la taula ens hem limitat a fer constar, per ordre cronològic, les dades sobre alguns establiments realitzats tant per senyors eclesiàstics com a laics que tenim documentats.

10 *Ibidem*, II, ff. 1088 i ss.

11 Probablement sagionia prové de saig, no pas en l'accepció de nunci, sinó d'ofici equivalent a batlle. Hem vist que havia de portar armes i que havia de tenir cura d'aplegar les rendes. El terme, tal com és usat a la Vall d'Aro presenta similituds amb l'accepció de saig a Andorra, on substitueix el batlle en les seves funcions, fins al punt que el 1456 s'obliga els saigs a anomenar-se batlles, VELA (2002: 20). Així, doncs, sagionia i batllia serien termes equivalents.

Taula 2. Establiments o concessions de batllius de sac

Any	Establert	Batlliu
1217	Roca de Fontajau, pagès de Fontajau. ¹²	Concessió de la batllia de Fontajau per sant Pere de Galligants. 1351,1598. Capbreuacions amb reconeixement del batlliu de sac.
1416	Pagès, Joan, pagès d'Arenys d'Empordà	Establiment del batlliu de sac a Arenys pel benefici de Santa Caterina de la Seu de Girona. ¹³
1459	Pasqual, pagès de Lladó ¹⁴	Establiment del batlliu de sac de Lladó. Es renova el 1654.
1447	Callabot, pagès de Vilanova de la Muga ¹⁵	Establiment del batlliu de sac de Vilanova de la Muga. Es renova el 1461.
1509	Vila i Olivet, pagès de Borrassà	Establiment del batlliu de sac de Borrassà. Es renova el 1555 i 1673
1517	Brascó, pagès de Borrassà	Establiment del batlliu de Borrassà per l'Almoina del pa.
1585	Perpinyà d'Ullà	Establiment del batlliu de sac de mig delme d'Ullà.
1610	Corts	Capbreuació del batlliu de sac del priorat d'Ullà, comprat per execució de cort.
1686	Viader, pagès de Galliners	Establiment del batlliu de Galliners pel monestir de Sant Daniel de Girona.
1728	Martí, pagès de Fontclara	Establiment del batlliu de Fontclara pel marquès de Benavent

La relació ve a confirmar el que ja havíem comprovat en els casos anteriors: la majoria dels batlles de sac eren senyors útils i propietaris de masos. Sabem que molts d'aquests mateixos pagesos es van significar en el conjunt de la universitat i la parròquia, essent, en definitiva, un clar exponent de la franja superior de la pagesia. Alguns, amb el temps, van arribar

12 ADG, Llibre mestre Roca de la Barca, f. 7v, 30v i 31r.

13 Arxiu patrimonial Pagès d'Arenys d'Empordà. Pergamins: E1 (numeració actual donada per l'ACAE, que els ha catalogat).

14 Arxiu patrimonial Pasqual de Lladó. A més dels establiments, l'arxiu conserva una sentència de 1678 sobre els drets del batlle de sac de Lladó. Per raó de ser els col·lectors del delme, trobem dades d'anotacions del delme des de 1767 fins 1834. La possessió del batlliu de sac en l'enquesta adreçada als capellans del bisbat a ADG, C94: 1 de febrer de 1738.

15 Arxiu patrimonial Pasqual de Lladó. La família Pasqual va incorporar el patrimoni Callabot de Vilanova de la Muga.

a disposar de la condició de ciutadà honrat de Girona o de Barcelona. Trobem un batlle de sac singular, citat per J. Olivares, que era doctor de l'Audiència, i que el 1645, en la seva qualitat de batlle de sac de sant Vicenç de Canet, de Moncal, per la pabordia d'agost, i també de les terres de Cartellà, Sant Medir i Canet reclamava trenta-nou anyades de censos i delmes deguts pels emfiteutes (OLIVARES 2000: 311). Se separa de la imatge comuna del batlle de sac, però segurament, tot i ser doctor de l'Audiència, devia mantenir la condició d'home propi de la pabordia d'agost pel fet de ser senyor útil del mas que tenia establerta la batllia de sac del lloc.

El cas de la família Ciurana de Riudellots és especialment significatiu. El 1480 havia comprat, per execució de cort, el mas Gombau de Riudellots que tenia annex el batlliu de sac de l'Almoina d'aquest terme. Des de mitjan del segle XVII, la família Ciurana exercia també com a batlle de sac de Riudellots de la Selva pel cabiscol de la catedral, arran de la compra del mas Pons o Torre Ponsa, que tenia establert el batlliu de sac el 1426.¹⁶ El 1710, Ciurana capbreva a favor del cabiscol el batlliu de sac pel qual reconeix pagar dos sous de cens per Nadal i rebre un diner per sou de tots els establiments, terços i lluïsmes que el cabiscol hagués de rebre a Riudellots.¹⁷

De fet, molts batllius de sac van ser objecte de transacció i d'arrendament, el que pot constituir una prova de l'interès econòmic i social que tenia aquest ofici per a la pagesia de mas. Així, el 1514 la batllia de sac del terme de Cruïlles va ser comprada per Francesc Almar de La Bisbal per 100 lliures i al cap d'uns anys, Bernat Almar arrenda el batlliu de sac (1570, 1573, 1589);¹⁸ per l'obtenció del batlliu de sac el senyor útil venia obligat, tant el 1301 com el 1629, anys per als quals disposem

16 Arxiu patrimonial Ciurana de Riudellots de la Selva. Llibre *Arxibació de las heretats anomenadas mas Ciurana, mas Pons, mas Capell formada per Dn. Anton de Ciurana y de Balle en 1775.*

17 AHG, I. Roig, Not. Girona-11, 498, (1710): 25 de gener de 1710.

18 Segurament es tractava dels descendents d'un dels síndics remences més importants.

d'èpoques que ho proven, al pagament de dues lliures de cera. És el cens pel qual es reconeixia la senyoria.¹⁹

També coneixem alguns plets entorn de batllies de sac. És el cas del plet, iniciat el 1692, per la família Colomer, que tenia el batlliu de sac de Montcal per la pabordia d'agost de la Seu de Girona, contra el senyor directe pel dret de «parelles». En el plet, Casilda Colomer reclama «per lo dret vulgarment dit de parellas, dos diners per cada sou de cada un dels foriscapis que se pagan per las transportacions dels masos Roig, Parer y de algunas terras del mas Anglada» que s'havien produït sense haver percebut redelme. La pabordia s'hi negava i la part de Casilda Colomer va aportar en prova del cobrament d'aquest dret diferents capbreus de 1646-1649, en què els senyors útils reconeixien, com feia Josep Torra, pagès dels masos Torra i Tarrés de Sant Vicenç de Canet d'Adri «que en cas de alienació dels dits masos se debían per dret de batlliu pagar los drets de parellas a rahó de dos diners per sou de foriscapi que dita Pabordia rebria segons la consuetut del present bisbat de Gerona». No sabem les raons per les quals la pabordia negava aquest redelme als nous batlles de sac. És probable que en els canvis de senyors útils de la batllia de sac la pabordia hagués aconseguit reapropiar-se'l. Els capbreus, però, en aquest cas, eren l'arma de defensa del senyor útil, el batlle de sac.

1.4. Els batlles de sac durant el segle XVIII i començaments del segle XIX

En el segle XVIII encara trobem alguns establiments de batlles de sac. Per exemple, l'u d'abril de 1728 el marquès de Benavent va establir a un pagès de la parròquia de Fontclara, Gerònim Martí i Macelis, tot el batlliu de Sac de la dècima que el marquès rebia i collia en el terme de Palausator, i també la meitat del batlliu de sac de tots els censos que el mateix marquès rebia dels llocs de la batllia forània de Palausator. L'entrada pagada va ser de seixanta-set lliures i quatre sous, i el cens compromès de tres quarteres de

19 Arxiu Caramany de Corçà. 132.3.6.

blat forment anuals.²⁰ El 20 de febrer de 1762, l'Almoina del Pa va fer establiment del batlliu de sac de Viladasens a Pere Moret, pagès del lloc, amb la imposició d'un cens anual de tres lliures. De fet, sabem que es tractava d'una ratificació d'establiment, perquè en la mateixa escriptura es fa constar que el 1368 un tal Berenguer Moret havia comprat aquesta batllia per 100 sous a un tal Ramon Serni.²¹ També tenim notícies tardanes de capbreuacions de batllies de sac. El 10 de juny de 1782, un pagès veí de Sant Gregori, Domingo Serra, va capbreuar el batlliu de sac dels termes i llocs de Sant Gregori, Cartellà, Canet d'Adri, Sant Medir, Ginestar i Moncal. Exercia l'ofici en virtut de l'establiment concedit per l'abat del monestir de Sant Pere de Galligans el 15 de juliol de 1350 a Bernat Boscà de Sant Gregori.

La documentació referida a aquest darrer batlliu ens aporta també la primera notícia documentada sobre els problemes d'alguns batlles de sac. El 1807, el fill de Domingo, Francisco Serra, formalitza una escriptura de renúncia d'establiment de la batllia de sac adjunta al mas que el seu pare havia capbreuat unes dècades abans²². Francisco Serra declarava que

com a tal Batlle de Sach tinch la obligació com dits mos Predecessors la tingueren de exigir, alcansar y rebre tots y qualsevols censos, tascas, Brasatges, Decimas y part de estas, y tots generalment qualsevols altres Drets y tributs que percebeix annualment, y pertaïnen y espectan à la referida Abbacial Dignitta en ls sobredits respectius termes, Parroquias y Decimars, y dits fruits llevarlos, congregarlos, y recullirlos en la casa de mon propi Mas Serrademunt.

Però a continuació renunciava voluntàriament a totes aquestes funcions en un llarg escrit que hem volgut reproduir:

me es molt engorrós de altre part y quasi perjudicial lo expresat ofici per impedirme moltas vegadas lo poder acudir à mas propias y precisas obligacions: Perçó per

20 AHG, RHG-8-39, Francisco Dedeu, Not. Girona, 1 d'abril de 1728.

21 AHG, Reial Hospici: (1527).

22 AHG, F. C. Befaràs, Not. Girona-9, 688, f. 142: 16 de maig de 1807.

estos y altres motius y rahons, que mouhen è inclinan mon animo y voluntat dich y declaro: Que Renuncio, Deixo, Cedesch y Dimitesch al Iltre y Molt Rt Señor DnFra Franco Xavier de Esteua, actual Abat del citat Imperial Monastir de St Pere de Galligans de Gerona... lo referit mon Batlliu de Sach, eo Dret y Potestat de alcansar, llevar, exigir y rebre los sobre expressats censos, Brasatges, tascas, decimas, parts de esttas y tots generalment los Demes Drets, y tributs de ditas Parr^{as}, termes y Decimars de Sant Gregori, Cartellà, Canet de Adri, Sant Medir, Ginestar y Moncalt de la Mencionada vegueria, junt ab sos lucros, alcances, Drets y prerrogativas à mi pertañents y expectants per dita collecta en virtut del dalt calendat Establiment... Vuy en avant abdicantme com me ab dico de tots ... y altres dels sobredits mos Drets y prrogativas, y renunciantlos, y Dimitintlos, com los renuncio y dmitesch à favor del referit Iltre y Sr. Rt. Señor Abat, puga est y los seus successors en la mencionada Dignitat pugan sens Obstacle ni impediment algun de mi ni dels meus retenirse, ò be novament Establir y concedir lo referit Batlliu ò Ofici de Batlle de Sach ab los mateixos expressats Drets y prerrogativas ò altres à favor de la Persona ò Personas així y conforme se li aparega; Per quant expressament declaro que de Vuÿ en avant no Vull mes entendreirme en lo mencionat Ofici y exercici ni intitularme ni anomenarme tal Batlle de Sach ni menos reservar à mi ni als meus dret algun ab que pugan may ni ara ni en lo esdevenidor pretendrer dit Batlliu de Sach, ni impedir ni perjudicar al denominat Iltre y Molt Rnt Señor Abat, ni als seus successors de poderlo concedir à favor de qui y quantas vegadas be li aparega à totas sas plenas y liberas voluntats. Volent que esta mia Renuncia, cessio y Dimissio se li sie feta notoria à fi de que vinga en sa noticia, y obria y produsca à son favor los efectes que mes utils y convenientis li sien.

Per últim, podem comentar que en alguns arxius privats hi ha evidències que els batlles de sac van continuar exercint la seva

funció fins la dècada de 1830. És el cas, per exemple, dels Pascual, batlles de sac de Lladó,²³ i dels Sans, batlles de sac de Palafolls.²⁴

2. EL SORPRENENT INTENT LIBERAL DE RECUPERACIÓ DELS «BATLLES DE SAC»

Molt aviat, el 1836, l'estat liberal, bruscament convertit, en virtut de les lleis desamortitzadores, en administrador de finques i censos procedents de l'Església, va haver d'afrontar els problemes derivats de la manca d'informació disponible, sobre les finques i les rendes desamortitzades, a les seves oficines. Una part important de la documentació generada per aquelles lleis mostra uns funcionaris de l'estat liberal colpits i en certa manera sorpresos per la manca de dades que els eren del tot necessàries per a la seva efectiva aplicació. Teòricament, les rendes de les antigues senyories eclesiàstiques havien passat a les seves mans. Però com podien administrar-les, si ni tan sols sabien en què consistien ni com podien col·lectar-les? Els monestirs, els convents desamortitzats havien d'haver lliurat els llevadors de censos a l'Estat, però sovint aquest no havia estat el cas. A més, la informació continguda en molts dels llevadors cedits era clarament deficient. A l'hora d'arrendar els delmes i els censos, en aquells primers anys del procés de revolució liberal, els funcionaris van plantejar la conveniència de mantenir els col·lectors antics en les seves funcions.

2.1. El procés d'abolició del delme

El 19 de febrer de 1837, el ministre Mendizábal va presentar a les corts de Madrid la *Memoria relativa á las reformas que conviene introducir en el actual sistema de diezmos*. D'aquesta memòria, que anunciava la fi del delme, ens interessa remarcar sobretot aquells paràgrafs que feien referència a les dificultats per cobrar aquesta renda:

23 Arxiu patrimonial Pascual de Lladó.

24 Arxiu Saudin, dipositat a la Biblioteca de Catalunya.

Pero ¿es oportuna la ocasion actual para suprimirlo en España? Respondan las quejas del clero y de los demás partícipes, y los desfalcos del Erario en las rentas llamadas decimales. Todos claman que el diezmo no se paga, ó se paga muy mal. Si, pues, esta contribucion ha cesado ó va cesando de hecho, no puede haber ocasion más oportuna para suprimirla de derecho; y aun es necesaria esta supresion, y sustituir otra cosa en su lugar, si se quiere que no cese el culto, que no perezca el clero, que no desatiendan las obligaciones que el Estado ha contraido con los partícipes y, en fin, que la Hacienda pública no sufra detrimento de sus valores.

A continuació, Mendizábal dedica algunes pàgines de la seva memòria a examinar «*las causas de la mudanza que hoy se observa en el pago del diezmo*» que inclouen una breu història del tribut i situen l'acceleració del seu declivi a partir del Trienni Liberal, per concloure amb paràgrafs com aquest:

Las rápidas transiciones que han experimentado los pueblos en el método de su administración, y el nuevo giro que han tomado sus ideas, sus costumbres y sus inclinaciones, son los únicos agentes que han abolido de hecho aquel impuesto. La opinión, que en otras épocas reputaba ligero su gravámen, mudada en el día, lo tiene por enorme: reprueba lo que antes veneraba, se resiste al pago, y hace sufrir á los acreedores del diezmo privaciones sensibles y perjuicios de gran tamaño.

I més endavant:

Las cosas, Señora, han llegado ya á tal estado, que la total desaparicion del diezmo se verificará por la declarada resistencia de los contribuyentes, sin que el Gobierno de V.M. sea poderoso para contenerla... Dejar que el pueblo se acostumbre á decidir por si materias tan delicadas, es muy expuesto á inconvenientes. La abnegacion de las Córtes y del Gobierno á entrar en matéria se calificaria de abandono, porque dejaria sumidos en la miseria á los acreedores al diezmo, que ha sido hasta aquí un impuesto

legalmente establecido, legítimamente cobrado, y aplicado al cumplimiento de obligaciones también legítimas.

Cinc mesos més tard, el 16 de juliol de 1837, Mendizábal va signar un decret que adjudicava al Tresor la meitat dels delmes que s'havien de cobrar aquell any. Mendizábal va insistir en la importància de portar a terme la col·lecta dels delmes d'aquell any, i per això va exhortar als ajuntaments a «*tomar conocimiento con la mayor exactitud posible de cualquiera percepciones que se hayan realizado...*» en concepte de delme. El 29 de juliol del mateix any van ser declarats oficialment abolits els delmes. El 30 de juliol els ajuntaments de la província de Girona van rebre instruccions per procedir als arrendaments en la línia recomanada per Mendizábal:

Se encargarán sin pérdida de momento de recaudar... valiéndose de las noticias prácticas y oportuna cooperación de los colectores de que se servían los decimadores de los pueblos o parroquias con la retribución acostumbrada...²⁵

De fet, durant el mes de juny els comissionats subalterns d'arbitris d'amortització ja havien signat, juntament amb els contractes d'arrendament de censos, alguns contractes d'arrendament de delmes.²⁶ Però el fracàs generalitzat en les operacions d'arrendament van generar un nou escrit de Josep M. Bremon, que havia de completar el del juliol, dirigit a tots els ajuntaments de la província de Girona, el 4 de setembre de 1837. L'escrit ens informa de com havia anat el procés fins aquella data:

Con motivo de no haber tenido efecto el arriendo de productos del diezmo y primicias del corriente año por parroquias ó diezmatarios sueltos ni demarcacion alguna eclesiástica, de resultas de que no se presentaron proposiciones admisibles en el acto de las subastas

²⁵ BOPG (1837), 60, 2/8/1837, p. 245.

²⁶ BOPG (1837), 52, 5/7/1837, p. 208. El 26 de juny havien tingut lloc els següents arrendaments: parts de delme de Pedret i Marzà, del monestir de Sant Pere de Roda: 6.160 rals l'any. Arrendatari: Ramon Gironella; delme de Fortià, del monestir de Sant Pere de Roda: 19.500 rals. Arrendatari: Josep Marquès i Martí, de Figueres.

*celebradas en el dia 26 del mes próximo anterior y siguientes...*²⁷

El nou document constava de vuit clàusules sobre la manera de reorientar el procés. La primera tornava a deixar clar que la millor solució era la de recórrer als antics col·lectors:

Los Ayuntamientos se valdrán de los colectores antiguos, como prácticos y experimentados, nombrándolos al efecto en union con los RR.Párrocos o regentes de la cura de almas de cada pueblo.

La segona, tanmateix, feia referència a possibles problemes, sense concretar-los, per fer realitat la primera solució:

Si hubiere razones poderosas que impidan el nombramiento de dichos colectores antiguos, nombrarán otros los mismos Ayuntamientos de acuerdo con los Sres. Curas Párrocos.

Per últim, la darrera clàusula deixava clara la voluntat de controlar les feines realitzades pels col·lectors:

Dichas relaciones serán presentada para su examen á los Ayuntamientos los cuales llamaran al acto a los Sres Curas Párrocos y en caso de sospecharse ocultación o mala fé valdrán los recibos librados á los contribuyenyas para comprobar las operaciones de los colectores, sin perjuicio de cualquiera otra verificación razonable que tuvieren por conveniente los mismos Ayuntamientos.

Les consignes van ser escrupolosament seguides per les administracions de Girona i Figueres a l'hora de formalitzar els contractes d'arrendaments de delmes.²⁸

27 BOPG (1837), 70, 6/9/1837, p. 288.

28 Per exemple, els contractes d'arrendament de delmes subhastats a Figueres començaven amb aquesta clàusula: «*El arrendatario coleccionará y percibirá las referidas partes de diezmo de todas las casas y a la misma cuota con las demás circunstancias que han sido costumbre hasta ahora en las mencionadas parroquias por lo tocante a la sobredicha abadía y obra, excepto por lo relativo a diezmos de exentos que forman objeto de un arriendo separado, a cuyo fin las oficinas de amortizacion le facilitarán todas las noticias que obren en su poder*

En cap dels escrits esmentats fins ara no hi apareix escrit encara el nom de «batlle de sac», però ja hem vist que aquesta era la manera com s'havien tendit a identificar els antics col·lectors del delme als quals fan referència. L'última notícia que trobem sobre el delme en el butlletí oficial de la província de Girona parla de l'enquesta, que havia d'anar dirigida a un conjunt de persones de cada província, sobre la conveniència, o no, d'abolir-ne la recaptació i sabem que en la resposta a aquesta enquesta el bisbe de Girona no va dubtar en assenyalar el batlle de sac com la figura clau en la recol·lecció dels delmes a la diòcesi de Girona (CANALES 1982: 111). Quan això es va produir, el cas dels batlles de sac ja havia desencadenat un interessant intercanvi d'opinions entre els funcionaris de l'administració liberal de Girona, Figueres, Barcelona i Madrid. Per a seguir-lo, hem de situar-nos en una nova problemàtica: l'arrendament de censos desamortitzats.

2.2. Els arrendaments de censos desamortitzats. El cas del priorat de Cervià de Ter

La llei de desamortització eclesiàstica de 1836 havia previst la possibilitat de redempció dels censos deguts a les institucions eclesiàstiques. Mentre aquesta redempció no fos sol·licitada, l'administració estatal va procedir, mitjançant les anomenades comissions provincials d'amortització, a arrendar els censos. En els corresponents butlletins oficials provincials d'aquells anys

relativamente a esta clase de tributos, sin perjuicio de procurarse por si propio el referido arrendatario todas las demás que su interés le sujiriese legítimamente, debiendo dar conocimiento a esta subalterna de cualquier descubrimiento que tal vez hiciera a beneficio de este impuesto a proporción que los fuese inquiriendo al efecto de hacer las debidas anotaciones en sus registros. Y podrá siempre el mencionado arrendatario reclamar la exacta observancia de la prestación de las citadas partes de diezmo, caso de que en años anteriores hubiese habido algún abuso o condescendencia en su prestación». També és interessant la clàusula onzena: «Al concluirse este arriendo deberá el arrendatario dar noticia circunstanciada a esta comisión subalterna del número de piezas de tierra de que se haya percibido el diezmo, con expresión de su cabida, situación, calidad y nombre del propietario».

trobem efectivament anuncis relatius a successives subhastes d'aquest tipus d'arrendament. Per exemple, el 29 d'abril de 1837, el delegat del comissionat subaltern de Figueres, Narcís Gay, anunciava que durant els dies 5 i 6 de maig de 1837 es subhastarien catorze arrendaments de censos.²⁹ En el butlletí provincial del 7 d'octubre de 1837, la Comissió Principal d'Arbitris d'Amortització de Girona publica els resultats de les subhastes d'arrendament i assenyala, d'acord amb la llei, un termini de deu dies per millorar el preu.³⁰

Es tractava d'arrendaments anuals. Els primers contractes d'arrendament de censos desamortitzats són força estereotipats i no inclouen cap tipus de clàusula que denoti problemes relacionats amb la informació. Però en aquests contractes i en els anuncis de subhastes d'arrendaments es fa referència a les «*condiciones cuyos pliegos obran en la Escribanía de esta Subdelegación de Rentas*» que els arrendataris havien de comprometre's a acceptar. Si examinem el plec de condicions per a l'arrendament dels censos del priorat de Cervià redactat el 1836, veiem dues clàusules especialment interessants per al nostre estudi. La clàusula cinquena, perquè fa referència tant a la possibilitat de que alguns emfiteures redimissin com al fet que hi haguessin censos «incobrables»:

Que no podrá el arrendatario pedir rebaja alguna del precio del arriendo por caso fortuito pensado ó no pensado pues se entiende que lo hace á suerte y ventura. Que la Amortización abonará al arrendatario solamente las pensiones de los censos que acaso se rediman durante el arriendo y las de aquellos prestamistas de quienes no pueda cobrar, despues de practicadas por el arrendatario las primeras diligencias de apremio y judiciales que pagará á sus costas y acreditará para el expresado abono que en tal caso si el censo incobrable fuese en frutos será razon de los precios propuestos para el Subno en su calculo.

29 BOPG (1837), 43, 29/4/1837, p. 138.

30 BOPG (1837), 78, 7/10/1837, p. 302.

I també la clàusula novena, que fa referència directa a la informació disponible i a la manera de gestionar-la:

Que al arrendatario no se le entregarán los llevadores, y si una relación extraída de ellos firmada por el Comisionado y comprobada por aquel á su satisfaccion en la que no le será licito hacer alteracion alguna pues deberá devolverla al final del arriendo con nota separada de las variaciones de nombres y demás que haya advertido.

Aquest arrendament va ser rematat per un comerciant de Girona, Albert Viñolas, per la mòdica quantitat de 1.000 rals. Era una xifra alta en relació al valor que l'administració havia donat als censos en el moment de la subhasta: 600 rals, que s'assegurava que era el valor mitjà del quinquenni anterior. Però tot fa pensar que les dades havien estat manipulades, ja que en l'arxiu del priorat figura que el 1834, un any inclòs en aquell quinquenni, el valor dels censos cobrats pel col·lector Pere Ripoll havia sumat 455 lliures, deu sous i sis diners, és a dir, una suma equivalent a 4.858,6 rals.³¹ Uns anys més tard, ja en la dècada de 1840, Albert Viñolas acudirà a la subhasta dels censos com a home de palla del comerciant Miquel Rosés, que ja havia comprat l'heretat i ara volia comprar els censos. Els 122 censos van ser adquirits per 3.288,66 rals.

2.3. El cas de l'arrendament dels censos del monestir de Sant Pere de Rodes d'El Far

Va ser un altre contracte d'arrendament de censos, atorgat el 1837, i posteriorment anul·lat, el que, aparentment, va desencadenar una sèrie de reflexions sobre les possibilitats de recuperar la figura del batlle de sac. El contracte va ser expedit per l'administració de Figueres, i feia referència als censos d'El Far que abans havia cobrat el monestir de Sant Pere de Rodes. Del plec de condicions que acompanyaven el contracte

31 No ens consta, tanmateix, que Pere Ripoll, pagès de Cervià de Ter i col·lector dels censos de priorat durant molts anys, ostentés el títol de batlle de sac, CONGOST (2000b).

d'arrendament ens tornen a interessar, sobretot, aquelles que feien al·lusió a la possibilitat de trobar-se amb alguna resistència al pagament. Així, podem llegir a la clàusula quarta d'aquest contracte:

La Amortizacion no le estará de eviccion por caso alguno pensado, ni impensado, y tan solo, será indemnizado el arrendatario de la pension del censo ó censos, que à caso se redimieren durante este arriendo, siempre que no lo perciba del redimente como y asi mismo de la pension del que ó los que resulten incobrables, acreditando aquel las primeras diligencias, practicadas para obligar en justicia al prestamista antes de finir el arriendo; y estas indemnizaciones se harán en todo caso á los mismos precios, por cada fruto en que haya sido otorgado el arriendo.

També ens interessien, és clar, les condicions, explícitades a la clàusula segona, sobre la forma de portar a terme la col·lecta i la funció dels llevadors:

Para el cobro de los entendidos censos, se facilitará al arrendatario, mediante el correspondiente recibo, una relacion individual de todos los censos, con distincion de sus especies que consten en el correspondiente llevador, el cual deberá quedar en poder de la Comisión Subalterna para solventar las dificultades que puedan sobrevenir, sin que en dicha relacion le sea permitido hacer anotacion de ninguna clase.

Fins aquí la reproducció de dues clàusules que devien ser comunes als plec de condicions de tots els contractes d'arrendament de censos senyorials de la província de Girona. Però en el plec de condicions d'aquest contracte hi trobem una clàusula que no havíem trobat en el cas de Cervià de Ter. Es tracta de la clàusula desena, que també fa referència a la forma de col·lectar els censos:

El arrendatario debe valerse precisamente para la recoleccion de dichos articulos de D. José Marqués de Castellon como á Bayle de Sach que se halla ser de aquellos

satisfaciéndole el 10% de colecta, ò bien arreglarse con este sobre el particular.

La documentació que conformarà l'expedient relatiu a aquest contracte permet seguir amb força detall les vicissituds de tots els processos d'arrendament.³² El 13 de maig de 1837 el pregoner Narcís Ginester va fer anunciar que el 27 de maig es celebrarien els arrendaments de censos d'El Far. La subhasta es va fer a la Plaça Pública de Figueres, en presència del subdelegat de Rendes, l'administrador de Duanes, Domingo Vives, i el comissionat subaltern d'arbitris d'amortització, Joan Gay. Després d'haver-se ofert diverses postures es va concedir l'arrendament a Josep Geronés, veí de Figueres, com a major postor. Va oferir els preus següents: quaranta-vuit rals per la quartera de blat, setze rals la quartera d'ordi, tretze la de civada, un ral i disset meravedís per la terça de tossino i cinc rals per cada gallina. De tot plegat en resultava que el preu anual era de 3.888 rals 4mrs. Per al càlcul, s'havien tingut en compte els preus regulars dels grans i demés articles al temps de la collita, i sobre la quantitat resultant s'havia aplicat la rebaixa del 10% de recol·lecció i les despeses conseqüents.

En els deu dies següents, assenyalats per a l'admissió de quartes puges, no es va realitzar cap nova oferta per a aquest arrendament. Tot estava en ordre, però –en tant que es tractava d'un valor superior als 2.000 rals– s'havia de presentar per a la seva aprovació als organismes superiors. I aquí és quan van començar els problemes. El comissionat de Figueres va dirigir un escrit al comissionat provincial d'arbitris d'amortització de Catalunya, amb data del 14 de juny, on s'indicava que la referència a la clàusula del batlle de sac havia obligat a rebaixar el valor dels censos en un 10%. El redactat de la carta, amb retret inclòs, suggereix que es tracta d'una rebaixa sensiblement superior a la prevista per les autoritats:

...si esta Subalterna hubiese recibido á tiempo la advertencia que V.le hizo con una nota de la Contaduria

32 AHN, Hacienda. Lligall 5572-1 Expedient núm. 4. Totes les notícies que donem del cas han estat extrets d'aquest expedient.

sin fecha unida á la Carta de pago nº 1375 de no consentir la Direccion General mas abono que el 3% ahunque sea con titulo de Bayle de Sach, se hubiera abstenido de sacar á subasta los propios censos...

I també inclou una defensa aferrissada del dret del batlle de sac com un dret de propietat:

...las reclamaciones que son consecuentes cuando se intenta impedir á alguien del uso de sus propiedades como lo son en este Principado los Baylios de Sach que se obtienen, bien por titulo oneroso ó bien por alguna concesion particular y su pribacion por lo tanto seria visiblemente injusta antes de obtener su indemnizacion.

La Comisión Principal de Arbitrios de Amortizacion de Cataluña es va limitar a reclamar, per tal de completar l'expedient, el títol que acredités a Josep Marquès com a batlle de sac. Gay va fer arribar la seva resposta el 29 de juliol de 1837, juntament amb una carta de l'ex-abat. L'u d'agost, el responsable de Barcelona, Miquel Safont, va signar un informe favorable a la continuïtat del batlle de sac, però posava en dubte la validesa de l'arrendament:

acredita hasta cierto punto la calidad de Bayle de Sach y de haber percibido siempre por su trabajo el 10% de Colecta, y como sea este el premio que generalmente se dá en este Principado á todos los que se ocupan en la recaudacion de censos, no encuentro perjuicio al ramo en que Marques continúe, muy al contrario que sus conocimientos adquiridos en la practica reportan los mismos beneficios al ramo que obtenia antes el Monasterio, y que debiendolo por ahora conservar en el goce de colector puede dejar de aprobarse el arriendo en cuestion: Esto no obstante V.E. acordará lo que estime conveniente.

A Madrid el cas va despertar l'interès del responsable de la Comptadoria del Ram, que el dia 7 d'agost va escriure:

Para esto mejor es que no se verifiquen tales arriendos y que continuen los titulados Bayles de Sach con el cuydado

de la recaudacion mediante dicho premio, mas como este está enteramente prohibido por la Dirección, entiendo que el arriendo à que se refiere el Expediente actual, ha de tener efecto pero suprimiento enteramente la condicion n. 10 del pliego bajo el cual se otorgó, dejando libre en consecuencia al arrendatario de la obligación que por él se le impuso, y aumentando este el valor ofrecido con un diez por % á favor de la Amortizacion, sin perjuicio de la resolucion que recayga del Sr. Director general del ramo à quien corresponde darse cuenta, para que con vista de la circunstancia particular del referido Bayle de Sach ó Colector, que es muy comun en los partidos de Gerona y Figueras, se sirba determinar lo que halle mas conveniente, en el concepto de que si el acuerdo fuese favorable à Marques podrá abonarsele por Amortización el mismo 10% que segun he dicho aumentará el arrendatario al precio rematado, y ninguna perdida sufrirá asi en sus intereses.

El 18 d'agost l'expedient va retornar a la comissió provincial i el 30 d'agost Joan Gay comunica la decisió de Josep Gironés de recindir el contracte d'arrendament:

no se allana al aumento del diez por ciento que se le indica sobre el precio que tiene ofrecido por el arriendo de dichos censos; y que por lo mismo no otorgandosele en la manera que se expresa en la diligencia del remate se separa desde el momento de toda otra condicion.

Signaven el document: el mateix Gironés, Joan Gay i el notari Bonaventura Sans. La renúncia de l'arrendatari va obligar als funcionaris a redactar un nou dictamen i a formalitzar una nova proposta, redactada el 30 de setembre, cara al futur, que fan arribar a Barcelona i a Madrid:

De todos modos considero indispensable se sirva V.S. elevar este expediente á la Direccion grál de rentas y arbitrios de Amortizacion rogandole tenga á bien resolver no solo sobre el caso de que en él se trata, si que por punto general lo que deban observar estas oficinas con respecto á todos los

Colectores reconocidos en esta provincia con el nombre de Bailes de Sach, los cuales tenian la privativa de recolectar en tal ó cual punto ó termino los censos que percibía en él la Comunidad A ó B, mediante la retribucion, segun se ve, del 10%, cuya prerrogativa venia á estar vinculada con la familia y es considerada como una propiedad: la mayor o menor robustez de esta aparecerá por los titulos que tengan los poseedores, y segun cual fuere la determinacion de la superioridad podría ecsigirse su presentacion dentro de un termino señalado. En el interin se obtiene la indicada resolucion convendria que la Comision prâl encargara al precitado Don José Marqués la recoleccion de censos de que se trata siempre que se convenga en percibir el premio arregladamente á lo que disponga la superioridad.

Finalment, el 12 de gener de 1838, la Direcció General de Rendes i Arbitris de l'Amortització va comunicar l'ordre que incloïa aquest acord:

ha acordado esta Direccion general decir á Vs. que quedando sin efecto dicho arriendo y sin proceder á celebrar otro alguno de semejantes rentas ó productos, se dedique Vs. con el auxilio de las oficinas del, establecimiento á instruir el oportuno expediente con el fin de apurar si el citado cargo que han desempeñado los Bayles de Sach de tales colectores merece considerarse como una propiedad suya, y como una carga inherente á los mismos censos, el diez por ciento que han tirado para sí y parecerse suponer les corresponde hagan o no la colecta. Lo que servirá Vs. transcribir á esas oficinas para su mas pronta ejecucion en la parte que les toca, advirtiendolas que convendrá tener á la vista los titulos ó nombramientos primordiales de dichos Bayles, y que sobre todo tengan cuidado de que estos continuen haciendo la recoleccion con la mayor eficacia y exactitud por el premio del 10% interin se pone en claro este particular y se decide si han de arrendarse los censos ó que es lo mas conveniente á la Amortizacion.

2.4. La crida liberal als «batlles de sac»

En començar l'any 1838 els problemes de les oficines de l'amortització en relació al cobrament de censos no havien minvat. Alguns expedients informen de la impossibilitat d'arrendar els censos procedents dels monestirs de Sant Pere de Galligans, d'Amer i de Sant Feliu de Guíxols.³³ Segons l'escrit que els acompanya, que data del 4 de març de 1838, els censos no havien estat arrendats perquè els «*prestamistas apoyados en las circunstancias de aquel tiempo y ser Guardias Nacionales, se negaron á pagarlos*» i també per la manca d'informació:

la falta de Documentos fehacientes que no solo dificulta en gran parte la esaccion, sino que hace muchos incobrables por que solo hay noticias de ellos por los llevadores ó libretas cobratorias que siendo las mas veces informales no presentan una justificacion del derecho...

Entre les causes que dificulten el cobrament de censos també s'esmenten la seva dispersió geogràfica i el fet que l'arrendatari hagués de pagar el 10% de les rendes, quan ell només podia cobrar-ne el 3%. És evident que la referència al 10% és una referència a la figura del batlle de sac. No és estrany, doncs, que en els butlletins oficials de la província de Girona deixin d'aparèixer anuncis d'arrendaments de rendes senyoriales, i comencin a aparèixer referències a aquesta figura. El 12 de març de 1838, es fa una crida perquè presentin els seus títols de batlle de sac «*los sujetos que lo fueron de las estinguidas comunidades religiosas*».³⁴ Poc després s'aclareix que se'ls permetria continuar en la col·lecta cobrant el 10% fins la resolució de les autoritats superiors. El 29 de maig de 1838 es prorroga el termini de presentació de títols per al mes de juny. En aquest escrit, el comissionat provincial, Francisco Miralles Roger, mostra la seva sorpresa pel resultat de les crides: tot i que «*era de esperar que ofreciendo á los Bayles de Sach*» l'ocasió de «*guardar los privilegios que en justicia les corresponden*» els batlles de sac «*acudirian presurosos á*

33 AHN, Hacienda. Lligall 4798-1.

34 BOPG (1838), 31. 12/3/1838, p. 121.

presentarlos», havien estat molt pocs els que havien acudit a la cita, i aquests, a més, no havien aportat els seus títols, sinò que s'havien limitat a presentar una relació dels seus càrrecs.³⁵

La notícia següent apareix en una nota «*acerca de la recaudacion de los censos...*», en compliment del decret del 17 d'agost de 1838. Del seu contingut es desprèn que els censataris havien d'acudir directament, sense intermediaris, a satisfer els censos a les comissions d'arbitris, principal o subalternes. Però al final de la nota, es fa referència explícita al cas excepcional dels llocs on actuessin els batlles de sac que haguessin presentat els seus títols:

*Como se está instruyendo expediente para el verdadero conocimiento de los derechos de los Bailes de Sach, y los que han sido sumisos al llamamiento que a mi orden les hizo la Comisión pral deben ser respaldados en la posesión de cobrar como antes, se manifiesten en seguida los que segun mis disposiciones deben seguir en el expresado cobro y los SS. Alcaldes en cuya jurisdiccion radique el territorio sujeto á dichos bailios de Sach, cuidarán de prevenir en el pregon, que los prestamistas vayan á pagar sus prestaciones á los predichos bailes como antes.*³⁶

Finalment, en el mateix butlletí es fa pública la llista dels set batlles de sac identificats: Pere Bartina, de Sant Cristòfol de Campdevàdol; Josep Brugats, de La Rovira d'Olot; Francisco d'A. Solà, de Santa Maria de Batet; Eulàlia i Fèlix Falguera, de Tossa de Mar; Francisco Fontanella, de Sant Esteve de Bas; Joan Puig i Clara, de Fontclara i, finalment, el nostre conegut Josep Marquès, d' El Far. Es tracta d'una llista efectivament curta, que sembla evidenciar sobretot la manca d'interés d'un bon nombre dels batlles de sac per continuar realitzant una col·lecta els beneficis de la qual no resultaven tant evidents com anys enrere.

35 BOPG (1838), 65, 31/5/1838, p. 267.

36 BOPG (1838), 100. 21/8/1838, p. 415.

3. LA DÈCADA DE 1840 A 1850

En els butlletins dels inicis de la dècada de 1840 ja no hi trobem referències a la figura del batlle de sac, però els anuncis i les crides comminatòries al pagament dels censos van continuar essent freqüents. El text era, amb poques variacions, aquest:

donde se invita a todos los prestamistas de censos y censales del partido de esta... cuyas pensiones hayan vencido, ya sea procedentes de monasterios y conventos, ya por otra cualquiera de las que comprenden estos arbitrios, para que dentro el término de 15 días, contados desde la publicación del presente en el Boletín Oficial, se presenten por sí o por tercera persona... a satisfacer sus respectivos adeudos; previniéndoles que de no verificarse dentro el término prefijado se les pasará papeleta de apremio...

Però els resultats no eren satisfactoris. Això és el que es desprèn d'un escrit de l'intendent de 1845, del qual transcrivim aquest paràgraf:

La superioridad en órdenes repetidas y muy terminantes me tiene recomendado muy eficazmente que dirija todo mi conato al logro de que queden prontamente solventados tales debitos; y á pesar de que por mi parte no he perdonado medio alguno para corresponder á tan preferente fin, no obstante, en vista de los estériles resultados que han dado todas mis providencias sobre el particular; he llegado al fin á convencerme de su inutilidad y de la necesidad de apelar á la ejecución de los medios coercitivos que me conceden las leyes, toda vez que tanto los de persuasión como los de amenaza que se han empleado hasta aquí, han perdido ya todo el poder y prestigio de la fuerza moral.³⁷

L'escrit, que no serà el darrer d'aquestes característiques, acaba amb la concessió d'una nova pròrroga de quinze dies als deutors. Però el zel dels administradors no es limitava a la persecució dels censos desamortitzats. En el capítol anterior ja

37 BOPG (1845), 96, 7/8/1845, p. 373.

hem vist el pols mantingut amb el col·legi de notaris de Girona per a la informació que necessitaven per cobrar els lluïsmes. A més de les «*cartas de apremio*» que tot censatari podia rebre a casa seva per satisfer els censos deguts, els administradors de vegades reclamaven lluïsmes. El caràcter d'algunes d'aquestes reclamacions resulta sorprenent. Un pagès d'Arenys d'Empordà, antic batlle de sac d'aquest lloc que havia renunciat a presentar el seu títol, va rebre un escrit en què se'l comminava a pagar lluïsmes per una escriptura de compravenda d'una terra on els signants declaraven no conèixer el senyor directe; l'escrit es basava en una llei que declarava que els béns «mostrencos» passaven a ser de l'Estat.³⁸

Aquesta reclamació de l'estat liberal ens ha d'ajudar a situar el procés que estem estudiant en el seu context. Fins ara, hem parlat sobretot de les rendes desamortitzades, és a dir, dels censos que procedien de les institucions eclesiàstiques nacionalitzades per l'Estat, però no hem d'oblidar que la majoria de les rendes dels senyors laics continuaven, almenys teòricament, vigents. Què succeïa a la pràctica? Hem seguit la pista del comte de Perelada, el segon senyor directe de la regió. Benet Cardoner, el seu col·lector, és a dir, el que feia les funcions de batlle de sac, va escriure al comte diverses vegades sobre les dificultats de fer efectiu el cobrament dels censos:

no se dan por entendidos y serán precisas notas de los traspasos que ha habido desde la concesion de los establecimientos (carta del 28 de juliol de 1841)

38 La llei sobre «mostrencos» datava del 16 de maig de 1835. El document es troba a l'arxiu patrimonial Pagès d'Arenys d'Empordà. En l'escrit de resposta que va presentar, Sadurní Pagès defensava la consigna «cap senyor sense títol»: «*el Sr. o Sres Directos que pretenden ser tales han de probarlo bien y concluyentemente por medio de la escritura originaria de Establecimiento de precarios o cabreos, justificando su identidad*» i, de fet, de forma implícita, criticava i denunciava que els administradors liberals haguessin fet seva la màxima «cap terra sense senyor»: «*Con error y sin fundamento presume el Recaudador y agente investigador... que en todas las fincas hay el dominio directo y el util ó la separacion de estos dos dominios, y que no conociendo el dueño de cualquiera de ellos, corresponde al Estado, como mostrencos*». El document no porta data però fa referència a una venda del 27 de maig de 1840.

si se quiere cobrar los laudemios... los que tienen influencia en el pueblo aconsejan a muchos no deben pagar... y que estan abolidos los derechos feudales á cuya clase dicen corresponder los laudemios (carta de 1842)

He llamado a los sujetos que contienen las escrituras... unos dicen que tienen recibos de S.E: de haber pagado... y no los presentan, y otros hacen el tonto, igualmente que varios prestamistas de censos. Desearia me dijere V. si quiere que les compela a justicia... Hace mas de dos meses que mandé hacer un pregon en Cantallops para que los prestamistas de censos viniesen a pagar, y solamente lo ha verificado Majora... (carta del 26 de gener de 1843).

En cuanto al cobro de censos y laudemios y si no se toma una determinación de acudir judicialmente contra los deudores... la gente tan acostumbrada á no pagar se rie de avisos (carta del 8 d'agost de 1844)

A varios tengo pedidos y todos hacen el tonto (10 de gener de 1846)³⁹

El cas és interessant perquè Cardoner també havia exercit com a col·lector del convent de Peralada. Tanmateix, l'ofici de col·lector no li havia pas impedit d'acumular tres càrrecs de la nova administració amb els corresponents sous i de presentar-se davant dels seus veïns, a alguns dels quals no dubtava en desqualificar per les seves idees conservadores, com a fervent liberal. Coneixem aquesta història perquè alguns d'aquests veïns van reaccionar i van denunciar el doble joc de Cardoner. És el cas de Pau Dauner:

Si Roca y Cardoner se dirigen a mí al hablar de diezmos y otras sandeces, porque no puede entenderse dirigido á mi hermano que nada tiene que pagar, responderé que precisamente no he hecho mas que pagar diezmos, censos y laudemios, cuando Cardoner lejos de pagarlos ha cobrado muchísimos como procurador del Conde y Monjas de Perelada, con lo que ha podido mejorar su casa, y es

³⁹ Llibre de Cardoner, administrador del comte de Peralada. N'hi ha una còpia dipositada al Centre de Recerca d'Història Rural (IRH) de la UdG.

*probable que lo eche de menos si no los repone una nueva ley.*⁴⁰

I el del seu germà, Carles Dauner:

*En orden á ser yo adicto á diezmos, derechos feudales, y estados de sitio, como dice, te diré que nada tengo que ver con los primeros, porque no debo pagarlos. Que si alguno debe tenerles aficion, han de ser precisamente Roca y Cardoner que como procurador, aquel, de los segundos, y éste, de unos y otros, sacaba no poco producto de las extorsiones que causaba durante el absolutismo; habiéndome librado de pagar el laudemio de la casa que poseo, y cuyo pago me habia intimidado Cardoner, por haber variado el sistema de Gobierno que servia con tanta lealtad y celo.*⁴¹

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

El procés de «descobriment» de la figura del batlle de sac, que hem pogut seguir a partir de l'arrendament dels censos que el monestir de Sant Pere de Rodes havia cobrat de les terres d'El Far, va provocar una doble reacció en els responsables de l'administració liberal. D'una banda, aquest procés va fer evident que el percentatge tradicional dels censos i delmes que cobraven els batlles de sac, el deu per cent, havia estat molt superior al que la maquinària posada en marxa per les lleis desamortitzadores havia previst per als seus arrendataris. D'altra banda, el coneixement de la identitat dels batlles de sac obria un altre

40 Carta de Pau Dauner, a Jaume Forniol, escrita a la Jonquera el 10 de març de 1840, publicada dins *Contestación acompañada de relaciones y aclaraciones verídicas y convincentes dada al folleto publicado por D. Jaime Roca (a) Lluch y D. Benito Cardoner, vecinos de La Junquera, que sobre sus antecedentes políticos ofrece á sus conciudadanos el injustamente provocado Don Jaime Forniol*, Figueres, Gregorio de Matas y de Bodallés, mayo de 1840, p. 17.

41 Carta de D. Ramon Dauner a Jaume Forniol, signada a la Jonquera, el 31 de març de 1840, dins la mateixa publicació que l'anterior, p. 53.

camp de possibilitats: hi havia uns individus concrets, amb noms i cognoms, que havien col·lectat els censos i les rendes de moltes de les senyories eclesiàstiques requerides, fins a la mateixa vigília de la desamortització. Els funcionaris van entreveure aquí una possible solució al poc interès que les subhastes d'arrendaments de censos estaven despertant entre els hisendats i comerciants. Els antics batlles de sac podien facilitar extraordinàriament les tasques de col·lecta, i ja no caldrien més arrendaments de censos senyorials.

Ara bé, la imatge del flamant nou Estat assumint la figura de senyor directe amb els mateixos col·lectors de delmes, els mateixos censos... no podia deixar indiferents a molts ciutadans que –com faran més tard els historiadors– havien interpretat els decrets liberals en el sentit que els censos procedents dels dominis directes havien estat abolits.⁴²

Per aquesta raó, la reivindicació de la figura del «batlle de sac», per part d'aquells funcionaris, constitueix «per se» tot un desafiament a algunes de les idees més habituals sobre la «modernitat» del procés de creació de l'estat liberal. Però, de fet, el reconeixement dels drets dels batlles de sac també podia fer-se en nom del principi liberal del «sagrat dret de propietat». En el plec de condicions que acompanya el contracte d'arrendament dels censos d'El Far, el 10% del valor dels censos era presentat com un «dret de propietat» del batlle de sac que s'havia de respectar, i va ser aquest el principal argument esgrimit en la crida als batlles de sac per presentar els seus títols. Però el poc èxit de l'operació fa pensar més aviat que els batlles de sac van sentir aquesta crida més com una coerció que com una oportunitat i una promesa d'indemnització. Probablement els batlles de sac intuïen que, a l'hora de col·lectar censos senyorials, difícilment

42 No ens podem estar de reproduir les paraules escrites per Antoni Borràs, pagès d'Ultramort, en el seu dietari: «En lo Bolatí Oficial del Número 84: Sábado 28 de Octubre de 1837, y el altre Bolatí Oficial del numero... Jueves 8 de Marzo de 1838 Expressa que qualsevol individuo que prestia sensus per la sua Cassa ò terras si son per Senyoria Directa so es Sensus irrimibles de tascas y altres de esta conformitat no estan obligats à pagarlos per aber lo Govern enterament abolits», Arxiu Comarcal del Baix Empordà, Dietari d'Antoni Borràs.

comptarien amb la complicitat dels veïns.⁴³ La majoria dels col·lectors de delmes i censos, tot i veure reconegut el dret de cobrar el deu per cent dels productes, van preferir no col·laborar amb l'administració liberal.

Aquí només hem vist la fase inicial del període. La majoria de censos desamortitzats van subsistir fins a la llei de redempció de 1855. El zel dels funcionaris de l'administració liberal no havia disminuït i aquesta llei va dedicar alguns articles a possibles estratègies de recuperació de censos «*desconocidos o dudosos*». Però totes les notícies recollides ens van indicant el que devia ser ja una evidència per a la majoria dels contemporanis: molts censos s'havien deixat de pagar. Ja hem parlat en altres ocasions d'aquesta lenta agonia dels censos senyorials (CONGOST 1999a i 2007a: 191-216). Però ara potser val la pena assenyalar que un dels juristes que es pregunta sobre les raons del declivi a la dècada de 1870, un dels notaris barcelonins més actius de la segona meitat del segle XIX, era precisament el descendent d'un dels pocs batlles de sac que va presentar el seu títol el 1838: el notari Fèlix Falguera. Aquesta és la seva diagnosi:

Pero, Señores, el pueblo catalán, que tiene una gran dosis de sentido práctico, se ha anticipado en esta parte al legislador, y ha condenado estos censos a la calidad de perpetuos antes que yo los condene. ¿Dónde están los censos antiguos del agrario, del brassatge, de la tasca en infinito número de escrituras pactados y convenidos? Han desaparecido, señores, y no se cobran á pesar del pacto perpetuo que existe en las escrituras en que se convinieron. El pueblo ha hecho justicia de ellos, y en el dia nadie estipula esta especie de censos... (FALGUERA 1889: 144)

El testimoni d'aquest darrer representant dels darrers batlles de sac ens permet tancar aquest capítol amb el recordatori de les dues idees que l'han inspirat i que hem pogut reafirmar.

43 La figura del batlle de sac s'assembla molt, de fet, als agents senyorials que en algunes regions franceses rebien el nom de «*fermiers generaux*». I coneixem la impopularitat d'aquesta figura, que encarnava els drets feudals, entre la pagesia, abans de la Revolució Francesa.

La primera: la importància que podien adquirir, en els inicis del procés de construcció de l'estat liberal, alguns problemes derivats clarament de la manca d'informació disponible per part del homes de l'Estat.⁴⁴ La segona: el fort contrast entre el zel de l'estat liberal, disposat a lluitar a fons per la recaptació d'uns censos senyorials, sovint «desconeguts» i «dubtosos», i la tossuda realitat social, entestada a liquidar-los, a no pagar-los, a «creure» que el nou govern liberal havia abolit aquelles rendes.

44 Moltes altres reformes de l'estat liberal tenien a veure amb la informació. Per exemple, i en relació al tema que estem tractant els criteris per al repartiment de la contribució territorial de 1845 es van basar, de fet, amb les estadístiques, clarament defectuoses, del delme, MUÑOZ DUEÑAS (1989: 443). Pel que fa a la institució del registre de la propietat, vegeu, en aquest mateix llibre, el capítol anterior i el capítol següent.

X

EL REGISTRE DE LA PROPIETAT I LA INFORMACIÓ: EL MIRATGE DE LA MODERNITZACIÓ INSTITUCIONAL ESPANYOLA (CATALUNYA, 1861-1950)

RICARD GARCÍA ORALLO

L'exposició de motius de la llei hipotecària de 1861 deixava molt clar quin era l'objectiu que el legislador espanyol pretenia assolir amb la creació del registre de la propietat: com a base del sistema hipotecari, el Registre naixia amb la funció principal de proporcionar seguretat a la propietat. Una seguretat, val a dir, que immediatament quedava justificada en tant que instrument necessari per al desenvolupament del crèdit hipotecari. Així, el registre venia a solucionar *«el doble problema que se ha agitado en todas las naciones que modernamente han querido reformar la legislación hipotecaria: el de adquirir sin temor a perder lo adquirido, y el de prestar sobre la propiedad raíz con la seguridad de que no sería ineficaz la hipoteca»*. D'aquesta manera, doncs, es passava a garantir amb la força d'una institució pública els drets de propietat, al mateix temps que es posaven les bases al desenvolupament de l'anomenat crèdit territorial, entès aquest com a un factor de la màxima importància a l'hora de promoure el creixement del sector agrari.¹

1 La percepció «moderna» de la necessitat de mobilitzar capitals en el sector agrari com a requisit necessari per al seu progrés era vista per AZCÁRATE (1879-1882: II, 299-300) com a la raó principal de la demanda d'un registre de la propietat.

Malgrat els objectius teòrics assenyalats per l'esmentat preàmbul, la historiografia no ha arribat a un acord pel que fa als veritables motius de fons que van impulsar la creació del registre de la propietat ni sobre el seu impacte real en la societat i l'economia espanyoles (GALLEGO 1999). Des d'una perspectiva probablement majoritària, la llei hipotecària de 1861, ratificada pel Codi Civil de 1889, s'ha interpretat com al corollari natural de les transformacions jurídiques impulsades pel règim liberal dirigides a sancionar el nou concepte de propietat burgesa. El debat dins d'aquesta línia historiogràfica ha passat per les diferents valoracions que es fan de l'impacte de les institucions liberals en el creixement econòmic, al voltant de la ja clàssica polèmica sobre l'endarreriment o no de l'agricultura espanyola.² Una discussió que s'ha enriquit al llarg del temps amb la incorporació de les aportacions teòriques del neoinstitucionalisme, especialment al voltant de l'existència d'un lligam necessari entre una definició «eficient» dels drets de propietat i el creixement econòmic, plantejament en el qual el paper del registre de la propietat és més que evident.³ En aquest sentit, és particularment remarcable l'entusiasme que reflecteixen alguns treballs procedents de l'àmbit registral en relació amb la capacitat de la reforma hipotecària de 1861 per impulsar l'economia des del mateix moment de la seva promulgació, atès que hauria posat en circulació la propietat territorial, facilitant la contractació sobre immobles, hauria abaratit els tipus d'interès dels préstecs i hauria suposat l'eradicació progressiva del frau i la usura (GÓMEZ 1999: 603). No cal dir que en aquest esquema, la transcendència del registre de la propietat és inqüestionable, fins al punt que, sense ell, «*no habría existido en España un sistema financiero moderno ni un desarrollo económico sostenido*» (ÁLVAREZ 1986: 44).⁴

En clara discrepància amb alguns dels axiomes bàsics de la visió exposada, es troba la interpretació que veu el registre de

2 Vegi's un complet estat de la qüestió al voltant d'aquest debat a PUJOL (2001).

3 Es pot trobar una suggeridora revisió actualitzada de les tesis neoinstitucionalistes a TELLO (2005).

4 En una línia similar SERNA (1999) o GALLEGO (1999).

la propietat com una peça clau en un procés de sacralització de determinats drets de propietat –«antics» i «nous»–, d'una manera coherent amb l'ideari de bona parts dels reformistes liberals (CONGOST, 2000a i 2000b). Segons aquesta perspectiva, i contra el que en ocasions s'ha argumentat des de plantejaments similars, els motius que van impulsar l'aparició del registre anirien bastant més enllà de la seva suposada funció legitimadora del procés dasamortitzador espanyol.

Aquest text centra l'atenció en el paper del registre de la propietat com a suposat impulsor del creixement econòmic espanyol per la via de l'estímul del crèdit agrari. L'anàlisi de les escasses estadístiques d'àmbit global disponibles o d'algunes de les diverses opinions, tant de col·lectius professionals íntimament relacionats amb la institució, com de prestigiosos comentaristes de l'època, posen en evidència les dificultats que va trobar el registre de la propietat per consolidar-se i avançar cap als objectius definits en el preàmbul de la llei hipotecària de 1861. Aquesta conclusió ens portarà a interrogar-nos sobre la incidència del desplegament de les reformes liberals en el volum d'informació que els agents econòmics tenien a l'abast, i si aquesta incidència va significar o no un avenç cap a la rectificació de les fallades dels mercats provocades per l'asimetria amb la qual els diversos grups socials accedien a la informació. L'adopció d'aquesta perspectiva permet llençar hipòtesis, que aquí només s'apuntaran, sobre la possibilitat que fenòmens de diversa índole, aparentment desconnectats entre si, puguin obeir a una tendència general per la qual, davant la manera com s'anava produint el desenvolupant jurídic i econòmic de l'estat liberal espanyol, immers en un suposat procés modernitzador, l'economia informal, lluny de desaparèixer, anava guanyant terreny en les societats catalana i espanyola del període.

1. EL REGISTRE DE LA PROPIETAT I L'ESTOC D'INFORMACIÓ PÚBLICA IMMOBILIÀRIA

Bona part de les expectatives d'èxit d'un registre de la propietat, si per èxit entenem una repercussió perceptible i positiva sobre el creixement econòmic espanyol, descansaven en la seva capacitat

d'atreure el major volum de propietats i propietaris possible. La seguretat que havia de proporcionar als creditors aquesta gran font d'informació, pública i fiable, sobre les garanties immobiliàries que podien oferir els possibles prestataris era la clau de volta del desitjat augment de la circulació del capital en l'àmbit rural. Per aquesta raó, el registre de la propietat havia de servir també per desactivar el crèdit usurer. Fins aleshores, la dificultat que suposava per als participants en el mercat de capitals l'obtenció d'informació suficient beneficiava els prestamistes locals, més propers a la realitat i coneixedors de primera mà de les circumstàncies dels demandants de crèdit. Per aquest motiu, la instauració d'un sistema de publicitat registral havia d'obrir les portes al crèdit institucional.

És difícil avaluar amb un mínim de garanties el ritme amb què es va anar produint l'accés de la propietat al registre. No comptem amb dades seriades sobre el percentatge que les finques registrades suposaven respecte el total existent. Les dades disponibles són problemàtiques tant pel costat del denominador, és a dir, pel que fa al nombre de finques existents a Espanya, com pel del numerador, la quantitat de inscripcions anuals.⁵ Les primeres estadístiques disponibles, relatives a l'any 1886 –més de trenta anys després de l'entrada en vigor de la llei hipotecària– mostren situacions molt variables en funció de la geografia estatal (DGRCPN 1889). Al costat de dades decebedores, com el poc més del 10% de propietat registrada a diversos districtes gallecs o al voltant del 20% a determinades àrees d'Aragó, es trobaven xifres properes a allò desitjat, com el gairebé 75% de propietat inscrita a Biscaia (COSTA 1890-93: 82).⁶ En el conjunt d'Espanya, la proporció de finques inscrites sobre les existents es situava, segons les dades dels registradors, a l'entorn del 50%.⁷

5 Sense entrar en la discussió del que les diverses fonts entenen per «finca» (vegi's PAZOS, 1889).

6 Cal assenyalar que les dades feien referència al percentatge de finques inscrites, no a la superfície implicada.

7 Segons les dades proporcionades per DGRCPN (1889), i seguint els càlculs de PAZOS (1889: 183), s'arriba a la conclusió que, exclosos el

La valoració general, per tant, no podia ser gaire optimista (COSTA 1890-93: 81 i ss.). Tanmateix, les dades publicades el 1889 parlaven d'una situació a Catalunya considerablement millor que la de la resta de l'Estat.⁸ Segons les estimacions dels registradors, districtes com els de Terrassa, Barcelona, Vilafranca del Penedès, Reus o Tortosa gaudien de més del 80% de la propietat rústica registrada. D'altres, com els d'Arenys de Mar, Granollers, Mataró, Figueres, Girona, La Bisbal, Cervera o Falset, vorejaven les tres quartes parts. La situació era globalment positiva a les províncies de Barcelona, Girona i Tarragona, on amb l'excepció de Manresa, Sant Feliu de Llobregat, Olot, Santa Coloma de Farners i Gandesa, tots els registres superaven el 60% de propietat inscrita. La província de Lleida presentava un balanç no tan positiu; cap registre no superava el 70% i comptava amb les dues taxes més baixes de Catalunya: el 25% de Vielha i el 34% de la Seu d'Urgell.

Aquestes dades indicarien un considerable èxit del registre a Catalunya a l'hora de captar una bona part del volum total de les finques rústiques i urbanes existents, ja en una etapa relativament primerenca de la seva vida. Les xifres són bastant millors encara a inicis del segle XX, segons recull l'*Anuario de la Dirección General de los Registros Civil y de la Propiedad y del Notariado (DGRCPN)* de 1905, a partir de dades relatives al 1902. Partits judicials com els d'Arenys de Mar, Manresa, Mataró, Vic, Vilanova i la Geltrú, Figueres, la Bisbal o Reus s'havien afegit als que superaven el 90% de propietat inscrita, la situació de la demarcació de Lleida havia millorat considerablement i molt pocs districtes catalans quedaven per sota del 70% d'inscripció.⁹

País Basc i Navarra, a finals de 1886 constaven inscrites 12.197.730 finques de les 26.112.678 existents a l'Estat (el 46,7%).

8 DGRCPN (1889: 142, 149, 155 i 161).

9 *Anuario de la DGRCPN* 1905: 22-23. Hi ha, però, alguns elements desconcertants que encara afegeixen més dubtes sobre la metodologia i el resultat de les enquestes que servien per elaborar els informes; aquest és el cas del teòric retrocés experimentat pel partit judicial de Puigcerdà, o del fet que, amb tota probabilitat, en un mateix llistat es barregen xifres sobre inscripcions realitzades al llarg d'un únic any amb d'altres que es refereixen al total de finques inscrites, independentment del moment d'aquesta inscripció.

Hem de ser, però, molt escèptics davant aquestes dades. Sembla clar que bona part de les informacions que els registradors proporcionaven com a resposta als requeriments ministerials, i amb les quals es configuraven les esmentades estadístiques, no eren més que estimacions personals i, per tant, amb un grau elevat de subjectivitat, sobre les qüestions objectes de l'enquesta (PAZOS 1889: 190 i ss.).¹⁰ De fet, les reflexions que acompanyaven el resum de les memòries que els registradors de la propietat havien fet arribar al ministeri durant l'any 1919, en un esforç de recopilació de dades similar al de 1886, conviden a qüestionar-se l'exactitud de les informacions, en el sentit que *«no abundan en las Memorias los cálculos originales; las observaciones sobre el número de fincas inscritas y existentes, tienen un carácter general, empírico y abarcan toda la vida oficial del Registrador, que ha recorrido muchos pueblos»* (*Anuario de la DGRCPN*, 1921: 13).

La inexactitud de les dades estadístiques, tant pel que fa als valors absoluts com al percentatge de propietat suposadament inscrita, és l'explicació més lògica entre les que permetrien salvar la contradicció entre un registre pretesament saludable i opinions com la formulada per un registrador barceloní l'any 1919, pel qual *«la idea de registrar la propiedad para que el Estado la conozca y la regule, es absolutamente desconocida o menospreciada, y en cuanto a los fines de garantía, el pueblo los encomienda generalmente a la buena fe que es más cómoda y menos costosa»*.¹¹ De fet, igual que a la resta de l'Estat, també a Catalunya era habitual esmentar la «ignorància o desídia» de la població com a una de les causes principals per les quals es veia en la inscripció un tràmit legal sense efectes positius i amb potencials perjudicis.¹²

10 Altres dades sota sospita són les relatives a la proporció entre terres de secà i regadiu, al valor de la terra, a les formes de tinença, al volum de càrregues suportades per la propietat o al nombre de propietaris. L'ús d'aquestes dades hauria de fer-se, per tant, amb molta precaució.

11 Registrador de Barcelona (Distrito del Norte) *Anuario de la DGRCPN* 192: 10.

12 *«Son en gran número los propietarios que no tienen la menor idea de las ventajas que para la contratación les ofrece el tener las fincas inscritas,*

La situació a Catalunya, doncs, on la tradició veia una societat altament «escripturada», o a l'àrea de Barcelona, on el creixement urbanístic podria fer pensar en un augment exponencial de l'activitat de les oficines registrals, no semblava diferir en excés de la realitat existent a la resta de l'Estat. Un panorama que, a l'alçada de 1921, feia afirmar als editors de la publicació oficial dels registradors que «*el Registro agoniza y muere*». ¹³ El temps, aparentment, no estava treballant a favor de la consolidació de la institució, malgrat que les xifres anuals relatives a finques inscrites per primera vegada, publicades per l'*Anuario de la DGRCPN* des de 1904, podrien fer pensar en un avenç lent però constant cap a la maduresa del sistema. ¹⁴ Res més allunyat d'això: més de vuitanta anys després de la fundació del registre de la propietat, l'exposició de motius de la llei hipotecària de 1944 proporciona la sorpresa de situar l'abast de la institució en uns nivells més que modestos: «*todavía se halla sin inscribir más del 60 por 100 de la propiedad, se ha iniciado una corriente desinscribitoria y, paulatinamente, se retrocede, en amplios sectores de la vida nacional, a un régimen de clandestinidad vencido en muchos países*». ¹⁵

L'èxit del registre a l'hora d'atreure als seus llibres la propietat rústica i urbana sembla, doncs, molt limitat. Això no exclouria, però, la possibilitat que la proporció de propietat inscrita fos suficient per recollir una part important de les transmissions de propietat que la creixent activitat econòmica devia comportar. L'avaluació del nombre d'inscripcions d'operacions de compravenda de propietats immobiliàries seria, sota aquesta perspectiva, una altra via d'aproximació a l'anàlisi de la

figurándose que el Registro es una mera formalidad gubernativa) (DGRCPN 1889: 115).

13 *Anuario de la DGRCPN*, 1921: 13.

14 Segons els anuaris de *DGRCPN* en el quinquenni 1904-1908 es van incorporar al registre una mitjana anual superior a les 167.000 finques rústiques, d'elles, més de 150.000 mitjançant expedients possessoris. Publicacions oficials de finals del segle XIX quantificaven en 21.889.507 les finques rústiques existents a Espanya, exceptuant País Basc i Navarra (DGC 1879: 340).

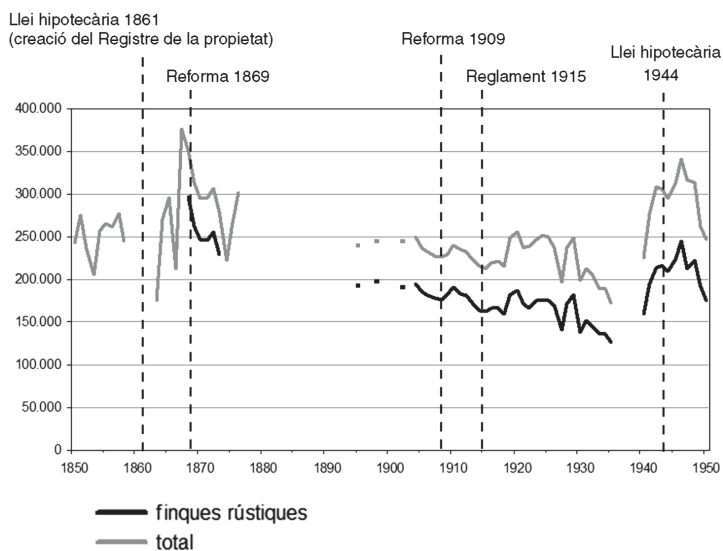
15 Ley de 30 de diciembre de 1944 de reforma de la Ley hipotecaria (*Boletín Oficial del Estado*, 1 gener 1945).

incidència del registre sobre la societat i permetria, en el cas que l'evolució d'aquesta variable fos clarament creixent, continuar defensant un cert «trionf» del registre. En aquest aspecte, és interessant la comparació entre el nombre de «*traslaciones de dominio por contratos de venta*» dels anys que van del 1853 al 1858 –abans, per tant, de l'establiment dels registres de la propietat– i les «*fincas enajenadas por contratos en los que media precio*» del període 1868-73 o dels primers anys del segle XX (gràfic 1). El nombre de documents de venda de propietats immobles, rústiques i urbanes, inscrits anualment en els registres d'hipoteques espanyols durant els anys cinquanta del segle XIX es movia al voltant dels 250.000 (CGER 1859: 420-421).¹⁶ Pocs anys després de l'entrada en vigor de la llei hipotecària de 1861, el nombre anual de transmissions mitjançant contracte havia augmentat lleugerament fins a superar en determinats moments les 300.000 (IGE 1888: 631). Tanmateix, els contractes de venda que tramitaven el seu registre a inicis del segle XX havien descendit considerablement en relació amb els períodes anteriors. La mitjana del primer quinquenni per al qual disposem de dades es situa en poc més de 230.000 transaccions. Aquesta quantitat va disminuir de manera clara al llarg de la segona dècada del segle, mentre que la primera meitat dels anys 20 va significar una certa recuperació de les xifres, encara que tot just es van situar, com es pot comprovar al gràfic, a un nivell similar al de setanta anys enrere. La recuperació, a més de limitada, fou temporal: des del 1925 el descens va ser important, fins a enllaçar pràcticament amb l'enfonsament de la Guerra Civil. No deixa de ser significativa l'evolució d'aquesta variable al llarg de més de tres quarts de segle durant el qual havia augmentat no només l'activitat econòmica, sinó també la taxa d'urbanització de la societat espanyola i catalana, la qual cosa hauria d'haver-se fet notar en el volum de préstecs sobre finques urbanes. No hi ha indicis, per tant, de cap augment destacable del grau de publicitat

16 Les dades són les següents: 1853: 205.300, 1854: 257.339, 1855: 264.928, 1856: 260.724, 1857: 277.404, 1858: 243.773. Com es pot comprovar, l'inici de la desamortització de Madoz, a partir de 1855, no va significar un canvi en l'ordre de magnitud del nombre de vendes, almenys durant els anys per als quals disposem de dades.

que es donava a l'activitat immobiliària, contràriament al que es podria esperar d'un registre que, encara que fos poc a poc, s'anés convertint en la gran base de dades d'informació immobiliària de l'Estat. Hem d'esperar fins els anys 40 del segle XX per trobar xifres de contractació similars a les del període 1868-1873, la qual cosa constitueix, com algú ha dit, una veritable «sorpresa», a l'espera d'explicació, dins l'anàlisi quantitativa de l'economia espanyola dels dos darrers segles (TAFUNELL 2005: 466).

*Gràfic 1. Finques transmeses mitjançant contracte
Espanya, 1850 - 1950*

Font: CEGR, 1858: 421-422; IGE, 1888: 631; Pazos 1889: 217; Gaceta de Madrid, 11/4/1900, 25/5/1900, 3/3/1904; Anuario de la DGRCNP, 1904-1950

D'altra banda, és interessant constatar com l'existència d'una enorme massa de drets de propietat –i de l'activitat econòmica relacionada amb ells– que quedaven fora del registre de la propietat donava lloc, des d'un punt de vista legal, a un palès dualisme que cal tenir en compte a l'hora de valorar la realitat econòmica i institucional del moment. En efecte, en l'ordenació jurídica liberal convivia la propietat inscrita, regulada per la llei

hipotecària i l'article 606 del Codi Civil, i la no inscrita, sota el marc dels articles 609 i concordants del Codi Civil (DE CASSO 1951: 68); una deficiència històrica assumida, però no solucionada, per la llei hipotecària de 1944, tal com recull la seva exposició de motius, i per la refosa del 1946, vigent en l'actualitat. De fet, la mateixa existència d'un mecanisme d'accés al registre com el dels expedients possessoris constituïa un reconeixement d'aquest fenomen. El procediment que conduïa a la inscripció de la possessió d'un determinat bé immoble evitava en gran mesura les formalitats que la inscripció de domini exigia. La inexistència de titulació, el defecte més habitual que impedia registrar el domini, podia ser compensada de manera relativament senzilla per la declaració davant el jutge de pau o de primera instrucció de dos testimonis que confirmessin la possessió històrica d'una finca. Les característiques de l'expedient possessorí feia, per exemple, que institucions com el Banc Hipotecari no acceptessin les finques implicades com aval o que, de manera repetida, els notaris en demanessin la desaparició com a via d'accés al registre si no es volia, segons deien, acabar amb la professió en el món rural.¹⁷

De fet, el que en un principi va ser una forma d'atreure la propietat al registre es va convertir en una estratègia per abaratir els elevats costos de transacció que suposava seguir estrictament la legalitat vigent en els tràmits per formalitzar compravendes d'immobles o transmissions hereditàries. Tot sembla indicar que es va produir un «augment irregular dels expedients de possessió» durant el final del segle XIX (DGRCPN 1889: 114). En efecte, les xifres de finques inscrites sota la forma d'expedient possessorí sembla que donen la raó a l'afirmació irònica de *La Notaría*, el butlletí del col·legi de notaris de Catalunya, en el

17 «Los notarios de los pueblos estamos amenazados, qué digo amenazados, atacados de otro insecto, verdadero microbio, que se nos vá filtrando por todos los poros de nuestro cuerpo y á unos de prisa y á otros más lentamente, nos irá matando hasta extinguir completamente las Notarías llamadas rurales. ¿No conoceis ese insecto como yo lo clasifico? Pues vedle. Todos, estoy seguro, habeis sentido sus efectos. Ahí lo teneis. Examinadlo, analizadlo, proveeros del microscopio y os convencereis que es Un expediente posesorio» (*Gaceta de los colegios notariales*, 1881, p. 643).

sentit que el registre de la propietat hauria de canviar de nom pel de «registre de la possessió» (citat a COSTA 1890-1893: 20).

El registrador de la propietat Diego Pazos, a partir de les dades estadístiques publicades a DGRCPN (1889), proporciona per a les quatre províncies catalanes el percentatge d'inscripcions fets amb expedients de domini (MARTÍNEZ SOTO 2001: 186). La situació semblava que no era tan negativa a la demarcació de Barcelona, on un 87% de les inscripcions eren «de domini». En canvi, Girona (58%), Lleida (44%) i Tarragona (55%) es situaven molt a prop del 55%, que, segons el mateix autor, corresponia a la mitjana estatal.¹⁸ L'evolució de les dades, tanmateix, sembla confirmar els temors dels comentaristes: en el quinquenni 1904-1908, el 91,5% de les finques inscrites per primera vegada a Espanya ho eren sota el concepte de possessió. Catalunya no millorava excessivament la tendència estatal i es quedava en poc menys del 85% d'expedients possessoris.¹⁹ Les memòries dels registradors de 1886 recullen l'opinió del registrador de la propietat de Lleida segons la qual, i contra la «idiosincrasia social del país», només les finques d'un alt valor accedien majoritàriament al registre utilitzant inscripcions de domini (DGRCPN 1889: 114), una prova de l'ús diferencial que els diferents sectors socials feien de la institució.²⁰ Per altres comentaristes, les particularitats de la tradició successòria catalana, on els patrimonis «*adquieren un tinte patriarcal y secular radicándose las fincas que los*

18 Les dades desagregades (DGRCPN 1889) ens mostren variacions importants entre els diversos registres. A Barcelona, els percentatges d'inscripcions de domini sobre el total es mouen, per a finques d'un valor baix (inferior a 500 ptes.), entre el 66% de Vilanova i la Geltrú i el 97% de Vic. A la de Girona només Puigcerdà i Santa Coloma de Farners superen el 70% de domini, mentre que no assoleixen la meitat els altres registres, tot i que les dades milloren per a les finques de valor superior a 500 ptes. La irregularitat marca les províncies de Lleida (Sort: menys del 6% són «de domini»; Cervera, en canvi, supera el 85%) i Tarragona (25% Tortosa, més del 87% Valls).

19 *Anuario de la DGRCPN 1905-1909.*

20 Les causes d'aquest fenomen, segons el mateix registrador, serien «*lo deficiente de la titulación; la desidia y abandono que á veces deja pasar una y dos generaciones truncando la historia de sus fincas, y en no pocos casos la mala fe de muchos que tratan de burlar condiciones resolutorias, ayudado todo ello de la amañososa confección de los amillaramientos*».

constituyen de tiempo inmemorial en las familias y perdiéndose casi siempre su adquisición en la noche de los tiempos», feia que fossin comptats els propietaris que, a l'hora d'inscriure els seus drets, estaven en disposició de «*justificar por medio de documento fehaciente la adquisición del dominio*», la qual cosa obria la porta al «diluvi de possessoris» que patien els registres rurals (RAMÓN 1883: 10442-3).

L'ús creixent dels expedients possessoris al llarg de tot el període estudiat no constituïa un fenomen irrellevant, atès que es traduïa en la pèrdua de qualitat de la base de dades d'informació immobiliària que havia de representar el registre de la propietat. Sobretot tenint en compte que, com expliquen els notaris de l'època, molt sovint anava lligat a estratègies que suposaven la interrupció del «tracte successiu», de les finques registrades, un dels puntals de tot sistema registral.²¹ Aquesta és la raó per la qual el registre de la propietat no només no augmentava la seva presència en la societat, sinó que tendia a retrocedir, fins al punt que, segons denunciaven novament els notaris, «*excepto en las grandes ciudades, la propiedad territorial en España carece de titulación en sus nueve décimas partes*», de tal forma que a l'alçada del darrer terç del segle XIX era «*mucho mayor número la propiedad falta de titulación que la que la tenía al planteamiento de la ley hipotecaria vigente*».²²

2. REGISTRE DE LA PROPIETAT I CRÈDIT AGRARI

Per sobre dels intents de quantificar les finques registrades o les operacions de compravenda inscrites, l'avaluació de l'impacte del registre de la propietat sobre el mercat de capitals és la manera

21 Tal com afirmaven diversos registradors de Barcelona, era habitual que una finca inscrita que havia experimentat diverses transmissions privades, al marge del registre i sense satisfer l'impost de drets reals tornés a acollir-se a la legalitat en un moment determinat mitjançant un expedient possessorí, la qual cosa, òbviament, suposava un considerable estalvi (COSTA 1890-1893: 89).

22 *El progreso de la notaria* (V. 2), 1886-1887: 9.

més directa de valorar la seva repercussió econòmica.²³ En aquest sentit, tant els diversos observadors que al llarg del temps han opinat sobre aquesta qüestió com bona part de la historiografia més recent sembla que estan d'acord a valorar de manera poc positiva la incidència de la llei de 1861 sobre la circulació del capital en l'àmbit rural.²⁴ No disposem de dades estadístiques globals sobre crèdit agrícola anteriors a la llei hipotecària de 1861, ni de sèries completes sobre la quantitat i l'import dels préstecs des d'aquell moment, fins que, a partir de 1904, l'*Anuario* de la DGRCPN començarà a publicar-les sistemàticament. Tampoc són fàcilment accessibles, i queden fora d'aquesta exposició, les informacions quantificables i mínimament fiables sobre els tipus d'interès dels préstecs al llarg de cada època, una variable que, com se sap, tendia a encongir-se o, fins i tot, desaparèixer de les escriptures públiques de préstec.²⁵ Sense la possibilitat d'establir comparacions amb el passat més immediat és molt difícil valorar el que va significar per al crèdit hipotecari l'entrada en vigor del registre de la propietat.²⁶ Ara bé, comptem amb alguns indicis,

-
- 23 De manera molt semblant a com ho fa l'exposició de motius de la llei de 1861, des de la nova economia institucional s'entén que la funció per excel·lència d'un sistema registral de la propietat és la de mobilitzar el capital, especialment en els àmbits rurals. En els darrers anys, des del que podem etiquetar com a institucionalisme radical, amb un pes considerable en la política i la ideologia de molts governs especialment llatinoamericans, la instauració d'un registre de la propietat eficient, que ha de permetre «posar en valor» les propietats sense titulació de la població, s'arriba a considerar com a la principal eina, sinó l'única, per impulsar el creixement econòmic dels països en desenvolupament (Soto 2001).
- 24 Com a mostra, la contundent conclusió de Joaquín Costa, segons la qual, ateses les característiques de la institució, «... el resultado del Registro de la propiedad, en lo tocante al crédito territorial, no podía ser otro que el que ha sido: un inmenso fracaso» (COSTA 1890-1893: 5).
- 25 Intents d'avaluar la trajectòria al llarg del segle XIX dels tipus d'interès a CARMONA i SIMPSON (2003) o a GÁMEZ (1998).
- 26 Per tal de seguir l'evolució del crèdit agrari en diferents etapes no sembla del tot encertat utilitzar les dades relatives a hipoteques constituïdes i cancel·lades publicades en diferents moments al llarg del segle XIX, especialment si es comparen sense matisos amb les xifres sobre préstecs assegurats per béns immobles (MARTÍNEZ SOTO 2001: 205). La publicació d'ambdós conceptes a la *Reseña Geográfica y Estadística de España* del 1888 i, de forma regular a partir de 1904, en els *anuarios* de la DGRCPN, posa en evidència els riscos que implica la

més enllà de les impressions dels coetanis, que permeten fer-se una idea de l'evolució d'aquesta qüestió.

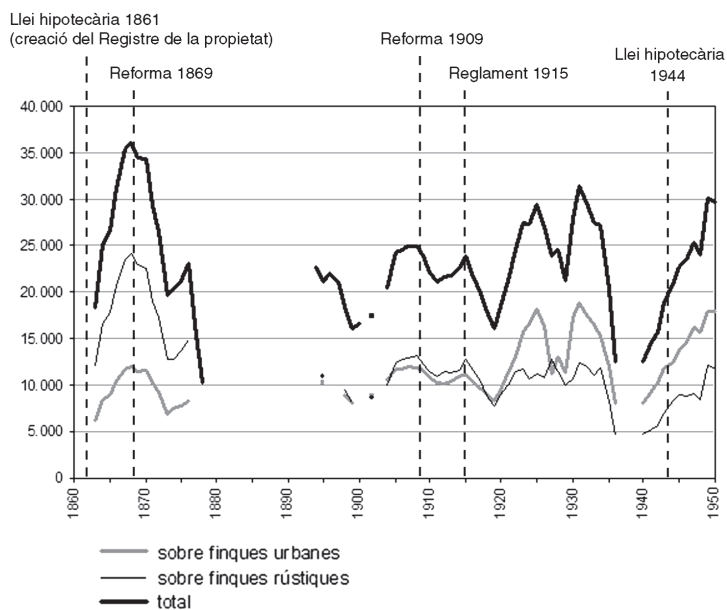
El gràfic 2 recull el nombre de préstecs garantits per propietats immobles per als períodes 1863-1876 i 1904-1950.²⁷ El primer que crida l'atenció és la força amb què van créixer els crèdits inscrits a partir de l'entrada en funcionament, l'any 1863, del registre de la propietat. El 1868 es va assolir un màxim que mai més, durant el període analitzat, es va repetir. Des d'aquell moment, el nombre de préstecs hipotecaris va caure de manera important, en una etapa qualificada ja per un dels comentaristes més prestigiosos de l'època com a de «*progresiva decadencia, sin que la reforma de la ley hipotecaria en 1869 en algunos extremos sirviera para otra causa que para aumentarla o precipitarla*» (PAZOS 1889: 252). Malgrat que no disposem de dades per conèixer l'evolució entre 1877 i 1904, la reaparició de la corba a inicis del segle XX es produeix en un nivell global similar al de trenta anys enrere. Significativament, però, el nombre de préstecs garantits per finques rústiques quedarà en gran mesura estancat en uns valors molt inferiors als assolits en la primera etapa del registre, mentre que els préstecs sobre finques urbanes dels primers anys del segle XX es van situar considerablement per sobre de les xifres

seva confusió. La raó d'aquest fet rau en l'heterogeneïtat dels conceptes que s'englobaven sota l'etiqueta d'hipoteca, començant per la distinció entre hipoteques «legals», consistents bàsicament en garanties «formals» sobre tot tipus de drets, i «voluntàries», on trobaríem els crèdits amb hipoteca sobre béns immobles (MARTÍNEZ SOTO 2001: 211-212). Per aquests mateixos motius, l'anàlisi de l'evolució de les hipoteques al llarg del temps no només inclouria les transformacions en el mercat del crèdit, sinó també els canvis socials que incidien en la pèrdua d'importància de, per exemple, l'hipoteca sobre determinats béns com a garantia de la dot aportada per la dona al matrimoni.

27 Cal tenir en compte que la xifra total de crèdits està construïda a partir de la suma dels que hipotecaven finques rústiques i dels garantits amb propietats urbanes, sense corregir, per tant, la doble comptabilització d'aquells que afectaven simultàniament finques d'ambdós tipus. Només en determinats anys, l'*Anuario de la DGRCPN* proporcionava aquesta darrera dada. D'altra banda, la xifra de crèdits garantits amb finques urbanes de l'any 1930 que apareix en l'*Anuario* d'aquell any (31.549) és, amb tota seguretat, un error –reproduït, malauradament, a TAFUNELL (2006: 497); hem substituït aquesta dada per la suma de les quantitats parcials provincials que consten en l'esmentada font (17.164).

del segle anterior. A començaments dels anys vint, els préstecs sobre immobles urbans van superar definitivament els fets sobre béns rústics, en un creixement que va significar una relativa recuperació de les xifres globals, sense, com ja s'ha dit, tornar als nivells de la dècada del 1860. La Guerra Civil va representar un clar parèntesi en la trajectòria d'aquesta variable, que, a l'alçada dels anys 50 va tornar als valors d'abans del conflicte.

Gràfic 2. Préstecs garantits amb hipoteca sobre finques rústiques i urbanes Espanya, 1860 - 1950

Font: JGE, 1870: 1033; IGE, 1888: 638-639; Gaceta de Madrid, 11/4/1900, 25/5/1900, 3/3/1904; Anuario de la DGRCPN, 1904-1950.

Nota: Per al període 1863-1869, la font utilitzada no proporciona el nombre de préstecs sobre finques rústiques i urbanes; la desagregació en ambdós tipus de crèdits és una estimació pròpia basada en les xifres corresponents als anys 1870-1876, quan els préstecs sobre finques rústiques suposaven, de forma molt exacta i regular –i, perquè no dir-ho, sospitosa– les dues terceres parts del nombre total de préstecs.

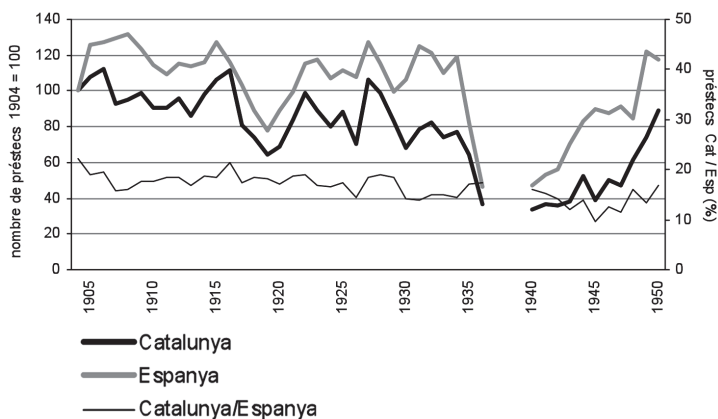
Així doncs, de l'observació del gràfic 2 es desprenen alguns fets importants. En primer lloc, després d'un breu moment de creixement important, cal destacar l'estancament gairebé absolut dels préstecs garantits amb finques rústiques, aquells que constituïen l'eix teòric sobre el qual s'havia de desenvolupar el mercat de capitals en l'àmbit rural. En segon terme, podem comprovar com les diferents lleis hipotecàries, així com les successives reformes decretades, no signifiquen en cap cas punts d'inflexió cap a la millora de les dades. Val la pena insistir en aquest fet, atès que per alguns autors el salt qualitatiu més significatiu en la legislació relacionada amb el crèdit agrari el va constituir la reforma de la llei hipotecària de 1909 o, en el seu defecte, el seu desenvolupament a partir del reglament de 1915.²⁸ La instauració d'un procediment executiu extrajudicial, que havia de ser més ràpid i barat que les execucions judicials tradicionals, o l'acceptació d'hipoteques sobre les collites o els béns mobles pretenien facilitar l'arribada de més creditors al deprimit mercat de capitals del món rural. Les dades disponibles, com hem vist, no sembla que confirmin l'èxit d'aquella reforma, com tampoc la de 1869. La llei hipotecària de 1944, per la seva banda, no va fer altra cosa que, en tot cas, permetre la recuperació de les xifres d'abans de la Guerra Civil.

Pel que fa a l'àmbit català, si ens centrem en el crèdit sobre finques rústiques i en el període 1904-1950, per al qual comptem amb les dades desagregades per províncies, l'evolució del nombre de crèdits hipotecaris segueix, a grans trets, les oscil·lacions de la corba estatal (gràfic 3). Ara bé, mentre que la suma

28 Per exemple, GÁMEZ (1998: 22). Des dels estudis contemporanis sobre dret processal, en la recerca d'antecedents històrics, LÓPEZ (1987: 17) insisteix en la «gran expansió del crèdit a partir de 1909». Aquest autor, seguint Roca Sastre, afirma que la reforma va significar la superació d'un estat de coses marcat per la desconfiança del capital, els elevats tipus d'interès, les excessives quantitats fixades com a provisió per a costes, etc. El paper del reglament de 1915 a DÍAZ i PUENTE (1996). Altres estudiosos de la qüestió del crèdit agrari durant aquell període no s'aturen en les repercussions de les reformes hipotecàries. CARMONA i SIMPSON (2003), per exemple, malgrat la seva perspectiva institucionalista, no tracten directament aquesta qüestió.

d'operacions a tot l'Estat, com ja s'ha dit, es presenta en bona mesura estancada durant les primeres dècades del segle, les dades corresponents a Catalunya mostren una visible tendència al descens, acompanyada, conseqüentment, d'una disminució del pes que el crèdit en el món rural català representava en el conjunt espanyol.

**Gràfic 3. Préstecs garantits amb hipoteca
sobre finques rústiques
Espanya i Catalunya, 1904 - 1950**

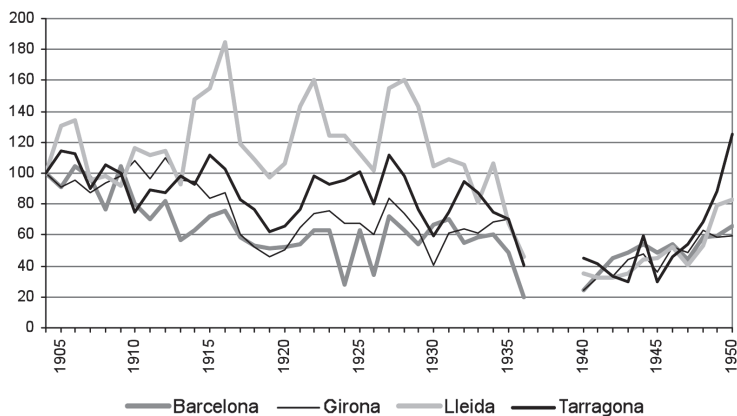

Font: Anuario de la DGRCPN, 1904-1950.

Observant de més a prop l'evolució de les quatre demarcacions catalanes (gràfic 4), tot i que no és aquest el lloc on examinar les conjuntures econòmiques particulars que explicarien cadascuna de les corbes, es percep una clara tendència a la caiguda de les xifres a les províncies de Barcelona i Girona, on el nombre de préstecs es movia durant els anys vint al voltant del 60% del que havia estat a inicis del segle i sense que la recuperació de postguerra signifiqués una millora perceptible d'aquests més que discrets nivells. Tarragona sembla mostrar, tot i les oscil·lacions, una major resistència a la caiguda dels valors, així com una franca recuperació d'aquests durant els anys quaranta. L'excepció lleidatana, on es van produir fortes oscil·lacions a l'alça en determinats moments, probablement té

a veure amb la progressiva posada en funcionament del canal d'Urgell, infraestructura que, davant la possibilitat de convertir en àrees de regadiu desenes de milers d'hectàrees, devia estimular considerables inversions materialitzades en préstecs immobiliaris registrats, precisament en la demarcació catalana amb pitjors percentatges de propietat rústica inscrita.

Gràfic 4. Préstecs garantits amb hipoteca sobre finques rústiques
Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona; 1904 - 1950
 (1904 = 100)

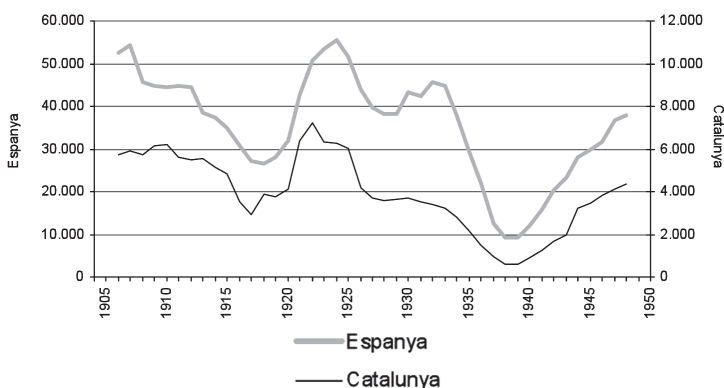

Font: Anuario de la DGRCPN, 1904-1950.

La impressió global que es desprèn dels gràfics comentats no queda modificada amb l'anàlisi de les xifres disponibles sobre els capitals prestats. L'ús d'aquesta variable planteja diversos problemes, com ja va detectar en el seu moment PAZOS (1891: 212). A les estadístiques, per exemple, es comptabilitzaven determinats préstecs hipotecaris contrets per l'Estat o pels municipis, així com les hipoteques sobre finques rústiques establertes com a garantia d'operacions empresarials. Aquests moviments, que en la valoració del nombre absolut de préstecs poden ser obviats, adquireixen molta transcendència pel que fa al volum de capitals implicats, atès que introdueix distorsions importants a les sèries a curt termini i pot conduir a deduccions errònies si es volen relacionar amb l'evolució a llarg termini del

crèdit agrari. L'Anuario de la DGRCPN informa en ocasions, amb notes a peu de pàgina, de les operacions més importants d'aquest tipus.²⁹ En qualsevol cas, tanmateix, al llarg de les primeres dècades del segle XX no es detecta cap augment significatiu dels capitals prestats assegurats amb hipoteca sobre finques rústiques, expressats en pessetes constants, ni dins l'àmbit català ni dins l'espanyol (gràfic 5).

Gràfic 5. Capitals garantits amb hipoteca sobre finques rústiques Catalunya i Espanya, 1904 - 1950
(milions de pessetes de 1995 i mitjanes mòbils de 5 anys)

Font: Anuario de la DGRCPN, 1904-1950. S'ha utilitzat el deflactor implícit del PIB a preus de mercat (Prados de la Escosura, 2003, quadre A.13.6).

Així doncs, l'evolució del nombre i el volum dels préstecs amb garantia hipotecària, tant en el conjunt de l'Estat com dins l'àmbit català, i, en tots dos casos, malgrat el suposat

29 Així, durant l'any 1913 el Registre de la Propietat de Granollers va inscriure un préstec per valor de més de dotze milions de pessetes com a garantia d'una emissió d'obligacions hipotecàries sobre la línia fèrria Granollers-Sant Joan de les Abadesses; aquesta quantitat gairebé triplicava, per si sola, el volum del total de préstecs de la província de Barcelona dels anys anterior i posterior. Un caràcter similar tenen els més de 100 milions de pessetes inscrits a Huelva en una emissió de cèdules hipotecàries de la companyia *The Rio Tinto Company Limited*, quan en aquell any, 1913, el capital total prestat a Espanya, segons l'*Anuario*, va ser de poc més de 169 milions.

increment en el percentatge de propietat inscrita –més enllà de les discussions sobre les dades exactes– posen en evidència que les diverses lleis hipotecàries no van ser suficients per estimular el mercat de capitals. El desitjat crèdit institucional va continuar sent pràcticament inexistent fins després de la Guerra Civil, i ni tan sols es va aconseguir incrementar el «tradicional» crèdit personal amb garanties hipotecàries, almenys aquell que es formalitzava en escriptura pública i passava pel registre.

De fet, les reflexions d'alguns dels comentaristes de l'època sobre les raons de la limitada difusió del crèdit territorial institucional durant la segona meitat del segle XIX i les primeres dècades del XX apuntaven cap a la idea que la instauració d'una llei hipotecària, per molt bona que aquesta fos, era insuficient per mobilitzar el capital en l'àmbit rural i combatre la competència d'altres col·locacions més avantatjoses i segures per al capital, com podia ser el deute públic de l'Estat o la renda variable. Diego Pazos, per exemple, creia elements imprescindibles per activar el crèdit agrari, a més d'una organització senzilla i poc costosa del registre de la propietat, una legislació civil adequada, una llei d'institucions de crèdit territorial fonamentada en «principis científics», uns procediments judicials clars i senzills, especialment en les execucions, i una política fiscal favorable als préstecs hipotecaris (PAZOS 1889: 25-26).

Des de les interpretacions actuals, els problemes del crèdit institucional d'aquells moments s'atribueixen a uns costos de transacció excessivament alts, la qual cosa el feia poc competitiu davant les xarxes informals del crèdit personal tradicional, que disposaven d'un accés més dinàmic a la informació i de mecanismes més eficients per combatre el risc d'impagats (SIMPSON i CARMONA 2003: 263). En aquest sentit, les barreres d'entrada al registre de la propietat constituïen una peça més en la seqüència d'obstacles per a la circulació del capital. Les anàlisis dels coetanis insistien ja en els elevats costos d'inscripció, especialment rellevants en el cas de les finques petites, com a un dels motius del retraïment de la propietat a l'hora d'acostar-se al registre. El mateix *Anuario* de la DGRCPN, en una data tan tardana com 1921, afirmava que els costos d'un expedient possessorí per a una petita finca valorada en quaranta-nou

pessetes ascendien a 50,54 pessetes; en el cas d'un expedient de domini, el preu es disparava fins a les 113,65 pessetes.³⁰ Tota una sèrie de despeses no proporcionals al valor de l'immoble inscrit (paper i timbres, honoraris dels qui gestionaven l'operació, etc.) eren les responsables que molt sovint el cost de la inscripció multipliqués diverses vegades el valor de la finca. Utilitzant aquest argument, per tant, podríem plantejar-nos fins a quin punt les dificultats d'atreure als llibres del registre formes de propietat «no absolutes», com els foros o les rabasses, que afectaven bàsicament petites, a vegades ínfimes, parcel·les, obeïa més als elevats costos d'inscripció i a la discussió de qui els hauria de satisfer, que a suposades dificultats «jurídiques» per encabir-les en l'ordenament legal definit per la llei hipotecària; dificultats, d'altra banda, desmentides a Catalunya per milers d'inscripcions de censos (CONGOST 2000a).

Els elevats costos de les inscripcions, convertits en una barrera que frenava l'accés al registre i en causa d'asimetries en l'ús de la institució, conviden a plantejar-se quin va ser el paper de l'Estat en el mal funcionament del mercat de crèdit agrari. El punt de vista de la historiografia contemporània tendeix a minimitzar la seva responsabilitat (SIMPSON i CARMONA 2003: 269), dins d'un esquema en el qual les institucions públiques van resultar en gran mesura neutres respecte del creixement

30 Els costos, en pessetes, de l'expedient possessori eren els següents: certificació cadastral: 4; certificació del Registre: 4; paper de l'expedient: 4; paper del testimoni: 4; certificació «que ha de servir para comprobar valores»: 4; persona encarregada de «dirigir y solicitar la información» i drets del jutjat: 25; impost de drets reals: 2,45; «timbre móvil para el talonario»: 0,10; «otro timbre que ha de unirse a la nota del Registrador»: 0,10; honoraris del «Liquidador-recaudador»: 1,35; honoraris del registrador: 1,10; honoraris per la certificació: 0,49. Pel que fa a l'expedient de domini: paper timbrat i timbres mòbils: 23,40; certificació del cadastre, sense paper, amb comissió: 5,4; publicació d'edictes en el Butlletí Oficial: 45; drets reals, sense timbre: 6,35; instància sol·licitant la instrucció: 20; drets de la secretaria judicial: 10, drets del Registre de la propietat: 3,5. En altres situacions no tan clares, les despeses podien ser molt superiors; per exemple, per una herència de 1.000 pessetes en béns immobles, sense testament, amb vídua i tres fills, un d'ells menor, s'estimava en 423 pessetes l'import a satisfer al jutjat de primera instància i a la notaria, a falta encara del registre (*Anuario de la DGRCPN*: 1921: 12).

econòmic espanyol del moment (GARRABOU 1999). Tanmateix, l'existència de models de registres de la propietat alternatius descartats pels legisladors espanyols ens obliguen a preguntar-nos per les causes de l'elecció. Un exemple de model descartat seria aquell que gira a l'entorn de la inscripció constitutiva, seguint el model alemany, de tal manera que els contractes sobre drets no inscrits no tinguessin validesa en absolut, o la possibilitat d'establir la gratuïtat de les inscripcions, com en ocasions s'havia defensat, almenys en el cas de la petita propietat.³¹ L'arquitectura institucional de l'estat liberal obeeïa a una concepció que s'allunyava de la idea de servei públic. Les oficines del registre, per exemple, finançades mitjançant l'anomenat aranzel, havien de ser autosuficients, la qual cosa exigia l'establiment i la defensa de preus elevats per a les inscripcions. D'altra banda, l'avversió manifestada pels defensors dels principis liberals envers qualsevol mesura que obstaculitzés el lliure moviment dels factors de producció podria ser la principal explicació de la permanència de la inscripció voluntària en les successives lleis hipotecàries.

3. CAP A LA INVISIBILITAT DE LA INFORMACIÓ: DECADÈNCIA DEL DOCUMENT PÚBLIC?

Com hem comprovat, doncs, bona part dels analistes de l'època, tant els coetanis com els autors contemporanis, expliquen a partir de problemes intrínsecs a la institució les dificultats del registre de la propietat per constituir-se en l'instrument clau del creixement econòmic a l'àmbit rural. Ara bé, l'adopció de la perspectiva d'anàlisi que situa en el centre d'atenció els usos de la informació permet transcendir aquest marc interpretatiu. Des d'un punt de vista més ampli, els problemes experimentats pel registre de la propietat serien un resultat més d'un procés de major transcendència: la suposada modernització institucional impulsada per l'estat

31 Vegi's, per exemple, els arguments en favor d'aquest model alternatiu a DE CASSO (1951).

liberal espanyol estava donant lloc, indesitjadament i de manera certament paradoxal, a una creixent invisibilitat de les transaccions econòmiques. Aquesta explicació, que encara s'ha d'entendre com a una hipòtesi de treball, permetria veure com a components d'un mateix fenomen tot un seguit de qüestions que, a hores d'ara, tenen un difícil encaix en l'esquema interpretatiu habitual.

Un dels exemples més flagrants d'actuació administrativa que probablement va suposar la «desaparició» massiva d'informació i, en tot cas, va demostrar la inoperativitat del registre de la propietat espanyol va ser l'acció executiva de la hisenda pública durant els darrers anys del segle XIX i els primers del XX. Coincidint amb la crisi agrària finisecular, centenars de milers de propietaris van veure els seus immobles, rústics i urbans, embargats, subhastats i, finalment, adjudicats a particulars o, el més habitual, davant la falta de postors, a la mateixa hisenda pública.³² L'anàlisi d'aquest fenomen permet comprovar com el procediment administratiu previst xocava amb la realitat registral. En efecte, en la immensa majoria dels casos, l'anotació preventiva d'embargament i el certificat registral de les càrregues que pesaven sobre la finca, tràmits de compliment obligat segons els reglaments, no es podia complimentar de la forma correcta atès que, segons reiteraven els registradors, les finques no estaven registrades o era impossible localitzar-les en els llibres corresponents.³³ Totes i cadascuna de les més de 70.000 finques la subhasta de les quals es va anunciar en els butlletins oficials de les províncies catalanes van passar per les oficines dels registradors, però només una ínfima part dels

32 La *Gaceta Agrícola del Ministerio de Fomento* (1r. trimestre 1891: 503) parla de 1.982.475 finques subhastades per debits a la Hisenda pública, de las quals 942.561 van ser declarades desertes i, consegüentment, adjudicades a l'Estat.

33 Atès que «*el 99 por ciento de los deudores cuyas fincas se embargan por débitos de contribuciones no presentan sus títulos de propiedad al Comisionado ejecutor*», la descripció de les finques constituïa l'únic indici, sovint precari, per a la seva localització en els llibres (*Gaceta de la Recaudación*, 30 de setembre de 1887, p. 270-271). Les relacions entre la recaptació executiva i els registradors de la propietat a GARCÍA ORALLO (2003).

expedients recullen les dades registrals exactes.³⁴ Amb els pas dels anys, l'administració espanyola es va mostrar incapaç de gestionar els centenars de milers de finques que havien estat adjudicades a la hisenda pública, la qual cosa va portar el caos a més d'una delegació provincial d'hisenda.³⁵ D'una banda, els deutes no van ser mai satisfets, malgrat les avantatjoses condicions amb què reiteradament es va oferir el «retracte» de les propietats perdudes; de l'altra, totes les disposicions ministerials dirigides a aconseguir la incautació legal i efectiva de les propietats, per a la qual cosa calia que fossin registrades i amillarades a nom de l'Estat, van resultar pràcticament estèrils. La realitat va acabar imposant el fet que, o bé les finques van continuar en possessió dels mateixos contribuents embargats, transmetent-se de generació en generació en un règim de semiclandestinitat, o bé van canviar successivament de mans, sense més tràmits, en el millor dels casos, que una anotació en l'apèndix als amillaraments de l'any corresponent. En ambdós casos, sembla clar que es va prescindir absolutament del registre de la propietat, la qual cosa devia significar, probablement en milers d'ocasions, la interrupció, un cop més, del «tracte successiu» de les finques que hipotèticament havien estat registrades amb anterioritat a l'embargament administratiu.

L'acció de la mateixa administració espanyola no va ser l'única via per la qual un enorme volum d'informació s'estava fent progressivament invisible. En consonància amb les consideracions que s'han fet en parlar de les compravendes de béns immobles, malgrat la tendència al creixement econòmic de l'economia espanyola de la segona meitat del vuit-cents i primeres dècades del segle XX, amb l'augment de la grandària dels mercats –la tantes vegades argumentada liberalització del

34 La major part de les anotacions preventives anaven a parar al *Libro de anotaciones de suspensión de mandamientos judiciales dictados en causa criminal o de embargos administrativos por débitos a la Hacienda pública*, com es pot comprovar en el cas de l'Alt Empordà (GARCÍA ORALLO 2002).

35 Encara l'any 1927 la situació administrativa d'aquestes finques a províncies com Tarragona, Saragossa, Osca, Càceres, Toledo o Zamora semblava ser, efectivament, caòtica (Ministerio de Hacienda, 1928).

mercat de la terra en seria un exemple– i el més que probable increment del nombre de transaccions, el món notarial es trobava immers en una profunda crisi, si hem de fer cas dels constants anuncis de la imminent desaparició d'aquella professió en els àmbits rurals. La preocupant disminució del volum de protocols escripturats, del qual depenien els ingressos dels notaris, era el principal símptoma dels problemes, tal com denunciava una publicació sectorial a inicis del segle XX:

*Hoy no se autorizan en cada Notaría ni la mitad de los instrumentos públicos que hace cincuenta años, y eso que la contratación ó movimiento de la propiedad ha aumentado en más de un doble, y en cada distrito se han suprimido más de las dos terceras partes de las Notarías.*³⁶

La realitat notarial del moment a Catalunya no semblava gaire allunyada d'aquesta tendència. Tot i que Catalunya i el País Valencià eren reconegudes com les àrees on la contractació pública i el registre de la propietat disposaven d'un marc més propici, gràcies al seu dinamisme econòmic, no eren infreqüents les veus d'alarma. Si bé el territori català s'havia «*distinguido siempre entre las demás regiones de España, por sus hábitos de contratación*» assenyalava un reconegut notari barceloní, era «*forzoso reconocer que, desgraciadamente, por causas que están en la conciencia de todos, aquellos hábitos se van extinguiendo de día en día con una progresión alarmante*» (RAMÓN 1897: 245).³⁷ El nombre de notaris també havia disminuït considerablement en el conjunt de Catalunya: dels 440 existents el 1862 als 240 del 1903, en una tendència que sembla que va més enllà del possible procés de professionalització i segmentació del mercat notarial (SCHOLZ 1990).

36 *Gaceta del Notariado Español*, 1903, p. 308. Segons afirma l'*Anuari de la DGRCPN de 1921*, el nombre de notaries de l'estat va passar de 10.000 a menys de 2.000 en mig segle.

37 El descens de la contractació notarial a Catalunya, «*y singularmente*» a la província de Barcelona «*durante el último decenio*», a Lope (1906: 14).

L'avenç de la contractació privada i el ja esmentat predomini gairebé absolut de la inscripció de possessió sobre la de domini com a mètode d'accés al registre, en el qual no hi participaven els notaris, eren considerades les dues causes principals de la decadència del gremi, «*los dos enemigos mortales que tiene el Notariado rural, los que le han reducido casi á la inacción, y concluirán con su completa ruina, si no se pone urgente y eficaz remedio*». ³⁸ La competència deslleial que suposaven tot tipus intermediaris locals, l'alt preu dels tràmits, la fiscalitat que gravava les transmissions patrimonials o que la inscripció registral no fos obligatòria són altres llocs comuns en les denúncies dels notaris rurals, tal com resumia un testimoni recollit per Joaquín Costa:

D. Joaquín Matas, notario de Besalú, estima preciso para rescatar al Notariado que por la ley se prive de eficacia á los juicios convenidos; á los pagarés, que usan y redactan hasta los barrenderos, á las capitulaciones, contratos privados y cartas de pago, que estienden los Secretarios municipales; á las escrituras del ramo de Hacienda, que autorizan los Delegados, etc. (COSTA 1897: 160)

La generalització del document privat, «protocolitzat» per individus aliens a la professió notarial que coneixien perfectament la legalitat vigent, almenys en la seva vessant pràctica, enllacen amb allò que Joaquín Costa anomenava el «notariat popular» (COSTA 1897). Cal insistir en el fet que les desenes d'estratègies diferents detallades per Costa difícilment poden ser classificades com a residus d'una suposada aversió tradicional a tota modernització, sinó que en bona part corresponen a actituds noves, i en augment, davant l'acció de l'Estat. Costa situa la seva anàlisi en un escenari en el qual «*la marcha rápida é invasora*» del notariat popular fa retrocedir progressivament el notariat oficial (COSTA 1897: 19). ³⁹ Lluny

³⁸ *Gaceta del Notariado Español* (1903: 308).

³⁹ El fenomen es traduïa «*en nuevas demarcaciones, cada vez más claras y extensas; el pueblo, emancipándose de imposiciones tiránicas que le hacían imposible la vida, por una nueva manifestación de su fuerza*

d'actituds «arcaiques», el recurs, per exemple, a judicis convinguts davant el jutge de pau com a manera alternativa de formalitzar contractes de crèdit hipotecari vàlids a tots els efectes i amb uns costos molt inferiors a la protocolització notarial, una de les pràctiques «intrusives» denunciades pels notaris, indica l'aprofitament dels intersticis legals d'una forma plenament «racional».⁴⁰ En un sentit semblant podríem entendre, com ja s'ha esmentat, l'augment de la proporció d'expedients possessoris respecte dels de domini i a la «corriente desinscribitoria» que l'exposició de motius de la llei de 1944 lamentava.

Aquesta visió, tot i les probables exageracions derivades d'un creixent corporativisme, similar a la d'altres col·lectius professionals de l'època, concorda amb impressions procedents des d'altres àmbits. En determinades ocasions, el rebuig al document públic i a la publicitat registral insinua l'existència de fenòmens que anirien més enllà d'actituds personals orientades simplement a l'estalvi de costos de transacció. En determinats moments i contextos, els comportaments individuals adoptarien la forma d'estratègies de classe. Això és el que sembla denotar el pas, sovint generalitzat, del document públic al privat o a la contractació oral davant el creixent qüestionament del caràcter i la legitimitat de determinats drets de propietat en algunes comarques vitícoles catalanes després de la crisi fil·loxèrica. Així, l'opció triada pels «propietaris» del Bages per tal de salvar els problemes derivats de la discussió a l'entorn del caràcter del contracte de rabassa morta va passar per l'establiment de contractes privats d'arrendament (FERRER i SANTMARTÍ 1992). Aquesta actitud no devia ser excepcional, atès que el mateix Institut Agrícola

creadora; los poderes, en una total desorientación, sin darse cuenta de la naturaleza y de la extensión del mal, y no acertando á aplicarle sino remedios empíricos, incongruentes y tardíos» (COSTA 1897: 19).

40 COSTA (1890-1893: 23 i ss) fa divertides descripcions de pràctiques d'aquest tipus. La denúncia feta pels notaris dels actes de conciliació a, per exemple, LOPE (1906: 13). El comportament «arcaic» de la població rural davant l'endeutament com a una de les causes de la lenta «modernització» del mercat del crèdit espanyol a CARASA (2001).

Català de Sant Isidre recomanava aquelles formes contractuals que suposaven evitar el registre de la propietat –l'arrendament «d'obres i serveis» per sobre de l'arrendament «de la cosa», per exemple–, no només perquè implicaven uns menors costos, sinó per la majors facilitats que oferien, arribat el cas, a l'hora de desnonar els arrendataris.⁴¹

Tot un seguit d'indicis semblen mostrar, doncs, que s'estava produint la paradoxa d'un avenç de la economia informal –i del corresponent augment de la invisibilitat de la informació– en un marc que aparentment no deixava de modernitzar les seves institucions.

4. A MANERA DE CONCLUSIÓ

A mitjans del segle XX el registre de la propietat espanyol semblava encara lluny d'haver-se convertit en la gran base dades sobre la propietat immobiliària que els seus creadors havien desitjat. Bona part de la propietat rústica i urbana, particularment la mitjana i petita, quedava fora dels seus llibres, la qual cosa introduïa noves asimetries en l'ús social de la informació immobiliària, mentre que la que hi constava inscrita, contemplada globalment, feia dècades que estava sotmesa a una progressiva pèrdua de qualitat. El registre tampoc no havia esdevingut el mecanisme a través del qual s'havia de mobilitzar de manera creixent el factor terra, tal com havia previst la teoria liberal. Si aquesta mobilització es va produir, cosa que no estem en situació de negar, ho va fer al marge de la institució registral. La mateixa afirmació podem fer respecte el crèdit agrari. El nombre de préstecs amb garantia hipotecària, especialment els efectuats sobre finques rústiques, no només va romandre estancat sinó que va retrocedir en molts territoris, com il·lustra la trajectòria catalana. L'acció, a més, de determinats fenòmens, com els innombrables processos executius impulsats per la hisenda pública durant les dècades

41 *Revista de l'Institut Agrícola Catalán de San Isidro*, 15 d'agost de 1898, p. 232.

del canvi de segle, a remolc d'un altre dels processos que pretenien teòricament posar al dia l'administració espanyola, es van convertir també en obstacles al desenvolupament del registre de la propietat.

Tots aquests elements sembla que condueixen a la conclusió que, des del punt de vista dels estocs i els fluxos de circulació de la informació, la suposada modernització institucional de l'estat liberal, pel que fa a les darreres dècades del segle XIX i primeres del XX, va representar un considerable pas enrera: el registre de la propietat –i amb ell, el Codi Civil, amb el qual es complementava– va mostrar reiteradament les seves mancances, al mateix temps que enormes volums d'informació van passar a àmbits menys públics i, per tant, menys transparents. No només les noves transaccions s'allunyaven dels mecanismes de publicitat previstos per la legislació, també una part considerable de la informació que en el passat havia aflorat tornava a fer-se opaca. Una conseqüència d'aquest fenomen, que afecta de manera especial la historiografia de l'època que ens ocupa, és que l'anàlisi de les formes concretes de «realització» dels drets de propietat durant aquest període ha de continuar passant necessàriament per l'estudi dels mecanismes informals de crèdit i dels intercanvis econòmics.⁴² No sembla, d'altra banda, que sigui aquesta una conclusió vàlida únicament per a la història institucional espanyola: diversos autors, procedents d'altres disciplines, com l'antropologia o la sociologia, coincideixen en assenyalar que en múltiples regions del món i al llarg de diverses etapes històriques pot detectar-se l'avenç de pràctiques econòmiques de tipus informal precisament en moments en els quals era més intens el desplegament de l'estat «modern», de les seves institucions, normes i controls.⁴³ No cal dir que aquesta hipòtesi trenca amb les interpretacions que entenen la persistència d'activitats econòmiques que es situen en els marges de la regulació estatal com a símptomes

42 Sobre el concepte de «condicions de realització» de la propietat, vegi's CONGOST (2000a), reproduït a CONGOST (2007a: 121-157).

43 Els punts de partida teòrics d'aquesta interpretació poden trobar-se a, per exemple, PORTES i HALLER (2004) o LOMNITZ (1988).

de comportaments «tradicionals», «arcaics» o «retardataris» (PORTES i HALLER 2004: 22). Una altra cosa és que la intensitat i la cronologia del fenomen a l'àmbit espanyol i català pugui tenir a veure, com en aquest text només s'ha insinuat, amb la particular configuració de l'estat liberal espanyol i amb els interessos que al llarg del temps pugnaven per donar-li forma.

BIBLIOGRAFIA

- ADO, A. (1996): *Paysans en révolution. Terre, pouvoir et jacquerie, 1789-1794*, París, Société des Études Robespierriistes.
- ADROER, M.A. i J. MATAS (1994): «Sobre la propietat i la regència de les notaries a la demarcació de Girona», a *Actes del I Congrés d'Història del notariat català. Barcelona, 11, 12 i 13 de novembre de 2003*, Barcelona, Fundació Noguera, 493-514.
- AGULLÓ, B. (1889): *Índice de la legislación hipotecaria*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de Felipe Pinto Orocio.
- ALLEN, R.C. (1992): *Enclosure and the yeoman The Agricultural of the South Midlands, 1450-1850*, Oxford, Calendorn Press.
- ALLEN, R.C. (2004): *La Revolución en los campos: Una reinterpretación de la revolución agrícola inglesa*, Zaragoza, SEHA.
- ALSINA, C., G. FELIU i L. MARQUET (1996): *Diccionari de mesures catalanes*, Barcelona, Curial.
- ÁLVAREZ CAPEROCHIPI, J.A. (1986): *Derecho inmobiliario registral*, Madrid, Civitas.
- ANGUERA DE SOJO, O. (1934): «Dret especial a la comarca de Vic», dins *Conferències sobre varietats comarcals del Dret Civil Català*, Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 273-340.
- ARRIETA, J. (1995): «La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640): de la acumulación de la tensión a la explosión bélica», *Pedralbes*, 15, 33-93.
- AUBIN, G. (1989): *La seigneurie en Bordelais d'après la pratique notariale (1715-1789)*, Rouen, Publications de l'Université de Rouen, n. 149.
- AUBIN, G. (1990): «Crise du prélèvement seigneurial à la fin de l'Ancien Régime», a R. Chagny (ed.), *Aux origines provinciales de la Révolution*, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble.
- AVENEL, vescomte d' (1894): *Histoire économique de la propriété, des salaires, des denrées et de tous les prix en général depuis l'an 1200 jusqu'à l'an 1800*, París, Imprimerie Nationale.

- AVENTÍN, M. (1996): *La Societat rural a Catalunya en temps feudals: Vallès oriental, segles XIII-XVI*, Barcelona, Columna.
- AZCÁRATE, G. (1879-1882): *Ensayo sobre la historia del derecho de propiedad y su estado actual en Europa*, Madrid, Impr. de la Revista de Legislación.
- BADIA, J. (1977): *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona, Diputació de Girona.
- BADOSA, E. (1984): «El cercamiento de tierras en Cataluña (1770-1820)», *Revista de Historia Económica*, 3, 149-161.
- BALZAC, H. (1857): *Les paysans*, París, Librairie Nouvelle.
- BARCELÓ, M., G. FELIU. A. FURIO. M. MIQUEL, J. SOBREQUÉS (eds.) (2003): *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- BATET, C. i R. SOTO (1997): «Las donaciones a censo y los establecimientos como estrategia señorial (patrimonio Setmenat siglos X-XV)», a R. Robledo et al. (eds.): *VIII Congreso Historia Agraria, Preactas*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 227-245.
- BÉAUR, G. (1984): *La marché foncier à la veille de la Révolution*, Paris, EHESS
- BÉAUR, G. (2004): «Le secours de la méthode. Comment les familles transmettaient leurs biens et excluaient leurs enfants dans la France du début du XIX siècle» a Gérard Béaur, Christian Desurreault et Joseph Goy, *Familles, Terre, Marchés, Logiques économiques et stratégies dans les milieux ruraux (XVIIe-XXe siècles)*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 121-131.
- BENITO, P. (2001): «La formació de la gran tinença pagesa (segles XI-XIX)», a Maria Teresa Ferrer i Mallol, Josefina Mutgé i Vives, Manuel Riu i Riu (eds.): *El Mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna: segles IX-XVIII. Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*, actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999, Barcelona, CSIC, 103-124.
- BELENGUER, E. (1988): «Un balance de las relaciones entre la corte y el país: los "greuges" de 1599 en Cataluña», *Estudis*, 13, 99-130.
- BELENGUER, E. (1996): «Pròleg: la Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)», a *Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Vol III: Anys 1578 a 1611*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- BÉLY, L. (dir.) (1996): *Dictionnaire de l'Ancien Régime*, París, P.U.F.

- BENITO, P. (2003): *Senyoria de la terra i tinença pagesa al comtat de Barcelona, segles XI-XIII*, Barcelona, Consell Superior d'Investigacions Científiques, Institució Milá i Fontanals, Departament d'Estudis Medievals.
- BENSCH, S.P. (2007): «Un notariat baronial: notaris i pràctiques documentals en el comtat d'Empúries al segle XIII», a *Documentació Notarial i Arxius. Els fons notariais com a eina per a la recerca històrica*, Girona, Arxiu Històric de Girona/Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, 123-134.
- BISSON, T.N. (1984): *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Count-Kings (1151-1213)*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press.
- BIZZOCCHI, R. (1995): *Genealogie incredibili. Scritti di storia nell'Europa moderna*, Bolònia, il Mulino.
- BLACK, R. (2004): «École et société à Florence aux XIVe et XVe siècles. Le témoignage des ricordanze», *Annales: histoire, sciences sociales*, 4, 827-846.
- BLANCO, J. (1991): *El monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XI). La formació del domini*, Sant Feliu de Guíxols, Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols.
- BLANCO, J. (2002): «Masos i masos grassos a la vall d'Amer (segles XIV-XVI)», *Annals de l'Institut d'estudis Gironins*, XLIII, 29-105.
- BLANCO, J. (2003): «Masos grassos a la Vall d'Amer (segles XIV-XVI): masos "ad benevisum" i estructures senyoriais», a Barceló, Feliu, Furió, Miquel, Sobrequés (eds.): 403-440.
- BLOCH, M. (1978 [1931]), *Historia rural francesa*, Barcelona, Crítica.
- BLOCH, M. (2002 [1930]): «La lucha por el individualismo agrario en la Francia del siglo XVIII», a Bloch: 241-322.
- BLOCH, M. (2002), *La tierra y el campesino. Agricultura y vida rural en los siglos XVII y XVIII*, Barcelona, Crítica.
- BOLÓS, J. i V. HURTADO (1999): *Atles dels comtats d'Empúries i Perelada (780-991)*, Barcelona, Rafael Dalmau editor.
- BONCERF, J. (1776): *Les inconvenients des droits féodaux*, París, Chez Valade, Librairie, rue Saint-Jacques.
- BOSCH, M., R. CONGOST, i P. GIFRE (1999): «Els bans. La lluita per l'individualisme agrari a Catalunya. Primeres hipòtesis, segles XVII-XIX,» a Congost i To (eds.): 299-328
- BOSCH, M. i Ll. FERRER (2000): «Genealogia, família i patrimoni; els Heras d'Adri», a *Biografia o explicació del arbre geneològic de la*

- descendència de casa Heras de Adri (1350-1850) de M. Heras de Puig*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/ Universitat de Girona/Universitat de Girona/ CCG edicions, 7-74.
- BOSCH, M. i P. GIFRE (1998): «Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials», *Estudis d'Història Agrària*, 12, 155-182.
- BRENNER, R. (1988 [1976]): «Estructura de clases agraria y desarrollo económico en la Europa preindustrial», a T. H. Aston i C. H. E. Philpin (ed.), *El debate Brenner. Estructura de clases agrarias y desarrollo económico en la Europa preindustrial*, Barcelona, Crítica.
- BRINGUÉ, J. (2003): *Cort General de Montsó (1585). Montsó-Binèfar. Procés familiar del braç eclesiàstic*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- CAPEILLE, J. (1974 [1914]). *Dictionnaire de biographies roussillonnaises*, Marsella, Laffitte Reprints.
- CANALES, E. (1982): «Los diezmos en su etapa final», a G. Anes, (ed.), *La economía española al final del Antiguo Régimen. I. Agricultura*, Madrid, Alianza Universidad, 105-187.
- CARASA, P. (2001): «Proyectos y fracasos del crédito agrícola institucional en la España contemporánea», *Áreas*, 21, 96-121.
- CARMONA, J. i J. SIMPSON (2003): *El laberinto de la agricultura española: instituciones, contratos y organización entre 1850 y 1936*, Zaragoza, Prensas Universitarias de Zaragoza.
- CASTILLO, A. (2001): «Entre public et privé. Stratègies de l'écrit dans l'Espagne du Siècle d'Or», *Annales HSS*, 4-5, 828.
- CATAFAU, A. (1997): «La cellera et le mas en Roussillon au Moyen Âge: du refuge à l'encadrement seigneurial», *Journal des Savants*, 2, 333-361.
- CAZALÉ-BÉRARD, Cl. i Ch. KLAPISCH-ZUBER (2004): «Mémoires de soi et des autres dans les livres de famille italiens», *Annales: histoire, sciences sociales*, 4, 805-826.
- CHENON, E. (1881): *Les démembrements de la propriété en France avant et après la révolution*, Paris, Larose et Forcel.
- CHIANEA, G. (1965): *La condition juridique des terres en Dauphiné au XVIIIe siècle (1770-1789)*, Paris-La Haye, Mouton.
- CHICO, J.M. (1981): *Estudios sobre derecho hipotecario*, Madrid, ed. Marcial Pons.
- CICCHETTI, A. i R. MORDENTI (1985): *I libri di famiglia in Italia, I, Filologia e storiografia letteraria*, Roma, Edizioni di storia e letteratura.

- CLANCHY, M.T. (1979): *From memory to written record. England 1066-1307*, Londres, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- CLAVERO, B. (1982): *El código y el fuero. De la cuestión regional en la España contemporánea*, Madrid, Siglo XXI.
- COBBAN, A. (1965): *The Social Interpretation of the French Revolution*, Cambridge.
- COBOS, A. (ed.) (2001): T. MIERES, *Costums de Girona*, Biblioteca d'Història Rural, Girona.
- COBOS, A. i P. GIFRE (2004) *Llibre de Privilegis del Penó de Rocabertí (1356-1490)*, La Jonquera, Ajuntament de la Jonquera.
- CODINA, A. (1977): «Consells als hereus», *Revista de Girona*, 79, 169-171.
- COLLS, J. (2002): *D'artesans a pagesos: l'evolució del treball en una vila de la Catalunya moderna (Castelló d'Empúries, segles XV-XVII)*, Girona, treball de recerca de doctorat, Universitat de Girona.
- COLLS, J. (2004): «El comtat d'Empúries: 1000 anys d'història d'un estat senyorial», *Revista de Girona*, 227 (novembre-desembre), 65-69.
- COLLS, J. (2006): «Crecimiento agrario y desecación de humedales litorales en el noreste catalán: Castelló d'Empúries (Siglos XVI-XIX)», *Áreas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 25, 47-57.
- COMPTE, A. (2001): «La Canónica gironina i la geografia urbana de Castelló d'Empúries en la Baixa Edat Mitjana», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 34, 103-158.
- COMPTE, A. (2002): «L'entorn rural de Castelló d'Empúries en la baixa edat mitjana a través de l'administració de la Canònica de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 35, 55-118.
- CONGOST, R. (1988a): *Els propietaris i els altres. Anàlisi d'unes relacions d'explotació. La regió de Girona, 1768-1862*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- CONGOST, R. (1988b): «Una font poc utilitzada: el registre d'hipoteques», *Estudis d'Història Agrària*, 8, 201-234.
- CONGOST, R. (1990): *Els propietaris i els altres*, Vic, Eumo, 1990.
- CONGOST, R. (1999a): «Terres de masos, terres de censos. La complicada fi dels drets senyorials a la regió de Girona», dins Congost i To (eds.), 407-450.
- CONGOST, R. (1999b): «Pratiques judiciaires, droits de propriété et attitude de classe. L'exemple catalan du XVIII siècle», *Études Rurales*, 149-150. Una versió en espanyol a Congost (2007a): 219-252.

- CONGOST, R. (2000a): «Sagrada propiedad imperfecta. Otra visión de la revolución liberal española», *Historia Agraria*, 20, 61-93. reproduït a Congost (2007a): 121-157.
- CONGOST, R. (2000b): *Els darrers senyors de Cervià de Ter. Investigacions sobre el caràcter mutant de la propietat (segles XVII-XX)*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/Universitat de Girona/ CCG edicions.
- CONGOST, R. (2002): «Comunales sin historia. La Cataluña de los masos o los problemas de una historia sin comunales» a de Dios, Infante, Robledo, Torijano (coords.) (2002): 293-328
- CONGOST, R. (2003a): «La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella» a Congost, Jover, Biagioli (eds.): 19-36.
- CONGOST, R. (2003b): «Diagnosi d'una llei franquista. La llei de redemció de 1945», *Estudis d'Història Agrària*, 15.
- CONGOST, R. (2007a): *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre «la gran obra de la propiedad»*, Barcelona, Crítica.
- CONGOST, R. (2007b): «Estudi introductori» a Tos (2007 [1784]): 7-41.
- CONGOST, R. (2007c): «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona», *Estudis d'Història Agrària*, 20: 133-154.
- CONGOST, R. (2008): «Una societat rural dinàmica i constant. El segle XVIII», a Emili Giralt (dir.) (2008): 559-583.
- CONGOST, R. i Ll. To (eds.) (1999): *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CONGOST, R. G. JOVER I G. BIAGIOLI (eds.) (2003): *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/Universitat de Girona/ CCG edicions.
- CONGOST, R. i J.M. LANA (eds.) (2007b): *Campos cerrados, debates abiertos. Análisis histórico y propiedad de la tierra en Europa (siglos XVI-XIX)*, Pamplona, Universidad Pública de Navarra.
- Constitucions y Altres drets de Catalunya* (1995 [1702]), Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- COSTA, J. (1890-1893): *Reorganización del Notariado, del Registro de la Propiedad y de la Administración de Justicia*, Madrid, Imprenta de la Revista de Legislación.
- COSTA, J. (1897): *La reforma de la fe pública*, Madrid, Hijos de Reus editores.

- COTS i GORCHS, J. (1929): *Consuetudines Diocesis Gerundensis: estudio y transcripción según los mm. ss. más antiguos del siglo XV: contribución al estudio del derecho consuetudinario foral de Cataluña*, Llibreria Casulleras, Barcelona.
- CUADRADA, C. (1994): «La pagesia medieval: una classe homogènia? (Anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, V, 67-80.
- DE CASSO, I. (1951): *Derecho hipotecario o del Registro de la Propiedad*, [4a. edició] Madrid, Instituto de derecho civil.
- DE DIOS, S.; INFANTE, J.; ROBLEDO, R.; TORIJANO, E. (coords.). (1999): *Historia de la Propiedad en España*, Madrid, Centro de Estudios Registrales.
- DE DIOS, S.; INFANTE, J.; ROBLEDO, R.; TORIJANO, E. (coords.). (2002): *Historia de la Propiedad en España. Bienes comunales. Pasado y presente*, Madrid, Centro de Estudios Registrales.
- DE PUIG, N. (2003): *L'Armarí i les Pabordies de la Seu de Girona durant l'edat moderna. Un exemple de comptabilitat senyorial*, treball de recerca de doctorat, Universitat de Girona.
- DGC [DIRECCIÓN GENERAL DE CONTRIBUCIONES] (1879): *Estadística administrativa de la Riqueza Territorial y Pecuaria*, Madrid, Establecimiento Tipográfico de M. Minuesa de los Ríos.
- CEGR [COMISIÓN DE ESTADÍSTICA GENERAL DEL REINO] (1859): *Anuario Estadístico de España 1858*, Madrid, Establecimiento tipográfico de M. Minuesa.
- DEBROUVRY, F. (1899): *Étude juridique sur le «mauvais gré»*, París, Faculté de Droit.
- DGRCPN [DIRECCIÓN GENERAL DE LOS REGISTROS CIVIL Y DE LA PROPIEDAD Y DEL NOTARIADO] (1889): *Memorias y estados formados por los registradores de la propiedad*, Madrid, Imp. del Ministerio de Gracia y Justicia.
- DGRCPN [DIRECCIÓN GENERAL DE LOS REGISTROS CIVIL Y DE LA PROPIEDAD Y DEL NOTARIADO] (1906): «Datos para el estudio de la propiedad inmueble en España (Cataluña). Estado-resumen de las memorias de la Audiencia de Barcelona», *Anuario de 1905*.
- DÍAZ, J.M. i F. PUENTE (1996): «El procedimiento extrajudicial de ejecución hipotecaria», *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, 1339-1392.
- DÍEZ ESPINOSA, J.R. (1993): «La desamortización de censos», *Ayer*, 9, 165-214.

- DURAN, M. (1984): *Renda i producció agrària a Catalunya (segles XVI-XVIII): l'Alt Urgell, el Baix Empordà, la Conca de Barberà i el Tarragonès*, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- DURAN, M. (1985): «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)», *Recerques*, 17, 7-42.
- DURAN, M. (1986): «Producció i renda agrària a la Catalunya del segle XVI» a *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als Països Catalans*, Crítica, Barcelona.
- DURAN, M. (1999): «La llarga davallada de la renda feudal a Catalunya: un exemple», *Homenatge a J. Nadal*, I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1999.
- DYER, Ch. (1994): *Everyday life in medieval England*, London, The Hambledon Press.
- DYER, Ch. (2005): *An Age of transition?: economy and society in England in the later Middle Ages*, Oxford, Oxford University Press.
- DYER, Ch. (2007): «A Suffolk farmer in the fifteenth century», *Agricultural history Review*, 55/1, 1-22.
- DYER, Ch., P. COSS i C. WICKHAM (ed.) (2007): *Rodney Hilton's Middle Ages: an exploration of historical themes*, Oxford, Oxford University Press.
- ESCARTÍN, E. (1995): *La Intendencia de Cataluña en el siglo XVIII*, Barcelona, Santandreu Editor.
- FALGUERA, F.M. (1889): *Conferencias de derecho catalán dadas en el Ateneo Barcelonés en 1870 y 1880*, Barcelona, La Anticuaria, Libreria de J.Llauvach.
- FELIU, G. (1983): «L'Estudi serial dels capbreus com a font per a la història agrària. L'exemple del palau d'Anglesola» dins *Actes del Primer Col·loqui d'Història Agrària*, València, Institució Alfons el Magnànim, 213-228.
- FELIU, G. (1985): «El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales: examen de un libro de cuentas», *Revista de Historia Económica*, 1, 31-54.
- FELIU, G. (1996a): «La pagesia catalana abans de la feudalització», *Anuario de Estudios Medievales*, 26/1, 19-42.
- FELIU, G. (1996b): «El règim senyorial català als segles XVI i XVII», *Pedralbes*, 16, 31-46.
- FELIU, G. (2003): «Feudalisme: llibertat i servitud», a M. Barceló, G. Feliu, A. Furio, M. Miquel, J. Sobrequés (eds.): 45-70.

- FERNÁNDEZ TRABAL, J. (1995): *Una Família catalana medieval: els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- FERRER, L. i C. SANTMARTÍ (1992): «La contractació agrària de la vinya després de la fil-loxera a la comarca del Bages», a *Vinya, fil-loxera, propietat i demografia a la Catalunya Central / La contractació agrària de la vinya*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 60-83.
- FERRER MALLOL, M.T. (1974): «La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes», a *Estudios y documentos de los archivos de Protocolos*, IV, 29-191.
- FERRER MALLOL, M.T. (2001): «Establiments de masos després de la Pesta Negra» a Maria Teresa Ferrer i Mallo, Josefina Mutgé i Vives, Manuel Riu i Riu (ed.): *El Mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna: segles IX-XVIII. Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*, actes del col·loqui celebrat a Barcelona, del 3 al 5 de novembre de 1999, Barcelona, CSIC, 189-242.
- FERRO, V. (1987): *El Dret Públic Català*, Vic, Eumo.
- FONT RIUS, J.M. (1961): «El antiguo derecho local de Torroella, privilegios y franquicias de la Villa», a *Llibre de la Festa Major*, Torroella de Montgrí, Casadevall.
- FREEDMAN, P. (1988): *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*. Barcelona, Edicions 62.
- FREEDMAN, P. (1993): *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Vic, Eumo editorial.
- FURET, F. (1978): *Penser la Révolution Française*, Paris, Gallimard
- GALLEGO, G (1999): «Concepción funcional y presupuestos ideológicos del Registro de la Propiedad español», a De Dios, Infante, Robledo, Torijano, (coords.): 575-592.
- GALLET, J. (1999): *Seigneurs et paysans en France, 1600-1793*, Rennes, Éditions Ouest-France.
- GÁMEZ, A. (1998): *El crédito Institucional a la Agricultura en Andalucía (1768-1936)*, Málaga, Universidad de Málaga.
- GARCÍA ORALLO, R. (2002): «Els embargaments de finques a Catalunya. Un aspecte de la crisi agrària de finals del s. XIX», *Estudis d'Història Agrària*, 15, 189-210.
- GARCÍA ORALLO, R. (2003): «La recaudación fiscal en el mundo rural de la Restauración: obstáculos y resistencias», *Revista de Historia Económica*, 3, 501-523.
- GARCÍA, R. i P. GIFRE (eds.) (2003): *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins*, Girona, Associació

- d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/
Universitat de Girona/ CCG edicions.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1933): *Els contractes de conreu a Catalunya: documents per al seu estudi*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- GARRABOU, R. (1999): «Derechos de propiedad y crecimiento agrario en la España contemporánea», a De Dios, Infante, Robledo, Torijano, (coords.): 349-370.
- GIFRE, P. (1999): «Mercat de la terra i formació de patrimonis agraris (1486-1729). Una primera aproximació», a Congost i To (eds.): 151-184.
- GIFRE, P. (1994): «Servituds i prestacions pageses a l'època moderna. L'exemple del domini de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona (1486-1776)», *Recerques*, 30, 7-26.
- GIFRE, P. (2003): *Cort General de Montsó (1585). Montsó-Binèfar. Procés familiar del braç militar*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- GIFRE, P. (2007): «A voltes, encara, amb el mas i el castell. La situació a la vegueria de Girona en el segle XVI», a J.M Delgado, J. Ibañez, J. Pich i L. Riudor, (eds.), *A. Saumell i Soler. Miscel·lània in Memoriam*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra.
- GIFRE, P. i C. SAURÍ ROS (2006): *Història del Baix Empordà*, Girona, Diputació de Girona (Història de les Comarques Gironines, 4).
- GIFRE P., i S. SOLER i SIMON (1996): *Els Farners: vassalls de senyors i senyors de pagesos. Catàleg documental de l'Arxiu Farners*, Santa Coloma de Farners, Consell Comarcal de la Selva-Centre d'Estudis Selvatans.
- GIFRE, P., J. MATAS i S. SOLER (2002): *Els arxius patrimonials*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/Universitat de Girona/ CCG edicions.
- GIFRE, P. i X. TORRES (2001): «Estudi introductori», a *Treballs y desdixas que àn succeït en lo present principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700) de Fèlix Domènech*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/Universitat de Girona/ CCG edicions.
- GIRALT E. (dir.) (2004): *Història agrària dels països catalans. Edat Mitjana*, 2, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació.
- GIRALT E. (dir.) (2008): *Història agrària dels països catalans. Edat moderna*, 3, Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació.

- GIRBAL, E.C. (1885): *El castillo de Bruñola. Memoria histórica*, Girona, impremta de Paciano Torres.
- GÓMEZ GÁLLIGO, F.J. (1999): «Influencia de los principios hipotecarios y de la doctrina de la Dirección General de los Registros y del Notariado en la evolución de la contratación sobre la propiedad inmueble», a De Dios, Infante, Robledo, Torijano, (coords.): 593-646.
- GUILLERÉ, C. (1984): «Una institució benèfica enfront les adversitats de l'època: la Pia Almoïna de Girona (1347-1380)», a *Diner, poder i societat a la Girona del segle XIV*, Girona, Ajuntament de Girona.
- GUILLERÉ, C. (1993-94): *Girona al segle XIV*, II vols., Girona-Barcelona, Ajuntament de Girona-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993 i 1994.
- HERAS, F. (1944): «Una apreciación injusta en la historia de nuestro sistema inmobiliario», *Revista crítica de derecho inmobiliario*, 199, 169-222.
- HINOJOSA, E. de (1905): *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez.
- HOFFMAN, P.T., G. POSTEL-VINAY i J-L ROSENTHAL (2001): *Des marchés sans prix. Une économie politique du crédit à Paris, 1660-1870*, Paris, ed. Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales.
- HOPPENBROUWERA, P. i J.L. Van ZANDEN (2000): *Peasants into farmers. The transformation of rural economy and society in the Low Countries (middle ages-19th century) in light of the Brenner debate*, Brusel·les, Brepols.
- IGE [INSTITUTO GEOGRÁFICO Y ESTADÍSTICO] (1888): *Reseña geográfica y estadística de España*, Madrid, Establecimiento tipográfico de M. Minuesa.
- IGLESIES, J. (1969-70): *El cens del comte de Floridablanca (1787)*, Barcelona, Fundació Vives Casajoana.
- JGE [JUNTA GENERAL DE ESTADÍSTICA] (1870): *Anuario Estadístico de España 1866-67*, Madrid, Imprenta Nacional.
- KITSIKOPOULOS, H. (2002): «The impact of the Black Death on peasant economy in England, 1350-1500», *Journal of Peasant Studies*, 29/2, 71-90.
- KLAPISCH-ZUBER, Ch. (2000): *L'ombre des ancêtres. Essai sur l'imaginaire medieval de la parenté*, Paris, Fayard.
- KULA, W. (1974): *Teoría económica del sistema feudal*, Madrid, Siglo XXI.

- LACRUZ, J.L. (1957): *Lecciones de Derecho Inmobiliario Registral*, Zaragoza, Artes Gráficas «El Noticiero».
- LACRUZ, J.L. (2003): *Elementos de Derecho Civil. Derecho Inmobiliario Registral*, Madrid, ed. Dykinson.
- LEFEBVRE, G. (1972 [1924]): *Les paysans du Nord pendant la Révolution Française*, París, Armand Colin.
- LEYMARIE M. (1977): «La faible importance des alleux en Haute-Auvergne révélée par le centième denier», *Annales historiques de la Révolution française*, 229, 429-435.
- LLUCH, R. (1998): «Remences redimits. El domini de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona (1331-1458)», *Anuario de Estudios Medievales*, 27/2, 869-902.
- LLUCH, R. (1999): «Remença i mals usos: el cas de Camós (1331-1399)», a Congost i To (eds.): 151-184.
- LLUCH, R. (2002): «L'impacte de les guerres remences: què en diu el paborde de l'Almoina de Girona?», a *Enfrontaments civils: postguerres i reconstruccions. Segon Congrés Recerques*, Vol. I, Lleida, Recerques Associació-Universitat de Lleida, 48-57.
- LLUCH, R. (2003a): «1457: supressió dels mals usos?», a *Estudis d'Història Agrària*, 16, 101-120.
- LLUCH, R. (2003b): *Els remences de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona (segles XIV i XV)*, tesi doctoral, Universitat de Girona.
- LLUCH, R. (2005): *Els remences. La senyoria de l'Almoina de Girona als segles XIV i XV*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/Documenta Universitaria.
- LLUCH, R. (2006): «Una institució benèfica gironina: l'Almoina del Pa», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Barcelona, Fundació Ernest Lluch, 243-252.
- LLUCH, R. i E. MALLORQUÍ (2003): «Els masos a l'època medieval. Orígens i evolució», a Congost, Jover i Biagioli (eds.): 37-64.
- LOMNITZ, L. (1988), «Informal Exchange Networks in Formal Systems: A Theoretical Model», *American Anthropologist*, New Series, 90, 1: 42-55.
- LOPE (1906): «La crisis del Notariado», *La Notaría*, 15 de juliol de 1906.
- LÓPEZ, M. (1974): «Una nueva fuente para la Historia de Barcelona: el Registro de Hipotecas», a *Estudios históricos y documentos de los Archivos de Protocolos*, IV, 345-363.

- LÓPEZ M. i M. TÀTJER (1984): «Observaciones sobre la historia de los Oficios de Hipotecas en Cataluña (1768-1861)», *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, 560 (gener-febrer), 131-150.
- LÓPEZ LIZ, J. (1987): *Procedimiento judicial sumario del artículo 131 de la ley Hipotecaria*, Barcelona, Ed. Bosch.
- MADURELL, J.M. (1963): «Derechos enfitéuticos en la diócesis gerundense», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, 249-297.
- MAILLARD, B. (1999): *Les campagnes de Touraine au XVIIIe siècle. Structures agraires et économie rurale*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes.
- MALLORQUÍ, E. (1999): «Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)», a Congost i To (eds.): 43-89.
- MALLORQUÍ, E. (2002): «Les campagnes de Gérone (Catalogne) au travers des *capbreus* de la première moitié du XIVe siècle», a G. Brunel, O. Guyotjeannin et J. M. Moriceau (ed.), *Terriers et plans-terriers du XIIIe au XVIIIe siècle. Actes du colloque de Paris 23-25 septembre 1998*, Paris, École Nationale des Chartes, 343-360.
- MALLORQUÍ, E. (2003): *Paisatge i història de Sant Mateu de Montnegre*, Girona, CCG Edicions, 2003.
- MALLORQUÍ, E. (2005): «El Sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna», *Quaderns de la Selva*, 81-104.
- MALLORQUÍ, E. (2007): *Parròquia i societat rural al Bisbat de Girona, segles XIII-XIV*, tesi doctoral, Universitat de Girona.
- MARKOFF, J. (1996): *The abolition of feudalism. Peasants, lords and legislators in the French Revolution*, Pensilvània, The Pennsylvania State university Press.
- MARTÍNEZ QUINTANILLA, P. (1865): *La provincia de Gerona. Datos estadísticos*, Girona, Imprenta de F. Dorca sucesor de J. Grases.
- MARTÍNEZ SOTO, A.P. (2001): «La "tela de araña". Mercados informales de financiación agraria, usura y crédito hipotecario en la región de Murcia», *Áreas*, 21, 186-220.
- MASIÀ, A. (1948-1949): «Derechos señoriales y dominicales de la comarca de Gerona». *Anuario de Historia del Derecho Español*, 10, 547-556.
- MAYANS, A. i X. PUIGVERT (eds.) (1995): *Llibre de privilegis d'Olot (1315-1702)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- MENCHÉN BENÍTEZ B. (1974): *Leyes Hipotecarias y Registrales de España. Fuentes y Evolución*, Madrid, ed. Castalia.

- MINISTERIO DE HACIENDA (1928): *La Administración provincial en 1927. Memorias rendidas por los Delegados de Hacienda en las provincias en cumplimiento de la Real orden de 8 de Enero de 1927*, Madrid, Talleres de la Fábrica Nacional de Moneda y Timbre.
- MIRAMBELL, A. (1997): *Els censos en el dret civil de Catalunya: la qüestió de l'emfiteusi*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- MORDENTI, R. (2001): *I libri di famiglia in Italia, II, Geografia e storia*, Roma, Edizioni di storia e letteratura.
- MORDENTI, R. (2004). «Les livres de famille en Italie», *Annales: histoire, sciences sociales*, 4, 785-804.
- MORELL, J. (1989): *Reus, capital comercial de les comarques meridionals catalanes, durant l'enlairament del setcents*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- MUÑOZ DUEÑAS, M.D. (1989): *El diezmo en el obispado de Córdoba*, Córdoba, Publicaciones del Monte de Piedad y Caja de Ahorros de Córdoba.
- NEESON, J. (1993): *Commoners: Common Right, Enclosure and Social Change in England, 1700-1820*, Cambridge, Cambridge University Press.
- NIETO, A. (1959): *Ordenación de pastos, hierbas y rastrojeras* (2 vols.), Valladolid, Junta Provincial de Fomento Pecuario.
- NOËL, M. (1996): *L'homme et la forêt en Languedoc-Roussillon. Histoire et économie des espaces boisés*, Perpinyà, Presses Universitaires de Perpignan.
- NOGUERA, R. (1976): «Los notarios de Barcelona en el siglo XVIII», a *Homenaje a R. M. Roca Sastre*, Madrid, Junta de Decanos de los Colegios Notariales, 568-591.
- Novísima Recopilación de las Leyes de España* (1805): Madrid, Imprenta de Sancha.
- OLIVARES, J. (2000): *Viles, pagesos i senyors a la Catalunya dels Àustria*, Lleida, Pagès editors.
- ORTÍ GOST, P. (1992): «El forment a la Barcelona baixmedieval: preus, mesures i fiscalitat (1283-1345)», *Anuario de Estudios Medievales*, 22, 337-423.
- PATAULT, A.M. (1989): *Introduction historique au droit des biens*, París, Presses Universitaires de France.
- PAZOS, D. (1889): *Ensayo sobre la estadística de los registros de la propiedad en España y en el extranjero*, Madrid, Imprenta de José Gil y Navarro.

- PELLICER, M. (2003): *Els tancaments de terres a Catalunya. Fonts per a l'estudi d'una «revolució silenciosa»*, treball de recerca de doctorat, Universitat de Girona.
- PELLICER, M. (2007): «Los cercamientos de tierras en Cataluña. Fuentes para el estudio de una “revolución silenciosa”», a Congost i Lana (eds.): 249-292.
- PEÑA, M. i A. SIMON (1995): «La escritura privada en la Cataluña moderna» a Carlos BARROS (ed). *Historia a debate, II, Retorno del sujeto*. Santiago de Compostela, Editorial Debate, 273-282.
- PÉREZ LATRE, M. (2001): *Cort General de Montsó (1585). Montsó-Binèfar. Procés del protonotari*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- PÉREZ LATRE, M. (2003): *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, Eumo.
- PÉREZ LATRE, M. (2004a): «Servar, ordenar y fer inventari y índex». Sobre arxius i institucions a Catalunya (segles XVI-XVII)», *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística*, 22, 73-120.
- PÉREZ LATRE, M. (2004b): *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II. Política, administració i territori*, Catarroja-Barcelona, Afers.
- PESET, M. (1978): «Los orígenes del Registro de la Propiedad en España», *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, 54 (juliol-agost), 695-716.
- PESET, M. (1982): *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*, Madrid, Edersa.
- PONS GURI, J.M. (1988): *Les col·leccions de costums de Girona*, Barcelona, Fundació Noguera.
- PONS GURI, J.M. (1989): *Recull d'estudis d'història jurídica catalana*, Barcelona, Fundació Noguera.
- PORTES, A. i W. HALLER (2004): *La economía informal*, Santiago de Chile, Publicaciones de las Naciones Unidas.
- PRACHE, L. (1882): *Étude sur la condition juridique et économique des fermiers*, París, Larose et Forcel.
- PRADO, G. de (2000): «Excavacions arqueològiques a l'entorn del castell i l'església de Castell d'Aro (Baix Empordà)», a *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot-Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Universitat de Girona.
- PRADO, G. de (2002): «Darrera intervenció arqueològica al nucli històric de Castell d'Aro (Baix Empordà)», a *Sisenés Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*, Sant Joan de les Abadesses, Associació Arqueològica de Girona.

- PUIGVERT, J. M. (2001): *Església, territori i sociabilitat (s. XVII-XIX)*, Vic, Eumo.
- PUJOL, J. (2001): «La historiografia del atraso o el atraso de la historiografia», a Pujol, González, Fernández, Gallego, Garrabou: 13-42.
- PUJOL, J.; GONZÁLEZ, M.; FERNÁNDEZ, L.; GALLEGO, D; GARRABOU, R. (2001): *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*, Barcelona, Crítica.
- RAMÓN, J. (1897): «Afirmamientos», *La Notaría*, 1 de setembre d 1897.
- RAMÓN, J. (1883): «Los expedientes posesorios», *La Notaría*, 29 d'octubre de 1883.
- RENAULDON, M. (1765): *Dictionnaire des fiefs et des droits seigneuriaux utiles et honorifiques, contenant les Définitions des termes et un ample Recueil de Decisions choisies, fondées sur la Jurisprudence des Arrêts, la disposition des différentes Coutumes, et la doctrine des meilleurs Feudistes*, Paris, Chez Knapen.
- RIERA, S. (1985): *Ciència i tècnica a la Il·lustració: Francesc Salvà i Campillo (1751-1828)*, Barcelona, La Magrana.
- RIPOLL, R. i G. VINYES-MIRALPEIX (2001): «El llibre mestre del mas Vinyes (1791). Advertències de com conduir un mas», a M. T. Ferrer, J. Mutgè i M. Riu (eds.), *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII)*, Barcelona, CSIC-Institució Milà i Fontanals-Departament d'Estudis Medievals, 587-591.
- ROCA SASTRE, R.M. (1954): *Derecho hipotecario*, Barcelona, ed. Bosch.
- ROIG, M. (2004): «L'arxiu dels comtes d'Empúries: un origen mil·lenari», *Revista de Girona*, 227 (novembre-desembre), 70-72.
- SABATÉ, F. (2003): «Il mercato della terra in un paese nuovo: Lerida nella seconda metà del XII secolo», *Rivista di Storia dell'Agricoltura*, XLIII.1, 57-90.
- SAGNAC, Ph. i P. CARON (ed.) (1907): *Les Comités des Droits Féodaux et de Législation et l'Abolition du Régime Seigneurial, 1789-1793*, Ginebra, Mégariotis, Reprints, reimpressió de l'edició de París.
- SAINT-JACOB, P. (1946): «La propriété au XVIIIe siècle. Une source méconnue: le Contrôle et le Centième Denier», *Annales*. E.S.C.
- SAINT-JOSEPH, A. de (1840): *Concordance entre les Codes civils étrangers et le Code Napoléon*, 4 vols., París, C. Hingray.
- SAGUER, E. (coord.): *Els últims hereus. Història oral dels propietaris rurals gironins, 1930-2000*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

- SAGUER, E. (coord.) (en premsa): *Forçats a foc i llum. Una història oral dels masovers de la regió de Girona, 1930-2000*. Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.
- SALA, P. (1996): «Tragèdia dels comunals i tragèdia dels tancaments, dilema del presoner i cooperació no altruista. Un estat de la qüestió», *Recerques*, 33, 105-124.
- SALES, N. (1987): «Guadalupe 1486 ¿Triomf del mas sobre el castell?», *Revista de Catalunya*, 13, 53-63 [reproduït a Sales (2002)].
- SALES, N. (2002 [1986]): «Guadalupe: un cop d'ull a uns quants malentesos», a Sales (2002):55-81.
- SALRACH J.M. (1995a): «Pràcticas judiciales, transformación social y acción política en Cataluña siglos IX-XIII», *Hispania*, LVII/3, 1009-1048.
- SALRACH, J.M. (1995b): «El mercado de la tierra en la economía campesina medieval. Datos de fuentes catalanas», *Hispania*, LV/3, 191, 921-952.
- SALRACH J.M. (1997): «Formació, organització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII», *Acta Medievalia*, 13, 127-173.
- SÁNCHEZ, A. (1993): *El Archivo condal de Ampurias. Historia, organización y descripción de sus fondos*, Barcelona, Ajuntament de Castelló d'Empúries-Columna-El Pont de Pedra.
- SANZ, A.L. (1985-86): «La pabordia d'Aro de la Catedral, 1180-1343», a J. Portella (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català. Estudi General*, 5-6, 419-436.
- SCHOLZ, J-M. (1990): «El notariado catalán y la transformación del campo jurídico en el siglo XIX» a Petit, C. (coord.) (1990): *Derecho privado y revolución burguesa*, Zaragoza, Marcial Pons, 209-269.
- SCOTT, J. (1976): *The Moral Economy of Peasant. Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, New Haven, Yale University Press.
- SCOTT, J. (1985): *Weapons of the Weak. Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven i Londres, Yale University Press.
- SCOTT, J. (1987): «Resistance without Protest and without Organization: Peasant Opposition to the Islamic Zakat and the Christian Tithe», *Comparative Studies: Society and History*, 29.
- SERNA, M. (1996): *La publicidad inmobiliaria en el derecho hipotecario español*, Madrid, Centro de Estudios Registrales.
- SERNA, M. (1999): «La protección registral de la propiedad: especial referencia a las resoluciones de la dirección general del Registro de la propiedad y a la doctrina del Tribunal Supremo», a De Dios, Infante, Robledo, Torijano (coords): 533-574.

- SERRA, E. (1979): «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques*, 10, 17-33.
- SERRA, E. (1988): *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVII. Baronia de Sentmenat, 1590-1729*, Barcelona, Crítica.
- SERRA, E. (1998): «Solidaritats pageses a la Catalunya moderna», a Jaume BARRULL, Joan J. BUSQUETA i Enric VICEDO (ed.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 73-92.
- SERRA, E. (2001): *Cort General de Montsó (1585). Montsó-Binèfar. Procés familiar del braç reial*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SERRA, E. (2003): *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica. Discurs de recepció d'E. Serra i Puig com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 27 de novembre de 2003*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SERRA CLOTA, A. (1990): *La comunitat rural de Collsacabra, segles XI-XVI*, Vic, Eumo.
- SERRA CLOTA, A. (1999): «Reaccions senyoriales a la crisi agrària a Catalunya a la baixa edat Mitjana: els remences» a *Anuario de Estudios Medievales*, 29, 1005-1042.
- SIMON, A. (1988): «Memorias y diarios personales de la Cataluña moderna», *Historia Social*, 2, 119-134.
- SOBREQUÉS, J. i G. FELIU (1985-1986): «Pervivència a les comarques gironines del règim senyorial d'arrel medieval a l'edat moderna», a J. Portella (ed.), *La formació i expansió del feudalisme català, Estudi General*, 5-6, 511-519.
- SOLDEVILA, X. (1995): «Els capbreus de Fontanilles (1323-1334). Hipòtesis sobre la pagesia catalana medieval», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 35, 123-156.
- SOTO, M. de (2001): *El Misterio del capital: por qué el capitalismo triunfa en occidente y fracasa en el resto del mundo*, Barcelona, Península.
- SPINOSI, C. (1959): «Une institution fiscale d'avenir: du centième denier au droit d'enregistrement», *Revue historique de droit français et étranger*.
- TAFUNELL, X. (2005): «Urbanización y vivienda», a Carreras, A.; Tafunell, X. (coords.) (2005): *Estadísticas históricas de España: siglos XIX-XX*, v. II, Bilbao, Fundación BBVA, 455-599.
- TELLO, E. (2005): *La historia cuenta. Del crecimiento económico al desarrollo humano sostenible*, Barcelona, El viejo topo.

- TEUSCHER, S. (2004): «Parenté, politique et comptabilité. Chroniques familiales autout de 1500 (Suisse et Allemagne du Sud)», *Annales: histoire, sciences sociales*, 4, 847-858.
- THOMPSON, E.P. (1991): *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica, 1995.
- TO, LL. (1997): *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental, segles X-XII*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TO, LL. (2003): «La diferenciació pagesa a la diòcesi de Girona (segle XIV): una nota metodològica», a M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel, J. Sobrequés (eds.), *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, 456-460.
- TO, LL. (2005a): «Le marché de la terre et la seigneurie dans la Catalogne médiévale», a L. Feller i Ch. Wickham (dirs.), *Le marché de la terre au Moyen âge*, Roma, École Française de Rome, 479-542.
- TO, LL. (2005b): «L'historiographie du marché de la terre en Catalogne», a L. FELLER i Ch. WICKHAM (dirs.), *Le marché de la terre au moyen âge*, École française de Rome, Roma, 161-180.
- TORRES, X. (2000): *Els llibres de família de pagès. Memòries de pagès, memòries de mas (segles XVI-XVIII)*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines/Universitat de Girona/Universitat de Girona/ CCG edicions.
- TOS I URGELLÉS, J. (2007 [1784]): *Tratado de la Cabrevación* (Edició facsímil de l'edició de la Imprenta Raymundo Martí, Barcelona, 1784), Girona, CRHR (Biblioteca d'Història Rural. Documents, 6).
- TRICARD, J. (2002): «Les livres de raison français au miroir des livres de famille italiens: pour relancer unes enquête», *Revue historique*, CCCVII, 4, 993-1011.
- VAN BAVEL, B.J. (2003): «Rural development, landlordship and tenurial rights in Hollande (14-17 centuries)», Working paper, Universitat d'Utrecht.
- VELA, S. (2002): *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XV*, IV, Andorra, Govern d'Andorra.
- VIADER, F. (1973): «La Casa Noguer de Segueró i el seu llinatge», *II Assemblea d'estudis sobre el comtat de Besalú*, Olot, Aubert impressor.
- VICENS VIVES, J. (1954): *El gran sindicato remensa*, Barcelona, CSIC.
- VICENS VIVES, J. (1978 [1945]): *Historia de los Remensas (en el siglo XV)*, Barcelona, Editorial Vicens-Vives.

- VILAR, P. (1964): *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, II, *El medi històric*, Barcelona, Edicions 62.
- VILAR, P. (1966): *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, III, *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona, Edicions 62.
- VILAR, P. (1990): «Pròleg. Què és la propietat?», a Congost: 19-20.
- VILAR-BERROGAIN, G. (1958): *Guide des recherches dans les fonds d'Enregistrement sous l'Ancien Régime*, Paris.
- VILLARES, R. (1994): *Desamortizacion e réxime de propiedad*, Vigo, A Nosa Terra.
- VIVES, P.N. (1832-1864): *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña, que no están derogados o no son notariamente inútiles, con indicación del contenido de éstos y de las disposiciones por las que han venido a serlo, ilustrado con notas sacadas de los más clásicos autores del Principado*, 4 toms en 2 volums, Barcelona, Librería del Plus ultra.
- WHITTLE J. (2000): *The development of agrarian capitalism: land and labour in Norfolk, 1440-1580*, Oxford, Clarendon.

La **Biblioteca d'Història Rural** és una coedició de l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines i del Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica) de la Universitat de Girona. Té per objectiu promoure la investigació i la difusió de la història rural en el sentit més ampli i en els seus diversos camps, a través de la publicació de treballs de qualsevol època, des dels orígens de l'agricultura fins a l'època més recent.

En aquests moments inclou tres col·leccions: **ESTUDIS**, destinada a investigacions i monografies inèdites; **DOCUMENTS**, orientada a la reedició de textos antics i a l'edició de manuscrits, i **FONTS**, dedicada a l'exploració de tipologies documentals específiques.

POLÍTICA EDITORIAL I PROCÉS D'AVALUACIÓ

La **Biblioteca d'Història Rural** està dirigida per una **Comissió de Publicacions** que té cura de la qualitat i del rigor de les monografies i dels treballs publicats. Està integrada per dos membres nomenats per l'Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, i dos membres nomenats pel Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona. La Comissió de Publicacions s'encarrega de valorar la conveniència de publicar els treballs presentats atenent a la seva adequació temàtica i formal amb la resta de la col·lecció, de controlar el procés d'avaluació i revisió dels manuscrits, i de gestionar tot el procés d'edició. Si l'obra proposada obté una valoració positiva per part de la Comissió de Publicacions, aquesta nomena dos avaluadors anònims i independents, que confirmen la conveniència o no de la seva publicació i proposen, si és el cas, la necessitat de fer modificacions en l'obra. Totes les publicacions són sotmeses al mateix procés d'avaluació, tant si es tracta d'encàrrecs, com d'obres proposades lliurement pels autors. Podeu veure els criteris d'edició i les normes exigides a l'adreça: www.ddgi.cat/historiarural/

PRESENTACIÓ D'ORIGINALS

La presentació de propostes i d'originals s'ha d'adreçar a Comissió de Publicacions de la Biblioteca d'Història Rural, per correu electrònic (ahrcg@ddgi.cat) o bé per correu ordinari (Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Plaça de Sant Josep, 1, 17004 Girona), especificant el nom i cognoms de l'autor/s o coordinador/s i la seva adreça de contacte i correu electrònic.

SUBSCRIPCIONS

Per subscriure-us a la Biblioteca d'Història Rural, consulteu les condicions i la butlleta que es troba a l'adreça www.ddgi.cat/historiarural/

